

میراث شهاب

فصل نامه تخصصی کتابخانه بزرگ
حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی &
(گنجینه جهانی مخطوطات اسلامی)

سال بیست و ششم | شماره ۱۰۲-۱۰۱ | پاییز و زمستان ۱۳۹۹
شماره استاندارد بین المللی: ۴۷۸۳-۱۰۲۹
ISBN: 4783-1029

صاحب امتیاز و مدیر مسئول: سید محمود مرعشی نجفی
سر دبیر: محمود طیار مراغی
طراحی و صفحه آرایی: محمد صالح یگانه

میراث شهاب نشریه تخصصی کتابخانه حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی & در زمینه مباحث کتاب شناسی و نسخه پژوهی متون اسلامی می باشد، و در زمینه موضوعات زیر مقاله می پذیرد:

- معرفی نسخه های خطی کتابخانه
- معرفی کتاب های چاپی نفیس کتابخانه
- گزارش سفرهای علمی محققان
- مقالات ویژه کتاب پژوهی
- مقالات ویژه نشر کتابخانه
- شرح حال نگاری دانشوران مسلمان
- تصحیح متون دست نویس
- انساب شناسی
- مقالات ویژه قم پژوهی
- مقالات ویژه کتابداری و کتابشناسی
- مقالات ویژه نسخه شناسی
- نقد و بررسی فهرس منتشر شده

- هرگونه استفاده از مطالب میراث شهاب منوط به ذکر مأخذ است.
- مسئولیت مطالب هر مقاله به عهده نویسنده آن است.
- میراث شهاب در ویرایش مقالات آزاد است.
- میراث شهاب در پایان هر فصل منتشر می شود.
- شماره شناسه میراث شهاب در سامانه جامع رسانه های کشور: ۷۲۴۸۳
- میراث شهاب در پایگاه تخصصی مجلات نورمگز www.noormags.com قابل دسترسی می باشد.

نشانی: قم، خیابان آیت الله العظمی مرعشی نجفی &، شناسه پستی: ۳۷۱۵۷۹۹۴۷۳
تلفن: ۰۸-۳۷۷۴۱۹۷۰، ۰۲۵-۳۷۷۳۸۲۶۴ - نمابر: ۰۲۵-۳۷۷۴۳۶۳۷

www.shahab-news.com
www.marashilibrary.com

میراث شهاب

فصل نامه تخصصی کتابخانه بزرگ
حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی &
(گنجینه جهانی مخطوطات اسلامی)

فهرست مقالات

مقالات

- ۳ ملاحظات و تصحیحات (۱۴)
محمد کاظم رحمتی
- ۵۱ میراث یک دانشمند مسلمان متعلق به قرون میانه
بوریس لیبرنز - مترجم: محمدعافی خراسانی
- ۶۱ براهین اثبات وجود خدا در آثار علامه محمد کاظم هزارجریبی
علی قنبریان
- ۸۱ بازخوانی نقش مهرهای ناخوانده (۱)
جواد جدی

اجازات

- ۹۳ اجازه آیت الله سید صادق بحر العلوم به دکتر مرعشی نجفی

کتاب شناسی

- ۱۱۵ کتابشناسی کتاب های تلگراف و تاریخچه تلگراف در ایران
حسین مسرت
- ۱۲۳ عاصی اصفهانی رشتی (۲)
امرالله شجاعی
- ۱۷۱ کتابنامه معاصرین (۱): سید جودت قزوینی
محمود طیار مراغی

نصیح منون

- ۱۸۷ تاریخ تحولات اجتماعی ایران در عصر جدید (۲)
سید محمود مرعشی

فهرست نسخ خطی

- ۲۲۵ فهرست نسخه های موقوفه میرزا احمد حسینی ساوجی
علی اکبر صفری

نماینده ها

- ۳۱۳ نمایه مقالات و پدید آورندگان مجله میراث شهاب: ۸۱-۱۰۰
محمدجواد طالبی هتزائی

فصل نامه تخصصی کتابخانه بزرگ
حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی &
سال بیست و ششم | شماره ۱۰۱-۱۰۲ | پاییز و زمستان ۱۳۹۹

ملاحظات و تصحیحات (۱۴)

محمد کاظم رحمتی *

چکیده

بررسی نسخه های خطی کتابت شده توسط عالمان امامی در مناطق مختلف چون جبل عامل، عراق عرب و بحرین قدیم، می تواند دانش و آگاهی ما درباره حال عالمان امامی در ادوار گذشته را وسعت بخشد. در نوشتار حاضر با توجه به همین مطلب، نکاتی درباره برخی عالمان امامی تدوین شده است که به نحو مشخص اطلاعاتی درباره علی بن شجاع کرکی، شهید ثانی، سید عبدالحسین الحجة از نسخه های خطی متعلق به این افراد تدوین شده است. نسخه بسیار مهمی به نام التاج از میراث کرامیه خراسان به تازگی شناسایی شده است که بر اساس آن می توان نکاتی در شرح حال یکی از عالمان کرامی آمده در کتاب السیاق را که در نسخه فعلی بدست ما رسیده، با تصحیف همراه است را اصلاح کند. بخش بعدی نوشتار بحثی درباره مسئله خلق قرآن در سنت زیدیه بر اساس بخش منتشر نشده کتاب الجامع الکافی ابو عبدالله علوی است و نشان داده شده که چگونه با بررسی اطلاعات آمده در آن می توان اصالت یکی از رساله های منسوب به عالم نامدار زیدی قاسم بن ابراهیم رسی (متوفی ۲۴۶) را مورد بررسی قرار داد. در آخرین بحث، از نسخه جدیدی بدست آمده از کتاب تاریخ یعقوبی و اهمیت آن سخن رفته است.

کلیدواژه ها

تشیع، عالمان امامیه، کتاب التاج، کرامیه، قاسم بن ابراهیم رسی، ابو عبدالله علوی، زیدیه.

* استادیار بنیاد دایرة المعارف اسلامی.

فقیهان مهاجر عاملی به ایران در عصر صفویه و روابط درونی آنها

از نکات قابل بحث درباره گسترش تشیع در عصر صفویه، مهاجرت فقیهان امامی از نواحی مختلف شیعه نشین خارج از قلمرو صفویه به ایران است و البته در این میان نقش فقیهان جبل عامل مورد توجه و اهتمام محققان عصر صفویه بوده است. با این حال هنوز درباره بسیاری از فقیهان مهاجر به ایران و نام و نشان آنها کارهای فراوانی مانده که باید صورت گیرد و فهرستی که شیخ حر عاملی از فقیهان عاملی مهاجر به ایران آورده، تنها بخشی از نام فقیهان مهاجر است. نکته بعدی در خصوص فقیهان مهاجر عاملی، روابط مختلف آنها با یکدیگر است؛ ساده ترین شکل روابط مورد بحث، پیوند های خویشاوندی است، اما روابط علمی و یا کتابت نسخه جهت یکدیگر نیز یکی دیگر از جنبه های روابط و ارتباط میان فقیهان عاملی است که درباره آن بر اساس نسخه های کتابت شده می توان سخن گفت. از میان فقیهان مهاجر عاملی به ایران، علی بن شجاع کرکی فردی است که شناخت چندانی از او نداریم، با این حال شماری از نسخه های خطی که او کتابت کرده، به ما امکان می دهد تا روابط علمی او با دیگر فقیهان عاملی معاصرش را بشناسیم.

در کتابخانه آستان قدس رضوی به شماره ۸۸۸۹ع نسخه ای از رساله شهید ثانی با عنوان الدنيا مزرعة الآخرة شهید ثانی موجود است، که علی بن شجاع کرکی آن را در پگاه روز دوشنبه ششم ربیع الاول ۹۸۹ کتابت کرده و در آخر نسخه اشاره نموده که نسخه را به جهت سید حسین بن حیدر کرکی عاملی (متوفی ۱۰۴۱) کتابت کرده است. سید حسین بن حیدر کرکی از عالمان مهاجر عاملی به ایران است، که از شاگردان نزدیک شیخ بهایی بوده و ظاهراً در سفرهای او و احتمالاً سفر حج نیز شیخ بهایی را همراهی کرده باشد. بیشترین شهرت او به واسطه مجموعه اجازات موجود در کتابخانه وزیری یزد است. از مجموعه اخیر ابراهیم حرفوشی نسخه ای کتابت کرده و نسخه اخیر در اختیار علامه محمد باقر مجلسی بوده و در بخش اجازات بحار از آن استفاده کرده است. افتادگی و برخی اشکالات در نسخه ای که حرفوشی کتابت کرده، باعث شده تا همان خطاها به بخش اجازات بحار الانوار راه یابد. مطلب دیگر درباره سید حسین بن حیدر کرکی، شیفتگی او به کتابت است و تملک او بر شمار فراوانی از نسخه های خطی آمده است. انجامه نسخه ۸۸۸۹ع کتابخانه آستان قدس رضوی چنین است:

«... تَمَّت مقدمة الدنيا مزرعة الآخرة، تأليف الشيخ الفاضل الكامل العالم العامل خاتمة المجتهدين، المرحوم الشيخ زين الدين تغمده الله تعالى برحمته وأسكنه بمبوحه جنته بمحمد وآله وعترته، علي يد الفقير إلى الله الغني، علي بن شجاع الكركي، للسيد الفاضل الكامل العالم العامل التقي النقي حسين ابن السيد حيدر الحسيني الكركي، وفقه لمراضيه ومنحه ما يرضيه بمحمد وآله وذرياره وغفر الله لنا ولوالدينا وله ولوالديه بمحمد وآله الطاهرين وكان ذلك ضحوة الاثنين سادس من شهر ربيع الأول سنة ٩٨٩»^١.

از دیگر آثاری که علی بن شجاع کرمی کتابت کرده، مجموعه ٣٤٢د، در کتابخانه دانشکده الهیات دانشگاه تهران مشتمل بر الاستغاثه فی بدع الثلاثة با انتساب به ابن میثم بحرانی و کتاب منهاج الكرامة علامه حلی موجود است، که کتابت رساله اول را در روز جمعه ٢٩ جمادی الثاني ٩٨٥ و رساله دوم را در روز جمعه هفتم محرم ٩٨٧ به پایان رسانده است. وی در انجامة رساله نخست در اشاره به زمان فراغت از کتابت نسخه چنین نوشته است:

«... وكان الفراغ من تعليقه طلوع الشمس نهار الجمعة المبارك تاسع والعشرين من شهر جمادي الآخر سنة ٩٨٥ اقل العباد واحوجهم إلى رحمة ربه الغني علي ابن شجاع الكركي غفر الله له ولوالديه ولجميع المؤمنين والمؤمنات الاحياء منهم والأموات انك (مجيب؟) الدعوات غفور رحيم» (١١٤ الف).

در برگ ١١٤ ب، عنوان رساله بعدی که منهاج الكرامة است، توسط علی بن شجاع چنین کتابت شده است:

«کتاب منهاج الكرامة في معرفة الامامة، کاتبه لنفسه الفقير الحقير المعترف بالذنب والتقصير علي بن شجاع الكركي سنة ٩٨٧».

در انجامة منهاج الكرامة نیز تاریخ فراغت از استنساخ نسخه آمده، جز آنکه مکان کتابت نسخه ذکر نشده است. علی بن شجاع در انجامة منهاج الكرامة چنین نوشته است:

١ اسامة آل جعفر بر اساس همین نسخه، رساله الدنيا مزرعة الآخرة شهيد ثانی را تصحیح کرده و در مجله تراثنا، العدد الرابع (١٧)، السنة الرابعة، شوال ١٤٠٩، ص ٢١١-٢٣٠ منتشر کرده است.

«فقد تَمَّتْ المقدمة الشريفة المسماة بمنهاج الكرامة في معرفة الامامة ظهر نهار الجمعة سابع من شهر المحرام الحرام سنة ۹۸۷ سبعة وثمانين وتسعمائة هجرية على مشرفها الصلوة والسلام على يد الاقل الاذل المعترف بالذنب والتقصير علي شجاع الكركي بصره الله عيوب نفسه وجعل يومه خيراً من امسه بمحمد وآله».

نسخه بعدها در تملک محمد شفیع استرآبادی در ۱۰۷۳ بوده و در برگ ۱۱۴ ب تملک و خرید نسخه توسط خود را چنین ذکر کرده است:

«لقد انعم الله عز وجل على عبده الضليل بتملیک هذا الكتاب في اليوم الرابع والعشرين من شهر شعبان المعظم من الشهور سنة ثلاثة وسبعين بعد الالف من الهجرة الشريفة صلوات الله على مشرفها وآله وانا الفقير الى الله الغني الهادي محمد شفيع بن محمد علي الاسترآبادي عفى الله عنه وعن المؤمنين».

سپس نسخه در تملک پسرش محمد قاسم بن محمد شفیع استرآبادی بوده و چند یادداشت دال بر تملک بر نسخه نوشته است،^۱ از جمله در جایی که تاریخ تملک را ۱۰۹۰ ذکر کرده است: (بسم الله الرحمن الرحيم؛ قد دخل في نوبة الفقير الحقير المحتاج الى رحمة الله الغني محمد قاسم بن محمد شفيع الاسترآبادي سنة ۱۰۱۹). تاریخ اخیر را باید برعکس یعنی ۱۰۹۰ خواند که گاه برخی افراد به این شکل تاریخ را در نسخه ها یادداشت کرده اند، از جمله رساله هفتم مجموعه ۷۵۸ د دانشگاه الهیات تهران که کاتب تاریخ ۹۹۰ را ۰۹۹ نوشته است.^۲ استرآبادی این دو بیت را نیز در انجامه جلد نخست کتاب الاستغاثة نوشته است:

تعريف على بگفتگو ممکن نیست گنجایش بحر در سبو ممکن نیست
من ذات على بواجبی نشناسم اما دانم که مثل او ممکن نیست^۳

۱ متأسفانه من تنها دو برگ از این نسخه را در اختیار دارم. در برگ ۱۱۴ ب نیز این یادداشت در خصوص تملک نسخه توسط استرآبادی آمده است: «من تملکات الفقير الحقير المحتاج الى رحمة رب الهادي محمد قاسم بن محمد شفيع الاسترآبادي».

۲ بنگرید به: سید محمد باقر حجتی، فهرست نسخه های خطی کتابخانه دانشکده الهیات و معارف اسلامی، ج ۱، ص ۱۰۹۳.

۳ بنگرید به: سید محمد باقر حجتی، فهرست نسخه های خطی کتابخانه دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران، ص ۲۸۲.

مجلدی از کتابخانه شهید ثانی

خوشبختانه در سالهای اخیر، به لطف تحقیقات و مطالعات فراوانی که درباره زین الدین بن علی عاملی مشهور به شهید ثانی (متوفی ۹۶۵) انجام گرفته، دانسته های ما درباره این فقیه متنفذ امامی دو چندان شده است. بخش مهمی از اطلاعات درباره شهید ثانی، از لابه لای نسخه های خطی آثار او و شاگردانش بدست آمده است. به لطف تحقیقات انجام شده، اکنون می دانیم که در میان شاگردان شهید ثانی، ملا محمود بن محمد بن علی بن حمزه لاهیجانی، شخصیتی است که دست کم از ۹۵۳ تا آخر عمر شریف شهید ثانی و دستگیری او در مکه در ۹۶۵ همراه و یار وی بوده است. ملا محمود لاهیجانی گزارش های خود درباره ماجرای دستگیری شهید ثانی را در انتهای مجلدی از کتاب مسالک الافهام که در همان سال دستگیری شهید ثانی در ۹۶۵ کتابت کرده، به نحو مجملی آورده و به تلاش های خود برای رهایی شهید ثانی از دست مقامات عثمانی نیز اشاره کرده است، که البته ناموفق بوده است. نقش دیگری که ملا محمود لاهیجانی در حادثه اخیر ایفا کرده، حفظ و نگهداری مجلداتی از کتابهایی بوده که شهید ثانی در هنگام حج همراه خود داشته است. از این کتابها تاکنون دو نسخه را شناسایی کرده ام که به تفصیل از آنها در کتاب فقیهان امامی و شهریاران صفوی: جستارهای در تاریخ تشیع (تهران: نگارستان اندیشه، ۱۳۹۹ش) سخن گفته ام. اکنون نسخه ای دیگر از کتابهایی که همراه شهید ثانی بوده و ملا محمود لاهیجانی آنها را حفظ و نگهداری کرده، بدست آورده ام.

در کتابخانه دانشکده الهیات دانشگاه تهران به شماره ۲۴۱ ب، مجموعه ای موجود است که همه آن به جز رساله پنجم که الحاقی است و بعدها به مجموعه افزوده شده، همگی به یک خط است، البته نام کاتب تنها در پایان یکی از رساله ها آمده است، یعنی رساله سوم. رساله اول مختصر النافع محقق حلی و رساله دوم الجعفریة محقق کرکی است. در برگ ۲۰۰ ب که یک برگ خالی بعد از اتمام رساله الجعفریة محقق کرکی است، در حاشیه فوقانی عبارتی آمده که البته اکنون بخشی از آن زیر وصالی رفته است که چنین است: «للشیخ السعید الشهد الشیخ زین الدین». رساله سوم، رساله محقق کرکی در صیغ العقود و الایقات است و تنها

اثری از چهار رساله حاضر است که کاتب آن یعنی ملا محمود لاهیجانی، تاریخ و مکان فراغت از کتابت نسخه را متذکر شده است. وی در انجامه رساله اخیر (برگ ۲۲۳ ب) به نحو کوتاهی چنین نوشته است:

«قد اتفق الفراغ من نسخه افقر خلق الله الى العفو الرحمانى محمود بن محمد اللاهيجانى في بلد المصنف سنة ۹۵۲ حادي عشر المحرم الحمد لله رب العالمين والصلوة ...».

تاریخ اخیر از این حیث که زمان حضور ملا محمود لاهیجانی در کرک نوح را در ۹۵۲ نشان می دهد ارزشمند است و اطلاع جدیدی است. در برگ بعدی یعنی برگ ۲۲۴ در هر دو نیمه اطلاعات مهمی آمده است. در ۲۲۴ ب، یادداشت کاملی در خصوص تعلق نسخه به شهید ثانی توسط لاهیجانی به شکل کامل در گوشه فوقانی نسخه چنین کتابت شده است: «للشيخ السعيد الشهيد الشيخ زين الملة والدين عليه (الرحمة) والرضوان من الملك المنان».

در برگ ۲۲۴ الف یادداشتی از شهید ثانی آمده که در زمان حیات شهید ثانی توسط ملا محمود لاهیجانی کتابت شده است (بیان الطريق الى تصحيح المقارسة ...). و ملا محمود لاهیجانی در زیر آن نوشته است: «نقل عن خط الشيخ زين الدين سلمه الله تعالى».

رساله چهارم مجموعه ۲۴۱ ب که ملا محمود لاهیجانی از شاگردان شهید ثانی، بعد از محرم ۹۵۲ آن را کتابت کرده، نسخه ای از کتاب محاسن الكلمات است که البته در فهرست به شکل نادرستی معرفی شده است.^۱ در فهرست کتابخانه دانشکده الهیات نام رساله اخیر با عنوان رساله فی نيات العبادات و صیغ العقود و الايقاعات آمده و مؤلف آن نادرست معرفی شده است. ملا محمود لاهیجانی بعدها مجموعه کتابت شده توسط خود را به شهید ثانی هدیه کرده است.^۲

۱ از دیگر نسخه های کهن کتاب محاسن الكلمات، نسخه شماره ۲۵۲ کتابخانه مدرسه صدر بازار است که عالم احسانی مهاجر به ایران، سید حسین بن علی بن محمد حسینی جمازی گنابادی آن را در جمعه ۱۷ رجب ۹۸۹ کتابت کرده است. برای نسخه های کتاب محاسن الكلمات یا نيات العبادات و صیغ العقود و الايقاعات بنگرید به: آقا بزرگ طهرانی، الذریعة، ج ۲۰، ص ۱۲۷-۱۲۸؛ فنخا، ج ۳۴، ص ۲۰-۲۱.
۲ بنگرید به: سید محمد باقر حجتی، فهرست نسخه های خطی کتابخانه دانشکده الهیات و معارف اسلامی، ج ۱، ص ۱۴۳.

مجموعه ٤٥٢ امام جمعه کرمان دانشگاه تهران، اثری ارزشمند به قلم عالمی اوالی

مساهمت و نقش عالمان و فقیهان منطقه بحرین قدیم در کتابت و انتقال میراث شیعه، آنگونه که در سراسر نوشتار حاضر از آن سخن رفت، امری مهم و قابل توجه است. در میان آثار کتابت شده از میراث عالمان بحرین قدیم، مجموعه شماره ٤٥٢ امام جمعه کرمان به دانشگاه تهران که مشتمل بر دو کتاب تلخیص الاقوال / المقال فی احوال الرجال و کتاب الفهرست شیخ طوسی می باشد، از جهاتی قابل توجه می باشد. نخست آنکه کتاب به جهت کتابخانه یکی از عالمان اوالی به نام محمد بن یوسف خطی کتابت شده و دیگر آنکه همین شخص تعلیقات بسیار مفصلی بر رساله اول یعنی تلخیص الاقوال در حاشیه نسخه کتابت کرده که بسیار ارزشمند است و به خوبی تبحر رجالی و حدیثی او را نشان می دهد. متأسفانه در حواشی کتاب الفهرست، مطلب خاصی نوشته نشده است. کاتب نسخه که از شاگردان محمد بن یوسف خطی است، در صفحه عنوان نسخه، مجموعه کتابت شده را چنین معرفی کرده است:

«هذا الكتاب تحقيق الرجال بالتوثيق والجهل والاهمال في ملك من هو لذورة هذا العلم سنام ومن هو بالكمالات الدينية والديوية ذو انتسام ومن سحاب فضله واکرامه والايه ذات ارتکام اعني بذلك الاخذ من التقوى باوفر النصب والسهام الفايق جميع الانام بالفضل العام والانعام التام شيخنا ومولانا الشيخ محمد بن يوسف بن صالح عفي عنهم اجمعين وكتبه الاقل احمد بن محمد بن يوسف للسنة السادسة والستين والى النبي».

انجامه کاتب در پایان تلخیص الاقوال نسبتاً مفصل است و او خود را به شکل کاملتری از دیگر مواردی که در نسخه از خود سخن گفته، معرفی کرده و چنین نوشته است:

«... وصى الله على محمد وآله وسلم وشرف وكرم وقد رفع القلم هامة وقلع الكاتب اهتمامه من تسويد بياضه وتقديد الفاظه سبع شهر جمادي الثانية للسنة السادسة والستين بعد الالف من الهجرة النبوية على مهاجرها وآله افضل الصلاة والسلام بقلم فقير الله تعالى المحتاج الى مالكة الاوحد المانح المجيد المعين الضعيف عملاً كبيراً املاً العبد المذنب احمد بن صالح بن سعيد بن حسين بن علي بن يحيى بن علي البجيل الجمري الأوالي غفر الله له ولوالديه وللمؤمنين والمؤمنات انه هو الغفور الرحيم الجواد الكريم والحمد لله رب العالمين لخزانة الشيخ الجليل النبيل الاصيل

والامام العالم العامل شيخنا ومولانا العلامة الفهامة المحروس بعين عناية الملك الاحد ... الشيخ الاكمل محمد بن يوسف الخطي متعه الله به طويلاً وكان له حافظاً وكفياً انه المجيل للدعوات ومضاعف الحسنات ورافع الدرجات والحمد لله رب العالمين وصلى الله على سيدنا محمد وآله الطيبين الطاهرين آمين آمين رب العالمين».

در کنار انجامة كاتب، مالك و كسى كه نسخه به جهت او كتابت شده، يعنى محمد بن يوسف خطى در يادداشتى از تلاش خود براى تصحيح متن چنين سخن گفته است:

«قد استفرغ الوسع في تصحيحه وبذلت الجهد والطاقة في ذلك من نسخة مصححة الا ما اخطأ فيه النظر وكل عنه البصر في اوقات متعددة آخرها عصر يوم السبت خامس شهر ذي القعدة الحرام سنة ست وستين والى الف مالكة ... المعطي محمد بن يوسف الخطي متعه الله به طويلاً والله الحمد وحده وصلعم».

انجامة آمده در پايان كتاب الفهرست شيخ طوسى بسيار كوتاه است. نسخه اخير از كتاب الفهرست شيخ طوسى از جمله نسخه هاى است كه در آن طريق روايت كه در برخى از نسخه ها آمده و به غيداق بن جعفر ديلى مى رسد، نيامده است و در ميان نسخه هاى كتاب الفهرست كه كاتبان منطقه بحرين قديم كتابت کرده اند، نيز تا به حال به نسخه اى از تحرير روايت شده توسط غيداق بن جعفر ديلى برخورد نكرده ام. كاتب در انجامة نسخه چنين نوشته است:

«فرغ من كتابته وتسويد بياضه فقير الله تعالى احمد بن صالح بن سعيد البجيل الجمري عفى الله تاسع عشر من شهر الله رمضان المعظم من سنة السادسة والستين بعد الالف لخزانة الشيخ الانبل الاكمل الافضل قدوة العلماء وزبدة الفضلاء الشيخ الاجل، الشيخ محمد بن يوسف الخطي نفعه الله وتمع به طويلاً وكان له حافظاً وكفياً ووفقه لمك مثله انه على كل شىء قدير».

مذهب حنبلى در احساء

از نتايج سيطرة عثمانى بر منطقه احساء، مهاجرت خاندان هاى مذاهب اربعه به برخى از شهر هاى احساء مى باشد و از همين طريق مذهب حنبلى، حنفى و شافعى در برخى از شهرهاى احساء به واسطه مهاجرت عالمان آن مذاهب رواج يافت. مذهب مالكى در نيمه دوم قرن

نهم و اوایل قرن دهم به واسطه حمایت خاندان اجود بن زامل در احساء پیروانی یافته بود و مهاجرت و اقامت برخی از فقیهان مالکی مغربی نیز به رواج مذهب مالکی کمک کرده بود.^۱ در میان مذاهب اربعه، مذهب حنبلی در نیمه دوم قرن دوازدهم و با مهاجرت خاندان های حنبلی از نجد به شهر مبرز در احساء رواج یافت که در میان آنها خاندان فیروز به دلیل نقش و جایگاه اجتماعی که داشتند از دیگران مهمتر هستند. خاندان فیروز گرچه روابط خویشاوندی نیز با محمد بن عبدالوهاب داشتند، اما از مهمترین مخالفان اندیشه های او بودند.

روند مهاجرت فقیهان و خاندان های حنبلی به احساء با سیطره یافتن خاندان آل سعود و برافتادن حکومت خاندان بنو خالد شتاب بیشتری یافت. با این حال همچنان بخش اصلی از ساکنان منطقه احساء شیعه نشین بوده اند و از سوی دیگر اندیشه های محمد بن عبدالوهاب که از سوی خاندان آل سعود مورد حمایت قرار گرفته بود، مخالفان جدی در میان عالمان حنبلی احساء و حتی در نجد داشت.^۲ در کتابخانه محمودیه - که نسخه های آن اکنون در کتابخانه ملک عبدالعزیز مدینه نگهداری می شود - به شماره ۱۹۱۴ نسخه ای از کتاب الکافیة الشافیة فی الفرقة الناجیة ابن قیم جوزیه موجود است که انجامه ای مهم دارد. کاتب گرچه از تصریح صریح به تشیع منطقه اجتناب کرده، اما به نحو ضمنی به تشیع منطقه احساء اشاره کرده است. انجامه نسخه اخیر چنین است:

«... فقد تمّ هذا الكتاب بعون الله وحسن توفيقه عصر يوم الثلاثاء في اليوم السابع من شهر عاشوراء المحرم آخر السنة العاشرة بعد المائتين والالف من هجرته صلى الله عليه وسلم في أوان فتح المنصور المؤيد لهجر البحرين ناصر سنة سيد المرسلين وقاتل المبتدعة والمنافقين ثبتنا الله

۱ برای بحث در خصوص سیاست های مذهبی اجود بن زامل و دعوت از فقهای اهل سنت برای سکونت در احساء بنگرید به: علی بن حسین بن عبدالله البسام، «العلماء المغاربيون و دورهم فی إقامة الصلوات العلمیة بین الأحساء و المغرب العربی (۸۵۰-۱۲۵۰هـ/ ۱۴۴۶-۱۸۳۴م)»، المجلة التاريخية المغاربية، السنة السادسة و الثلاثون، العدد ۱۳۵، جویلیة / تموز ۲۰۰۹، ص ۲۹-۶۳.

۲ از عالمان مهم نجد الاصل حنبلی که از مخالفان اندیشه های محمد بن عبدالوهاب (متوفی ۱۲۰۶) بوده و به مخالفت دیگر عالمان حنبلی احساء و مناطق دیگر با افکار محمد بن عبدالوهاب اشاره کرده، می باید به محمد بن عبدالله بو حمید نجدی مکی (متوفی ۱۲۹۵) اشاره کرد. وی در کتاب المسحب الوابله علی ضرائح الحنابله شرح حال خاندان آل فیروز، که از مهمترین چهره های منتقد اندیشه های محمد بن عبدالوهاب و از سوی دیگر از مهمترین خاندان های علمی حنبلی احساء بوده اند را آورده است.

وایاه علی الحق المبین وجعلنا من الناصرين لدينه في كل وقت وحين آمين رب العالمين وهو سعود بن عبدالعزيز بن محمد آل سعود وفقنا الله وإياه لمرضاته واستعملنا في طاعته إنه جواد كريم وذلك بقلم الفقير الى مولاه الغني بن عمن سواه محمد بن حسن بن عبالله بن قرشي بن محمد عفى الله عنا وعن المسلمين والمسلمات آمين.

قد كتبها امتثالاً لأمر أخينا في الله علي بن الشيخ محمد بن عبدالوهاب تغمده الله برحمته وجعله في أعلى جنته إنه على ما يشاء قدير وبالإجابة جدير ومحمد هو القائم بأصل هذه الدعوة ... وآمن بها كثيراً من طلبته في حياته وبعد مماته لا زالت عساكرها منصوره ورايات فتحها على رؤوس الأشهاد منشورة، آمين رب العالمين رب استجب يا كريم.^۱

تعبیر مبتدعه اشاره به شیعیان دارد و مراد از منافقین نیز حنبلی های مخالف جریان محمد بن عبدالوهاب، خاصه خاندان آل فیروز ساکن در مبرز می باشد. خاندان فیروز در محله مشرفه شهر مبرز سکونت داشتند و از میان عالمان این خاندان، بیش از دیگران محمد بن عبدالله بن محمد بن فیروز تمیمی احسانی (متوفی ۱۲۱۶) در مقابله با اندیشه های محمد بن عبدالوهاب نقش داشته و به دلیل جایگاه مهمی که در میان حنابله مبرز و احساء داشته، فعالیت ها و مخالفت های او سد مهمی در مقابله محمد بن عبدالوهاب و هواداران او بوده است.^۲

وقف نامه کتاب در عصر صفویه

از پدیده های بسیار رایج در عصر صفویه، مسئله وقف کتاب است که البته پیش از صفویه و حتی در دیگر بخش های جهان اسلام نیز رواج داشته و اختصاصی به صفویه نداشته است. بخشی از اطلاعات مربوط به این مسئله، توسط استاد ارجمند رسول جعفریان و دوست

۱ برای تصویر انجامه نسخه مورد بحث و متن آن بنگرید به: حمد بن عبدالله عنقري، مكاتب الدولة السعودية الأولى المخطوطة: دراسة تحليلية لعوامل انتقالها و اندثارها بعد سقوط الدرعية (رياض: داره الملك عبدالعزيز، ۱۴۳۰)، ص ۸۸، ۹۱-۹۲.

۲ برای شرح حال او بنگرید به: محمد بن عبدالله بن حميد نجدى، السحب الوابله على ضرائح الحنابلة، حققه و قدم له و علق عليه بكر بن عبدالله أبوزيد و عبدالرحمن بن سليمان عثيمين (بيروت: مؤسسة الرسالة، ۱۴۱۶/۱۹۹۶)، ج ۳، ص ۹۶۹-۹۸۰. خاندان های مهم علمی غیر شیعی احساء در دوران مورد بحث عبارتند از: خاندان آل عفالق مالکی مذهب؛ خاندان آل فیروز حنبلی مذهب؛ خاندان آل عدسانی شافعی مذهب و خاندان آل ملا حنفی مذهب که در میان آنها خاندان آل ملا مورد حمایت بیشتر عثمانی بودند. بنگرید به: حمد بن عبدالله عنقري، مكاتب الدولة السعودية الأولى المخطوطة، ص ۹۶. خاندان عدسانی بعدها احساء را ترک کرده و در کویت مستقر شده اند.

گرامی آقای رسول جزینی تدوین شده است، با این حال موارد فراوان دیگری نیز موجود است که از قلم افتاده است. در اینجا قصد استقصاء موارد دیگر را ندارم، تنها ضمن اشاره به این مطلب به نسخه شماره ۱۵ مجموعه امام جمعه کرمان در کتابخانه دانشگاه تهران اشاره می‌کنم که این عبارت در خصوص وقف آن بر ظهر نسخه آمده است:

«بسم الله الرحمن الرحيم؛ اللهم زينا بقواعد الشرعي الشهيد وصل على محمد وآله الطاهرين، فقد وقف المولى المستغني عن الاوصاف مولانا محب علي السيف هذا الكتاب المسمى بكتاب المزار والمكاسب والتجارة من التهذيب على اولاده تولدوا وتناسلوا وبعد انقراضهم لكافة المؤمنين وجعل التولية لنفسه ثم لاكبر اولاده مولانا حسين حماه الله عن الشهرة ثم للاصلاح بهذا الامر كتب الفقير ابن مرحوم مولانا مراد محمد علي عفي عنهما سنة ۱۱۲۸».

خلیفة بن نصر بن ناصر خفاجی؛ عالمی گمنام از عصر صفویه

اطلاعات درباره شرح حال عالمان امامی عصر صفویه خاصه قرن دهم را بیش از هر اثر دیگری مدیون کتاب احیاء الدائر من مآثر من فی القرن العاشر شیخ آقا بزرگ طهرانی هستیم، که نام و نشان بسیاری از عالمان مورد بحث را بر اساس مکتوبات و نوشته های پراکنده آنها گردآوری و تدوین کرده است. با این حال در اختیار قرار گرفتن نسخه های خطی متعدد در سالیان اخیر این امکان را به ما می دهد، تا نام های شمار دیگری از عالمان امامی قرن دهم را بدست آوریم. از جمله این افراد فردی است به نام خلیفة بن نصر بن ناصر خفاجی که چند اثری را تألیف کرده که می تواند پرتوی بر زندگی او نیز بیفکند.

خلیفة بن نصر بن ناصر خفاجی جزایری، مجلدی از کتاب مسالک الافهام شهید ثانی مشتمل بر کتاب الوقف تا کتاب النکاح - به شماره ۱۴۵ در کتابخانه امام جمعه زنجان - را به جهت شاه امیر / امین حسینی کتابت کرده و بخشی از آن را در روز چهارشنبه ذیقعدة ۹۷۶ در گلکنده، و پایان جزء اول نکاح را در شنبه ۲۰ ذیحجة ۹۷۶ در بلاد تلتق معروف به گلکنده (قلکنده) از بلاد ابراهیم قطب شاه و پایان نسخه را در ۱۶ محرم ۹۷۷ به انجام رسانده است. بر این اساس وی از عالمان امامی مهاجر به دربار قطب شاهیان هند است، که می دانیم شماری از عالمان امامی برای ترویج تشیع در دوران حکومت آنها به آنجا سفر کرده اند.

خفاجی درباره نسخه اساس خود سخنی نگفته است، اما به قرینه شواهد آمده در انجامه و محل کتابت نسخه، خفاجی نسخه خود را باید از روی نسخه ملا محمود لاهیجانی به نحو مستقیم یا با واسطه کتابت کرده باشد، که این عبارت در آن به همین شکل آمده است (بنگرید به انجامه نسخه مسالک الافهام شماره ۱۴۲۹۶ کتابخانه مجلس که بخشی از آن در صفر ۱۰۵۴ کتابت شده و به واسطه یا مستقیم از روی نسخه ملا محمود لاهیجانی کتابت شده و فهرست نگار محترم به تفصیل انجامه نسخه را نیز نقل کرده است (علی صدرائی خوئی، فهرست نسخه های خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی، ج ۳۸، ص ۴۲۱-۴۲۳). نخست یکی بودن عبارت انجامه کاتب حاضر با انجامل نسخه کتابت شده مسالک ملا محمود لاهیجانی است. خفاجی همانند لاهیجانی در انجامه نسخه خود چنین نوشته است: «... ویلدح بالنکاح النظر في امور؛ تمّ الجزء الثالث من کتاب مسالک الافهام الی تنقیح شرایع الاسلام واتفق الفراغ منه مع تراکم صروف الحدثان المکدرة للافکار والاذهان الموجبة لمزید السهو والنسیان ومن اطلع منها علی عشر العشیر اقام عندي علی ما عیناه ان یقف فيه علی خلل او سهواً وتقصیر یوم الاحد عشرین شهر ربیع الاول سنة ثلاث وستین وتسعمائة احسن الله تعالی بقضبها فی سرّ وعافیة علی ید مؤلفه الفقیر الی الله تعالی زین الدین بن علی بن احمد الشامی العاملی عامله الله تعالی بفضله وعفا عن سیئاته ووقفه لا کماله بمحمد وآله.

هذا آخر کلامه قدس سره والحمد لله الذی وفقنا للفراغ من نسخه وجعل لنا اسوة حسنة بمصنفه حیث صنّف الجزء الثالث وما بعده الی آخر الشرح زمان اختفائه من الطغاة البغاة لما قصدوه ودخلوا بیته ونهبوه وكان یوم الجمعة ویوم النیروز قدس سره هارياً من شرهم من جبل الی جبل وقرية الی اخرى وهذا الذی ینعیه بقوله «مع تراکم صروف الحدثان»، والحمد لله من الزیادة والنقصان وقد كان الخلاص من کتابة هذا الجزء الثالث، سادس عشر محرم سنة ۹۷۷ هجرية علی صاحبها افضل التحية والسلام ومالك الکتاب المبارک، السید الاجل والكهف الاضل سلاله الاخیار الائمة الابرار، المخصوص بعناية الملك القدير، السید شاه امیر دام ظلّه امین اللّهُمّ امین وناسخه العبد الراجی رحمة ربه الناصر اقل العباد واحوجهم الی رحمته خلیفة بن نصر بن ناصر الخفاجی الجزایری عفی عنه وعن معلمه وعن جمیع المؤمنین كافة والحمد لله رب العالمین وصلى الله علی سیدنا محمد وآله اجمعین»!

۱ بنگرید به: سید جعفر حسینی اشکوری، «فهرست نسخه های خطی کتابخانه امام جمعه زنجان (بخش اول، ش ۱-۲۰۰)»، اوراق عتیق: مجموعه مطالعات متن پژوهی، نسخه شناسی و فهرست نگاری، به کوشش سید محمد حسین حکیم (تهران: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۹ش)، دفتر اول، ص ۱۷۹، ۲۲۹.

در کتابخانه دانشکده الهیات دانشگاه تهران به شماره ۱۱ ب نسخه ای از کتاب ایضاح الفوائد فی شرح القواعد موجود است که کاتب آن نیز خلیفه بن نصر بن ناصر است. در این نسخه اخیر، وی شهرت خفاجی و جزائری را برای خود ذکر نکرده، اما دست خط او با دست خط مسالک یکی است و می توان هر دو فرد را یک تن دانست. خفاجی در انجامة ایضاح الفوائد اطلاعاتی آورده که نکاتی از زندگی او را نیز مشخص می کند. وی در انجامة ایضاح الفوائد چنین نوشته است:

«... و فرغ من تعلیقه اقل عباد الله واحوجهم الی رحمته العبد المذنب الجانی خلیفه بن نصر بن ناصر وفقه الله لمراضیه وجعل یومه خیر من ماضیه بمحمد وآله الطیبین الطاهرین وذلك ما بین الظهر وما بین العصر الخامس یوم من شهر شوال من شهر سنة ۹۷۱ احد وسبعین وتسعمائة هجرية على صاحبها افضل التحية والسلام ومالك الكتاب النفیس سید السادات ومنع الجود والكرامات اولاد سيدنا محمد طاهر دام ظلہ آمین اللهم آمین بجرمة آل طه ویس والحمد لله رب العالمین وصلى الله على سيدنا محمد وآله وسلم تسليما».

عبارت اخیر نشان از این دارد که خفاجی به کار کتابت نسخه اشتغال داشته و نسخه هایی را برای استادان خود کتابت می کرده است. در حاشیه انجامة اخیر عبارت مقابله ای نیز آمده که بخشی از آن در صحافی بریده شده و بخش باقی مانده چنین است:

«بلغ مقابلة في عدة مجالس بحسب الجهد والطاقة الا ما زاغ عنه البصر وقصر عنه النظر وكان الفراغ من ذلك عصر نهار الاحد المبارك الرابع والعشرون من شهر جمادي الآخرة من شهر سنة اثنين وسبعين وتسعمائة هجرية على مشرفها الصلاة والسلام وكتب العبد المذنب محمد بن ...»^۱

شماری از نسخه های کتابخانه سید عبدالحسین حجة کربلائی

یکی از ویژگی ها و اختصاصات مهم کتاب های الذریعة الی تصانیف الشیعة و طبقات اعلام الشیعة، اطلاعات منحصر به فردی است که ایشان از کتابخانه های شخصی در روزگار خود ارایه کرده اند؛ کتابخانه هایی که عموماً با درگذشت صاحبان آنها از بین رفته اند. از کتابخانه

۱ برای گزارشی از این نسخه و تصویری از انجامة آن بنگرید به: سید محمد باقر حجتی، فهرست نسخه های خطی کتابخانه دانشکده الهیات و معارف اسلامی، ج ۱، ص ۴۶۹، ۱۰۸۱.

های مهم نجف که آقا بزرگ اطلاعات بسیار خوبی از آن ارایه کرده، کتابخانه سید خلیفه احسانی است که از کتابخانه های مهم بوده که چندین نسل باقی بوده، ولی سرانجام به همان عاقبت شوم دیگر کتابخانه ها گرفتار شده و از میان رفته است.^۱

مرحوم آقا بزرگ طهرانی پیش از فروش کتابخانه سید خلیفه احسانی توانسته بود، آن را بررسی کند و در موارد معدودی نیز حتی به فردی که نسخه ای از آن کتابها را خریده، اشاره کرده است. به عنوان مثال در ذیل شرح حال سید حسین بن حیدر بن قمر کرکی (متوفی ۱۰۴۱) از برجستگان شاگردان شیخ بهایی، به نسخه ای اشاره کرده که متعلق به یکی از شاگردان سید حسین بن حیدر کرکی و از نسخه های کتابخانه سید خلیفه احسانی بوده و توسط سید مجید بن محمود حکیم نجفی خریداری شده بود. در نسخه مذکور شاگرد مطالبی از سید حسین کرکی نقل کرده و تاریخ وفات استادش را نیز به دقت چنین ضبط کرده است:

«کانت وفاته رحمه الله تعالى في اصفهان في يوم الاربعاء عاشر ربيع الاول من شهر سنة الف واحدى واربعين قدس الله سره العزيز».

اهمیت این اطلاع در این است که ظاهراً در هیچ جایی دیگری تاریخ درگذشت سید حسین بن حیدر کرکی نیامده باشد.^۲ از دیگر کتابخانه های مهم در کربلا که آقا بزرگ اشاراتی به برخی از نسخه های مهم آن آورده، کتابخانه سید عبدالحسین بن علی حجة طباطبائی (متوفی ۲۴ محرم ۱۳۶۳).^۳ چند نسخه ای از نفائس کتابخانه ایشان که آقا بزرگ از آنها سخن گفته، امروز در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران موجود است، از جمله نسخه شماره ۱۲۷۲ مجموعه سید محمد مشکوة، که مجلدی از کتاب روض الجنان فی شرح ارشاد الازدهان شهید ثانی است. کاتب نخست انجامه شهید ثانی را نقل کرده و سپس در اشاره به خود و فراغت از کتابت نسخه نوشته است:

۱ مفصل ترین تحقیق درباره کتابخانه سید خلیفه احسانی نجفی، مقاله استاد محمد علی حرز است که در مجله الخزانة، العددان الخامس والسادس، السنة الثالثة، صفر ۱۴۴۱هـ/تشرین الأول ۲۰۱۹م، صفحات ۵۰۵-۵۹۶ با عنوان «من خزائن الكتب الأحسانیة: خزنة السيد خلیفة الموسوی الأحسانی النجفی» منتشر شده است.

۲ بنگرید به: آقا بزرگ طهرانی، طبقات اعلام الشیعة: الروضة النضرة فی علماء المائة الحادیة عشرة، ص ۱۸۴.
۳ درباره کتابخانه وی بنگرید به: الذریعة، ج ۷، ص ۲۹۳؛ سلمان هادی الطعنة، مخطوطات کربلاء (النجف الاشرف، ۱۳۹۳/۱۹۷۳)، ج ۱، ص ۲۸-۲۹.

«... واتفق الفراغ من تسويد هذا الكتاب المبارك يوم الاحد، يوم السادس من شهر ربيع الاول سنة ثمانية وخمسين وتسعمائة على يد العبد الفقير الحقير المعترف بالذنب والتقصير، الغريق في بحر الخطايا والذنوب، الراجي من رحمة العلي حسين بن محمد بن علي بن احمد بن محمد الحسيني غفر الله له ولوالديه ولجميع المؤمنين والمؤمنات بحق محمد وآله الطاهرين وسلم تسليماً كثيراً... يا ارحم الراحمين ولا حول ولا قوة الا بالله العلي العظيم وصل الله على جميع الانبياء المرسلين وعلى...».

همانگونه که آقا بزرگ متذکر شده، در حاشیه نسخه حواشی متعددی است که در برخی از آنها تصریح شده که از شهید ثانی است و قید «منه دام ظلّه السامی» در پایان آنها آمده، که دلیلی است بر اینکه کاتب نسخه را نزد شهید ثانی قرائت کرده است. برای گزارشی از نسخه و چند تصویر از آن بنگرید به: محمد تقی دانش پژوه، فهرست کتابخانه اهدانی آقای سید محمد مشکوة به کتابخانه دانشگاه تهران، ج ۷، ص ۲۷۱۹-۲۷۲۲. از دیگر نسخه های کتابخانه مرحوم سید عبدالحسین الحجّة که بعد از درگذشت ایشان، در تملک فرزندشان سید علی عبدالحسین الحجّة بوده، مجلدی از کتاب کشف الغمة اربلی است، که اکنون به شماره ۱۴۰ ج در کتابخانه دانشکده حقوق دانشگاه تهران موجود است. همین گونه شیخ آقا بزرگ از مجموعه ای مشتمل بر چند رساله سخن گفته، که اکنون در دانشکده حقوق دانشگاه تهران به شماره ۵۰-د موجود است. در پایان اسرار الصلاة / التنبیهاة العلیة علی وظائف الصلاة القلبية، تاریخ فراغت از کتابت ۲۰ ربیع الثانی ۹۸۳ و محل کتابت مشهد ذکر شده است. رساله اول الاربعون حدیثاً شهید اول با تاریخ کتابت مشهد، روز جمعه ۲۷ ذی القعدة / نوروز ۹۸۲ و رساله دوم الاربعون حدیثاً از ملا عبدالله بن محمود بن سعید شوشتری (متوفی ۹۹۷) با تاریخ فراغت از کتابت مشهد، چاشت روز جمعه ۴ ذی الحجّة ۹۸۲ از روی نسخه مؤلف است. تاریخ اجازة زین الدین بن محسن ۱۹ رجب ۹۸۳ است و مرحوم دانش پژوه اشاره کرده که اربعین شیعی دیگری در این مجموعه هست که تاریخ فراغت ۲۳ ذی القعدة ۹۸۲ دارد.^۱

۱ برای گزارشی از مجموعه ۵۰-د دانشکده حقوق بنگرید به: محمد تقی دانش پژوه، فهرست نسخه های خطی کتابخانه دانشکده حقوق و علوم سیاسی و اقتصادی دانشگاه تهران (تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۸۰ق/۱۹۶۱)، ص ۲۴۰، ۳۰۵.

از دیگر نسخه‌های مهم کتابخانه مرحوم سید عبدالحسین حجة در کربلاء، نسخه‌الروضه البهية به شماره ۳۲- ب در دانشکده حقوق دانشگاه تهران است، که یکی از عالمان احسانی اهل روستای جُبیل آن را کتابت کرده است. نسخه دانشگاه تهران زمانی در تملک محمد بن عنایت الله نائینی در شوال ۱۰۲۳ بوده و توصیفی از آن در فهرست کتابخانه دانشکده حقوق صفحه ۳۵۹ آمده است. کاتب نسخه که صدقة بن ناصر جبیلی نام دارد، در انجامة نسخه‌الروضه البهية که مشتمل بر جلد اول است و در ۲۹ ربیع الاول ۹۸۹ از کتابت آن فراغت حاصل کرده، چنین نوشته است:

«... كان الفراغ من كتابة هذا الكتاب على يد ولد الشيخ حسن أهل الرميطة، إلا بهذه الأسطر فإن إتمامها كان على يد الفقير الحقير المقر بالذنب والتقصير صدقة بن ناصر بن سلطان بن راشد ابن راجح ابن أحمد ابن علي ابن رومي بن أبي منصور، الحج بديل أصلاً ومولداً ومنشأً، متعه الله بها، وكان الله له حافظاً وكفياً، رحم الله الناظر إليها والمترحم على كاتبها، وكاتب الأسطر الأخيرة؛ إذا صارت عظامه نخيره، في اليوم التاسع والعشرين من ربیع الأول عام تسع وثمانين وتسعمائة، على يد مالکها، وصلى الله على محمد النبي وآله الطاهرين، وسلم تسليماً كثيراً، برحمتك يا أرحم الراحمين، على الذين لا خوف عليهم ولا هم يحزنون، وصلى الله على محمد وآله وسلم».

چند تملک نیز بر نسخه مشاهده می شود که عبارتند از: «عبدالمفتقر إلى ربه الديان صدقة ابن ناصر الدين سلطان؛ عبده الواثق للملك المنان صدقة ابن ناصر الدين سلطان» با مهر بیضوی او که عبارت سجع آن چنین است: «عبدالمفتقر إلى المنان صدقة بن ناصر بن سلطان»؛ «من تملکات الفقير الحقير ابن حيدر القاري على رضا» و یادداشتی دال بر امانت کتاب: (أمانة من ميرزا محمد فياض الشيرازي نزد المقر محمد شريف) صدقة بن منصور در انجامة نسخه‌الروضه البهية تصريح دارد که وی تنها بخش آخر و در حد انجامة نسخه را کتابت کرده و نسخه را فرد دیگری به نام حسن رمیلی کتابت کرده است.

۱ جُبیل از روستاهای احساء می باشد. بنگرید به: عبدالخالق بن عبدالجليل الجنبی، تاریخ التشیع لأهل البيت فی إقليم البحرين القديم، ص ۵۴-۵۵. شهرت او توسط مرحوم دانش پژوه به خطا «جیلی» خوانده شده است. بنگرید به: پریسا کرم رضایی، فهرست کاتبان نسخه‌های خطی کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران (تهران: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۰ش)، ص ۱۳۲.

نکاتی دیگر درباره صدقه بن ناصر جبیلی

اطلاع دیگر مرحوم آقا بزرگ درباره صدقه بن ناصر جبیلی، کتابت شرح الفیه ابن عصفور یعنی علی بن موسی بن محمد بن علی حضر می اشبیلی (متوفی ۶۶۹) است که منبع آقا بزرگ در این خصوص اطلاعی است که در فهرست قدیم آستان قدس (ج ۳، ص ۳۰) آمده که در آنجا از صدقه بن منصور، به عنوان مؤلف یا شاید کاتب نسخه ای سخن رفته که فهرست نگار بر اساس یادداشتی که در صفحه عنوان نسخه بوده، آن را شرح الفیه ابن عصفور و منظومه ای مختصر در نحو معرفی کرده است. نسخه اخیر به شماره ۳۸۸۲ کتابخانه آستان قدس، همانگونه که مرحوم غلامعلی عرفانیان اشاره کرده اند، نسخه ای از کتاب لب الالباب فی شرح ملحّة الاعراب ابو محمد قاسم بن علی بن محمد حریری است و صدقه بن ناصر بن راشد جبیلی کاتب نسخه است، جز آنکه مرحوم عرفانیان شهرت کاتب را حنبلی خوانده اند که تصحیف جبیلی است.

صدقه بن ناصر نسخه لب الالباب را برسم خدمت شیخ یحیی بن محمد مشهور به ابن المطوع الجبیلی الاحسائی کتابت کرده و تاریخ فراغت از کتابت نسخه نیز آخر شعبان ۱۰۱۶ ذکر شده است.^۱ انجامه نسخه اخیر مشتمل بر مکان و تاریخ فراغت از کتابت نسخه است که لازم است تاملی در خصوص آن برود. صدقه بن ناصر جبیلی احسائی در انجامه نسخه چنین نوشته است:

«تمّ هذا الشرح على الركض والاستعجال؛ لأن القلب ليس له مجال مع تشوُّد الأحوال من الحلة والترحال، في قرية جدحفص في بيت الفهيم ناصر، بأى قلم اتفق، و في أى مكان كان، على يد العبد العاصى، كثير الزلل والمعاصى، صدقه بن ناصر بن سلطان بن راشد الجبيلي، لرسم خدمة الشيخ الأمامد والفاضل الأسعد الأشد الشيخ يحيى بن محمد الشهير بابن المطوع الجبيل الأحسائي أصلاً و منشأ و مولداً، في آخر يوم من شعبان المعظم سنة ۱۰۱۶».^۲

۱ بنگرید به: غلامعلی عرفانیان، فهرست کتب خطی کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی (مشهد، ۱۳۷۰ ش)، ج ۱۲، ص ۳۳۷. همین خطا در قرائت شهرت کاتب به فهرستگان نسخه های خطی ایران (فنخا) (ج ۲۷، ص ۲۶۳) نیز راه یافته است.

۲ شکل نگارشی این کلمه به صورت الفهیم است. استاد ارجمند عبدالخالق جنبی متذکر شدند که الفهیم به معنی العاقل در میان اهالی بحرین قدیم متداول است (و الفهیم فی مصطلح أهل البحرين تعنى العاقل الفاهم والله أعلم).

۳ خواندن دقیق عبارت انجامه به لطف دوست عزیزم سید علاء موسوی دمشقی صورت گرفت. از ایشان تشکر فراوان دارم.

نسخهٔ اخیر نشان از این دارد که شیخ یحیی بن محمد مشهور به ابن مطوع احسانی جبیلی در روستای جدحفص اقامت داشته و صدقهٔ بن ناصر به دیدار او به آن روستا سفر کرده است و ظاهراً قصد رفتن به جای دیگر یا بازگشت به زادگاهش جبیل را داشته است. نکتهٔ دیگری که دربارهٔ نسخهٔ ۳۸۸۲ کتابخانهٔ آستان قدس باید اشاره کرد، دو یادداشت کوتاه در برگ نخست نسخه است. دربارهٔ نسخه‌های مجموعه ای کتابخانه آستان قدس که قابل تفکیک بوده اند، در دوره ای تصمیم به جدا سازی گرفته شده و هر کدام جداگانه صحافی و شماره گذاری شده است.

این مطلب دربارهٔ نسخه‌های انجامهٔ کاتب در همهٔ رساله‌های آنها نیامده یا افتادگی داشته اند، باعث شده تا اجزاء مذکور به عنوان رساله‌های بدون تاریخ و نام کاتب در فهرست معرفی شوند، اتفاقی که دربارهٔ نسخهٔ اخیر افتاده است. فردی که مالک نسخه پیش از تملک نسخه توسط کتابخانهٔ آستان قدس رضوی بوده، در خصوص محتویات نسخه دو یادداشت بر برگ اول نسخه نوشته که چنین است:

«مجموعه فیها شرح الفیه ابن عصفور، منظومه فی النحو لطیف ملا نظام الدین نيسابوری و شرح شمسیه حساب عبدالعلی بیرجندی رساله و کتاب ترتیب رجال خلاصه علامه حلّی تألیف بعض علماء الرجال من المتأخرین»؛ «از اول و آخر شرح شمسیه حساب اجزاء افتاده و از آخر ترتیب رجال خلاصه نیز اجزاء افتاده است».

بر اساس دو مطلب اخیر، اولاً می‌توان گفت که صدقهٔ بن ناصر سه متن را احتمالاً کتابت کرده، که باید در میان نسخه‌های آستان قدس سراغ آنها را گرفت، که متأسفانه در فاصلهٔ کتابت نسخه تا زمانی که نسخه به کتابخانهٔ آستان قدس رضوی رسیده، بخش‌های از دو رسالهٔ آن که مشتمل بر انجامه و احتمالاً نام کاتب بوده، از نسخه افتاده است. بر اساس یادداشت‌های مربوط به عرض نسخه، نسخهٔ حاضر پیش از محرم الحرام سال ۱۱۵۴ به تملک کتابخانهٔ آستان قدس رضوی درآمده است، و یادداشتی در خصوص عرض نسخه در این تاریخ، در کنار یادداشت‌های متعدد دیگر از تاریخ‌هایی در سالهای بعد چون ربیع الاول ۱۱۹۶ بر نسخه درج شده است.

دیگر اثر کتابت شده توسط صدقه بن ناصر، نسخه ای از جلد اول کتاب روض الجنان فی شرح ارشاد الأذهان شهید ثانی است که صدقه بن ناصر بن سلطان بن راشد بن ابی منصور جبیلی از کتابت آن در سال ۱۰۰۱ فراغت حاصل کرده است. عبارت های آمده در انجامه، دلالت بر این دارد که وی در جبیل احساء به دنیا آمده و در همانجا بالیده است، که شاهی بر بازگشت خانواده از شیراز به جبیل است: (...کاتبه مالکه الفقیر الحقیر المفتقر الی خالقه الدیان صدقه بن ناصر بن سلطان بن راشد ابن ابی منصور الجبیلی اصلاً ومنشأً ومولداً نفعه الله به زماناً طویلاً وکان الله له حافظاً وکفیلاً وصلى الله على محمد وآله الطاهرين).^۱

در کتابخانه مجلس شورای اسلامی به شماره ۳۸۶۹ مجموعه ای موجود است که بخشی از آن را عبدالحسین بن احمد در ۹۹۴ و بخشی دیگر را عبدالله بن مبارک بن احمد بن یحیی ماحوزی در ۹۹۵ کتابت کرده است و شامل کشف البراهین ابن ابی جمهور احسانی و کتاب تسدید العقائد شمس الدین محمود بن عبدالرحمان اصفهانی است. نسخه در تملک صدقه بن ناصر بن سلطان بن راشد بن احمد بن محمد بن علی بن راجح ابن منصور جبیلی بوده با تاریخ ۹۹۵ بوده است. عبارت تملک صدقه بن ناصر اهمیت خاصی دارد و نشانگر آن است که خانواده او به زادگاهشان یعنی جبیل بازگشته اند. صدقه بن ناصر در عبارت تملک خود بر نسخه در پایان رساله کشف البراهین نوشته است:

«من متملکات الفقیر الحقیر المقر بالذنب والتقصیر... الجانی صدقه بن ناصر بن سلطان بن راشد بن احمد بن محمد بن علی بن راجح ابن ابی منصور الجبیلی اصلاً ومنشأً ومولداً متعه الله به طویلاً وکان الله له حافظاً وکفیلاً... والمعارف له اذا تمکن من رده ولم یرده ورحم الله الناظر فیه والمترحم علی مالکه وصلى الله على سيدنا محمد وآله... وکتب مالکه هذه الاسطر سنة ۹۹۵ من الهجرة النبوية على مهاجرها افضل الصلوات».^۲

۱ برای گزارشی از این نسخه بنگرید به: سید احمد حسینی اشکوری، فهرست نسخه های خطی کتابخانه مؤسسه حضرت آیت الله العظمی بروجردی، ج ۱، ص ۶۹-۷۰.

۲ برای گزارشی از نسخه بنگرید به: عبدالحسین حائری، فهرست کتابخانه مجلس شورای ملی (تهران: چاپخانه مجلس شورای ملی، ۱۳۵۲ش)، ج ۱۰، بخش چهارم، ص ۱۹۰۳.

در کتابخانه مجلس مجموعه ای به شماره ۳۸۶۹ مشتمل بر کشف البراهین و شرح التجرید قاضی محمود بن احمد اصفهانی موجود است، که زمانی در تملک صدقه بن ناصر بوده است. کاتب کشف البراهین خود از عالمان احسانی به نام عبدالحسین بن احمد مادوم است و در انجامه چنین نوشته است:

«بالمشهد الرضوي المقدس على ساكنه الصلاة والسلام بمنزل السيد الاجل والكهف ... رفيع القدر والمحل محسن بن محمد بن ... الذي صدر في اول الكتاب وكان لاجله والسبب في ايجاد قرعه واتمام اصله ... الله على ذلك وايانا وجميع المؤمنين والمؤمنات انه على كل شيء قدير وبالاجابة جدير وصل الله على محمد وآله اجمعين وآله الطيبين الطاهرين وسلم.

فرغ من تسويده كاتبه الافقر الغريق في بحر الذنوب والخطايا عبدالحسين بن احمد المدوم في يوم الاثنين، الثامن من شوال سنة ۹۹۴ وسلم كثيرا برحمتك يا ارحم الراحمين». در کنار انجامه این بخش، صدقه بن ناصر یادداشتی در خصوص تملک خود بر نسخه نوشته که چنین است:

«من ممتلكات الفقير الحقير، المقر بالذنب والتقصير عبده وقتّه الجاني صدقة بن ناصر بن سلطان بن راشد ابن احمد بن محمد بن علي بن راجح ابن ابي منصور الجبيلي اصلاً ومنشأً ومولداً، متعه الله به طويلاً وكان الله له حافظاً وكفياً، لعن الله سارقه وغاصبه والمعارف له اذا تمكن من رده ولم يردّه ورحم الله الناظر فيه والمترحم على مالكة وصل الله على سيدنا محمد وآله التقي الطاهرين وسلم وكتب مالكة هذه الاسطر سنة ۹۹۵ من الهجرة النبوية على مهاجرها افضل الصلوات».

رساله دوم را نیز فردی از اهالی روستا ماحوزه اوال کتابت کرده و هر چند هر دو کاتب از مکان کتابت خود سخنی نگفته اند، محتمل است که از اهالی و ساکنین جزیره اوال باشند، که صدقه بن ناصر مدتی برای تحصیل علم به آنجا مهاجرت کرده است. بخش اوال همواره در میان سه بخش بحرین قدیم، به عنوان مرکزی علمی جایگاه خود را داشته است. کاتب رساله دوم در انجامه چنین نوشته است:

«اتفق لانهاء من تسويد بياض اوراقه عصر الاحد ثامن من شهر جمادي الآخري من شهر سنة خمس وتسعين وتسعمائة على ... وآله افضل الصلوة والسلام على يد الفقير الى الله تعالى الغني

عبدالله بن مبارک بن احمد بن یحیی الماحوزی الاوالی عفی عنه والمؤمنین، الله كما وفقت لاتمامه واعنت لاختتامه فصل علی محمد وآله...».

در کنار انجامة کاتب، مهر بیضوی شکل صدقة بن ناصر با عبارت «الواثق بالملک المنان عبده صدقة بن ناصر بن سلطان» آمده است.^۱

عبدالله عتیق الحسین حسینی وارث شیخ عبدالله بن صالح سماهیجی

مجلدی از کتاب وسائل الشیعة در کتابخانه مدرسه طالبیه شهر تبریز به شماره ۲۰۵ موجود است، که زمانی در تملک سید محمد بن صدید حسینی بوده و حسین بن محمد بن یحیی بن عمران، یادداشت تملک او را بر ظهر نسخه چنین نوشته است:

«ثم صار من ممتلكات الاخ الاكمل الامجد الاسعد السيد محمد بن السيد شرف بن العلامة السيد ابراهیم بن السيد یحیی الصدید الحسینی وذلك بالبیع الشراع البتی فی حدود سنة ۱۱۷۲ حرره الاحقر حسین بن محمد بن یحیی عفی الله عنه».

بر نسخه اخیر همانند برخی نسخه های که زمانی در تملک سید محمد صدید حسینی بوده، به تملک مبارک بن علی جارودی و ظاهرا پسرش شیخ عبدالله جارودی درآمده است، جز آنکه یادداشت تملک پدر و احتمالا پسرش در گذر زمان آسیب دیده و بخش مهمی از آن محو شده است: (بسم الله والحمد لله؛ ثم من الله سبحانه بدخوله فی ملک المملوک الاحقر مبارک بن علی الجارودی عفی الله عنه تعالی عنهما بمنه سنة... ثم... سنة ۱۲۲۴). نسخه پیشتر در تملک آخوند ملا عبدالرحیم بن رمضان بوده، که آن را از وصی شرعی شیخ عبدالله بن صالح سماهیجی، یعنی سید عبدالله عتیق الحسین حسینی خریداری کرده است. عبدالله علوی در اشاره به فروش نسخه به وصایت و وکالت از ورثه سماهیجی، بر روی نسخه چنین نوشته است:

«بسم الله، بعث هذا الكتاب اخي آخوند ملا عبدالرحیم وصایة ووكالة وانا الجاني عبدالله بن علوي بن عیسی عتیق الحسین الحسینی».^۲

۱ برای معرفی اجمالی مجموعه ۳۸۶۹ بنگرید به: عبدالحسین حائری، فهرست کتابخانه مجلس شورای ملی (تهران: چاپخانه مجلس شورای ملی، ۱۳۵۲ش)، ج ۱۰، بخش چهارم، ص ۱۹۰۲-۱۹۰۳. فوائد مختلفی در معرفی نسخه از قلم مرحوم عبدالحسین حائری افتاده و شهرت جیبلی نیز به خطا جیبلی خوانده شده است.

۲ از دوست عزیزم استاد ابوالفضل حافظیان برای در اختیار گذاشتن برگ های از نسخه ۲۰۵ و وسائل الشیعة تشکر

بر اساس یادداشت‌های مورد بحث، نسخه زمانی در ایران و فارس بوده (کتابت سپس تملک توسط سماهیجی و بعد تملک ملا عبدالرحیم)، سپس نسخه به قطیف منتقل شده است و مدتی در تملک سید محمد صدید حسینی بوده و بعد از مرگ وی به شیخ مبارک جارودی انتقال یافته و سپس فرزندش شیخ عبدالله که به ایران و شهر شیراز مهاجرت کرده، نسخه را بار دیگر به ایران برگردانده و بعد از مرگش نسخه دست به دست شده، تا آنکه اکنون در مدرسه طالبیه تبریز نگهداری می‌شود. بررسی کاملتر نسخه ممکن است نکات دیگری را روشن کند.^۱

از دیگر نسخه‌هایی که تملک عبدالله بن صالح سماهیجی و یادداشت‌هایی از عبدالله عتیق الحسین حسینی بر آن است می‌توان به نسخه شماره ۶۳۵ کتابخانه مدرسه مروی اشاره کرد که فردی در روز دوشنبه ۲۳ جمادی الثانی ۱۰۸۰ آن را کتابت کرده است. نسخه اخیر در تملک علی بن احمد حسینی مدنی در همان سال ۱۰۸۰ بوده و محتمل است که اساساً وی سفارش کتابت نسخه را داده باشد: (هو مالک؛ تشرف بملک هذا (الکتاب) من فضل المالك الوهاب عبده علی الصدر المدنی بن احمد الحسینی اوتیا کتابهما بيمينهما کتبه سنة ۱۰۸۰). سپس نسخه در تملک عبدالله بن صالح سماهیجی بحرانی در ۱۱۲۹ زمانی که او به ایران آمده و در شیراز بوده، درآمده است: (ثم من الله به علی عبده المسکین خادم المحدثین عبدالله بن صالح البحرانی فی دار العلم شیراز سنة ۱۱۲۹ والحمد لله وحده). نسخه بعد از سماهیجی در اختیار سید احمد نامی بوده و سپس در تملک شاگرد و جانشین سماهیجی در بهبهان، یعنی سید عبدالله بن علوی موسوی حسینی درآمده و او در یادداشتی بر نسخه چنین نوشته است:

«بسم الله؛ ثم بعد ان انتقل الی ملک السید احمد بالبیع الشرعی انتقل بالبیع الشرعی ایضاً فی ملک اقل عباد الله علماً و عملاً و اکثرهم زللاً الجانی الفانی عبدالله بن علوی بن عیسی عتیق الحسین الموسوی الحسینی عفی عنهم ومن المؤمنین والمؤمنات».^۲

فراوان دارم.

۱ چند تصویر از تملکات نسخه به لطف استاد و دوست عزیزم آقای ابوالفضل حافظیان در اختیارم قرار گرفت و مطالب بیان شده بر اساس آنها می‌باشد.

۲ در کتابخانه ملی به شماره ۲۲۹۰۰ نسخه ای از کتاب العشرة الكاملة موجود است که در تملک عبدالله بن صالح سماهیجی بوده است و او در اشاره به تملک خود بر نسخه بر ظهر آن چنین نوشته است: «بسم الله الرحمن الرحیم؛ من جملة ممتلكات الفقیر الحقیر الجانی عبدالله بن صالح السماهیجی البحرانی هذا الکتاب المستطاب تألیف شیخی العلامة

حسن بن علی مهلبی از نگارش کتاب خود در روز شنبه ششم جمادی الثانی ۸۴۰ در شهر حله فراغت حاصل کرده و کتاب وی ردیه ای است بر کتاب المعارضة فی الرد علی الرافضة جمال الدین ابو المحاسن یوسف واسطی شافعی، معروف به طفیلی (قرن نهم) است.^۱ کتاب المعارضة با دو عنوان مختلف به چاپ رسیده است. یک بار با عنوان الحجج الباهرة فی إفحام الطائفة الکافرة الفاجرة با تصحیح عبد الله حاج علی منیب (ریاض: دار الإمام البخاری، ۱۴۲۰ق)، که در چاپ اخیر کتاب به خطا به جلال الدین دوانی (متوفی ۹۰۸) نسبت داده شده و بار دیگر با عنوان المناظرة بین السنة والشیعة و با تحقیق خالد بن عبد العزیز الجناحی (البحیره-مصر، ۲۰۱۰/۱۴۳۱) با انتساب صحیح به واسطی.

تصحیف و تحریف عبارتی از کتاب وقعة صفین

حوادث و احداث قرن اول هجری از موضوعات مورد اهتمام مورخان قرن دوم و سوم بوده و شاهد نگارش تک نگاری های فراوانی در خصوص آنها هستیم، جز آنکه متن اصلی بسیاری از این نگاشته ها بدست ما نرسیده، اما بخش های مهمی از این متون را مورخان قرن چهارم و قرون بعدی در ضمن کتابهای خود نقل کرده اند، هر چند اخبار و مطالبی نیز توسط آنها نقل نشده و از بین رفته است. در میان حوادث رخ داده در قرن اول هجری که بعدها توجه شمار فراوانی از مورخان را به خود جلب کرده، نبرد صفین یکی از مهمترین حوادث تاریخی است که در کنار بعد تاریخی آن، جنبه های کلامی را نیز باید در نظر داشت.

مهمترین اثر درباره نبرد صفین، کتاب وقعة صفین از نصر بن مزاحم منقری است، که خود با بهره گیری از برخی متون کهنتر تألیف شده درباره نبرد صفین، کتابش را تألیف کرده است. از میان نویسندگان ادوار بعدی که توجه فراوانی به کتاب وقعة صفین داشته و مطالب بسیاری از آن را نقل کرده، ابن ابی الحدید است و می توان از آن به عنوان نسخه بدلی برای تصحیح کتاب وقعة صفین استفاده کرد.

الفهامة ادام الله تعالى ایامه واسیغ علیه انعامه بتاریخ عشرة من شهر جمادی الاولى سنة ۱۱۱۷هـ. عبدالرحیم بن رمضان نیز نسخه را بعدها از عبدالله عتیق الحسین حسینی خریداری کرده و یادداشتی در این خصوص بر نسخه نوشته که بخشی از آن زیر وصالی از بین رفته است و بخش موجود و قابل خواندن آن چنین است: «بعث هذا الكتاب وصایة مولینا ... الاواه السيد عبدالله وفقه الله تعالى ... عبدالرحیم بن رمضان».

۱ درباره حسن مهلبی بنگرید به: افندی، ریاض العلماء، ج ۱، ص ۳۲۳-۳۲۵.

یکی از موارد جالب توجه در کتاب وقعة صفین، ماجرای درگیری میان عمار با عبدالله بن عمرو بن عاص است. در گفتگوی رد و بدل شده میان آنها، عمار، عبدالله بن عمرو بن عاص را متهم به فروختن دینش به معاویه و پیروی کردن از پدر فاسقش عمرو بن عاص کرده بود، اما عبدالله گفته بود که علت حضورش در صفین، خونخواهی عثمان است، که عمار در پاسخش او را متهم به دروغ گویی کرده بود و گفته بود که عبدالله در پی اطاعت از امر خدا نیست. خبر اخیر در متن تصحیح شده کتاب وقعة صفین توسط عبدالسلام، بر اساس نسخه های تحریف شده بوده و تفاوت چشمگیری با متن نقل شده از کتاب وقعة صفین توسط ابن ابی الحدید دارد. نخست بهتر است تا دو عبارت را نقل کنیم سپس به مقایسه آنها بپردازیم.

«... ثم نادى عمار عبیدالله بن عمر وذلك قبل مقتله، فقال يا ابن عمر! صرعتك الله! بعث دينك بالدنيا من عدو الله وعدو الاسلام، قال: كلا، ولكن اطلب بدم عثمان الشهيد المظلوم...» (وقعة صفين، ص ۳۲۰).

قال نصر: وحدثنى عمرو بن سعيد عن الشعبي، قال: نادى عمار عبدالله بن عمرو ابن العاص فقال له: بعث دينك بالدنيا من عدو الله وعدو الاسلام معاوية، وطلبت هواي ابيك الفاسق. فقال: لا ولكنني اطلب بدم عثمان الشهيد المظلوم...» (ابن ابی الحدید، ج ۵، ص ۲۵۳-۲۵۴).

در اینکه در متن نقل شده در کتاب وقعة صفین اشکالی وجود دارد، این نکته را باید مورد توجه قرار داد که جایی که خبر اخیر از آن نقل شده در خصوص عبدالله بن عمرو بن عاص است و بدون مقدمه ای در خبر اخیر که آن بحث آمده، به یکباره نام عبدالله بن عمر آمده است. به عبارت دیگر متن اخیر تعدا مورد تصرف قرار گرفته و کاتبان بعدی عبارت نصر بن مزاحم را که به نوعی تعارض با عقیده به عدالت صحابه بوده را تغییر داده اند و کلماتی از خبر را نیز حذف کرده اند که در آنها عمار عمرو بن عاص را فاسق خوانده و معاویه را نیز دشمن اسلام. همچنین خبر اخیر که به نقل از شعبی بوده، علت دیگری برای دخل و تصرف در آن و کاستن از تعارض آن با مسئله عدالت صحابه بوده است.

نسخه ۵۶۹۰ کتابخانه آیت الله مرعشی و نکاتی در باب آن

در کتابخانه آیت الله مرعشی به شماره ۵۶۹۰ نسخه نفیسی از نهج البلاغه وجود دارد که بر

آن اجازه ای از قطب الدین راوندی برای زین الدین ابوجعفر محمد بن عبدالحمید بن محمد آمده به این شرح آمده است:

«قرأ عليّ كتاب نهج البلاغة من أوله إلى آخره الشيخ الإمام العالم زين الدين أبو جعفر محمد بن عبد الحميد بن محمد المدعوب... أدام الله توفيقه قراءة اتقان سعيد بن هبة الله بن الحسن حامداً مصلياً».

در یادداشتی دیگر قطب الدین راوندی طریق خود در روایت نهج البلاغه را چنین ذکر کرده است:

«يقول أبو الحسين الراوندي أخبرنا السيد بن معبد الحسيني عن الشيخ أبو عبد الله الحلواني عن الرضي هذا الكتاب وأخبرنا ابن الأخوة البغدادي عن الشيخ أبي الفضل محمد بن يحيى الناتي عن أبي نصر عبد الكريم بن محمد الديباجي عن الرضي رضي الله عنهم وللشيخ العالم زين الدين هذا أن يروي عني الكتاب كله بهذا الإسناد فانه بحمد (الله) أهل لذلك، صح».

همچنین بر روی نسخه اجازه ای از ابوالفضل راوندی - فرزند قطب الدین راوندی - برای شخصی به نام علاء الدین علی بن یوسف بن حسن نیز بر نسخه موجود است، که در آن از خواندن متن در نزدش سخن گفته و نوشته است:

«قرأ عليّ الشيخ الإمام علاء الدين جمال الحاج والحرمين علي بن يوسف بن الحسن دام توفيقه وإلى كل طريقه هذا المجلد قراءة محقق مدقق وأجزت له روايته عني عن جماعة عن (المصنف) رضي الله عنهم... أبو الفضل الراوندي حامداً...».

نسخه اخیر بعدها به دست عز الدین حسن بن علی بن محمد بن علی حسینی معروف به ابن الابرز افتاده، و او آن را بر یحیی بن احمد بن سعید حلی خوانده و در تاریخ ۲۷ شعبان ۶۵۵ از وی اجازه ای اخذ کرده که متن آن بر نسخه آمده است.^۱ متن اجازه عز الدین علی راوندی به ابونصر طیب چنین است:

۱ نسخه اخیر اساس کتابت نسخه شماره ۶۷۲۶ کتابخانه آیت الله مرعشی بوده است. نسخه ۵۶۹۰ را افندی دیده و اجازه آمده بر آن به علاء الدین جمال الحاج علی بن یوسف ابن حسن را در ریاض العلماء، ج ۴، ص ۲۹۲-۲۹۳ نقل کرده است. افندی بر این گمان است که ابوالفضل باید ابوالرضا باشد و شخص مجاز را سید ابوالرضا راوندی معرفی کرده است.

«قرأ وسمع عليّ كتاب نهج البلاغة الأجل الإمام العالم الولد الأخص الأفضّل جمال الدين، زين الاسلام شرف الائمة، علي بن محمد بن الحسن المتطّيب أدام الله جماله وبلّغه في الدارين آماله، قراءة وسماعاً يقتضيها فضله.

وأجزت له أن يرويه عني عن المولى السعيد والدي سقاه الله صوب الرضوان عن ابن معبد الحسيني عن الإمام أبي جعفر الطوسي عن السيد الرضي رضي الله عنه. ورويته له عن الشيخ الإمام عبدالرحيم بن الإخوة البغدادي عن الشيخ أبي الفضل محمد بن يحيى الناطلي عن أبي نصر عبدالكريم ابن محمد سبط بشر الديباجي عن السيد الرضي رضي الله عنه.

وروى لي السيد الإمام ضياء الدين علم الهدى سقى الله ثراه عن الشيخ مكي بن أحمد المخلطي عن أبي الفضل الناطلي عن أبي نصر عن الرضي رحمهم الله.

ورواه لي والدي قدس الله سره عن الشيخ الإمام أبي جعفر محمد بن علي بن الحسن المقرئ النيسابوري^۱ عن الحسن بن يعقوب الأديب عمّن سمعه عن الرضي رضي الله عنه.

كتبه علي بن فضل الله الحسيني حامداً مصلياً في رجب سنة تسع وثمانين وخمسائة.

تاریخ درگذشت ابوالرضا راوندی دانسته نیست، اما تصریح فرزندش عزالدین ابوالحسن علی با به کاربردن کلمات اخیر که دلالت بر درگذشت پدرش دارد. محمد بن ابی نصر نیز در اجازه خود به تاریخ رجب ۵۸۷ از ابوالرضا به قید گذشته یاد کرده است. ظاهراً ابوالرضا راوندی حدود اواخر ۵۷۱ یا اواخر ۵۷۲ درگذشته باشد.

در برگ اب، نسخه کتابت شده توسط ورامینی، اطلاع مهمی درباره سید عزالدین ابوالحسن علی راوندی آمده و اینکه وی در قم سکونت داشته و مجلس درسی نیز داشته و ابیاتی از وی در ستایش نهج البلاغه نقل شده که کاتب در اشاره به این ابیات نوشته است:

۱ برای شرح حال ابوجعفر مقرئ از مشایخ سید ابوالرضا راوندی بنگرید به: افندی، ریاض العلماء، ج ۴، ص ۱۱۸-۱۱۹. از جمله آثار مقرئ، کتاب الحدود در نسخه کهنی به خط احمد ابن مجتبی بن احمد حسینی به تاریخ صفر ۶۵۵ باقی مانده که در صفحه عنوان نسخه اخیر کاتب نوشته است: «کتاب الحدود، إملاء الشيخ الإمام العالم الزاهد، قطب الدين أبي جعفر محمد بن الحسن النيسابوري المقرئ رحمة الله عليه». کتاب بر اساس نسخه اخیر توسط مرحوم محمود یزدی مطلق (فاضل) تصحیح و منتشر شده است (قم: مؤسسه الإمام الصادق علیه السلام للتحقیق و التألیف، ۱۴۱۴).

«... السيد الامام الكبير العلامة عز الدين سلطان العلماء علي بن السيد الامام الكبير ... علم الهدى ... بمجلس درسه بقم حماها الله ارتجالاً...»^۱.

ابوالفضل ناتلی کیست؟

بهتر است نخست برای شناخت هویت فرد اخیر، از شهرت او آغاز کنیم. شهرت وی عموماً به صورت الناتلی و گاه الناقلی ذکر شده است و در یک مورد «الناتکی» درج شده، که البته شکل اخیر به دلیل آنکه معنی ندارد، تصحیف یکی از دو صورت قبل است.^۲ در نسخه نفیسی از نهج البلاغه متعلق به قرن ششم، موجود در کتابخانه آیت الله مرعشی به شماره ۵۶۹۰ که دست خط ابوالحسین سعید بن هبة الله راوندی در دو جای نسخه آمده، شهرت اخیر به صورت الناتلی کتابت شده که به نظر صحیح نیز همین باشد. همین گونه در اجازه ابوالرضا راوندی بر ظهر نسخه نهج البلاغه متحف عراقی شماره ۳۷۸۴، شهرت محمد بن یحیی، الناتلی آمده است.

قطب راوندی در منهاج البراعة در ابتدا (ج ۱، ص ۴-۶) و آخر شرحش، طرق خود به نهج البلاغه را آورده است. وی در آغاز منهاج البراعة طریق امامی خود در نقل نهج البلاغه را متذکر شده و در پایان طریق خود از اهل سنت را آورده است، که در آن نام ناتلی نیز به عنوان استاد ابن اخوه آمده و چنین نوشته است:

«وقد ذكرنا اسناد نهج البلاغه من طريق الخاصة في صدر الكتاب ونذكر الآن اسناداً آخر من طريق العامة؛ وهو ما أخبرنا به الشيخ أبونصر الغازي عن أبي منصور العكبري عن الرضي رحمه الله. وقد أخبرنا أيضاً الامام أبوالفضل عبدالرحيم بن أحمد بن محمد بن ابراهيم ابن خالد المعروف بابن الاخوة عن السيدة النفيسة بنت المرتضى عن عمها الرضي واخبر ابن الاخوة البغدادي عن الشيخ أبي الفضل محمد بن يحيى الناتلي - در تصحيح مرحوم سيد عبداللطيف

۱ دانسته های اندکی درباره عزالدین ابوالحسن علی راوندی موجود است. بنگرید به: افندی، ریاض العلماء، ج ۳، ص ۳۱۲-۳۱۳، ج ۴، ص ۱۷۷-۱۷۹. اشعاری که در نسخه کتابت شده توسط ورامینی در مدح نهج البلاغه آمده را مرحوم سید عبدالعزیز طباطبائی در مقاله خواندنی «فی رحاب نهج البلاغه (۴): ما قبل فی نهج البلاغه من نظم و نثر»، تراث، العدد الأول، السنة التاسعة (محرم-ربیع الاول ۱۴۱۴)، ص ۶۰-۱۱۰، صفحات ۶۶-۶۷ نقل کرده اند.

۲ بحار الانوار، ج ۱۰۶، ص ۶۶.

کوهکمری، شهرت اخیر به صورت البابلی آمده که نادرست است - عن أبي نصر عبدالکریم بن محمد الדיباجي المعروف بسبط بشر الحافي ... قال: قرىء على الشريف الرضي رضي الله عنه كتاب نهج البلاغة وأنا أسمع^۱.

نام و نشانی از ابوالفضل محمد بن یحیی ناطلی که از مشایخ روایت ابن اخوه بوده، در کتابهای تراجم نگاری شافعیان نیامده است. اطلاع مهم درباره او، سلسله سند روایت کتاب الحثّ علی البحث ابوالحسن اشعری است، که با عنوان استحسان الخوض فی علم الکلام بارها منتشر شده است. از کتاب الحثّ علی البحث اشعری که متن و تحریر کاملتری از آن که باید تحریر دوم کتاب باشد، نسخه ای در اختیار عالم و متکلم نامور اشعری، ابوالقاسم سلمان بن ناصر نیشابوری انصاری (متوفی ۵۱۲) بوده و او تمام متن آن را در ضمن کتاب الغنیة فی الکلام با تصریح بن نام الحثّ علی البحث آورده است: (وقد قال أبو الحسن رضي الله عنه في كتاب المترجم بالحث على البحث أن طائفة ...)^۳.

تحریر نقل شده از کتاب الحثّ علی البحث ابوالحسن اشعری در کتاب الغنیة انصاری، با متن چاپ شده به عنوان استحسان الخوض فی علم الکلام تفاوت هایی چشمگیر دارد، که دلالت بر این دارد نسخه نقل شده توسط انصاری تحریر دوم کتاب است. نکته مرتبط با بحث فعلی ما، سلسله سندی است که در آغاز رساله الحثّ علی البحث ابوالحسن اشعری آمده است، که سنت روایت و تداول متن را نشان می دهد. سلسله سند مورد بحث چنین است:

«بسم الله الرحمن الرحيم وصلى الله على سيدنا محمد وعلى آله وصحبه وسلم تسليماً قال أبو صادق محمد بن يحيى بن علي القرشي أنبأنا الشيخ الامام الحافظ جمال الدين ابوالفضل عبدالرحيم بن

۱ قطب الدين سعيد بن هبة الله الراوندي، منهاج البراعة في شرح نهج البلاغة، تحقيق السيد عبداللطيف الكوهكمرى (قم: مكتبة آية الله المرعشي العامة، ۱۴۰۶ق)، ج ۳، ص ۴۵۲-۴۵۵.

۲ برای شرح حال انصاری بنگرید به: عبدالغافر بن اسماعیل فارسی، المنتخب من السياق لتاريخ نيسابور، ص ۳۷۴-۳۷۶؛ سبکی، طبقات الشافعية الكبرى، ج ۷، ص ۹۶-۹۹.

۳ نسخه ای از کتاب الغنیة فی الکلام انصاری در کتابخانه احمد ثالث به شماره ۱۹۱۶ موجود است و بر اساس همین نسخه، ریچارد فرانک رساله الحثّ علی البحث ابوالحسن اشعری را منتشر کرده است. فرانک متن رساله اشعری را بر اساس تحریر های متداول دیگر که مختصر تر از تحریر نقل شده توسط انصاری بوده، را نیز در کنار تحریر انصاری به صورت دو ستونه بر اساس چند نسخه کهن آورده است. بنگرید به:

R.M. Frank, "Al-Ash'arī's Kitāb al-Ḥaṭṭg 'Alā L-Baḥṭh," Mēlanges, 1988, 18, pp.83-152

احمد بن محمد بن محمد بن ابراهیم بن خالد المعروف بابن الأخوة سنة اثنتين واربعين وخمس مائة انبانا الشيخ ابوالفضل محمد بن يحيى الناطلي بمازندران في منزله بقراءتي عليه انبانا ابوالنصر عبدالكريم بن محمد بن هارون الشيرازي انبانا علي بن رستم حدثنا علي بن مهدي قال سمعت الشيخ الأوحّد شيخ المشايخ ابالحسن علي بن اسماعيل الاشعري يقول...»^۱.

بر اساس سلسله سند آمده، كتاب الحثّ على البحث يا استحسان الخوض في علم الكلام، به روایت یکی از سه شاگرد برجسته ابوالحسن اشعری، ابوالحسن علی بن محمد بن مهدی مامطیری است. مامطیری نسخه ای از كتاب ابوالحسن اشعری را به خود به زادگاهش مامطیر (بابل کنونی) برده و در آنجا به روایت آن پرداخته است.^۲

شاگرد مامطیری، علی بن رستم که باید از اهالی همان مناطق شمالی ایران باشد، کتاب را به روایت مامطیری، برای ابونصر عبدالکرمیم بن محمد بن هارون شیرازی، که همان فرد عبدالکرمیم بن محمد دیباجی هارونی مشهور به سبط بشر حافی باید باشد، نقل کرده است. فرد اخیر کتاب را برای شخصی به نام ابوالفضل محمد بن یحیی ناطلی روایت کرده است. ادامه سلسله سند کمک می کند تا ابوالفضل ناطلی آمده در این سلسله سند را همان ابوالفضل ناطلی استاد ابن اخوه بدانیم، چرا که در ادامه سلسله سند، فردی که راوی کتاب از ناطلی ذکر شده، کسی جز ابن اخوه نیست.

۱ نسخه کهنی از رساله استحسان الخوض ابوالحسن اشعری به شماره ۲/۲۱۶۱ در کتابخانه فیض الله افندی، برگ های ۱۹-۵۲ ر موجود است، که شخصی به نام عبدالرحمن بن عبدالله ابن عبدالحلیم بن عمران در ربیع الاول ۶۷۷ از کتاب آن فراغت حاصل کرده و در انجامة نوشته است: «... و فیما ذکرنا کفایة لكل عاقل غیر معاند آخره والحمد لله وحده وصلى الله على سيدنا محمد وعلى آله وصحبه وسلم ويعقبه ما صورته سمعت جميعه بقرائي على الشيخ المحدث أبي صادق محمد بن الحافظ الرشيد أبي الحسن يحيى بن علي بن عبدالله بن مفرج القرشي وفقه الله تعالى ورحم سلفه بمنزله بمصر كتبه عبدالرحمن بن عبدالله ابن عبدالحلیم بن عمران في ربیع الأول سنة ۶۷۷ عابداً مصلياً». تفتن به این مطلب که کلید حل قرائت صحیح شهرت ناطلی یا ناقلی کدام درست است، حاصل تفتن دوست گرامی آقای رسول جزینی است. درباره ناطل از شهر های مازندران بنگرید به: سمعانی، الانساب، ج ۵، ص ۴۴۱.

۲ ابوالحسن علی بن محمد بن مهدی مامطیری طبری، یکی از چهار شاگرد اصلی ابوالحسن اشعری در سنت اشاعره است. مامطیری همچنین کتابی به نام نزهة الابصار و محاسن الآثار دارد که در آن سخنان امیر المؤمنین علیه السلام را تدوین و گردآوری کرده است. درباره ابوالحسن علی بن مهدی طبری مامطیری بنگرید به: عبدالوهاب بن علی سبکی، طبقات الشافعية الكبرى، ج ۳، ص ۳۶۹، ۴۶۶-۴۶۸.

یکی از روایان کمتر شناخته شده نهج البلاغه از اهل سنت

یکی از مشهورترین روایان نهج البلاغه از اهل سنت، عبدالله بن محمود بن مودود بلدجی است. اطلاع دیگر ما درباره نقش شاگردان بلدجی در روایت نهج البلاغه، نسخه ای در کتابخانه ملی پاریس به شماره ۶۹۹۲ نسخه های عربی است. نسخه اخیر مشتمل بر قطعه ای از نهج البلاغه، یعنی نیمی از خطبه ۱۸۶ و دو خطبه ۱۹۴ و ۱۹۵ است که شخصی به نام محمد بن ... (شاید اسعد) بن نصر الزاهد آن را با نسخه شخصی به نام ابوالفتح علی بن یوسف بن محمد بن هبة الله بن البوقی مقابله کرده است. در معرفی بوقی گفته شده که وی از شاگردان عبدالله بن محمود بن مودود بلدجی بوده است. محمد بن نصر زاهد از اینکه نسخه خود را نزد بوقی خوانده، نیز سخن گفته و چنین نوشته است:

«هو؛ قابلت هذا الكتاب وهو نهج البلاغة المنتزع من كلام امير المؤمنين علي بن ابي طالب عليه افضل الصلاة والسلام أضعف عباد الله تعالى محمد بن ... بن نصر الزاهد تجاوز الله عن سياته بنسخة التي قابلها وصححها وسمعها علي الشيخ السعيد الامام العالم الفاضل الكامل الورع بقية السلف فخر الدين ابي الفتح علي بن يوسف بن محمد بن هبة الله بن البوقی تغمده الله تعالى برحمته واسكنه مجبوحة جنته بحق روايته عن الشيخ الامام مجد الدين عبدالله بن محمود بن مودود بن بلدجی، رحمة الله قراءة عليه عن النقيب الطاهر كمال الدين ابي الفتوح حيدر بن محمد بن زيد بن محمد بن احمد بن زيد الحسيني تغمده الله برحمته سماعاً عن شيخه ابي جعفر محمد بن علي بن شهر آشوب السروي قراءة عليه بروايته عن السيد المنتهي (بن) ابي زيد بن كياپكي الحسيني الجرجاني عن ابيه ابي زيد عن المؤلف الشريف الرضي ابي الحسن محمد بن الحسين بن موسى الموسوي مع مولانا الشيخ الامام العالم الفاضل الكامل السالك الناسك الورع جلال الملة والدين خليل بن يوغلي بن اسماعيل الرومي البورغلوي مولداً ادام الله تعالى ايامه وبلغه في الدارين مرامه، وهو يقراء من هذه النسخة ونسخة الاصل المقدم ذكرها بيدي فصحت هذه النسخة حسب الجهد والطاقة وذلك في تواريخ آخرها يوم الخميس غرة شهر رجب المبارك من سنة ... سبع مائة هلالية واجزت له روايتها عني بالاسناد المقدم ... بشرط الاحتياط حسبما هو معتبر عند اهل العلم والحمد لله رب العالمين وصلى الله على سيدنا ... المرسلين محمد وآله الطاهرين».

حواشی متعددی در اطراف و بین سطور نوشته شده است. شهرت بوقی در اطلاعاتی که در خصوص نسخه در کتابخانه ملی پاریس آمده، به خطا نویسی ذکر شده که نادرست است؛ او فخر الدین ابوالفتح علی بن ابی المظفر یوسف بن محمد بن هبة الله بن یحیی بن حسن بن احمد واسطی بغدادی معروف به ابن بوقی (متوفی ۷۰۷) است.^۱

درباره خلیل بن یوغلی بن اسماعیل رومی، اکنون اطلاعات خوبی بدست آمده است. در کتابخانه مراد ملا به شماره ۶۸۳ نسخه ای از کتاب غایة الوصول و ایضاح سبل فی شرح مختصر منتهی السؤل و الأمل علامه حلّی موجود است، که در زمان حیات علامه حلّی توسط یکی از شاگردان او کتابت شده است. شاگرد مذکور که در انجام خود را علی بن ابراهیم بن حسن پریمی طبری معرفی کرده، اهل روستای پریم در ناحیه استانداریه بخش دیلمان است: (... صادف الفراغ من کتبه یوم الثلاثاء آخر النهار رابع شهر ذی القعدة من سنة ثلاث وسبعمائة علی ید الفقیر الی الله تعالی علی بن ابراهیم بن الحسن الفریجی الطبری غفر الله له و لجمیع المؤمنین آمین رب العالمین و صلی الله علی سیدنا محمد وآله الطاهیرین). نسخه مذکور بعدها در اختیار خلیل بن یوغلی بن اسماعیل ملیفدونی رومی بوده و او حواشی فراوانی بر نسخه نوشته و تاریخ فراغت از نگارش حواشی را نیز ۷۰۸ اندکی بعد از کتابت نسخه در ۷۰۳ ذکر کرده و در کنار انجامه نسخه در اشاره به تصحیحات و حواشی خود بر نسخه نوشته است:

«اوایل جمادی الاول سنة ثمان وسبعمائة هجرية طالع فيه واستفاد منه واصلح بعض الخلل الذي اطلع علمه فيه بحسب طاقته البشرية خلیل بن یوغلی بن اسماعیل الملیفدونی الرومی احسن الله اولاً و اخره و بلغه فی الدارین آماله، اللّهُمَّ اغفر لنا ولصحابه و لمن نظر فیہ و استفاد منه بوجهک الکریم و صل علی محمد وآله اجمعین».

خلیل بن یوغلی، علامه حلّی را به خوبی می شناخته و در برخی از حواشی خود از او با تعبیر «و قول الشارح ادام الله برکته» یاد کرده است.^۲ در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران به

۱ شناخت هویت او را مرهون تذکر دوست گرامی سید علاء موسوی دمشقی هستیم. توجه به این نسخه حاصل تذکر دوست گرامی آقای رسول جزینی بوده است.

۲ شناخت این نسخه را مدیون توجه دوست گرامی محمد نوری موسوی هستیم که سر لطف تصویر نسخه را نیز برای بنده فرستادند.

شماره ۱۳۳۶ مجموعه ای موجود است، که شامل چند رساله عرفانی و دو رساله کوتاه حدیثی است که خلیل بن یوغلی بن اسماعیل ملفیدونی، میان سالهای ۷۰۸ تا ۷۱۰ کتابت کرده است. یکی از رساله ها در ربیع الآخر ۷۱۰ و در بغداد و رساله ای دیگر در اواخر شوال ۷۰۸ در همدان کتابت شده است. تعابیر آمده در انجامه های مجموعه اخیر، نشانگر آن است که وی شیعه نبوده است. برای مثال وی در انجامه رساله ای که در بغداد نگارش آن را به پایان برده، چنین نوشته است:

«... الحمد لله على التوفيق بالاتمام والصلوة والسلام على رسوله محمد خير الانام وعلى آله واصحابه مؤيدي الاسلام على يد العبد المسكين المذنب الراجي غفران ربه وعفوه خلیل بن یوغلی بن اسماعیل الملفیدونی الروی بمدينة السلام بغداد، حماها الله تعالى وحرسها عن جميع الآفات يوم الاربعاء ثامن عشري ربیع الآخر سنة عشر وسبعمئة حامداً لله تعالى ومصلياً على نبيه وآله اجمعين وسلماً كثيراً»^۱.

کتاب التاج اثر کرامی نویافته و اهمیت آن

یافت شدن آثار جدید، خاصه از نحله ها و جریان های فکری - مذهبی سده های گذشته، این امکان را به ما می دهد تا شناخت خود از آنها را اصلاح کرده و تصویر بهتر و دقیقتری از آنها ارایه بدهیم. کرامیه یکی از جریان های مهم خراسان از سده سوم هجری تا دست کم قرن هفتم / هشتم هجری است که شناخت ما اکنون از آنها به واسطه یافت شدن برخی متون تألیف شده توسط عالمان کرامی، به واقع نزدیک تر شده و ما می توانیم تصویر بهتری از آنها که پیشتر محدود به مطالب کتابهای ملل و نحل نویسان، عموماً شافعی دشمن کرامیه بوده، ارایه بدهیم. از میان متن های مهم کرامی تازه یافت شده، کتابی است به فارسی به نام التاج که عالم کرامی به نام ابونصر مهدی بن احمد بن مهدی احتمالاً هروی آن را در نیمه دوم قرن پنجم هجری تألیف کرده است. کتاب التاج در نسخه ای منحصر به فرد در کتابخانه خریوت

۱ تفطن به نسخه اخیر حاصل تذکر دوست گرامی رسول جزینی است. دوست گرامی سید علاء الموسوی در تذکری در خصوص خلیل بن یوغلی رومی ملفیدونی گفته اند: «خلیل بن قزغلی بن اسماعیل الملفیدونی الروی والملفیدونی نسبة الی ملفیدون فی أرض الروم».

به شماره ۱۷۳ (در ضمن کتابخانه سلیمانیه) نگهداری می شود و شناخت ما از این نسخه، مرهون تفتن و دقت دوست گرامی آقای بهروز ایمانی است که درباره اهمیت نسخه مورد بحث در مقاله ای سخن گفته اند و از سر لطف تصویر نسخه را نیز در اختیار من قرار دادند. من سعی می کنم در این بخش، به برخی نکات مهم دیگر نسخه اشاره کنم.^۱

بر اساس تحقیق دوست ارجمند جناب آقای ایمانی، بهترین مطالبی که درباره نویسنده کتاب التاج می توان گفت؛ چنین است: درباره مؤلف کتاب التاج به جز مطالبی که در نسخه بدست آمده در اختیار داریم، نام وی تنها در ضمن شرح حال یکی از عالمان کرامی نیشابور آمده و جز آن در منابع موجود سخنی از وی به میان نیامده است. مشایخ نویسنده کتاب التاج عموماً از عالمان کرامی و غیر کرامی ساکن در نیشابور هستند، که نشان از این دارد نویسنده کتاب التاج مدتی در نیشابور اقامت داشته است. از مهمترین این افراد می باید به ابومحمد عبدالسلام بن هیصم بن محمد (متوفی ۴۴۲) که نویسنده کتاب التاج به واسطه او از هیصم بن محمد و احمد بن خلیل سرخسی نعیمی نقل روایت کرده و ابومحمد حامد بن احمد بن جعفر طخیری اشاره کرد.^۲ فرد اخیر از مشایخ مهم نویسنده کتاب التاج بوده و به واسطه وی از عالمان نامور کرامی چون ابوعبدالرحمن محمد بن عبدالرحمن بن محمد بن محبور تمیمی، حاکم نیشابوری (متوفی ۴۰۵)؛ ابوعمر و محمد بن یحیی بن حسن جوری / خوری (متوفی ۴۲۷)، نویسنده کتاب فی قوارع القرآن؛ محمد بن هیصم و کسان دیگری نقل روایت کرده است.

نویسنده کتاب التاج در جایی (برگ ۱۱۶ الف - ب) تصریح به اقامت طخیری در نیشابور کرده و او را از عالمان و بزرگان ساکن در آن شهر معرفی کرده، که نشان از این دارد، خود در هنگام نگارش کتاب در آن شهر ساکن نبوده است. نویسنده کتاب التاج مطالب فراوانی از قول طخیری در کتابش نقل کرده که برخی را از مکتوبات او آورده است. بخش مهمی از

۱ بنگرید به: بهروز ایمانی، «کتاب التاج تألیف ابونصر مهدی بن احمد بن مهدی: متنی کرامی به فارسی از سده پنجم هجری»، آینه پژوهش، شماره مسلسل ۱۸۶، سال سی و یک، بهمن و اسفند ۱۳۹۹ش، ص ۳۹-۶۰.
۲ درباره قرائت شهرت ابومحمد حامد بن احمد بن جعفر که باید طخیری باشد، دوست گرامی آقای سید محمد حسین حکیم بحث دقیقی در مقدمه نسخه برگردان صحیفه سجادیه (تهران، ۱۳۹۹ش)، صفحه چهل و پنج و چهل و شش، پاورقی ۲ آورده اند که به آن مراجعه شود. احمد سلوم نیز که کتاب فی قوارع القرآن را منتشر کرده، شهرت اخیر را به درستی بر اساس کتابت مشایخی که کتاب فی قوارع القرآن بر آنها قرائت شده، طخیری می داند.

روایت‌هایی که نویسنده کتاب التاج به واسطه طخیری نقل کرده، از عالم حنفی نامور نیشابور ابوعمر و محمد بن یحیی بن حسن خوری (متوفی ۴۲۷) است. ابوعمر و خوری کتابی به نام فی قوارع القرآن دارد که مورد توجه کرامیان نیشابور نیز بوده است.^۱ اکنون بر اساس مطالب بیان شده، می‌توان مطلبی را که عبدالغافر بن اسماعیل فارسی درباره نویسنده کتاب التاج در ضمن شرح حال ابومحمد حامد بن احمد بن جعفر بن بسطام طخیری آورده را اصلاح کرد. در کنار مشایخ نیشابوری نویسنده کتاب التاج، بخش مهم دیگری از مشایخ او اهل هرات هستند که این افراد عبارتند از: ابوعمر و عبدالواحد بن احمد ملیحی هروی (متوفی ۴۶۳) و ابوعلی محمد بن فضل بن محمد حافظ هروی (متوفی ۴۵۰)؛ و محتمل است که نویسنده کتاب التاج از عالمان کرامی ساکن در هرات باشد، جز آنکه قدر مسلم وی مدتی در نیشابور ساکن بوده است. همچنین نویسنده کتاب التاج، کتاب الجامع الصحیح محمد بن اسماعیل بخاری را به روایت از استادش عبدالسلام بن محمد بن هیصم (متوفی ۴۴۲) از ابوحامد احمد بن عبدالله بن نعیم بن خلیل نعیمی سرخسی (متوفی ۳۸۶) روایت کرده است (برگ ۱۳ الف). ابوحامد نعیمی سرخسی، از شاگردان محمد بن یوسف فربری یکی از روایات اصلی صحیح بخاری بوده و گفته شده که در هرات سکونت گزیده است (نزیل هراة).^۲

در کنار صحیح بخاری، دیگر اثری که نویسنده کتاب التاج، روایت‌های فراوانی از آن نقل کرده، کتاب الترهیب و الترغیب و یا کتاب الآداب ابواحمد حمید بن زنجویه (متوفی ۲۴۷) است. هر دو کتاب اخیر زنجویه مشتمل بر روایت‌هایی متناسب با موضوع کتاب بوده، و در شمار آثار بسیار مشهور زنجویه در میان محدثان خراسانی بوده است، جز آنکه با تصریح به منابع که محمد بن احمد بن عبدالجبار ربانی، راوی کتاب الترهیب زنجویه بوده، به نظر کتاب اخیر منبع مورد استفاده نویسنده کتاب التاج بوده است، چرا که وی طریق متصل خود در روایت از زنجویه را به واسطه شیخ روایت خود ابوالقاسم عبدالوهاب بن محمد خطابی^۳

۱ برای شرح حال خوری بنگرید به: فارسی، المنتخب من السياق، ص ۳۵، شرح حال ۶۵.

۲ برای شرح حال نعیمی بنگرید به: سمعانی، الانساب، ج ۵، ص ۵۱۰-۵۱۱؛ ذهبی، سیر اعلام النبلاء، ج ۱۶، ص ۴۸۸.

۳ شرح حال مستقل او را نیافتم، اما در چند جا که اسم او را یافتم تصریح به سکونت او در هرات شده است. بنگرید به: ابن عساکر، تاریخ مدینة دمشق، ج ۵، ص ۳۶۲-۳۶۳؛ ذهبی، سیر اعلام النبلاء، ج ۱۹، ص ۳۹۰.

که از وی روایت های بسیار فراوانی نقل کرده است؛ از ابو محمد عبدالرحمن بن ابی شریح از ربانی از زنجویه ذکر کرده است. عبدالکریم سمعانی (متوفی ۵۶۲) ضمن اشاره به زیارت قبر زنجویه در نسا، گفته که در کنار قبر او از خواندن کتاب الآداب فراغت حاصل کرده است.^۱ همانگونه که گفته شد از میان مشایخ نویسنده کتاب التاج، یعنی ابونصر مهدی بن احمد بن مهدی، ابو محمد حامد بن احمد بن جعفر طخیری است که روایت های متعددی از او نقل کرده و عموماً روایت های نقل شده از بزرگان کرامی نیشابور در نیمه دوم قرن چهارم، خاصه محمد بن هیصم است. نکته آخر دلالت دارد که نویسنده کتاب التاج در نیشابور از شاگردان طخیری بوده و به این ویژگی نیز شناخته شده و مشهور بوده است. این نکته اهمیت خاصی دارد که در ادامه از آن سخن خواهیم گفت.

درباره نویسنده کتاب التاج، تنها نامش پیشتر در ضمن شرح حال یکی از عالمان کرامی که عبدالغافر فارسی (متوفی ۵۲۹) در کتاب السیاق آورده، آمده است. عبدالغافر فارسی شرح حال بسیار کوتاهی از عالم کرامی، ابو محمد حامد بن احمد بن جعفر بن بسطام طخیری/ طخیری آورده و درباره وی چنین نوشته است:

«من أصحاب أبي عبدالله (محمد بن کرام)، عالم، زاهد، صحب المهدي بن محمد من كبار أصحابهم، وتخرج به وكان من الزهد والورع من الأفراد».

عبارت کوتاه اخیر با اطلاعی که اکنون به واسطه نسخه خطی کتاب التاج در اختیار داریم، نیاز به کمی اصلاح دارد، فارسی در شرح حال طخیری ضمن اشاره به اهمیت او به عنوان یکی از عالمان کرامی مشهور نیشابور، به شاگرد نامور وی یعنی مهدی بن محمد که خود از عالمان کرامی برجسته نیشابور بوده، اشاره کرده و به هم صحبتی آن دو تصریح کرده، جز آنکه عبارت به شکل تصحیح شده، یا آنگونه که ابراهیم صریفینی استنساخ کرده دچار تصحیف شده است و به جای «صحاب المهدي بن محمد» باید «صحابه المهدي بن محمد» باشد. ادامه عبارت فارسی به رابطه میان آن اشاره دارد و تصریح دارد که مهدی بن محمد از طخیری نقل روایت می کرده است (و تخرج به). پیش از در اختیار قرار گرفتن نسخه کتاب التاج،

۱ بنگرید به: الانساب، ج ۵، ص ۴۸۴.

در باره عبارت های اخیر تصور دیگری رایج بود. به دلیل آنکه درباره مهدی بن محمد / احمد اطلاعی در دست نبود، گمان این بود که تصحیفی در نقل اخیر رخ داده و در اصل به جای «مهدی بن محمد»، باید «هصیم بن محمد» بوده باشد، که از عالمان شناخته شده کرامیه بوده است و اشاره فارسی در خصوص هم صحبتی و شاگردی و استادی نیز به معنی آن است که طخیری شاگرد فرد اخیر است؛ نکته ای که اکنون به واسطه کتاب التاج می دانیم بر عکس است و قصد فارسی در شرح حال طخیری، معرفی کردن شاگرد وی یعنی مهدی بن احمد / محمد است. بر اساس توضیحات نقل شده و مطالبی که در کتاب التاج آمده، عبارت فارسی در شرح حال کوتاه طخیری باید چنین اصلاح شود:

« من أصحاب أبي عبدالله (محمد بن کرام)، عالم، زاهد - صحبه المهدي بن محمد من كبار أصحابهم، وتخرج به - وكان من الزهد والورع من الأفراد.»

کتاب التاج متن بسیار با اهمیتی از حوزه کرامیه قرن پنجم خراسان است و نویسنده کتاب نیز از کرامیان برجسته خراسان است، که یک چندی در نیشابور بوده و احتمالاً اهل هرات باشد و به نظر می رسد، فردی که کتاب به وی تقدیم شده، از امیران هرات است. پدر نویسنده التاج از شاگردان محمد بن هیصم و خود او نیز شاگرد عبدالسلام بن محمد بن هیصم بوده و اکنون ما متنی از حلقه مهم کرامیان نیشابور، یعنی مکتب محمد بن هیصم را به فارسی در اختیار داریم. نثر کتاب زیبا و دلکش است. نسخه کتاب فاقد انجامه است، اما با توجه به عبارت ترصیه، که نویسنده کتاب برای استادش عبدالسلام بن محمد بن هیصم (متوفی ۴۴۲) به کار برده، تاریخ نگارش کتاب باید بعد از این تاریخ باشد و نسخه حاضر به دلیل برخی خطاها در کتابت اسامی خاص، طبعاً نسخه اصل نیست و کتابتی متاخر از آن است.

بررسی روایت های نقل شده در کتاب التاج نشان از این دارد که کتاب تخریجی از کتاب الترغیب و التهیب حمید بن زنجویه است، که نویسنده احادیثی را از آن انتخاب کرده و به فارسی ترجمه کرده است، هر چند از منابع دیگر نیز بهره برده، اما حجم مطالب نقل شده بیشتر از این کتاب است. کما اینکه اخباری نیز به طریق متصل که در سلسله سند آن نام هیصم بن محمد کرامی نیز هست، از کتاب اللؤلؤیات مکحول بن فضل نسفی نقل کرده

است. کتاب اخیر در خصوص نشان دادن توجه عالمان کرامی به ادبیات تریب و ترغیب نگاری، اهمیت فراوانی دارد و نشان از این دارد که آنها در این زمینه همان روایت های متداول در میان دیگر محدثان خراسانی را نقل می کرده اند.

زیدیه و مسئله خلق قرآن

مسئله حادث یا قدیم بودن قرآن از مسائل مورد توجه در کلام اسلامی در نیمه دوم قرن سوم هجری است، که در روزگار مأمون و جانشینان او یک چندی اسباب نزاع و درگیری شدید را فراهم آورد و زمانی که معتزله برای به کرسی نشاندن عقاید خود از قدرت سیاسی بهره گرفت، محنت پدید آمد. درباره ابعاد تاریخی موضوع محنت، کارها و تحقیقات چندی انجام شده که از میان آنها تحقیق فهمی جدعان را می توان نام برد. جنبه ای که کمتر در موضوع اخیر مورد توجه قرار گرفته، دیدگاه و موضوع زیدیه در خصوص مسئله قدم یا مخلوق بودن قرآن و تأثیر آن بر جامعه زیدیه عراق است. منبع مهمی که می تواند دیدگاه های مختلف زیدیه در قرن سوم در خصوص مسئله اخیر را در اختیار ما قرار دهد، بخش آخر یا کتاب الزیادات الجامع الکافی ابو عبدالله محمد بن علی علوی کوفی (متوفی ۴۴۵) است که به تفصیل عقاید زیدیه در موضوع مورد بحث را به نقل از مصادر کهن تر، خاصه کتاب الجملة محمد بن منصور مرادی (متوفی ۲۹۲) عالم و محدث نامور زیدی، که خود مدت های مدیدی از ملازمان و شاگردان قاسم بن ابراهیم رسی (متوفی ۲۴۶) بوده، نقل کرده است.^۱ مطالبی که مرادی از امامان و رهبران زیدی، خاصه قاسم بن ابراهیم نقل کرده، پرتوی تازه ای بر ابعاد مسئله اخیر و نحوه مواجهه زیدیه با آن می افکند. همچنین مطالبی که مرادی از قاسم بن ابراهیم رسی نقل کرده، در تألیفات این امام پر اثر زیدی موجود نیست و این اهمیت مطالب نقل شده را دو چندان می کند.

ابو عبدالله کوفی، بحث خود در مسئله خلق قرآن را با نقل قول از عبدالله بن موسی بن عبدالله بن حسن (متوفی ۲۴۷) عالم و بزرگ زیدی متنفذ روزگار خود شروع می کند، که در

۱ کتاب الجامع الکافی به تازگی منتشر شده است، اما با تأسف فراوان بخش زیادات در این چاپ نیامده است. همین گونه جمال الشامی بخش زیادات را به صورت جداگانه منتشر کرده با این حال نیز او تمام بخش مذکور را تصحیح نکرده و بخش خلق قرآن را از قلم انداخته است. من در بحث از مسئله اخیر به نسخه های خطی کتاب الجامع الکافی مراجعه کرده ام.

مسئله اخیر محل مراجعه دیگر زیدیان نیز بوده است. محمد بن منصور مرادی بیان می‌کند که او از عبدالله بن موسی در خصوص مسئله خلق قرآن پرسیده که آیا وی از کسی از پدرانش قول به خلق قرآن را شنیده است؟ عبدالله پاسخ می‌دهد که خیر. در ادامه مرادی نقل می‌کند که عبدالله در مسئله اخیر، اکراه فراوان به سخن گفتن داشت و هنگامی که در حضور او سخن از مسائل مورد بحث کلامی می‌رفت، تنها می‌گفت که ما بر اسلام هستیم و سکوت می‌کرد. دیدگاه مورد حمایت عبدالله بن موسی در میان دیگر زیدیان نیز هوادارانی یافته بود؛ رهبران زیدی بیم آن داشتند که ابراز نظر صریح در خصوص مسئله خلق یا قدم قرآن باعث دو دستی در میان جامعه زیدیه شده و هواداران آنها را از کنارشان پراکنده کند. دیگر رهبر زیدی این دوران، احمد بن عیسی بن زید نیز آنگونه که مرادی در کتاب الجملة آورده، بر همین نظر بوده است. مرادی در کتاب اخیر خود نوشته که وی از احمد بن عیسی شنیده که او بر قائلین به خلق یا قدم قرآن رحمت می‌فرستاده و در نظر او عقیده به اجمال در مسئله اخیر، یعنی همین امر که قرآن کتاب خدا می‌باشد، کفایت می‌کرده و آن را عقیده اسلاف خود می‌دانسته است و معتقد بوده که هر دو سر ماجرا در مسئله خلق یا قدم قرآن بر برائت جستن از یکدیگر، بر خطا هستند و به صراحت بیم خود را از اینکه مسئله اخیر باعث دو دستی میان هواداران امام زیدی قیام‌کننده شود، بیان کرده بود.

با این حال گاه نقل قولهایی متفاوت نیز از رهبران زیدی نقل شده است. به عنوان مثال حسین بن فرات و محمد بن جمیل و محمد بن راشد نقل کرده اند که آنها از عبدالله بن موسی بن عبدالله پرسیده بودند، وی درباره قرآن چه نظری دارد؟ او پاسخ داده بود که وی بر این گمان است که هر که پندارد قرآن مخلوق است، کافر است؛ گفته ای که ابوعبدالله علوی آن را به نقل گروهی دیگر از هواداران زیدی نقل کرده، اما وی روایتی دیگر با اسنادی از رجال زیدی: (حدثنا میمون بن حمید قال حدثنا اسحاق بن محمد قال حدثنا عبید بن کبیر قال حدثنا عباد بن یعقوب و یحیی بن حسین بن فرات قالاً) آورده که در آن دو تن از رجال نامدار زیدی کوفه، یعنی: عباد بن یعقوب رواجی و یحیی بن حسین بن فرات از قول عبدالله بن موسی بن عبدالله نقل کرده که وی در مسئله اخیر چنین گفته است: «قالا سمعنا عبدالله بن موسی بن عبدالله یقول: القرآن کلام الله لیس بمخلوق».

حسین بن حکم بن مسلم نیز بخشی از نامه قاسم بن ابراهیم رسی به عبدالله بن موسی بن عبدالله بن حسن را نقل کرده که در آن رسی از وی در مسئله خلق قرآن پرسش کرده بود و او پاسخ داده بود که به نظر او پرسش در این مسئله درباره قرآن بدعت است، که فرد پرسشگر و پاسخ دهنده هر دو بر خطا هستند، ابراهیم بن مبشر نیز نقل کرده که از عبدالله بن موسی درباره مسئله خلق قرآن پرسش کرده و او پاسخ داده بود که قرآن کلام خدا و کتاب اوست. ابراهیم بن مبشر در ادامه گفتگوی خود با عبدالله به او می گوید که گروهی از اصحاب آنها معتقد هستند که قرآن مخلوق است و هر که چنین نگوید، کافر است (فقلت ان عندنا قوما يقولون انه مخلوق ويقولون من لم يقل انه مخلوق فهو كافر). عبدالله پاسخ می دهد که افراد اخیر به کفر نزدیک تر و اولی تر هستند.

پس از نقل مطالب اخیر، ابو عبدالله علوی از کتاب الجملة محمد بن منصور مرادی نقل می کند که او گفته است، وی از قاسم بن ابراهیم رسی، درباره مخلوق یا قدم قرآن پرسش کرده و قاسم بن ابراهیم در پاسخ به او گفته که قرآن کلام خدا و وحی و تنزیل اوست و از مرادی خواسته که درباره قرآن بیش از این مطالب سخنی نگوید: (لا تجاوز هذا الى غيره) و گفته که اسلاف آنها (کان اسلافنا) بر همین عقیده بوده اند. مرادی در ادامه نوشته که با وجود چنین اظهار نظری، قاسم بن ابراهیم قائل به خلق قرآن بود، اما این عقیده را پنهان می کرد: (قال محمد وكان يقول بخلق القرآن يضر ذلك). همچنین از قاسم بن ابراهیم پرسش شده بود که آیا با امام زیدی که قائل به خلق قرآن است، می شود بیعت کرد؟ و او پاسخ مثبت داده بود. با این حال، در ادامه اقوالی از بزرگان خاندان پیامبر نقل شده که آنها اصرار بر این داشته اند که درباره قرآن تنها بگویند که کلام خداست و نه بیشتر. به عنوان مثال محمد بن منصور مرادی در همان کتاب الجملة روایتی آورده که در آن محمد بن مسلم بن شهاب زهری از امام سجاد علیه السلام نقل شده که از ایشان درباره قرآن پرسش کرده اند و آن حضرت پاسخ داده اند که قرآن کلام خدا و کتاب اوست و بیش از آن در این مسئله سخنی نخواهند گفت: (كلام الله وكتابه، لا اقول غير ذلك). مرادی همچنین از قول حرب بن حسن طحان از احمد بن مفضل از معاوية عن عمار نقل کرده که فرد اخیر، یعنی عمار دهنی از امام صادق علیه السلام درباره

قرآن که آیا مخلوق یا قدیم است، پرسش کرده و آن حضرت پاسخ داده بودند، قرآن نه خالق و نه مخلوق است، بلکه کلام خداوند است. ابو عبدالله کوفی پس از مطالب اخیر، مطلب بلندی از کتاب الجملة محمد بن منصور مرادی درباره برادر قاسم بن ابراهیم رسی، یعنی محمد بن ابراهیم نقل کرده و در اشاره به دیدگاه او درباره قدم قرآن می نویسد:

«... سمعت القاسم بن ابراهیم وذكر اخاه محمد بن ابراهیم فقال رحمة الله عليه ورضوانه اني لارجوان يكون له يوم القيامة موقف يغبط به على انه كان يقول بشي من التشبيه وذلك عندهم انه لا يقول بخلق القرآن وكان يكثر الترحم عليه ما لا احصيه ورثاه بابيات كتبته عنه ومن ذلك ان عبدالله بن موسى ذاكرته هذا الامر وذكرت له القاسم بن ابراهیم، فقال عبدالله وددت انه فعل حتى اكون اول من وضع يده في يده. قال عبدالله: وقد بلغني انه يقول بخلق القرآن ولم اسمع منه...».

محمد بن منصور مرادی در کتاب الجملة، شواهد دیگری از عقاید متفاوت میان زیدیه آورده که تأکید همه آنها بر عدم تکفیر دو طرف ماجراست. مرادی از عمرو بن هشام مرادی که از بزرگان اصحاب سلیمان بن جریر بوده و خود قائل به خلق قرآن بوده و بر آن اصرار فراوان نیز داشته: (وشدد في ذلك) این مطالب را که خود از او شنیده نقل کرده است: عمرو بن هشام مرادی می گفته که خداوند ابن ابی داود را رحمت نکند، چرا که مردم بر اعتقادی بودند که آن ها را به خدا هدایت می کرد و او با طرح اندیشه محنت و قدم و مخلوق بودن قرآن، آنها را به اختلاف افکند. مرادی همچنین در ادامه نقل کرده که عمرو بن هشام، بشر بن حسن و محمد بن یحیی حجری که از دعوات عبدالله بن موسی بودند و جملگی قائل به مخلوق بودن قرآن، از سوی عبدالله بن موسی، برای دعوت طاهر بن حسین به پذیرش امامت عبدالله بن موسی فرستاده شده بودند، در حالی که هم عبدالله بن موسی از عقیده بشر و دوستانش آگاه بود و هم بشر و دوستانش از عقیده عبدالله بن موسی: (... مع معرفة عبدالله بقول بشر ومعرفة بشر بعبدالله وقول بالجل، فلم ار احداً من هؤلاء دان بالبراءة من خالفه في المقالة). محمد بن عبدالله اسکافی از زیدیان قرن سوم، که خود قائل به خلق قرآن بوده، نقل کرده، هنگام قیام بر روی پرچم های خود به منظور حفظ یک پارچگی می نوشته اند: لا اله الا الله، محمد رسول الله، القرآن كلام الله.^۱

۱ همچنین بنگرید به: سید حسین مدرسی طباطبایی، مکتب در فرآیند تکامل، ص ۲۶۳-۲۶۴.

محمد بن منصور مرادی با نقل مطالب اخیر در صدد بیان این مطلب است، که ائمه زیدیه با وجودی که خود از بیان موضع صریحی در مسئله خلق قرآن اجتناب می کرده اند، در خصوص دیدگاه های هواداران خود نیز قائل به برائت یا تکفیر آنها نبوده اند.

نکته مهمی که در نقل برخی مطالب محمد بن منصور مرادی وجود دارد، می تواند پرتوی تازه بر مسئله امامت قاسم بن ابراهیم رسی بیفکند؛ بر اساس آنچه که مرادی آورده، عبدالله بن موسی بن حسن، معاصر قاسم بن ابراهیم، شخصی بوده که به امامت شناخته می شده و محل توجه جدی افراد مختلف از زیدیه و معتزله بوده و او را به قیام دعوت می کرده اند، در حالی که سخنی از قاسم بن ابراهیم رسی و دعوت او به امامت نیست. نکته اخیر با آنچه که درباره سیره قاسم بن ابراهیم می دانیم تطابق دارد و نشان روشنی از ادعای او به امامت در دست نیست و معرفی شدن او به عنوان امام، مطلبی است که در میان زیدیه، مدت ها پس از مرگ او پدید آمده است، در حالی که گزارش های فراوانی در منابع دیگر، درباره تلاش های عبدالله بن موسی برای قیام و یا مکاتبات او با افراد مختلف و دعوت برای قیام، نکته ای است که حتی ابوعبدالله علوی در گزارش خود مورد تاکید قرار داده و در منابع دیگر نیز اشارات فراوانی به آن آمده است.^۱ مرادی در فرازی از کتاب الجملة در اشاره به عدم تکفیر نمودن قائلان به قدم قرآن یا کسانی که عقیده به مخلوق بودن قرآن ابراز نمی کرده اند، می نویسد:

«قال محمد: وقد عاشرت رؤساء المعتزلة ومن لا احصى منهم من يقول بهذا القول ومنهم جعفر بن حرب وجعفر بن مبشر القصبی ومحمد بن عبدالله الاسکافی فما سألتني احداً منهم قط عما یختلف الناس فيه من امر القرآن والاستطاعة ولا کشفوني عن شيء من ذلك، فاخبرني ابوسهل الخراسانی انه کان رسول سهل بن سلامة وهو من كبار المعتزلة وعبادهم الى عبدالله بن موسی یدعون أن يتقلد هذا الامر ویكون سهل عوناً علیه...».

۱ برای مثال بنگرید به: ابوحیان توحیدی، البصائر و الذخائر، ج ۲، ص ۷۴-۷۵ (صعد عبدالله بن موسی بن عبدالله بن الحسن بن الحسن منبر المدينة و کان قد هم بالخروج...). مأمون بعد از به شهادت رساندن امام رضا علیه السلام برای عبدالله بن موسی نامه نوشته بود و از او خواسته بود تا به نزدش برود تا با وی بیعت کند. عبدالله بن موسی در نامه ای بلند به مأمون پاسخ داده بود و ضمن دفاع از اینکه اساساً خلافت حق شرعی اوست، به اینکه مأمون، امام رضا را با انگور زهر آلود مسموم کرده بود، تصریح کرده است. نامه اخیر در کتاب النسب یحیی بن حسن علوی عقیقی (متوفی ۲۷۷) آمده و ابوالفرج اصفهانی بخش هایی از آن را در شرح حال عبدالله بن موسی در کتاب مقاتل الطالبیین، تحقیق کاظم مظفر (نجف، ۱۳۸۵/۱۹۶۵)، ص ۴۱۵-۴۱۷ آورده است.

عبارت اخیر دو دلالت دارد؛ نخست آنکه بزرگان معتزله با وجود عقیده به مخلوق دانستن قرآن، از بزرگان زیدی که عقیده ای جز آن داشتند، به قیام دعوت می کرده اند که مرادی به دعوت سهل بن سلامه از عبدالله بن موسی اشاره کرده است. نکته بعدی این است که عبدالله بن موسی، معاصر قاسم بن ابراهیم مرکز توجه بوده و انتظار قیام از سوی او می رفته است. محمد بن منصور مرادی پس از نقل مطالب اخیر اشاره دارد که اما اکنون در روزگار او یعنی زمانی که کتاب الجملة را تألیف می کند، بازار تکفیر رایج است و گروه های مختلف به تکفیر یکدیگر می پردازند.

موارد نقل شده توسط ابوعبدالله علوی، جملگی بر این معنی دلالت دارند که تمایل رسمی در میان زیدیان قرن سوم، پرهیز از مخلوق یا قدیم خواندن قرآن بوده و با تاکید بر این مطلب که قرآن کلام خدا و وحی اوست، از هواداران خود می خواستند که در این مسئله اظهار نظر نکنند و در مواجهه با قائلین به قدم یا مخلوق بودن قرآن، از تکفیر و کافر خواندن آنها اجتناب می کرده اند. نقل قول های متعددی که محمد بن منصور مرادی که همنشین و همصبحث قاسم بن ابراهیم برای مدت طولانی بوده نیز، همین رویکرد را نشان می دهد. اهمیت مطالب اخیر در این است که می تواند معیاری برای ارزیابی یکی از رساله های منسوب به قاسم بن ابراهیم رسی گردد؛ رساله العدل و التوحید که در ضمن مجموعه رسائل قاسم بن ابراهیم رسی منتشر شده است.^۱ همانگونه که مادلونگ اشاره کرده در میان شماری از آثار منسوب به قاسم بن ابراهیم خاصه در مجموعه رسائل او، آثاری هست که نمی تواند از آن قاسم بن ابراهیم رسی باشد.^۲

این مطلب که از چه زمانی آثار اخیر به قاسم بن ابراهیم نسبت داده شده، تنها شاهد تاریخی ما مجموعه ای از رسائل قاسم بن ابراهیم است که در ۵۴۴ کتابت شده و مشتمل

۱ بنگرید به: قاسم بن ابراهیم رسی، مجموع کتب و رسائل الامام القاسم بن ابراهیم الرسی، دراسة و تحقیق عبدالکریم احمد جدیان (صنعاء، ۲۰۰۱/۱۴۲۲)، ج ۱، ص ۵۸۱-۶۲۸. محمد عماره رساله العدل و التوحید قاسم بن ابراهیم را در مجموعه رسائل العدل و التوحید (قاهره، ۱۹۷۱)، جلد نخست بدون بحثی درباره انتساب یا عدم انتساب آن به قاسم بن ابراهیم منتشر کرده است.

2 See: Wilferd Madelung, "Imam al-Qasim Ibn Ibrahim and Mutazilism," in Ulla Ehrens-vård and Christopher Toll, eds., on Both Sides of al-Mandab: Ethiopian, South-Arabic and Islamic Studies Presented to Oscar L öfgren on his Ninetieth Birthday (Stockholm, 1989), p.41-48.

بر همین رسائل متداول است، که جملگی به قاسم بن ابراهیم نسبت داده می شود. در رساله العدل و التوحید قاسم بن ابراهیم به صراحت از عقیده به خلق قرآن سخن می گوید و از کفر و مشرک خواندن کسانی سخن می گوید که خلق قرآن را قبول ندارند؛ به وضوح می توان عقیده اخیر را با نظرات مختلف نقل شده از محمد بن منصور مرادی که مدت طولانی همنشین قاسم بن ابراهیم رسی بوده و از قول او مطالبی در خصوص مسئله خلق قرآن نقل کرده، در تعارض دید. به دیگر سخن، عقیده صریح تکفیر و مشرک خواندن قائلان به قدم قرآن و دفاع از عقیده به خلق قرآن، با مطالب متعددی که مرادی از قول قاسم بن ابراهیم رسی در این مسئله نقل کرده و دیدگاه رایج میان زیدیه و بزرگان آنها در احتراز از ورود به این مسئله و تکفیر دو طرف دعوا، در تعارض است و نویسنده رساله اخیر نمی تواند قاسم بن ابراهیم رسی باشد که به صراحت قائلین به قدم قرآن را تکفیر کرده و از عقیده به خلق قرآن دفاع کرده است. رساله اخیر به ادوار بعدی تعلق دارد که زیدیه نیز همچون معتزله در مسئله خلق قرآن، جانب مخلوق بودن قرآن را گرفته و به تکفیر عدم قائلین به آن نظر داده است.

ظاهراً کاتبی زیدی که مجموعه ای از رسائل قاسم بن ابراهیم را کتابت کرده، رساله اخیر را به تصور آنکه از قاسم بن ابراهیم رسی است، در ضمن رسائل وی کتابت کرده و از آنجایی که در قرن چهارم به بعد عقیده به خلق قرآن در میان زیدیه رواج یافته بود، باعث شد تا تردیدی در انتساب آن به قاسم بن ابراهیم پدید نیاید. مطالب متعددی که ابو عبدالله کوفی از رجال زیدی و ائمه آنها در قرن سوم، درباره عقیده به خلق قرآن نقل کرده، نشان از این دارد که نویسنده رساله العدل و التوحید از زیدیان قرن چهارم است که عقیده خلق قرآن در میان زیدیه رواج یافته بود و عدم قائلین به آن را کافر می دانسته اند. در سنت زیدیه آنچه که امروز به عنوان آثار و تألیفات قاسم بن ابراهیم در اختیار ما قرار دارد و شناخته می شود، در قالب مجموعه رسائل است که کهنترین آنها در کتابخانه برلین به شماره ۴۸۷۶ با تاریخ کتابت شعبان ۵۴۴ موجود است. دست کم بر اساس مجموعه اخیر می توان گفت که آثار تدوین شده در مجموعه اخیر، جملگی به عنوان آثار قاسم بن ابراهیم رسی تلقی شده، اما اکنون به لطف پژوهش های متن شناسی و بررسی محتوی آثار قاسم بن ابراهیم، مانند کتاب العدل و التوحید می توان با اطمینان گفت که

بخشی از آثار آمده مجموعه رسائل قاسم بن ابراهیم تألیف او نیست. از این رو باید در بررسی افکار و اندیشه های قاسم بن ابراهیم به این مطلب توجه کرد.

ابوحیان توحیدی (متوفی ۴۱۴) که یک نسل پیش از ابو عبدالله کوفی می زیسته است، به نامه ای که مأمون به عبدالله بن موسی بن عبدالله بن حسن نوشته و از او درباره عقیده اش درباره خلق قرآن پرسش کرده، اشاره کرده است. توحیدی سپس در ادامه متن کامل پاسخ عبدالله بن موسی به مأمون نقل کرده است. ابو عبدالله علوی نیز متن نامه ای که از نظر متن به نوشته حاضر شباهت بسیاری دارد، در ذیل بحث از مسئله خلق قرآن آورده، جز آنکه در آنجا گفته که قاسم بن ابراهیم رسی به عبدالله بن موسی نامه نوشته و در خصوص مسئله خلق قرآن از وی پرسش کرده است.^۱ ابوالفرج اصفهانی درباره نامه نگاری میان مأمون و عبدالله بن عیسی مطالبی آورده است که مؤیدی است بر درستی گزارش نقل شده توسط ابوحیان توحیدی. گزارش ابوحیان توحیدی از ماجرای اخیر درباره نامه نگاری میان مأمون و عبدالله بن موسی چنین است:

«كتب المأمون إلى عبدالله بن موسى (بن عبدالله) بن الحسن ابن الحسن بن علي بن أبي طالب عليهم السلام، يسأله عن القرآن وما يقول فيه. فكتب إليه عبدالله: عافانا الله وإياك من كل فتنة، فإن يفعل فأعظم بها منة، وإن لم يفعل فهي كالهلكة. نحن نرى الكلام في القرآن بدعة اشترك فيها السائل والمجيب، فتعاطي السائل ما ليس له، وتكلف المجيب ما ليس عليه، ولا خالق إلا الله عز وجل، وما دون الله تعالى فهو مخلوق، والقرآن كلام الله تعالى. فانتبه بنفسك والمخالفين إلى أسمائه التي سمّاه الله عز وجل بها تكن من المهتدين، ولا تُسم القرآن باسم من عندك فتكون من الضالين، وذروا الذين يلحدون في أسمائه سيجزون ما كانوا يعملون (الأعراف، ۱۸۰)، جعلنا الله وإياك من الذين يخشون ربهم بالغيب وهم من الساعة مشفقون (الأنبياء، ۴۹)».^۲

۱ «...قال سمعت الحسين بن الحكم بن مسلم يحدث ان القاسم كتب الى عبدالله بن موسى بن عبدالله بن الحسن يسأله عن القرآن، فكتب اليه عبدالله نحن نرى ان الكلام في القرآن بدعة يشترك فيها السائل والمجيب، فيعاطي السائل ما ليس له ويكلف المجيب ما ليس عليه، فانتبه بنفسك والمختلفون في القرآن الى اسمائه التي سمّاه الله بها، تكن من المهتدين فلا تسم القرآن باسماء من عندك، فتكون من الذين يلحدون في اسمائه سيجزون ما كانوا يعملون».

۲ ابوحیان علی بن محمد توحیدی، البصائر و الذخائر، تحقیق و داد القاضی (بیروت، دار صادر، ۱۹۸۸/۱۴۰۸)، ج ۷، ص ۱۲۰-۱۲۱.

اطلاعی درباره سفر حج شیخ بهایی

به لطف تحقیق بلند دون استوارت درباره سفر حج شیخ بهایی، اکنون می دانیم که این سفر در ۹۹۱ آغاز شده و در ۹۹۳ به پایان رسیده است.^۱ شیخ بهایی در راه بازگشت از دمشق خود را به حلب و از آنجا به قصد شهر آمد، مرکز دیاربکر حرکت کرده است. برای بازگشت به ایران از آمد باید به شهر وان و سرانجام به تبریز می رفته اند. شیخ بهایی نیز در راه بازگشت توقف کوتاهی در تبریز داشته است. در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران مجموعه ای به شماره ۶۹۶۹ موجود است که رساله اول آن اربعین حدیث شهید اول است. نسخه را شخصی به نام ملک حسین بن ملک علی تبریزی، در میانه ربیع الاول ۹۹۳ کتابت کرده است: (... تَمَّتْ عَلِي يَدِ احقر عباد الله الغني ملك حسين بن ملك علي التبريزي عنى الله عنهما في البلدة المذكورة في منتصف ربيع الاول من شهور سنة ثلاث وتسعين وتسعمائة من الهجرة النبوية).

ظاهراً مالک نسخه کسی به نام ملا جمشید باشد که اندکی بعد، زمانی که شیخ بهایی به تبریز رسیده، فرصت را مغتنم شمرده و نسخه اربعین را نزد ایشان خوانده و از وی اجازه روایت دریافت کرده است. در کنار انجامه اربعین شهید اول، شیخ بهایی به خط خود اجازه روایت کتاب را برای ملا جمشید چنین نوشته است:

«هو؛ سمع جميع هذه الاحاديث على الشاب الدين مولانا جمشيد وفقه الله تعالى و قد اجزت له أن يرويها عنى عن والدى حسين بن عبدالصمد - قدس الله روحه - عن شيخنا الشهيد الثانى، الشيخ زين الدين - طاب ثراه - عن الشيخ على بن عبدالعالي الميسى - رحمه الله - عن الشيخ محمد بن داود المؤذن - رفع الله قدره - عن الشيخ ضياء الدين على - نور الله مرقده - عن والده الشيخ السعيد الشهيد مؤلف الاحاديث المذكورة محمد بن مكي - رضی الله عنه -، فليرو ذلك لمن شاء و أحب؛ حرره الفقير الى الله الغنى بهاء الدين محمد بن حسين العاملی وفقه الله لمراضيه في رابع شهر جمادى الاولى سنة ۹۹۳ بمحروسة تبريز حفت بالنصر العزيز والحمد لله وحده و صلى الله على سيدنا محمد وآله».

۱ بنگرید به: دون استوارت، «تقیه در عمل: سفرهای بهاء الدین عاملی در قلمرو عثمانی (۹۹۱-۹۹۳/۱۵۸۳-۱۵۸۵)»، همو، شهید ثانی: زندگی، آثار و زمانه، ترجمه محمد کاظم رحمتی (تهران: نگارستان اندیشه، ۱۳۹۹ش)، ص ۲۴۱-۲۷۰.

شهید اول و اطلاعی دربارهٔ سالهای پایانی زندگی او

از میان عالمان احسانی مهاجر به ایران در عصر صفویه، شخصی است به نام محمد بن منصور بن ناصر احسانی که آثاری را کتابت کرده است. از جمله آنها نسخه‌ای از کتاب الدروس الشرعية شهید اول است که به شماره ۸۷۲۰ در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران موجود است. محمد بن منصور احسانی از کتابت نسخهٔ اخیر در روز دوشنبه ۲۵ رجب ۱۰۳۶ فراغت حاصل کرده و در پایان جزء اول و آخر کتاب، نکاتی در خصوص نسخهٔ اساس کتابت خود آورده است. او در خصوص نسخهٔ اساس کتابت خود متذکر شده که نسخه کتابت شده توسط فرزند بزرگ شهید اول، به نام رضی الدین ابوطالب محمد جزینی^۱ بوده که برای سومین بار در قاعة میدانیة در روز دوشنبه پایان محرم سال ۷۸۴ یعنی در زمان حیات پدرش شهید اول (متوفی ۷۸۶) آن را کتابت کرده است.^۲ قاعة یکی از محلات محلّه میدانیة، از محلات دمشق است. کاتب نسخهٔ اخیر در پایان جزء اول در اشاره به تاریخ فراغت شهید اول از تألیف کتاب الدروس الشرعية چنین نوشته است:

«... صورة خط المصنف قدس الله سره آخر الجزء الاول من كتاب الدروس ويتلوه ان شاء الله تعالى الجزء الثاني كتاب المكاسب وكان فراغه آخر نهار الاربعاء لاثني عشر ليلة خلت من شهر ربيع الآخر سنة اربع وثمانين وسبعماية والله تعالى المسؤول بفضله وطوله بحق محمد واهله ان تصلي عليهم وان يوفق لاتمامه بخير والحمد لله رب العالمين تمّ بخير والله الحمد.

الخارج من الجزء الثاني من كتاب الدروس الشرعية على مذهب الامامية، تصنيف الامام الاعلم السعيد الشهيد المكرم الذي فاق العلماء بشهادته والشهداء بعلمه وزهادته، خاتمة المجتهدين، وارث علوم المرسلين، شمس الملة والحق والدين ابي جعفر محمد بن المرحوم السعيد شرف الدين مكي رفع الله درجته واعلا منزلته وشرف مرتبته وعدا عليه حقه انه لا يخلف

۱ برای شرح حال رضی الدین ابوطالب محمد بن محمد بن مکی جزینی بنگرید به: افندی، ریاض العلماء، ج ۵، ص ۱۷۹-۱۸۰.

۲ نام کاتب در فهرست کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران به صورت محمد بن منصور بن ناصر بن علی ناصر آمده (محمد تقی دانش پژوه، فهرست نسخه های خطی کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران (تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۶۴ش)، ج ۱۷، ص ۲۰۳) که ظاهراً ناشی از بدخوانی است و صورت صحیح آن کما اینکه در نسخهٔ الشرائع کتابت شده، توسط همین کاتب در کتابخانه آیت الله گلپایگانی به تاریخ رمضان المبارک ۱۰۴۵ آمده، باید محمد بن منصور بن ناصر بن علی بن وحید باشد. بنگرید به: علی صدرایی خویی و ابوالفضل حافظیان بابلی، فهرست نسخه های خطی کتابخانه عمومی آیه الله گلپایگانی (قم) (تهران: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۸ش)، ج ۵، ص ۲۳۸۵.

الميعاد بحق محمد وآله الطاهرين والحمد لله رب العالمين، تَمَّتْ؛ وفق لتسويد هذا الكتاب المبارك اقل العباد قدراً وأكثرهم فقراً الى رحمة ربه الغفور محمد بن منصور بن ناصر بن وحيد الاحسائي غفر الله له ولوالديه ولجميع المؤمنين انه هو الغفور الرحيم وامتعه به طويلاً وكان حافظاً له وكفياً آمين آمين آمين والحمد لله رب العالمين وصلى الله على احب (؟) خلقه محمد وآله الطاهرين ولا حول ولا قوة الا بالله العلي العظيم».

اشاره آمدہ در نسخه اساس كتابت محمد بن منصور احسايي، توسط محمد بن محمد بن مكي كه كتاب الدروس الشرعية را سه بار كتابت کرده نیز جالب توجه است. درباره شهيد اول دانسته است كه اواخر عمرش ظاهراً در دمشق اقامت داشته و در همان ايام بود كه براي در امان بودن از خطرات احتمالي، از ابن جزري (متوفى ۸۳۳) عالم شافعي نامور دمشقي به شكل مكاتب در خواست اجازه کرده بود و در آن اجازه خود را شافعي معرفي کرده بود. ۱. انجامه پایانی نسخه ۸۷۲۰ نیز چنین است كه البته بخشی از آن متأسفانه زیر وصالی رفته و نمی توان خواند، اما آنچه كه از انجامه خوانا می باشد، چنین است:

«... آخر ما وجدت من هذا الكتاب بخط مصنفه والذي عليه مني السلام وانتظم اندراجہ ثالث مرة تعليقاً لنفسه ... القدير بالقاعة الميدانية تحريراً يوم الاثنين تضوع نشره والشهر المحرم كاد ان ينطوى نشره موافقاً لشهر الرومي ... سبعمائة انظم اليه مع احد وثمانين عشر انتظاماً اخذت اطرافه ونوع اضافه العبد المحتاج الى الصمد ولده الاكبر محمد سئل مآربه وحصل مطالبه بمحمد وآله ... الاكرمين صلوات الله عليهم اجمعين».

اتفق تنميق هذا الكتاب المبارك الشريف المسمى بالدروس على يد العبد ... بحر الخطايا المحتاج الى رحمة ربه العزيز الغفور محمد بن منصور بن ناصر بن علي بن ناصر ... منشأً ومولداً ومسكناً غفر الله له ولوالديه ولجميع المؤمنين والمؤمنات انه ولي ... يوم الاثنين ۲۵ من شهر الرجب المرجب احد شهور سنة ۱۰۳۶ السادسة وثلاثين بعد الالف من الهجرة النبوية على مهاجرها افضل الصلوات واكمل التحيات وعلى جميع الانبياء والمرسلين وللائمة المعصومين ورجاله الصالحين

۱ بنگريد به: محمد بن محمد مشهور به ابن جزري، غاية النهاية في طبقات القراء، ج ۲، ص ۲۶۵. ابن جزري (همانجا) از اقامت شهيد اول در دمشق برای مدت طولانی سخن گفته و با شهيد مرآوده نیز داشته است: (صحبي مدة مديدة، فلم أسمع منه ما يخالف السنة).

۲ احتمالاً در اینجا کلمه الاحسائي نوشته شده باشد كه متأسفانه زیر وصالی رفته و از بين رفته است، اما به قرينه آنچه كه در انجامه نخست در تصريح به احسائي بودن كاتب آمده، عبارت بايد چنین باشد. كاتب در اين فراز تصريح به اين دارد كه زادگاهش احساء است و در همانجا نیز سكونت دارد.

آمین آمین آمین برحمتک یا ارحم الراحمین هذه ما وجدت:
ألا يا ناظراً فيه بخير تأمله بعده العيوب
و امسک ان رایت به عیوباً فاین السالمین من العیوب».

تاریخ یعقوبی و نسخه تازه یاب آن

از منابع مهم در تاریخ نگاری اسلامی، تاریخ یعقوبی است که به دلایل متعددی اهمیت دارد. تنها نسخه شناخته شده از آن، نسخه کتابخانه کمبریج با تاریخ کتابت ۱۰۹۶ است که از آغاز افتادگی دارد و در فهرست کتابخانه کمبریج نیز به شکل نادرستی معرفی شده بود و همین باعث شده بود تا از نظرها بدور بماند. حسن تفتن هوتسما و تلاش های او به چاپ تاریخ یعقوبی در لایدن به سال ۱۸۸۳ منتهی شد. بر اساس همان تصحیح هوتسما، چاپ هایی دیگری نیز از تاریخ یعقوبی در نجف و بیروت انجام شده است. خوشبختانه اکنون نسخه کهنتری از تاریخ یعقوبی بدست آمده است؛ نسخه ای که در کتابخانه جان ریلندز شهر منچستر به شماره ۲۳۱ است. نسخه اخیر گرچه بدون تاریخ است، اما کهنتر از نسخه کتابخانه کمبریج است و بر اساس نوع کاغذ آن، احتمالاً از قرن هشتم است. با این حال نسخه اخیر نیز ناقص است و با همان آغازی که نسخه کمبریج شروع شده، آغاز می شود: (علی آدم فلم يطاوعه شي مما خلق الله جل وعز الا الحية، فلما رای آدم ما في الجنة من النعيم ...)، که دلالت بر این دارد هر دو نسخه از روی نسخه مادر مشترکی کتابت شده اند و به یک خانواده تعلق دارند، حتی شاید نسخه جان ریلندز اساس کتابت نسخه کمبریج باشد.^۱ در هر حال آلفونس مینگانا که نسخه کتابخانه جان ریلندز را معرفی کرده، متذکر شده که نسخه اخیر می تواند برای تصحیح مجدد و رفع برخی اشکالات و افتادگی های نسخه کمبریج به کار آید. با این حال از زمانی که فهرست نسخه های خطی کتابخانه جان ریلندز در ۱۹۳۴ منتشر شده، تاکنون تلاشی برای تصحیح مجدد تاریخ یعقوبی با بهره گیری از نسخه اخیر صورت نگرفته است.^۲

۱ برای مقایسه مواردی از نسخه های کمبریج، جان ریلندز و تصحیح انجام شده توسط هوتسما بنگرید به:
T.M. Johnstone, "An Early Manuscript of Ya'kūbī's Tārikh," *Journal of Semitic Studies* 2 (1957), pp. 190-195.
۲ A. Mingana, *Catalogue of the Arabic Manuscripts in the John Rylands Library* (Manchester, 1934), no. 231, col. 372.

فصل نامه تخصصی کتابخانه بزرگ
حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی &
سال بیست و ششم | شماره ۱۰۱-۱۰۲ | پائیز و زمستان ۱۳۹۹

میراث یک دانشمند مسلمان متعلق به قرون میانه؛ ابن طاووس و سرنوشت کتابخانه او پس از وفاتش

مؤلف: بوریس لیبرنز*

مترجم: محمد عافی خراسانی**

چکیده

این مقاله، یک یادداشت بیانگر وقف را عرضه می‌کند. دارد که تنها اثر مادی باقیمانده از کتابخانه مشهور دانشمند شیعه، علی بن موسی بن طاووس (۶۶۴ق/۱۲۶۶م - ۵۸۹ق/۱۱۹۳م) است. این یادداشت، بینش جدیدی نسبت به کتابهایی که وی در اختیار داشته است، ارائه می‌دهد و چارچوب قانونی‌ای را که طی آن این کتابها به نوادگان او منتقل شده‌اند، روشن تر می‌سازد. همچنین این مقاله، تاریخچه بیشتری از این نسخه خطی را از دمشق تا استانبول ترسیم می‌نماید و راهکارهایی را برای ردیابی چنین یادداشت‌هایی که اغلب عامدانه نابود شده‌اند، مطرح می‌سازد.

کلیدواژه‌ها

ابن طاووس، وقف، بغداد، دمشق، [کتابخانه ابن طاووس، دست خط ابن طاووس]

1 Boris Liebrecht. Saxon Academy of Sciences and Humanities, Leipzig.

۲ دانش آموخته حوزه علمیه قم و دانشجوی دوره دکتری.

مترجم این مقاله هنگامی که به توزّی یکی از مجله‌های پویا در بررسی نسخه‌های خطی اسلامی مشغول بود، توجهش به یکی از مقاله‌های آن^۱ جلب شد که در عنوان آن سخن از کتابخانه سید بن طاووس و سرنوشت آن بود. این موضوع، موضوعی جالب توجه به نظر می‌رسید؛ اما از آن جا که پیشتر، اتان کلبِرگ در پژوهشی درباره‌ی این کتابخانه، سنگ تمام گذاشته بود،^۲ مترجم تا اندازه‌ای تردید داشت که چندان مطلب تازه‌ای در این مقاله یافت نشود. اما با نگاهی گذرا، روشن شد که این مقاله، مستقل از پژوهش کلبِرگ است و علاوه بر آن، پرده از یک دستنوشته بسیار ارزشمند بر می‌دارد که به خط شریف سید بن طاووس نگاشته شده است. وی این یادداشت را در حاشیه یک نسخه خطی نگاشته و در ضمن آن بیان کرده است که آن کتاب را برای فرزندان خود وقف نموده است.

مواجه شدن با این دست خط شریف، کافی بود تا انگیزه سرشاری در مترجم پدید آورد و او را وادار به ترجمه این مقاله نماید و بدین وسیله، مخاطب فارسی زبان را از این یافته پر ارج آگاه نماید.

در این راستا - چنان که اقتضای یک ترجمه استوار نیز چنین است - مترجم در نظر داشته است در عین رعایت امانت، از ترجمه تحت اللفظی خودداری و به حذف و اضافه‌ی واژه‌های مورد نیاز پردازد، تا معنای عبارات به راحتی به خواننده منتقل گردد. و علاوه بر آن، تلاش کرده است خوانش نویسنده از این یادداشت را کاملتر نماید.

پرداختن به یادداشت‌های موجود در نسخه‌های خطی، می‌تواند روش‌های گوناگونی داشته باشد. گاهی برای این کار باید کوچکترین و - به معنای واقعی کلمه - کم اهمیت‌ترین یافته‌ها را به کار گرفت تا به ساخت یک تصویر بزرگتر کمک کند. از آنجا که این یادداشت‌ها، اغلب پراکنده، پاره شده یا به طور عمدی محو شده هستند، [یافتن] سرنخ‌هایی به این کوچکی، در بیشتر موارد کاملاً بستگی به شانس دارند. یادداشت‌وقفی که در ادامه می‌آید نیز چنین وضعیتی دارد.

۱ این مقاله در شماره ۹ از مجله Brill - Journal of Islamic Manuscripts ، سال ۲۰۱۸م، صص ۲۱۸-۲۲۴ انتشار یافته است.

۲ این کتاب «The Written Word in the Medieval Arabic Lands» نام دارد که سالها پیش به خامه آقایان رسول جعفریان و سید علی قرایی با عنوان «کتابخانه ابن طاووس و احوال و آثار او» ترجمه شده است.

یادداشت‌های بیانگرِ وقف، اغلب از شکل و طراحی یکسانی پیروی می‌کنند و در نتیجه، محو نمودن برنامه ریزی شده آنها، آثار شک برانگیزی در نسخه خطی به جا می‌گذارد. یکی از روشهایی که از روزگاران کهن [برای بیان وقف] به کار گرفته شده است، این بوده که یک تعبیر ساده بیانگر آن، چندین بار در تمام نسخه خطی، در بالای متن تکرار شود. این تعبیر گاهی تنها از واژه «وقف» تشکیل می‌شد و گاهی نیز طولانی‌تر شده و نام شخص یا مؤسسه وقف‌کننده را نیز در بر می‌داشت. حتی در هنگامی که این تعبیر محو شده است، همچنان واژه «وقف» همراه با حرف «ف» پایانی آن به صورت یک خط افقی کشیده،^۱ در بیشتر موارد به خاطر شکل خاصش، با دقت قابل تشخیص است. [اما] کسانی بوده اند که می‌خواستند حتی این اثرات باقیمانده را که استفاده از تیغ برای محو کردن این گونه یادداشتهای می‌توانسته به جای گذارد، نیز حذف کنند. یک قطعه مستطیل بریده شده یا چسبیده شده، در حاشیه‌های بالای متن و در فاصله‌های منظم، بایستی شک و تردید را در یک محقق هشیار برانگیزاند. و با این تلنگر، خواننده‌ای که علاقه مند به تاریخ کتابش است، باید همه صفحه‌ها را به امید یافتن اثری از آن یادداشت محوشده ورق بزند، تا شاید بالأخره بتواند قطعه‌های کوچکی را بیابد که با ادغام آنها یک یادداشت منسجم از سوی شخص یا مؤسسه وقف‌کننده - که زمانی آن جلد از کتاب را در اختیار داشته است - تشکیل شود. این جاجایی است که اگر شانس یار باشد، آن دستی که همه یادداشتهای دیگر وقف را در سراسر کتاب پاک نموده، فقط این بار به اندازه کافی بی‌دقت می‌شود تا یک یادداشت نسبتاً واضح را باقی گذارد.

تمام این مؤلفه‌ها با همدیگر در مورد نسخه کُپرولو فاضل احمد پاشا ۱۰۴۷ - که اکنون در کتابخانه سلیمانیه در استانبول نگهداری می‌شود^۲ - وجود دارد و چیزی را که تا کنون تنها باقیمانده از یک کتابخانه مشهور است، آشکار می‌نماید.

۱ مترجم: این گونه: «وقف» چنان که در تصویر ۱ قابل مشاهده است.

۲ این نسخه خطی ثبت شده است در: فهرس مخطوطات مکتبه کپرولو / *Catalogue of Manuscripts in the Köprülü Library*، رمضان شین و سیوات ایزجی و جمیل آکینار، ج ۱، ص ۵۴۰. این فهرست، تاریخ آن بخشی از نسخه را که در بردارنده یادداشت وقف ابن طاووس می‌باشد، متعلق به قرن ۸ ق دانسته است. (مترجم: بنابراین روشن میشود که اگر این یادداشت به راستی، متعلق به سید بن طاووس باشد، این تاریخ گذاری اشتباه است؛ چرا که سید بن طاووس درگذشته ۶۶۴ ق است، پس این نسخه دستکم باید متعلق به اواسط قرن ۷، یعنی اواخر حیات سید بن طاووس باشد.)

این نسخه خطی ۲۵۵ ورقه ای، پاره ای از یک تاریخ متعلق به اوایل دوران خلافت اسلامی است که سالهای ۶۳ ق تا ۹۷ ق هجری را پوشش می دهد. این قطعه، به مدت زیادی به عنوان بخشی از تاریخ جامع محمد بن جریر طبری (۲۲۴ق/۸۳۹م-۳۱۰ق/۹۲۳م) تاریخ الرسل و الملوك شناخته شده بوده است. پیش از این، ام جی گونج^۱ و ایگنازیو جودی^۲ از این مجلد برای کار خود بر روی دومین بخش از تصحیح این تاریخ استفاده کرده اند، که بین سال های ۱۸۸۱م و ۱۸۹۸م در لیدن به چاپ رسیده است.^۳ یادداشت مورد بحث، بر روی ورقه ۲۵ (صفحه سمت راست) یافت شده و بدین گونه خوانده میشود:

«وقف علي بن موسى بن طاووس علي ... أولاده ما تناسلوا...»

شخص یادشده در این یادداشت، رضی الدین علی بن سعد الدین موسی بن جعفر بن طاووس حلی (زاده ۱۵ محرم ۵۸۹ق/ژانویه ۱۱۹۳م؛ درگذشته ۵ ذی القعدة ۶۶۴ق/آگوست ۱۲۶۶م) است. وی در یک خانواده برجسته شیعی در حله به دنیا آمده بود و در زمانی که در بغداد، حله، نجف و کربلا مسکن گزیده و مشغول به فعالیت بود، تا اندازه ای در فضای فکری و گاهی فضای سیاسی نفوذ داشت. او تنها یک دانشمند شناخته شده نبود، بلکه به طور برجسته ای به عنوان نقیب الاشراف نیز - ابتدا در بغداد و سپس در همه عراق -، در اوایل دوران حکومت مغول خدمت نمود. کتابخانه او نیز به طور فوق العاده ای مورد پژوهش قرار گرفته است. خود ابن طاووس فهرستی از کتابهایش گردآوری کرده است [و نام آن را کتاب سعد السعود گذاشته است] و این فهرست همراه با ارجاعات بیشتری که وی در آثار دیگرش به کتاب های خود داده است، به عنوان پایه ای برای یکی از بهترین نمونه های کتابشناسی در حوزه ما، یعنی کتاب *A Medieval Muslim Scholar at Work* نوشته اتان کلبرگ، مورد استفاده قرار گرفته است.^۴ همچنان که از آن دوران کهن که شمار کمی از نسخه های خطی اصیل متعلق به آن روزگار بدون آسیب باقی مانده اند، انتظار می رود، کلبرگ [چندان

1 M.J. de Goeje

2 Ignazio Guidi

3 *Annales quos scripsit Abu Djafar Mohamed Ibn Djarir at-Tabari. Secunda Series*, ed. M.J. de Goeje et al., 3 vols. (Leiden: Brill, 1881-1889).

نسخه خطی ما که درباره آن سخن می گوئیم در این تصحیح از جلد ۱، صفحه ۳۰۵ شروع می شود.

4 Etan Kohlberg, *A Medieval Muslim Scholar at Work. Ibn Tawoos and his library* (Leiden: Brill, 1992).

دسترسی مستقیمی به نسخه های کتابهای سید بن طاووس نداشته و در نتیجه به ناچار] تنها بر روی منابعی کار کرد، که نام کتاب های سید بن طاووس را نقل کرده اند. اما [با این وجود] گواهی همراه با جزئیات ابن طاووس [درباره کتاب های خود در سعد السعود] به کلبرگ این امکان را داد که یک فهرست دقیق از عنوان های کتاب های وی بازسازی نماید و بدین وسیله، کار کلبرگ [بر پایه توصیف خود شخص از کتاب ها و کتابخانه خود استوار گردید و] از کارهای دیگر که وابسته به گفته ها و حرف و حدیث های دیگران درباره کتابخانه یک فرد بود، متمایز گردید.

اما با تمام شایستگی ها، برخی پرسشها بودند که کلبرگ و منبع وی [سعد السعود] نتوانستند به آن پاسخ دهند. [به عنوان مثال،] کسانی که علاقه مند به تاریخ کتابخانه ها هستند، همچنان سر در گم اند که ساز و کار قانونی ای که این کتابخانه بر پایه آن تشکیل شده بوده، چیست؟ و مالک آن چه گام هایی را برداشته است، تا از طولانی تر نمودن عمر این کتابخانه اطمینان حاصل نماید؟ اخیراً هیرسچلر^۱ در پژوهش بنیادی خود در *The Written Word in the Medieval Arabic Lands* بیان داشته است که «کلبرگ در پژوهش موشکافانه خود نشان داده است که علامه ابن طاووس یک مجموعه شخصی را در بغداد نگهداری می کرده، که در بردارنده حدود ۱۵۰۰ عنوان کتاب بوده است، اما در این مورد و موردهای دیگر مشخص نیست که این نسخه های خطی، وقف شده بوده اند یا خیر».^۲

اما به هر حال، این مطلب به طور کامل درست نیست؛ گرچه نادرستی آن را می توان به خاطر سردرگمی در اصطلاحات [کلبرگ] دانست. [توضیح این که] کلبرگ دست کم یک یادداشت درباره سید بن طاووس دارد که به طور واضحی به این مطلب اشاره می کند که چگونه سید بن طاووس یک اثر را برای پسرانش وقف نموده بود؛ یعنی [در جایی که می گوید] سید بن طاووس درباره کتابی «وصیت کرده بود که به پسرانش برسد (وَقَفَّناها)».^۳ [در این جا، کلبرگ به صراحت تعبیر عربی «وقفناها» را ذکر کرده است، اما با این وجود از آن به «وصیت» یاد می کند]؛ بنابراین واضح است هنگامی که کلبرگ سخن ابن طاووس را بازگو

1 Hirschler

2 Konrad Hirschler, *The Written Word in the Medieval Arabic Lands. A social and cultural history of reading practices* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2012), p. 136

3 Kohlberg, *A Medieval Muslim Scholar*, p. 77.

می‌کند که «وی تصمیم گرفت تا وصیت نماید^۱ تمام کتابهای دیگرش به پسرانش و فرزندان^۲ ذکور آنها برسد^۳، منظور کلبرگ در واقع، همان وقف کردن است و این اصطلاحات نسبتاً غیردقیق کلبرگ - و شاید فهم غیر دقیق وی از ماهیت وقف - است که «وقف» را تبدیل به «وصیت» نموده و باعث شده است این حقیقت از خوانندگان پنهان شود.^۴

آنچه اکنون یادداشت موجود در بالای متن نسخه کپولو ۱۰۴۷ ارائه می‌کند، این است که نه تنها بر مبنای یک مدرک مستند، وقفی بودن کتاب های سید بن طاووس را واضح تر می‌سازد، بلکه یک نسخه دیگر را نیز به عنوان کتاب هایی که تا کنون جزو کتابخانه سید بن طاووس شناخته می‌شده، می‌افزاید.

کلبرگ، نمونه های فراوانی از ارجاعات سید بن طاووس به تاریخ طبری نقل نموده است - البته سید بن طاووس همیشه تنها از نام کتاب طبری یاد کرده و هیچ گاه از آن نقل قول نکرده است - اما به هیچ وجه روشن نبوده که وی در واقع این اثر را در مجموعه خود داشته است.^۵ مزیت دیگر شناسایی یک نسخه از کتابخانه سید بن طاووس، توانایی ملاحظه سرنخ های بیشتری درباره تاریخچه آن در نقل و انتقال های بعدی است. [گزاره نیست اگر بگویم] اولین باری که این نسخه وقف شد، [گویا این وقف] انجام شده بود تا فقط آغازی برای وقف های بعدی^۶ باشد؛ همچنان که [سرنوشت بسیاری از نسخه ها چنین بوده است و] این نسخه یک استثنا نیست. در بسیاری از موارد، سیر جابجایی یک نسخه خطی می‌تواند به عنوان یک مسافرت توصیف شود، مسافرتی نه تنها در میان وقف ها و مؤسسه های دیگر، بلکه یک نقل و انتقال دائمی بین «وقف» و «مالکیت شخصی».

۱ این واژه مبهم است.

۲ یعنی در کنار چهار قرآن برای چهار دخترش.

۳ همان، ص ۱۷.

۴ علاوه بر سردرگمی اصطلاحات در این مورد، کلبرگ در برخی موارد از تعبیر «donated» یعنی «اهدای نمودن» نیز برای کتابخانه های وقفی دیگری استفاده کرده است. به عنوان نمونه، نک:

Kohlberg, A Medieval Muslim Scholar, p. 80.

5 Kohlberg, A Medieval Muslim Scholar, pp. 361-362, #609.

۶ مترجم: در عبارت اصل مقاله، تعبیر «longer development» آمده است که ترجمه واژه به واژه آن «پیشرفت طولانی تر» است، اما روشن است که چنین ترجمه ای معنای عبارت را نمی‌رساند در نتیجه تعبیر «وقف های بعدی» که منظور نویسنده مقاله است، در ترجمه به کار رفت.

در همین راستا، دربارهٔ نسخهٔ کُپرولو ۱۰۴۷ نیز باید گفت که این نسخه بر روی ورقهٔ ۸ صفحهٔ سمت راست، یادداشتِ وقف دیگری نیز در بردارد که این چنین خوانده میشود: "وقف بالضیائیة". این یادداشت به مدرسهٔ ضیائیة در دمشق اشاره دارد. این نهاد که به مدت طولانی به عنوان مهمترین کتابخانهٔ این شهر مورد تحسین بوده است، شاهد دزدی‌ها یا تصاحب‌های فراوانی بوده است که مستند و ثبت شده می‌باشند و [از سویی دیگر] منابع دربارهٔ سرگذشت این کتابخانه بین سدهٔ ۱۶ تا ۱۹ میلادی تقریباً ساکت هستند؛^۱ [بنابراین دور از انتظار نیست که نسخه‌های خطی آن سر از جایی دیگر درآوردند، چنان که این نسخه نیز چنین سرنوشتی داشته است.] آخرین گام قابل شناسایی برای نسخهٔ کُپرولو ۱۰۴۷ در مسافرتش، دوباره یک وقف بوده است؛ این بار در پایتختِ امپراطوری عثمانی. نسخهٔ سید بن طاووس سر از یک مجموعهٔ فاخر در آورد که با نام وزیر اعظم، فاضل احمد کُپرولو ارتباط یافته است و پس از وفات وی، در سال ۱۰۸۸ ق/۱۶۷۷ م پایه‌گذاری شده و به نخستین کتابخانهٔ مستقل در قلمروی عثمانی بدل گشته است.^۲ در این جا بوده که این نسخه نهایتاً باقی مانده است.

از بغداد تا دمشق و پس از آن تا قسطنطنیه، این نسخه شاهد یک مسافرتی بوده است که امپراطوری‌ها و سده‌های گوناگونی را در بر می‌گیرد. چه اندازه از کتاب‌های ابن طاووس از سرگذشت این نسخه پیروی کرده‌اند، برآورد آن در حال حاضر ممکن نیست. با درنگ در بقایای ضعیف و کم‌رنگ یادداشت‌های وقف، گردآوری سازمان یافتهٔ آنها و اندکی شانس، ما می‌توانیم امید داشته باشیم که به آن پی ببریم.

نکتهٔ پایانی مترجم

نویسندهٔ مقاله بخش مهمی از یادداشت وقفی را که به قلم مبارک سید بن طاووس نگاشته

^۱ دربارهٔ این مجموعه که اکنون در کتابخانه‌هایی در سراسر دنیا پراکنده است، نک: شمس الدین محمد بن طولون، القلائد الجوهريّة في تاريخ الصالحية، تصحيح محمد احمد دهمان، ج ۱، صص ۷۷-۷۹؛ Youssef Éche, Les bibliothèques araes publiques et semi-publiques en Mésopotamie, en. SyrieetenÉgypteauMoyenAge (Damascus: Institut Français de Damas, 1967), pp. 217-235, 295, 297; Boris Liebrez, Die Rifā'ya aus Damaskus. Eine Privatbibliothek im osmanischen Syrien und ihr kulturelles Umfeld (Leiden: Brill, 2016), pp. 176-178.

^۲ دربارهٔ این کتابخانه که در واقع، حاصل تلاش و اهداهای مشترک چندین نسل از کُپرولوها است، نک: Ismail E. Erünsal, Ottoman Libraries. A survey of the history, development and organization of Ottoman foundation libraries (Cambridge, Mass.: The Department of Near Eastern Languages and Literatures, Harvard University, 2008), pp. 43-44.

شده، خواننده است. با این حال برخی از واژه‌های آن مبهم مانده‌اند. در این جا، مترجم آنچه را که در تکمیل خوانش این یادداشت سودمند است، بیان می‌کند.

به نظر می‌آید در این عبارت، واژه پیش از «اولاده»، «ذکور» است و احتمالاً دو واژه پایانی نیز، «من الذکور» باشند و در نتیجه، شاید بتوان گفت یادداشت را این طور دانست:

"وقف علي بن موسى بن طاووس على ذكور أولاده ما تناسلوا من الذكور"

البته مترجم درباره این که آخرین واژه «الذکور» باشد، تردید جدی دارد؛ زیرا چندان با شکل حرف‌ها در واژه پایانی همخوانی ندارد؛ گرچه به نظر می‌رسد مناسبترین واژه با معنای این عبارت همین واژه باشد. یک قرینه خارجی بسیار مهم نیز این خوانش را تقویت می‌کند و آن این است که خود سید بن طاووس در سعد السعود نیز دقیقاً به همین مطلب اشاره کرده است:

«... في أن أُصنّف كتاباً أسميّه سعد السعود للنفوس المنزود من كتب وقف علي بن موسى بن محمد بن طاووس، أذكر فيه من كل كتاب و'وقفته بالله جل جلاله على ذكور أولادي و ذكور أولادهم...»^۲

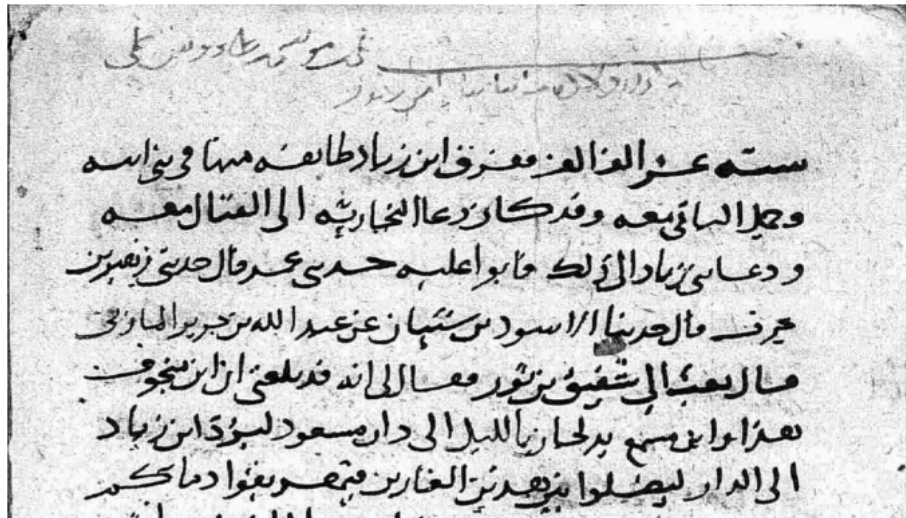
احتمال دیگری که شاید مطرح شود این است که این واژه «الأولاد» باشد، اما این نیز با شکل این واژه سازگار نیست، خصوصاً که در همین عبارت قبلاً به صورت واضحی «اولاده» آمده است و این واژه با آن متفاوت است. گذشته از آن که به قرینه مطلب سید بن طاووس، وی به دنبال وقف برای نوادگان ذکور خود بوده است؛ بنابراین واژه «الأولاد» که اعم از پسر و دختر است، مناسب اینجا نیست، چنان که واضح است.^۳ از این رو، باید گفت در عمل، واژه پایانی ناخوانا باقی می‌ماند، گرچه شاید بتوان احتمال «ذکور» را دستکم به عنوان یک احتمال مطرح نمود.^۴

۱ به نظر می‌رسد «و» در این جا زائد و تصحیف باشد. اما از آن جا که در چاپ این کتاب چنین آمده است، در این جا آورده شد.

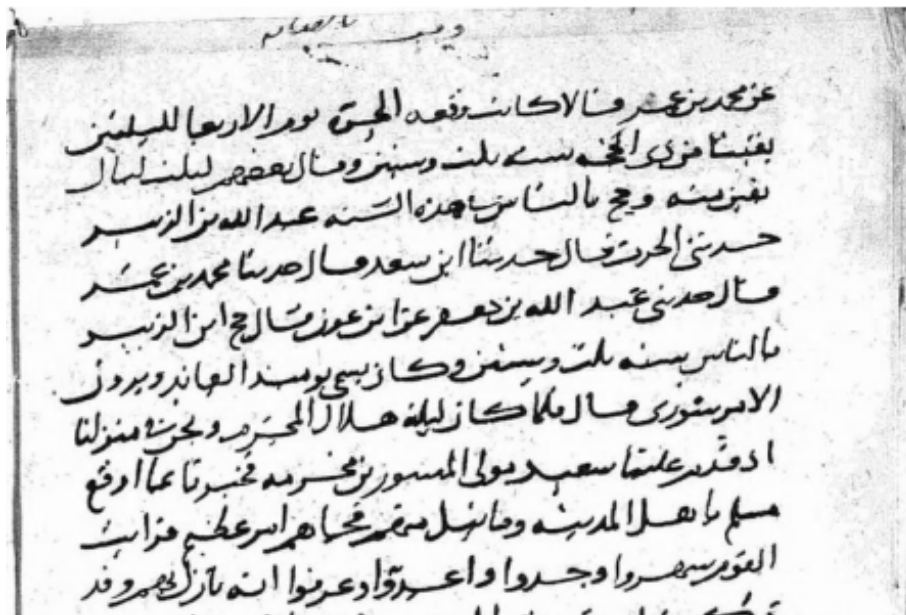
۲ ابن طاووس، سعد السعود، ص ۳.

۳ این که سید بن طاووس، تعبیر «ذکور اولاده» را آورده و به «اولاده» اکتفا نکرده است، بیشتر واضح می‌سازد که کاربرد «اولاده» در این عبارت اصلاً نمی‌تواند به معنای پسر بوده باشد.

۴ در راستای آشنایی بیشتر با چالش‌های خوانش نسخه‌ها و تصحیف‌های رخ داده در آنها و آشنایی با برخی نمونه‌های عینی، نک: عبدالسلام محمد هارون، تحقیق النصوص و نشرها، صص ۷۴-۸۲. نگارنده نیز در تحقیق یک نسخه خطی از زیدیه یمن به برخی از این نمونه‌ها اشاره نموده است. نک: عافی خراسانی، مقدمه احادیث أمير المؤمنين علي عليه السلام برواية عبدالعظيم الحسيني عليه السلام و باملاء القاضي جعفر بن أحمد اليماني، باب نماذج من التصحيفات التي واجهتها في التحقيق و تحليلها.

تصویر شماره ۱: استانبول، کتابخانه سلیمانیه، نسخه کپولو فاضل احمد پاشا ۷۴۰۱، ورقه ۵۲ (صفحه سمت چپ). این صفحه تنها یادداشت بیانگر وقفی را حفظ نموده است که نام علی بن موسی بن طاووس در آن همچنان قابل خواندن است.

تصویر شماره ۲: استانبول، کتابخانه سلیمانیه، نسخه کپولو فاضل احمد پاشا ۷۴۰۱، ورقه ۸. یک یادداشت بیان

کننده وقف برای مدرسه ضیائییه بر روی ورقه ۸ وجود دارد.

- ابن طولون، شمس الدين محمد بن طولون، القلائد الجوهريّة في تاريخ الصالحية، تصحيح محمد احمد دهمان، دمشق، مجمع اللغة العربية، ١٩٤٥-١٩٥١م.
- ابن طاووس، علي بن موسى، سعد السعود، قم، دار الذخائر، بي تا.
- هارون، عبدالسلام، تحقيق النصوص و نشرها، قاهره، مكتبة الخانجي، ١٤١٨ق.
- عافى خراساني، محمد، مقدمة أحاديث أمير المؤمنين علي عليه السلام برواية عبدالعظيم الحسيني عليه السلام و ياملاء القاضي جعفر بن أحمد اليماني، قم، دار الحديث، ١٤٢٢ق/١٤٠٠ش.
- رمضان ششّن و سيوات إزجي و جميل أكبينار، فهرس مخطوطات مكتبة كپرولوا / Catalogue of Manuscripts in the Köprülü Library، استانبول، مركز پژوهش های تاريخ، هنر و فرهنگ اسلامي، ١٤٠٦ق/١٩٨٦م.
- Abu Djafar Mohammed Ibn Djarir at-Tabari, Annales quos scripsit, Secunda Series, ed. M.J. de Goeje et al, Leiden: Brill, 1881-1889.
- Etan Kohlberg ,A Medieval Muslim Scholar at Work. Ibn Tāwūs and his library, Leiden: Brill.1992 ,
- Konrad Hirschler ,The Written Word in the Medieval Arabic Lands. A social and cultural history of reading practices ,Edinburgh: Edinburgh University Press2012 ,
- Youssef Éche ,Les bibliothèques arabes publiques et semi-publiques en Mésopotamie, en Syrieeten Égypteau Moyen Age ,Damascus: Institut Français de Damas.1967 ,
- Boris Liebrez ,Die Rifā'īya aus Damaskus. Eine Privatbibliothek im osmanischen Syrien und ihr kulturelles Umfeld ,Leiden: Brill, 2016.
- Ismail E. Erünsal ,Ottoman Libraries. A survey of the history, development and organization of Ottoman foundation libraries ,Cambridge, Mass.: The Department of Near Eastern Languages and Literatures, Harvard University, 2008.

فصل نامه تخصصی کتابخانه بزرگ
حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی &
سال بیست و ششم | شماره ۱۰۱-۱۰۲ | پاییز و زمستان ۱۳۹۹

براهین اثبات وجود خدا

در آثار علامه محمد کاظم هزارجریبی (۱۲۳۶ ق)

علی قنبریان *

چکیده

یکی از اندیشمندان اسلامی که در علوم مختلف اسلامی، صاحب تألیف است، علامه محمد کاظم هزارجریبی است. وی در دوره سلسله پادشاهی زندیان (۱۱۶۳-۱۲۰۹ ق) و قاجاریان (۱۲۰۹-۱۳۴۴ ق) می زیسته است. بیش از ۶۰ رساله در قالب تألیف، گردآوری، و ترجمه از ایشان باقی مانده است. بسیاری از آثار ایشان تصحیح نشده و در قاب نسخ خطی باقی مانده اند. در این نوشتار «براهین اثبات وجود خدا در آثار علامه محمد کاظم هزارجریبی» بررسی شده و کیفیت استدلال و استشهاد ایشان به آیات قرآنی تبیین و مصداق یابی شده است. منظومه فکری ایشان، در موضوع پیش گفته تاکنون تبیین و واکاوی نشده است. شیوه گردآوری اطلاعات، کتابخانه ای (کتاب های چاپی و نسخه های خطی) و پردازش اطلاعات، تبیینی-تحلیلی است.

کلیدواژه ها

محمد کاظم هزارجریبی، برهان نظم، برهان امکان، برهان فطرت، آیات قرآن، نسخه خطی.

* پژوهشگر و مصحح متون کهن.

مقدمه

علامه محمدکاظم هزارجریبی دارای شخصیت‌های مختلف علمی است. از ایشان می‌توان با عناوین محدث، مفسر، استاد اخلاق، و متکلم نام برد. در این بین، وجهه کلامی ایشان غلبه دارد و در علم کلام نیز وجهه نقلی ایشان بر وجهه عقلی می‌چربد، چنانچه در اثبات گزاره‌های دینی، بیشتر از آیات و روایات و شرح و تفسیر آن‌ها استفاده می‌کند، تا دلایل و براهین عقلی. هنگام بیان نظریات علمی کلامی، برخی از مواقع مکتب‌های دیگر کلامی مانند اشاعره و معتزله را نقد می‌کند. وی در آثار خویش به دفاع از اصول عقاید شیعه می‌پردازد و در مستدل کردن کلام شیعی، در بسیاری از موارد، از آیات قرآن نیز بهره می‌گیرد.

علم کلام عبارت است از علم به قواعد شرعی اعتقادی مکتسب از راه ادله یقینی. هدف علم کلام حفاظت از عقاید شریعت است و در چارچوب و حد و مرز شرع، حرکت کرده و بازتاب دارد؛ برخلاف فلسفه و به ویژه فلسفه غرب که گزاره‌های آن‌ها تا زیر سؤال بردن و نفی توحید پیش رفته است. در گونه‌ای از علم کلام از نقل (آیات و روایات) استفاده شده است، تا جایی که کلام نقلی و اثری جایگاه ممتاز و بسزایی در معارف اسلامی دارد.

علاوه بر آنکه «کلام قرآنی»، در لابه‌لای آثار هزارجریبی یافت می‌شود، تفسیری با عنوان «تفسیر استرآبادی» نگاشته و در آن به مقوله کلام شیعی پرداخته است. این تفسیر بنا به معرفی آقای صالحی شهیدی در دایرة المعارف تشیع، در یک مجلد به زبان عربی به شیوه کلامی و فلسفی است. مؤلف پس از ذکر هر آیه با سبک کلامی و مشرب فلسفی خود و با بهره‌جویی از روایات و احادیث ائمه اطهار (ع)، به تفسیر و تأویل آن می‌پردازد. نسخه عصر مؤلف در کتابخانه جعفریه مدرسه هندی در کربلا، موجود است. متأسفانه به هیچ نسخه چاپی یا خطی از این رساله دست نیافتیم.

از آنجایی که برخی از آثار محمدکاظم هزارجریبی در علم کلام است، آثار ایشان در کتاب معجم التراث الکلامی که تحت اشراف آیت‌الله جعفر سبحانی نگاشته شده است، فهرست گردیده است. آن مرحوم در بین اقران خویش بیشترین توجه را به علم کلام و اعتقادات داشته است و این مهم از بررسی مجموعه کتابهای ایشان به دست می‌آید.

برخی از آثار وی عبارت اند از: احتجاجیه، آداب العشرة، آداب نماز یومیّه و دعای منقوله، اثبات الصانع و اصول دین، افضلیت ائمه از انبیا (تفضیل الأئمة علی غیر جدّهم من الانبیاء)، افلاکیّه، اقناعیه، الزام الملحدین در مطاعن ملای رومی و غیر او، برهانیه کوچک (البراهین الجلیّة فی تفضیل آل محمد علی جمیع البریّة)، برهانیه بزرگ، تاریخیه فی مقدار اعمار سادات البریّه، تحفة الاخیار، تحفة المجاور، تحفة بقیة اللّٰه، تذکرة الغافلین (تنبیه الغافلین). تبیین و بررسی آراء و نظریات هزارجریبی و شیوه استدلال ورزی وی به آیات قرآنی، در کلیه مباحث و فروع علم کلام، فراتر از ظرفیت نوشتار حاضر است. در این مقاله سعی نویسنده بر این است که براهین و استدلالات اثبات وجود خداوند را، با تأکید بر آیات قرآنی، در منظومه فکری علامه محمدکاظم هزارجریبی تبیین و تحلیل کند. نوشتار حاضر در ۲ بخش به این امر پرداخته است:

بخش اول: شخصیت شناسی محمدکاظم هزارجریبی؛

بخش دوم: خداشناسی و اقسام آن.

در نوشتار حاضر علاوه بر کتاب‌های چاپ شده هزارجریبی، از نسخه‌های خطی نیز بهره گرفتیم. برای رعایت اختصار و دوری از اطناب، به اختلاف نسخ اشاره‌ای نکرده‌ایم. اسناد تاریخی و نسخ خطی از منابع مهم مورد استفاده در پژوهش‌های تاریخی هستند. امروزه کمتر پژوهش تاریخی را سراغ داریم که بدون استفاده از این دو منبع به انجام رسد. اهمیت استفاده از این منابع به گونه‌ای است که درصد درخور توجهی از عیار یک پژوهش تاریخی، با میزان استفاده آن از اسناد تاریخی و نسخ خطی سنجیده می‌شود.

۱. شخصیت‌شناسی محمدکاظم هزارجریبی

از آنجا که تحقیقات محدودی در شناسایی شخصیت هزارجریبی صورت گرفته است، لازم است به واکاوی زندگی ایشان بپردازیم. محمدکاظم بن محمدشفیع حائری هزارجریبی از دانشمندان و نویسندگان پُرکار و فعال شیعه است. در نیمه دوم قرن دوازدهم (بعد از سال ۱۱۵۰ قمری) در هزارجریب مازندران یا استرآباد دیده به جهان گشود. وی برای تکمیل تحصیلات حوزوی خویش از ایران رهسپار عراق شد. به درستی معلوم نیست در کدام

شهرهای کشور عراق ساکن بوده است. از آنجا که شهر نجف اشرف مرکز علمی تشیع در آن زمان بوده است، احتمال قریب به یقین، بخشی از زندگی خویش را در شهر نجف گذرانده است. به استناد تاریخ و همچنین به استناد برخی از نوشته‌هایی که در حواشی نسخه‌های خطی بر جای مانده از ایشان وجود دارد، بخشی از عمرش را در محله نقیب شهر کربلا به تحصیل و تدریس مشغول بوده و همانجا رحلت کرده است. آرامگاه او نیز در جوار حرم حضرت اباعبدالله الحسین (ع)، کنار مزار استادش سید علی طباطبایی صاحب ریاض قرار دارد. هزارجریبی در شمار شاگردان وحید بهبهانی و میرمحمد مهدی شهرستانی و سید علی صاحب ریاض است.

در اهمیت آثار مرحوم هزارجریبی همین بس که با اینکه رساله‌های مرحوم هزارجریبی تا چند سال گذشته، تصحیح و احیاء نشده بود، برخی از نویسندگان از مطالب ایشان که به صورت دست نویس بود، استفاده کرده‌اند و در کتاب‌های خودشان مباحثی را مطرح کرده‌اند.^۱

جدول مقایسه آثار کلامی و غیر کلامی هزارجریبی

آثار غیر کلامی	آثار کلامی
۱. آداب العشرة	۱. ابواب احوال صاحب الزمان (عج)
۲. آداب نماز یومیّه و دعای منقوله	۲. اثبات الخلافة
۳. احادیث ملحقه	۳. اثبات الصانع و اصول دین
۴. الاربعون حدیثاً (چهل حدیث)	۴. احتجاجیه
۵. افلاکیه	۵. افضلیت ائمه از انبیا (تفضیل الائمة علی غیر جدّهم من الانبیاء/ البراهین الجلیّة فی تفضیل آل محمد علی جمیع البریّة)

۱ در این باره جویا جهان‌بخش می نویسد:

«رونویسی‌های متعدد از آثار هزارجریبی که دست‌نوشته‌های موجود و مذکور آثار او، نمودار آنست و نقل نویسندگان دیگر از این آثار - مانند گفتاوردهای محدث نوری و میرزا ابوالفضل تهرانی و گفتاورد نویسنده‌ای دیگر که شیخ آقا بزرگ در «الذریعة» بدان اشارت می‌کند - گواه مشارکت این شخص در شکل دهی فکر و فرهنگ دینی عصر خویش است.» جویا جهان‌بخش، ملامحمد کاظم هزارجریبی و دو رساله غلوستیزانه‌اش (مزدک‌نامه ۵: یادبود پنجمین سالگرد درگذشت مهندس مزدک کیان‌فر)، ص ۵۴ - ۵۵.

٦. اقناعيّه	٦. تاريخيه في مقدار اعمار سادات البريّه
٧. الزام الملحدين در مطاعن ملاي رومي وغير او	٧. تحفة بقيه الله
٨. البرهان الجلية في اثبات حقيه الاثنى عشرية	٨. تذكرة الغافلين (تنبيه الغافلين)
٩. تحفة الاخير	٩. ترجمان لغات القرآن المجيد
١٠. تحفة المجاور	١٠. ترجمه حديث عنوان بصري
١١. تذكرة الاعجاز	١١. تفسير تبرايتيه
١٢. تذكرة الفتن	١٢. تقريراتي در اصول فقه
١٣. تذكرة المعاد	١٣. الحجة البالغة في شرح الاحاديث القدسية (ترجمه احاديث قدسي/ حجة بقيه الله)
١٤. ترجمه اعتقادات مجلسي	١٤. خواص القرآن (فوايد التنزيل)
١٥. توحيديه	١٥. درر الاخبار و جواهر الآثار
١٦. جدليّه (ترجمه مناظره بحر العلوم)	١٦. الدرر الصافية في ترجمة بعض الكلمات القصار لاميرالمؤمنين * (الدرر الصافية و الحكمة الشافية/ درة صافية و حكمت شافية)
١٧. جواهر الاخبار و معتقد الاخير	١٧. دعائم الاسلام
١٨. رافعة التوهم	١٨. دوازده كلمه از تورات
١٩. رويّه در كيفيت اخذ روح	١٩. سلمانيه
٢٠. ضروريات دين	٢٠. عوالم
٢١. عدليه (جبر و اختيار)	٢١. غاية العارفين
٢٢. عقائد حيدريه و معارف دينيه	٢٢. فهرست كتب
٢٣. الغيبة للحجة	٢٣. گنج الشفاء و رافع الدعاء
٢٤. فصل الخطاب	٢٤. محبت نامه الهي
٢٥. فوايد لطيفه	٢٥. محك الايمان

۲۶. کاشف العدل و بین الفضل	۲۶. مرشد الصبیان الی تلاوة القرآن (ارشاد الصبیان الی تلاوة القرآن)
۲۷. کاشف الغلو و هادی اهل العلو	۲۷. مناجات قرآنیه
۲۸. کنز الفوائد (کفایه منصوریه / کفایه مجاهدیه)	۲۸. منبّه العوام علی وجوب تقلید النائب العام عند خفاء الامام (ع)
۲۹. مباحله با مخالف حق و کیفیت نفرین و لعن ایشان	۲۹. منهاج العابدین (تحفة العابدین)
۳۰. مجمع الدرر در فضایل حضرت امیرالمؤمنین (ع)	۳۰. النقمات النازلة
۳۱. مجمع الفصایح لارباب القبایح	۳۱. هداية الغافلین
۳۲x. محک النبیین فی شأن امیرالمؤمنین	۳۲. وسیلة النجاة
۳۳. معارف الانوار	۳۳. وضو و نماز
۳۴. معارف الائمة	
۳۵. معجزات	
۳۶. معراجیه	
۳۷. مناظره امام صادق (ع) با زندیق	
۳۸. منبّه الجهال علی وصف رییس اهل الضلال	
۳۹. منبّه المغرورین	
۴۰. منبه الملحدین فی رد الغالین	

۱/۱. اساتید و شاگردان

الف) ملا محمد شفیع مجتهد استرآبادی متوفای بعد از ۱۲۴۰ قمری. ایشان خود از شاگردان وحید بهبهانی بوده و در منطقه هزارجریب مرجعیت داشته‌اند. ظاهراً تحصیلات مقدماتی ملا محمد کاظم در محضر پدر بزرگوارش بوده است.

ب) شیخ محمد ملائکه قزوینی برغانی.

پ) حکیم ملا محمد بیدآبادی گیلانی.^۱ ایشان در حکمت و فلسفه و عرفان جایگاه رفیعی داشته و در زهد و تقوا و بی‌توجهی به دنیا و ملوک، بی‌نظیر بوده است. میرزای قمی در باب سیر و سلوک با ایشان مکاتباتی داشته است و همین تا حدودی گویای مکانت علمی و عملی ایشان است.

ت) استاد الکل آقا محمدباقر بن محمداکمل اصفهانی معروف به وحید بهبهانی متوفای ۱۲۰۵ یا ۱۲۰۶ قمری. مشهورترین استاد ملا محمدکاظم هزارجریبی است که بسیار از ایشان با عظمت یاد می‌کند و در کتاب‌های مختلف برخی از حکایات منسوب به ایشان را نقل کرده است.

ث) سید محمد مهدی موسوی شهرستانی متوفای ۱۲۱۶ قمری. وی مؤسس خاندان شهرستانی در ایران و عراق است. ایشان از شاگردان نامدار وحید بهبهانی بوده و عده بسیاری از علما مانند سیددلداری علی نقوی هندی، سیدمحمد مهدی قاضی تبریزی، شیخ اسدالله صاحب مقابس، سید عبدالله شبر، و سید عبدالرسول زنوزی در زمره شاگردان ایشان بوده‌اند. ج) سیدعلی طباطبایی صاحب «ریاض المسائل» متوفای ۱۲۳۱ قمری. شاگرد و داماد وحید بهبهانی و پدر سیدمحمد مجاهد صاحب «مفاتیح الاصول». سیدعلی طباطبایی بعد از وحید بهبهانی و سید بحرالعلوم در کربلا مرجعیت یافت. کتاب «ریاض المسائل» در فقه از جوامع مورد مراجعه اساطین علمی به شمار می‌رود.

چ) علامه سید مهدی بحرالعلوم بروجردی (وفات ۱۲۱۲ ق). هزارجریبی در رساله «فهرست کتب»^۲ تصریح کرده که بحرالعلوم استادش است.

شاگردان هزارجریبی عبارت‌اند از:

الف) ملا محمد مهدی استرآبادی متوفای ۱۲۵۹ قمری در لکهنو. ایشان در کربلا از محضر صاحب ریاض و برادرش ملا محمدکاظم هزارجریبی بهره برد.^۳

۱ اخیراً مجموعه نامه‌های عرفانی ایشان در کتابی مستقل توسط حجت‌الاسلام علی صدرایی خویی تصحیح و به چاپ رسیده است.

۲ نسخه خطی «فهرست کتب»، قم، کتابخانه طبسی (امام رضا)، شماره بازیابی: ۶۰۰/۱۵.

۳ سیدحسن امین، مستدرکات اعیان الشیعة، ج ۶، ص ۳۱۱.

ب) شیخ ابوتراب بن محمد سلیم ساروی مازندرانی که تقریراتی از درس اصول استادش مولی محمدکاظم داشته است.^۱

۲/۱. مرجعیت

ملا محمدکاظم هزارجریبی پس از بی‌نیازی از تحصیل در همان کربلا و در محله نقیب یعنی جنوب باب‌القبلة حرم سیدالشهدا (ع) ساکن شد که در سال ۱۳۶۸ قمری به واسطه احداث خیابانی در اطراف حرم امام حسین (ع) منزل ایشان تخریب شد.^۲ پس از وفات وحید بهبهانی در کربلا مجلس درسی تشکیل داد و پس از اندک زمانی و بعد از سیدعلی صاحب ریاض در همان کربلا و در بین مردم مرجعیت یافت هر چند ایام ریاستش دوامی نیافت و پس از مدت کمی از دنیا رفت.^۳

۳/۱. هزارجریبی از دیدگاه دانشمندان

برخی از دانشمندان و فضلاء معاصر و متأخر هزارجریبی، از وی تمجید کرده و وی را در علم و عمل ستوده‌اند. گفتارهای آنان علاوه بر آنکه نمایان‌گر مقام و منزلت محمدکاظم هزارجریبی است، اطلاعات درخوری نیز درباره‌ی وی به دست می‌دهد. برخی از گفتارها:

الف) جعفر سبحانی (متولد ۱۳۴۷ق): «محمدکاظم بن محمد شفیع الهزارجریبی الحائری، احد اجلاء الامامیة... واعتنی اعتناء بالغاً بعلوم و معارف ائمة اهل البيت (ع)». ^۴

ب) شیخ محمدمحسن آقا بزرگ تهرانی (۱۲۹۳-۱۳۸۹ق): «العالم الجلیل صاحب التصانیف الكثیرة». ^۵

۲. خدانشناسی و اقسام آن

علم بر دو قسم است: علم حضوری و علم حصولی. اگر معلوم نزد عالم با ماهیتش حاضر شود، علم حصولی است و اگر با وجودش حاضر شود، علم حضوری است. ^۶

- ۱ جمعی از محققین، موسوعة مؤلفی الامامیة، ج ۱، ص ۳۴۲.
- ۲ سیدحسن امین، مستدرکات اعیان الشیعة، ج ۴، ص ۱۵۹.
- ۳ همان، ج ۴، ص ۱۵۹.
- ۴ جعفر سبحانی، موسوعة طبقات الفقهاء، ج ۱۳، ص ۶۲۴.
- ۵ محمدمحسن آقابزرگ تهرانی، طبقات اعلام الشیعة، ج ۱۲، ص ۲۶۵.
- ۶ سیدمحمدحسین طباطبایی، بدایة الحکمة، ص ۱۳۹.

بنابر مبنای فوق، خداشناسی بر دو قسم است:

الف) خداشناسی به طریق علم حصولی و با وساطت مفاهیم ذهنی: مانند برهان نظم، برهان امکان، و برهان حدوث.

ب) خداشناسی به طریق علم حضوری و با شهود: مانند برهان فطرت. بسیار از صاحب نظران، گرایش به دین و خدا را از ویژگی‌های روانی انسان دانسته و آن را حس مذهبی یا عاطفه دینی نامیده‌اند.^۱

هزارجریبی به هر دو قسم اشاره کرده است. قسم اول را با برهان امکان و نظم بیان کرده است و قسم دوم را با برهان فطرت. در واقع برهان نظم، برهان «آئی» است نه «لمّی»، زیرا در برهان نظم سیر از معلول به علّت است.^۲

هزارجریبی در آثارش علاوه بر اصل مسأله توحید که اثبات ذات وجود خدا است، به برخی از لوازم توحید نیز پرداخته است؛ مثلاً درباره نفی ظلم از خداوند گوید:

«بدان که حق سبحانه و تعالی ظلم بر بندگان نمی‌کند و دلیل بر این، بعد از عقل قاطع که باعث ظلم، جهل و احتیاج است و آن‌ها بر صانع عالم روا نیست، نصوص صریحه قرآنی است. زیرا که حق تعالی در بسیاری از سوره‌های قرآن نفی ظلم خود را نسبت به بندگان خود یاد نمود.»^۳

۱/۲. برهان نظم

هزارجریبی در مواضع متعددی از مکتوباتش از برهان نظم^۴ برای اثبات وجود خداوند متعال استفاده کرده است. وی برای تنبیه دادن خوانندگان به نظم شگفت‌انگیز جهان آفاقی، مثال‌های بسیاری مطرح کرده است. برهان نظم برخلاف براهین دیگری همچون برهان امکان و برهان

۱ محمدتقی مصباح یزدی، آموزش عقاید (دوره کامل سه جلدی)، ص ۴۵.

۲ سیدمحمدحسین طباطبایی، ترجمه و تلخیص کتاب نه‌ایة الحکمة به صورت پرسش و پاسخ: از مرحله اول تا پنجم، ص ۱۰.

۳ مانند آیه {وَمَا اللَّهُ يَرِيدُ ظُلْمًا لِّلْعَالَمِينَ} (آل عمران: ۱۰۸/۳) و آیه {وَمَا ظَلَمَهُمُ اللَّهُ} (آل عمران: ۱۱۷/۳)

۴ نسخه خطی توحیدیه، قم، کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، شماره نسخه: ۴۳۷۰/۶؛ محمدکاظم هزارجریبی، مجموعه آثار محمدکاظم هزارجریبی: توحیدیه عدلیه، ص ۷۰-۷۱.

۵ علاوه بر برهان نظم از برهان امکان و برهان فطرت نیز استفاده کرده است.

حرکت، صرفاً وجود خداوند متعال را اثبات نمی‌کند، بلکه از شدت نظم موجود در جهان هستی برخی از صفات الهی (همان‌طور که در کتابش آورده است: «برای این آثار محکمه صناعی هست که قادر است بر هر چیز و عالم است به هر چیز و حی و مرید و کاره است و کاملی است که هیچ نقصی در او نیست و به هیچ چیز محتاج نیست و حکیمی است که هرگز فعل و کار عبث از او صادر نمی‌گردد و نمی‌کند مگر آنچه را که اصلاح بندگان در آن باشد.») مانند: علم و قدرت و تدبیر نیز اثبات می‌شود. هزارجریبی به این مطلب توجه داشته است و سایر اوصاف الهی را مانند قدرت، علم، اراده، و حکمت از نظم شگفت‌انگیز هستی ثابت کرده است. وی بعد از شمردن برخی از مصادیق نظم موجود در هستی، نتیجه می‌گیرد که نظم ناظمی دارد قادر، عالم، مرید، و... هزارجریبی در بیان برهان نظم به صورت ضمنی به آیه {إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ} ^۱ و با صراحت به آیه {إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَ اخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَتَصْرِيفِ الرِّيَّاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ} ^۲ اشاره کرده است.

وی برای تنبه دادن خوانندگان به نظم شگفت‌انگیز جهان آفاقی و جهان انفسی، مثال‌های بسیاری مطرح کرده است. هزارجریبی در ابتدای رساله «منبّه المغرورین» و بعد از ذکر مقدمه‌ای، در اثبات اصل وجود خداوند، بدون تصریح به عنوان «برهان نظم» از این برهان استفاده می‌کند و به ذکر آیات، نشانه‌ها، و نظم در آفاق و انفس اشاره می‌کند و بعد از شمردن مصادیق نظم، برای تکمیل کردن بحث و تأیید سخنانش، به آیه‌ای از قرآن استناد می‌کند: «پس عقل از ارشاد چون تفکر نماید به توفیق الهی و به متابعت آثار حجّت‌های او، یقین خواهد کرد بر خود صانع‌ی که نظیر و مانندی نداشته باشد، زیرا که هر که نظر نماید در افعال الهی و آثار محکمه او مانند خلقت آسمان‌ها و زینت آن‌ها به ستاره‌ها و آفتاب و ماه

۱ انسان: ۲/۷۶. ما انسان را از نطفه مختلطی آفریدیم. ناصر مکارم شیرازی، ترجمه قرآن.

۲ بقره: ۱۶۴/۲.

۳ نسخه خطی منبّه المغرورین، کتابخانه ملی، ش: ۵-۳۲۱۴۹.

۴ بقره: ۱۶۴/۲.

و حرکت کردن آن‌ها و طلوع کردن و غروب نمودن آن‌ها و نظر کند به زمین و آنچه در آن‌ها است از کوه‌ها و معدن‌ها و نهرها و چشمه‌ها و دریاها و درخت‌ها و حیوانات و گیاه‌ها و آنچه در میان آسمان حادث می‌شود و ظاهر می‌گردد از ابرها و بادهای [و] باران و برف و رعد و برق و صاعقه‌ها و نظر کند به انسان که حق سبحانه و تعالی چگونه او را از نطفه گندیده از صلب مرد بیرون آورد^۱ و جمع کرد میان ذکر و انثی و محبت و دوستی انداخت در میان مرد و زن و چگونه مسخر گردانید در ایشان شهوت جماع را و بیرون آورد نطفه را از مرد و چگونه کشید خون حیض را از اعماق عروق و جمع کرد آن را در رحم و چگونه خلق کرد مولود را از نطفه و چشاندند است به او حیض را و آن را غذای او قرار داده است و چگونه خلق کرد از برای او استخوان را و پوشانیده او را به گوشت و ترکیب کرده است او را به پی‌ها و رگ‌ها و چگونه سر او را مدور گردانیده است و چشم و گوش و بینی و دهان او را شکافته است و دست‌ها و پاهای او را دراز گردانیده است و سرهای آن‌ها را به انگشتان تقسیم کرده است، هر آینه قطع و جزم خواهد نمود که از برای این آثار محکمه صانعی هست که قادر است بر هر چیز و عالم است به هر چیز و حی و مرید و کاره^۲ است و کاملی است که هیچ نقصی در او نیست و به هیچ چیز محتاج نیست و حکیمی است که هرگز فعل و کار عبث از او صادر نمی‌گردد و نمی‌کند مگر آنچه را که اصلاح بندگان در آن باشد و حق عزشانه معرفت خود را به این طریق در کتاب عزیز اشاره فرمود [و] در آیات متعدّد به این نحو تلقین نمود و بعضی از آن آیات این است که فرمود:

{إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَ اخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَع النَّاسَ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَ تَصْرِيْفِ الرِّيَّاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ} ^۳. یعنی به درستی که در خلقت آسمان‌ها و زمین و اختلاف شب و روز و جاری شدن کشتی‌ها در روی آب‌های دریا [برای] منفعت مردمان و آنچه نازل می‌کند خداوند عالم باران را از آسمان و

۱ اشاره است به آیه {إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ} (انسان: ۲/۷۶). ما انسان را از نطفه مختلطی آفریدیم. ناصر

مکارم شیرازی، ترجمه قرآن.

۲ مقصود از «کاره» تسخیر کردن طبیعت است.

۳ بقره: ۱۶۴/۲.

زنده می‌کند به آب باران گیاه را بعد از مردن آن و پهن کردن حَقِّ تعالی در زمین از هر حیوان حرکت‌کننده و وزیدن باده‌ها و ابرها که مسخّر کرد آن‌ها را در میان آسمان و زمین، هر آینه آیات و علامات است برای معرفت باری تعالی از برای قومی که به این آیات و علامات تعقل و تفکر نمایند و شکی نیست که هریک از این آثار مذکوره در آیه مذکوره به حسب عقل و دلیل واضح و برهان قاطع است بر وجود صانع عالم که قادر و مرید و کاره و غنی و غیرمحتاج کامل [و] بی‌نقص است و آیات دالّه بر وحدت و قدرت و علم و کمال باری تعالی شأنه در کلام مجید بسیار است و گروه ثلاثه مذکوره یعنی حکما و اشاعره و صوفیه اعتماد به عقول ناقصه خود نمودند و خواستند که بی‌ارشاد و تلقین صانع عالم و واسطه‌های او معرفت صانع عالم را بیابند. پس به این سبب از جاده مستقیمه به در رفته‌اند و کافر شده‌اند.^۱

در قرآن کریم به نظم در آسمان‌ها و زمین و همچنین آمد و شد منظم شب و روز اشاره شده و انسان‌ها را به تفکر در آن‌ها فرا خوانده است: {إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاجْتِلافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لآيَاتٍ لِأُولِي الْأَبْصَارِ}.^۲

در فراز بالا، هزارجریبی سه گروه حکما و اشاعره و صوفیه را در خداشناسی گمراه دانسته و به صراحت آن‌ها را کافر خوانده است.

وی در ابتدای رساله اثبات الصانع و اصول دین در ارتباط با برهان نظم، روایتی را از کتاب معانی الاخبار ابن بابویه نقل می‌کند:

«و ابن بابویه در معانی الاخبار از حضرت امیرالمؤمنین (ع) نقل کرده است که از حضرت سؤال کرده شد از اثبات صانع عالم، فرموده است که: «الْبَعْرَةُ تَدُلُّ عَلَى الْبُعَيْرِ وَالرَّوْثَةُ تَدُلُّ عَلَى الْحَمِيرِ وَأَثَارُ الْقَدَمِ تَدُلُّ عَلَى الْمَسِيرِ فَهَيْكَلٌ عَلَوِي بِهِدِ اللَّطَافَةِ وَ مَرَكَزٌ سُفْلِي بِهِدِ الْكِنَافَةِ كَيْفَ لَا يَدُلُّانِ عَلَى اللَّطِيفِ الْحَبِيرِ»^۳ یعنی هرگاه پشگل شتر دلالت کند بر وجود شتر و پشگل خر، دلالت کند بر وجود خر و اثر قدم دلالت کند بر گذشتن صاحب قدم، پس آسمان بلند به این لطافت و زمین در زیر پاها با این هیئت، چگونه دلالت نمی‌کند بر خالق علیم.»^۴

۱ نسخه خطی مبنه المغرورین، کتابخانه ملی، ش: ۳۲۱۴۹-۵.

۲ آل عمران: ۱۹۰/۳.

۳ محمدباقر مجلسی، بحار الانوار، ج ۳، ص ۵۵.

۴ نسخه خطی اثبات الصانع و اصول دین، قم، کتابخانه مسجد اعظم، شماره نسخه: ۴۱۴/۱.

در آیه‌ای که هزارجریبی مطرح کرده است (بقره: ۱۶۴/۲)، از طریق نظم موجود در جهان هستی، پی به وجود خالق آن برده است، ولی در روایت فوق، از طریق دالّ و مدلول وجود خداوند ثابت شده است. به بیان دیگر، حدّ وسط در آیه قرآن، «نظم» است؛ درحالی‌که حد وسط در روایت حضرت علی (ع)، «دلالت» است. شاید بتوان آن را برهان «دالّ و مدلول» نامید.

هزارجریبی آیه {وَمَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَىٰ فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَىٰ وَأَضَلُّ سَبِيلًا}¹ را به بحث برهان نظم ربط داده و چنین گوید:

«و در تفسیر آیه شریفه {وَمَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَىٰ فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَىٰ وَأَضَلُّ سَبِيلًا}² هرکه از خلقت آسمان‌ها و زمین‌ها و حرکت آسمان‌ها یا آفتاب و ماه‌تاب و سایر آیات غریبه مثل ابر و رعد و برق و باران و حرارت و برودت و نظم کواکب و ربیع و خزان و تغییر احوال انسان و سایر حیوانات بیابد که این‌ها مدبری دارد و سر خود به هم نرسیده است. پس او در آخرت کور و گمراه‌تر است از دنیا یعنی همچنان که در دنیا به این علامت‌های باهرة واضح، علم به وجود صانع عالم به هم نرسانید، در آخرت راه نجات ندارد و راه او به آتش است.»³

هزارجریبی از استقراء اصطلاحی، چه ناقص و چه تام، استفاده نکرده است، اما از استقراء لغوی بهره گرفته است. مقصود نگارنده از استقراء لغوی، صرف برشمردن و احصاء چیزی است (مثلاً برشمردن و معرفی برخی از عناوین کتاب‌های الهیات که دقیق و مستدل هستند بدون آنکه قصد تعمیم و نتیجه‌گیری داشته باشیم). هنگامی که برای اثبات وجود خداوند متعال از برهان نظم استفاده کرده است، در اثبات صغرا (عالم هستی نظم دارد) مصادیق نظم موجود در جهان هستی را به صورت ناقص استقراء کرده و برشمرده است. سپس کبرا (هر نظم‌ناظمی دارد) را ذکر نکرده است و دفعه بعد از ذکر صغرا به نتیجه‌گیری پرداخته و وجود خداوند متعال با بسیاری از صفات ذاتی را برای وی اثبات کرده است.

بنابراین نفس شناخت حسی برای هزارجریبی موضوعیت ندارد، بلکه وی شناخت حسی را نردبانی قرار می‌دهد تا بتواند صعود کند.

۱ اسرا: ۷۲/۱۷.

۲ اسرا: ۷۲/۱۷.

۳ نسخه خطی اثبات الصانع و اصول دین، قم، کتابخانه مسجد اعظم، شماره نسخه: ۴۱۴/۱.

چون به مطلوبت رسیدی ای ملیح شد طلب‌کاری علم اکنون قبیح

چون شدی بر بام‌های آسمان سرد باشد جست‌وجوی نردبان^۱

در حقیقت هزارجریبی از اطلاعات به‌دست آمده از شناخت حسی، در بیان و اثبات گزاره‌های کلامی استفاده می‌کند، زیرا داده‌های شناخت حسی قابلیت دارد که در علوم عقلی به‌کار گرفته شود؛ مانند بیان مصادیق نظم موجود در جهان برای پی‌ریزی برهان نظم. با مشاهده نظم و انتظام در جهان آفاق و انفس، به این نتیجه می‌رسیم که جهان هستی منظم است. این گزاره‌ای که از راه محسوسات و تجربه به دست آمده است، صغرای قیاس قرار گرفته و به همراه کبرایی عقلی، برهان نظم را تشکیل می‌دهد که برای اثبات وجود خداوند متعال در علم کلام و فلسفه به‌کار می‌رود:

جهان هستی نظم دارد (صغرای قیاس که از راه محسوسات به دست آمده است)
هر نظمی، ناظمی دارد (کبرای قیاس که حکمی عقلی است، زیرا وجود نظم بدون ناظم ممتنع است)

جهان هستی ناظمی دارد (نتیجه قیاس که از طریق حذف حد وسط به دست آمده است)^۲

۲/۲. برهان امکان

هزارجریبی در رساله‌هایش به تمامی پنج اصل عقیدتی (توحید، نبوت، امامت، معاد، و عدل) پرداخته است و دغدغه‌اش آگاه‌سازی عوام و دفاع از اصول عقاید شیعه در برابر هجوم‌های فکری بوده و در اثبات آن‌ها، استدلال‌ات مناسب را به‌کار گرفته است. مثلاً در مباحث مربوط به توحید، از برهان امکان و تفسیر آیات مربوط به آن استفاده کرده است.^۳

در برهان امکان، خداوند متعال واجب‌الوجود است و قائم به ذات خویش است و وجود سایر اشیا از اوست. آیه {لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ}؛^۴ دلالت بر این امر می‌کند. زیرا ماسوی الله ممکن هستند و هیچ چیز مثل خدا نیست، چون واجب‌الوجود فقط اوست. هزارجریبی با

۱ جلال‌الدین محمد بلخی مولوی، مثنوی معنوی، ص ۳۵۷.

۲ علی قنبریان، رساله دکتری: تصحیح نسخه‌های کلامی هزارجریبی و تبیین آراء کلامی ایشان، ص ۲۷۹-۲۸۰.

۳ نسخه خطی کاشف الغلو و هادی أهل الغلو، قم، کتابخانه طوسی (امام رضا)، شماره بازیابی: ۶۰۰/۱۳.

۴ شوری: ۱۱/۴۲.

اشاره به آیه پیش‌گفته چنین گوید:

«آنکه صانع عالم مثل ندارد، چنان‌که فرموده است: {لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ} ^۱ و شبیه و نظیر ندارد که در حقیقت ذات و کنه صفات با او شریک باشد. ضدی ندارد که با او معارضه تواند کرد. و در آفریدن اشیا، معینی و یاوری نداشته باشد و خالق همه چیز به غیر افعال بندگان، اوست.» ^۲

از براهین متقن و مشهور در اثبات خداوند متعال، برهان امکان است. این برهان نسبت به برهان نظم پیچیده‌تر است، ولی نسبت به بسیاری از براهین دیگر ساده است. فلاسفه و متکلمان از آن استفاده کرده‌اند و برخی به آن «اسد البراهین» ^۳ گویند. ^۴ از این برهان هزارجریبی در اثبات وجود خدا استفاده کرده است. هزارجریبی درباره این برهان گوید:

«بدان که عقل هر عاقلی حکم می‌کند که موجودی که در عالم هست از دو قسم بیرون نیست: یا موجودیست که هرگز برایش نیستی متصور [نیست] و وجود او همیشه بوده است و هست و خواهد بود که آن صانع عالم است، یا آنکه موجودیست که بودن و نبودن او هر دو به مقتضای عقل رواست، پس آن مخلوق است. و آن موجودی که هرگز نیستی بر او راه ندارد، آن خالق جمیع مخلوقین است که جمیع خلائق، از ذی‌روح و غیر ذی روح و مکان، همه را از عدم به وجود آورده است. او متّصف است به حسب ذات به جمیع کمال، یعنی: هیچ‌گونه شائبه عجز و نقص در او نیست؛ یعنی: صانع تعالی آنست که او قادر است بر جمیع ممکنات و بر جمیع کارها قادر است و هر کاری که خواسته باشد وجود آن شیء را خواسته باشد که آن کار صلاح است برای نظام عالم در همان وقت آن کار به محض مشیت جناب باری تعالی واقع می‌شود. حاصل آنست که شأن باری تعالی آنست که او بر جمیع کارها قادر است و به هر چیز عالم و دانا است و شأن مخلوق عجز و نقص و جهل است. پس بنابر این، هر کمال و نیکی که در غیر خالق است، یا از خالق است، یا به توفیق و یاری و عطا و اعانت خالق است، و لهذا هر کمال از علم و عقل و خوارق عادت خلق مانند معجزه و نحو آن که در

۱ شوری: ۱۱/۴۲.

۲ نسخه خطی اثبات الصانع و اصول دین، قم، کتابخانه مسجد اعظم، شماره نسخه: ۴۱۴/۱.

۳ اسد البراهین: اگر به دال تشدید دهیم به معنای محکم‌ترین برهان‌ها است و بدون تشدید به معنای شیرترین برهان‌هاست.

۴ علی قنبریان، تبیین تحلیل و نقد اندیشه‌ها و نظریات محمدکاظم هزارجریبی استرآبادی براساس نسخه‌های خطی برجای مانده، ص ۱۵۰.

نیکان مانند انبیا و اوصیا (ع) دیده شود، عقل دلالت می‌کند که آن امر از صانع عالم است؛ چه معلوم است که شأن مخلوق عجز است. پس خلق کردن ارواح و اجسام مختص ذات باری تعالی است؛ بلکه اعراضی که از غیر مخلوقین صادر می‌گردد، مانند باد و باران و مانند اینها از خداوند عالم است، و کارهای بندگان از بندگان آنچه خیر است به توفیق الهی است، و آنچه شر است به خذلان الهی است، و آن افعال تکوین بندگان است یعنی به اراده و اختیار و اکتساب ایشان از ایشان صادر می‌گردد، و آن افعال تقدیر خداست به این معنی که آلت آن افعال از حق تعالی است. و چون این را دانستی بدان که هرچه در عالم موجود می‌گردد از اجسام و نحو اینها اصل یعنی به حسب عقل باید که آن کار خدا باشد.^۱

وی در تقریر برهان امکان گرچه از اصطلاحات مشهور و کلامی «واجب الوجود» و «ممکن الوجود» استفاده نکرده، اما تعاریف و ویژگی‌های آن‌ها را بیان کرده است. هزارجریبی در ضمن عقاید حکما و فلاسفه بیان می‌کند که آن‌ها خداوند متعال را واجب الوجود نامیدند در حالی که اسماء الهی توقیفی بوده و فقط باید با دلیل نقلی مانند آیات و روایات بیان شود. در منبّه المغرورین می‌نویسد:

«یکی از سخنانی که گفته‌اند آنست که صانع عالم را واجب الوجود نامیده‌اند با آنکه اسماء الله توقیفی است، یعنی هر آنچه در قرآن و در اخبار و در دعاهای مأثوره برای باری تعالی شأنه وارد شده، نامیدن حق تعالی به آن جایز است و هرچه که وارد نشده نامیدن به آن نام جایز نیست.»^۲

و در جای دیگر از همان رساله گوید:

«بدانکه این طایفه حکما خرابی بسیاری به دین حق رسانیده‌اند از راه تأویل. و انکار «ما جاء به النبی»^۳ نموده‌اند و یکی از سخنانی که گفته‌اند آنست که صانع عالم را واجب الوجود نامیده‌اند با آنکه اسماء الله توقیفی است، یعنی هر اسمی که در قرآن و در اخبار و در دعاهای

۱ نسخه خطی کاشف الغلو و هادی أهل العلو، قم، کتابخانه طبسی (امام رضا)، شماره بازیابی: ۶۰/۱۳.

۲ تهران، کتابخانه ملی، شماره نسخه: ۵۳۲۱۴۹، منبّه المغرورین.

۳ الایمان الكامل الخالص المنتهی تمامه هو التسلم لله تعالی والتصدیق بجمع ما جاء به النبی. محمد محسن فیض کاشانی، الوافی، ج ۴، ص ۹۹.

ایمان کامل خالص عبارت است از تسلیم شدن به خداوند متعال و تصدیق تمامی آنچه که پیامبر (ص) آورده است.

مأثوره برای باری تعالی شأنه وارد شده باشد، نامیدن حق تعالی را به آن جایز است و هرچه که وارد نشده باشد، نامیدن به آن نام جایز نیست.^۱

بنابراین گرچه هزارجریبی همانند حکما، از برهان امکان در اثبات خداوند متعال استفاده کرده است؛ اما همانند مقلد متعصبی نیست که به تمامی بیانات حکما و لوازمش، پایبند باشد.

۲/۳. برهان فطرت

از دلایلی که هزارجریبی در اثبات وجود خداوند متعال آورده، برهان فطرت است. وی خداشناسی را همچون میل به خداپرستی از امور فطری دانسته است:

«عوام بلکه اکثر خواص را دلیل اجمالی که از تفکر در غرایب صنع الهی در آفاق و انفس ظاهر می‌گردد و حق تعالی در اکثر قرآن مجید اشاره به آن فرموده، کافی است بلکه علم به وجود صانع عالم، بدیهی است و همه عقول بر آن مفطور است چنان که حق تعالی فرمود که اگر از کافران سؤال کنی که کی آفریده آسمان‌ها و زمین را، هرآینه گویند که خدا آفریده است و باز فرموده است {أَفِي اللَّهِ شَكٌّ فَاطِرِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ} آیا در خدا شکی هست، آفریننده آسمان‌ها و زمین را. و ایضاً فرموده است که حق فطرت خدا است که مردم را بر آن مفطور و مخلوق گردانیده است^۲ و لهذا پیغمبران که مبعوث گردیده‌اند مردم را به توحید و یگانه‌پرستی و گفتن کلمه «لا اله الا الله» امر نمودند نه اقرار به صانع. و منته بر این معنی آن است که همه خلق در وقت الجأ و اضطرار که دست ایشان از وسایل ظاهره کوتاه می‌گردد البته پناه به صانع خود می‌برند و اقرار می‌نمایند که خداوند یگانه دارند.»^۳

ممکن است افراد به خاطر مشاغل فکری بسیار و غوطه‌ور شدن در دنیا و مادیات از خداوند غافل شوند و توجهی به فطرت خویش نکنند. هزارجریبی در انتهای متن فوق، برای اثبات خداشناسی فطری، به مسئله وجود مشکلات و قطع امید از علل و اسباب ظاهری اشاره

۱ تهران، کتابخانه ملی، شماره نسخه: ۵۳۲۱۴۹، منبه المغرورین.

۲ ابراهیم: ۱۰/۱۴.

۳ {فَطَرَتِ اللَّهُ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا}. روم: ۳۰/۳۰.

۴ الجا: وادرا کردن کسی به کاری. حسن انوری، فرهنگ بزرگ سخن، ج ۱، ص ۵۳۰.

۵ نسخه خطی اثبات الصانع و اصول دین، قم، کتابخانه مسجد اعظم، شماره نسخه: ۴۱۴/۱.

می‌کند. تجربه ثابت کرده است که اگر کسی در این حالت قرار گیرد، ناخودآگاه متوجه خالق خویش شده و از وی استمداد می‌طلبد.

نکته دیگر آنکه در فراز فوق، هزارجریبی برای عموم مردم، برهان نظم را کافی دانسته و آن‌ها را از توغل در براهین دیگر که پیچیده‌تر از برهان نظم بوده و برخی از آن‌ها احتیاج به مقدمات فلسفی و ورزیدگی عقلی دارند، بی‌نیاز می‌داند.

هزارجریبی در رساله «اقتناعیه» اثبات خدا را بدیهی و فطری خلق دانسته، به نحوی که احتیاج به دلیل نیست. وی سپس در بیان دلیل بر این مدعا از نظم جهان و مخلوقات الهی استفاده کرده است.^۱

نتیجه‌گیری

۱. علم کلام داعیه دفاع از مبانی فکری دینی و دفع شبهات از آن‌ها را دارد و این هدف از طریق استدلال حاصل می‌شود. علامه هزارجریبی در آثار کلامی خویش و همچنین در لابه‌لای آثار غیرکلامی‌اش، به وفور از استدلال‌ات نقلی (قرآن و روایات) استفاده کرده است.

۲. وی در اثبات وجود خدا از سه برهان نظم، امکان، و فطرت استفاده کرده است و در بیان آن‌ها از آیات قرآنی به تناسب استفاده کرده است. ایشان در برهان نظم نسبت به دو قسیم دیگرش (امکان و فطرت) بیشتر قلم‌فرسایی کرده است. به دلیل آنکه بیشتر رساله‌هایش را برای عموم مردم نگاشته - همان‌طور که در آثارش بارها تذکر داده - و برهان نظم برای عوام محسوس‌تر و عینی‌تر بوده و هضم آن برایشان آسان‌تر است.

منابع

قرآن کریم.

الف) کتاب‌ها و مقالات

آقابزرگ تهرانی، محمد محسن، ۱۴۳۰ق، طبقات اعلام الشیعة، بیروت، نشر دار احیاء

التراث العربی، چ اول.

۱ نسخه خطی رساله «اقتناعیه»، کتابخانه مروی (تهران)، شماره: ۹۲۴/۱.

امین، سیدحسن، ۱۴۰۸ق، مستدرکات اعیان الشیعة، بیروت، نشر دار التعارف للمطبوعات، چ اول.

انوری، حسن، ۱۳۸۲ش، فرهنگ بزرگ سخن، تهران، نشر سخن، چ دوم.
جمعی از محققین، ۱۴۲۸ق، موسوعة مؤلفی الامامیه، قم، نشر مجمع الفکر الإسلامی، چ اول.

جهان بخش، جويا، ۱۳۹۱، مزدک نامه ۵: یادبود پنجمین سالگرد درگذشت مهندس مزدک کیان فر، «ملا محمد کاظم هزارجریبی و دورسالة غلوستیزانه اش»، به کوشش: پروین استخری و جمشید کیان فر، تهران، انتشارات پروین استخری، چ اول، ص ۵۱-۱۱۰.
سبحانی، جعفر، ۱۴۱۸ق، موسوعة طبقات الفقهاء، قم، نشر مؤسسة الامام الصادق، چ اول.

سجادی، سید جعفر، ۱۳۷۳ش، فرهنگ معارف اسلامی، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، چ سوم.

طباطبایی، سید محمد حسین، ۱۳۹۶، ترجمه و تلخیص کتاب نهیة الحکمة به صورت پرسش و پاسخ: از مرحله اول تا پنجم، ترجمه و تلخیص: علی قنبریان، ویرایش: مؤسسه فرهنگی هنری «نوین پژوهش فیاض»، تهران: میراث فرهیختگان، چ اول.

_____، ۱۴۱۴ق، بدایة الحکمة، قم، ناشر: مؤسسه النشر الاسلامی التابعة لجماعة المدرسين بقم، چ اول.

عقیقی بخشایشی، عبدالرحیم، ۱۳۸۷، طبقات مفسران شیعه، قم، نشر نوید اسلام، چ چهارم.
فیض کاشانی، محمد محسن، ۱۴۰۶ق، الوافی، اصفهان، نشر کتابخانه امام امیرالمؤمنین علی ع، چ اول.

قنبریان، علی، ۱۳۹۸، تبیین تحلیل و نقد اندیشه ها و نظریات محمد کاظم هزارجریبی استرآبادی براساس نسخه های خطی برجای مانده، ویرایش: مؤسسه فرهنگی هنری «نوین پژوهش فیاض»، تهران: میراث فرهیختگان، چ اول.

قنبریان، علی، رساله دکتری: تصحیح نسخه های کلامی هزارجریبی و تبیین آراء کلامی ایشان، استاد راهنما: سید مجتبی میردامادی و سید جواد نعمتی، سال دفاع: ۱۳۹۸، رشته مدرسی

معارف اسلامی: گرایش مبانی نظری اسلام، دانشکده معارف و اندیشه اسلامی دانشگاه تهران. مجلسی، محمدباقر، ۱۴۰۳ق، بحارالانوار، محقق و مصحح: جمعی از محققان، بیروت، ناشر: دار احیاء التراث العربی، چ دوم.

محمدی، امین، تحلیلی بر پایان‌نامه‌های حوزه اسناد تاریخی و نسخ خطی، فصلنامه نقد کتاب میراث، سال دوم، شماره ۵، بهار ۱۳۹۴، ص ۲۰۵-۲۳۶.

مصباح یزدی، محمدتقی، ۱۳۹۴، آموزش عقاید (دوره کامل سه جلدی)، تهران، سازمان تبلیغات اسلامی: شرکت چاپ و نشر بین‌الملل، چ اول.

مکارم شیرازی، ناصر، ۱۳۷۳ش، ترجمه قرآن (مکارم)، قم، انتشارات دارالقرآن الکریم (دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی، چ دوم.

مولوی، جلال‌الدین محمد بلخی، ۱۳۷۳، مثنوی معنوی، محقق و مصحح: توفیق سبحانی، تهران، ناشر: سازمان چاپ و انتشارات وزارت ارشاد اسلامی، چ اول.

میردامادی، سیدمجتبی و قنبریان، علی، بررسی و تبیین آثار محمدکاظم هزارجریبی، مجله میراث شهاب: نشریه کتابخانه بزرگ حضرت آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی، سال بیست و یکم، شماره سوم و چهارم، شماره پیاپی ۸۱-۸۲، پاییز و زمستان ۱۳۹۴، ص ۹۷-۱۵۸.

هزارجریبی، محمدکاظم، ۱۳۹۴ش، مجموعه آثار محمدکاظم هزارجریبی: توحیدیه عدلیه، مصحح و محشی: علی قنبریان و علی کریمی، تهران، نشر صبا، چ اول.

ب) نسخه‌های خطی

اثبات الصانع و اصول دین، قم، کتابخانه مسجد اعظم، شماره نسخه: ۴۱۴/۱.

اقتناعیه، کتابخانه مروی (تهران)، شماره: ۹۲۴/۱.

توحیدیه، قم، کتابخانه مرعشی نجفی، شماره نسخه: ۴۳۷۰/۶.

فهرست کتب، قم، کتابخانه طبسی (امام رضا)، شماره بازیابی: ۶۰۰/۱۵.

کاشف الغلو و هادی اهل الغلو، قم، کتابخانه طبسی (امام رضا ع)، شماره بازیابی: ۶۰۰/۱۳.

منبه المغرورین، کتابخانه ملی، ش: ۵-۳۲۱۴۹.

فصل نامه تخصصی کتابخانه بزرگ
حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی &
سال بیست و ششم | شماره ۱۰۱-۱۰۲ | پائیز و زمستان ۱۳۹۹

بازخوانی نقش مُهرهای ناخوانده (۱)

محمدجواد جلی *

چکیده

در این مقاله نقش ۳۱ مُهر بازخوانی شده است که زبانهای آنها عربی و فارسی و ترکی است. بعضی از آنها شعرهایی در بر دارد، برخی متن وقفنامه یک سلسله کتاب است و گروهی مزین به آیات قرآنی است. فهرستی از منابع مربوط به مُهرخوانی و چهار عامل از علل ناتوانی مشتاقان قرائت نقش مُهرها در مقاله ارائه شده است.

کلیدواژه ها

مُهرخوانی؛ وقفنامه؛ مُهرهای تاریخی.

* کارشناس و پژوهشگر در حوزه مهرهای نسخ خطی.

بی‌شک مهمترین و نخستین گام در راه پژوهش‌های مهرشناسی و شناسایی مهرها و نقش مهرها، همانا بازخوانی متن و سجع درست این آثار ارزشمند به یادگارمانده از پیشینیان است، و همانگونه که در مقالات و کتب منتشر شده اشاره داشته‌ام، گاه با قرائت درست این متون تاریخی از نسب، سلیقه و حتی اعتقادات مذهبی صاحب مهر اطلاعات ذی‌قیمتی به دست آورده و از شیوه‌های خوشنویسی و حکاکی هنرمندان دوره‌های گوناگون نیز مطلع می‌شویم. تأکید مکرر و موکد نگارنده بر اهمیت توجه به قرائت و بازخوانی درست متن و نقش مهرها در کتاب‌ها و مقالات ارائه شده^۱ به دلیل اهمیت کلیدی و رازگشای بخشی از مجهولات تاریخی توسط آنهاست، که به عنوان یکی از مهمترین رکن اسناد و نقش اعتبار بخشی منحصر بفردشان کاربرد داشته‌اند. بارها برای نگارنده پیش آمده که تنها با شناسایی یک نقش مهر، دوره تاریخی، مکان جغرافیایی و گاه تعلق نسخه‌ای به شخصیتی روشن شده است^۲ و بالعکس بازخوانی‌های نادرستی را شاهد بوده‌ام که نتایج نادرستی را سبب گردیده است. از مهمترین علل ناتوانی مشتاقان قرائت مهرها و نقش مهرها می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

الف) نداشتن کیفیت لازم نقش مهرها به دلیل خوب نخوردن یا فرسایش اسناد در طول گذر زمان. که در چنین مواردی است لازم است برای بازخوانی صحیح آنها برای رویت نقش مهری دیگر با کیفیت بهتر از همان مهر کوشید.^۳

ب) عدم آشنایی با اصول و مبانی خوشنویسی و حکاکی خطوط گوناگون.

ج) عدم آشنایی با اوزان و قواعد شعری، عدم تسلط به زبان‌های مورد استفاده در مهرهای اسلامی به ویژه: عربی (آیات و احادیث)، فارسی (متون ادبی و تاریخی)، اردو و ترکی. که در سلسله مقالات: جستارهای مهرشناسی به نمونه‌های بارزی از آنها پرداخته‌ایم.

به جهت اهمیت فوق‌العاده بازخوانی درست نقش مهرها که مکرراً مورد پرسش علاقه‌مندان این حوزه است، قصد داریم در سلسله مقالات پیش‌رو به اندازه بضاعت و تجربه

۱ به فهرست منابع مراجعه شود.

۲ برای نمونه ن.ک: معرفی نقش مهرهای رساله خطی مبدا و معاد.

۳ ن.ک: معرفی نقش مهر شاه سلطان حسین صفوی در زمان ولیعهدی، نامه بهارستان ش ۲ دوره جدید، صص ۱۸-

اندکی که در طول سالیان دراز حاصل آمده است، به بازخوانی نقش مُهرهایی مهم که در نسخ یا اسناد گوناگون دیده شده و تاکنون بازخوانی درستی از آنها صورت نگرفته و یا بسیار ناقص و پراشتباه بازخوانی شده اند، اقدام کنیم. ابتدا به بازخوانی چندین نقش مُهر از سایت چستر بییتی که مورد پرسش علاقه‌مندان این حوزه بوده و دست یاب شده است و سپس به بازخوانی چند نقش مُهر دیگر از منابع گوناگون که مورد پرسش عزیزانی دیگر بوده می‌پردازیم و با توضیح مجدد تفاوت متن مُهر و سجع مُهر با وجود تاکید در نوشته‌های پیشین یادآور می‌شویم که: هر متن مُهری سجع مُهر نیست و سجع مُهر تنها به متن موزون مُهرها گفته می‌شود نه همه متون. و لزوماً تنها متون شعرگونه، قافیه دار و موزون مُهرها را می‌توان سجع مُهر نامید.^۱

متن نقش مُهر ص ۵ شماره ۸۸ به خط کوفی:

۱- دور: سوره توحید شروع از بالا و در بخش

میانی در سه سطر نام چهارده معصوم (ع)

۲- متن نقش مُهر ص ۱ ش ۱۱: الواثق بالملک

المبین ناصرالدین بن عزالدین

۳- متن نقش مُهر ص ۱۲ ش ۲۲۸: الواثق

بالملک المعبود السار / عبده الفقیر بایزید بن

عبدالغفار

۱ جلدی، ۱۳۹۲ ص ۳۵۳ و ۶۶۶-۶۶۷

۴- متن نقش مُهر ص ۱۸ شماره ۳۴۶، سجع
به خط ثلث: تا نشان برآن نگینِ چرخِ خاتم ماه باد
/ سکه شاه همایون بختِ عادل شاه باد. احتمالا این
نقش مُهر متعلق به شاه نوازخان است او نخست
وزیر بیجاپور در دوره ابراهیم عادل شاه ثانی بود.

۵- متن نقش مُهر ص ۲۳ شماره ۴۵۰، به خط
ثلث تزئینی: مصطفی درویش

۶- متن نقش مُهر ص ۱۸ شماره ۳۵۲، به خط
ثلث: وقف اولاد ذکور بطنا بعد بطن

۷- متن نقش مُهر ص ۱۵ شماره ۲۹۵، به خط
ثلث: ناد علیا مظهر العجایب / تجده عوناً لک فی
النوائب / کل هم و غم سینجلی / بولا یتک یا علی یا
علی یا علی

۸- متن نقش مُهر ص ۳ ش ۵۰، سجع به خط

ثلث:

المتوكل على الله الملك الكبير / سعدى ابن
عيسى الفقير

۹- نقش مُهر ص ۴ ش ۹۷، به شکل گرد و خط

نستعلیق در بخش میانی یا الله و به خط ثلث در
اطراف: نام اصحاب كهف و نام سگشان: قطمير

۱۰- متن نقش مُهر ص ۵، خط طغرا: احمد بن

محمدخان مظفر دائما ۱۱۱۵

۱۱- متن نقش مُهر ص ۱۹ شماره ۳۹۳، به خط

ثلث: رضيت بما قسم الله لي [و] فوضت أمري إلى
خالقي، عبده رجب سنة ۱۱۱۹

۱۲- نقش مُهر ص ۵ ش ۱۰۰، سجع به خط

نستعلیق:

طالب مغفرت رب صمد / عبدالعلیم بن احمد

۱۳- متن نقش مُهر ص ۷ شماره ۱۲۷ به خط

نستعلیق:

در بخش بالا: و ان [فان] لی ذمة منه یتسمیتی

- در بخش پایین: محمدا و هو اوفی الخلق بالذمم

(از قصیده برده بوسیله)

در سمت راست میانی: «الوائق بالملک

الصمد» - در سمت چپ میانی: «الفقییر شیخ بن

محمد» - یا: «محمد بن شیخ» (دایره ن و خ به

شکل هنرمندانه‌ای با هم ادغام شده‌اند)

۱۴- متن نقش مُهر ص ۳ ش ۴۲، به خط

نستعلیق در بخش میانی: «عبده محمود»، و سجع

دو بیت (چهار مصرع در چهار طرف) و تاریخ

۱۰۸۶:

ای بار خدا بحق هستی / شش چیز مرا مدد

فرستی

علم و عمل و فراخ دستی / ایمان و امان و

تندرستی

۱۵- متن نقش مُهر ص ۱۳ شماره ۲۴۶، به خط

نستعلیق:

هذا كتاب المستطاب وقف مؤبد علی كافة
عدول طلبة المومنين المعروفين بمعرفة الفقه و
الحديث و المشتغلين بتحصيلهما دون حكمة
الفلاسفة و التنجيم علی الشروط والقيود اللازمة
المذكورة فی المجلة المعتمدة وافقه فقير عفو الله
جمالا عليا فسويا وفقه الله تعالى، سنة ۱۰۵۶

۱۶- متن نقش مُهر ص ۳۴ شماره ۶۶۷، به خط

نستعلیق: «قل یا نار کونی بردا و سلاما علی ابراهیم»^۱

۱۷- متن نقش مُهر ص ۳۸ شماره ۷۴۶، در

بخش میانی به خط ثلث: «توکلت علی الله» و در
بالا و پایین سجع به خط نستعلیق: هر مُهر مویدی
ندارد / تا نام محمدی ندارد

۱۸- متن نقش مُهر ص ۱۴ شماره ۲۸۰، به زبان

ترکی و به خط نستعلیق: الهی وار بحق دار بقایه /
شفیع اوله محمد مصطفی یه.

۱ سوره انبیا، آیه ۶۹.

۱۹- متن نقش مُهر ص ۱۷ شماره ۳۳۰، به خط نستعلیق: در بخش میانی: «الفقیر مصطفی بن طاهر بن مصطفی» و سجع در اطراف (دو بیت در چهار بخش: نیکویی کن همیشه تا توانی / که تا یابی بعالم زندگانی - مکن با خلق عالم جز نیکویی / که تا نامت بماند جاودانی.

۲۰- متن نقش مُهر ص ۱۸ شماره ۳۶۰، به خط نستعلیق: «مهدی قائم بعد آتیه»

۲۱- متن نقش مُهر ص ۱۴ شماره ۲۶۴، سجع به خط نستعلیق: شد فخر زمان ز فیض رب منان / کاظم بجهان صاحب بنت سلطان

۲۲- متن نقش مُهر ص ۶ شماره ۱۱۵: «وقف المرحوم الشیخ زین الدین ابن السلطان علی اولاده و بعد انقراضهم بورع ارباعا علی ما عین فی الوقفیه»

۲۳- متن نقش مُهر ص ۳ شماره ۴۴ سجع
به خط نستعلیق:

شد طلبکار صراط مستقیم / خادم شرع نبی
عبدالحلیم

۲۴- متن نقش مُهر ص ۲ ش ۲۴ سجع به
زبان ترکی و خط نستعلیق: «یا محمد قیل شفاعت
امتکدر عبده جعفر» (یعنی یا محمد شفاعت کن از
امت توست بنده او جعفر)

۲۵- متن نقش مُهر ص ۲ ش ۲۵، این نقش
مهر کیفیت مطلوبی ندارد، اما از آنجایی که نقش
مهر بهتری از آن دیده شده است قرائت آن را ممکن
می‌سازد: «بشری لک ان ساعفت الاقدار» نام
حکاک: فیضی - تاریخ: ۱۱۶۰

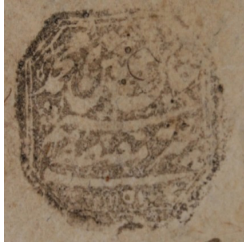

۲۶- متن نقش مُهر ص ۴ ش ۷۲، نقش مُهر
بادامی شکل به خط نستعلیق و سجع: حسبنا الله و
نعم الوکیل / الرشیدی محمد نزیل

۲۷- نقش مُهر ص ۴ ش ۷۴، به شکل هشت گوش و خط نستعلیق:
«خاک نعلین محمد سرمه چشم مصطفی»

۲۸- نقش مُهر مورد پرسش استاد عارف نوشاهی، سجع به خط نستعلیق: نمود این نسخه وقف بی ریا خاقان دین پرور / بروح والد خود حضرت سلطان امیر حیدر

۲۹- نقش مُهر مورد پرسش استاد عارف نوشاهی سجع به خط نستعلیق: روز حشر ای شفیع خلق بحق / دامن تو و دست عبدالحق

۳۰- نقش مُهر ارسالی از یکی از علاقه مندان سجع به خط نستعلیق: لطف حق بر دلش ظاهر شد / ابن محمد شریف شاکر شد، ۱۲۳۰

۳۱- نقش مُهر ارسالی سجع به خط نستعلیق: که دارد عذرخواهی چون محمد / چرا ترسد حَسَن از جرم بیحد، ۱۱۲۴

۱- کتاب‌های تالیفی مولف در حوزه مَهرشناسی:

- مَهر و حکاکی در ایران، تهران: فرهنگستان هنر، دانشگاه تبریز، پژوهشکده هنر، ۱۳۸۷ ش.
- مَهرها و نگین‌ها، قم: انتشارات زرین و سیمین، ۱۳۸۸
- مَهرهای سلطنتی در مجموعه موزه کاخ گلستان، با مقدمه: رسول جعفریان، تهران: کتابخانه موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۰ ش.
- دانشنامه مَهر و حکاکی در ایران، تهران: - فرهنگستان هنر - کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی - مرکز دایرة المعارف انسان‌شناسی - مرکز تالیف و نشر آثار هنری (متن)، ۱۳۹۲ ش.
- ابوالقاسم لاریجانی (معرفی خوشنویسی گمنام با استناد و معرفی نقش مَهرها)، انتشارات پیکره، بهار، ۱۳۹۶ ش.
- مَهرها و نقش مَهرها در سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، تهران: کتابخانه ملی ایران، ۶۹۳۱ ش.
- نخستین سربرها و برچسب‌های ایران، تهران: فرهنگستان هنر، برگ‌نگار، ۱۳۹۹ ش.
- مَهرهای موزه ملی ایران (در دوران اسلامی)، در دست انتشار

۲- چند مقاله مرتبط مولف با این مقاله:

- معرفی نقش مَهرهای رساله خطی مبدا و معاد، مجموعه مقالات خوشنویسی مکتب شیراز، ۱۳۹۰ ش، ص ۲۸۹-۲۹۱
- معرفی مَهرهای مجموعه موزه مجلس شورای اسلامی، اسناد بهارستان، سال دوم، شماره ۵
- تاملی بر دو مَهر نویافته معاویه بن ابوسفیان، گزارش میراث، شماره یکم و دوم، فروردین- تیر ۱۳۹۳ (۵۶ و ۵۷)

- اندر حکایت نقش مُهری از ناصرالدین شاه قاجار، پیام بهارستان، دوره دوم، شماره

۲۱، ص ۳۷۶

- نقش مُهر شاه سلطان حسین صفوی در زمان ولیعهدی، نامه بهارستان، ش ۲ دوره

جدید، ص ۱۸-۲۱

- معرفی نقش مُهرهای نسخه جمهرة اللغة (در دست انتشار)

- سلسله مقالات: جستارهای مُهرشناسی، نامه بهارستان، دوره جدید، شماره‌های

۲، ۳ و ۴

[http://www.cbl.ie/islamicseals/http://www.cbl.ie/Collections/The-Islamic-Collection.](http://www.cbl.ie/islamicseals/http://www.cbl.ie/Collections/The-Islamic-Collection)

[aspx](#)

فصل نامه تخصصی کتابخانه بزرگ
حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی &
سال بیست و ششم | شماره ۱۰۱-۱۰۲ | پاییز و زمستان ۱۳۹۹

اجازه روایی علامه سید محمد صادق بحرالعلوم طباطبایی نجفی (ه) به دکتر سید محمود مرعشی نجفی در سال ۱۳۸۸ ق

چکیده

متن دستنویس اجازه روایی علامه سید محمد صادق بحرالعلوم طباطبایی نجفی (۱۳۱۵-۱۳۹۹ ق) به دکتر سید محمود مرعشی نجفی است که به صورت تصویر دستخط مجیز درج شده است. این اجازه در سال ۱۳۸۸ ق در ایام جوانی مجاز که برای سفر زیارتی به عتبات عالیات مشرف شده بود، ارائه شده است. این اجازه با استناد به کتاب «الیومیات» اثر علامه سید محمد صادق بحرالعلوم نجفی مورد استفاده قرار گرفته شده است.

کلیدواژه ها

اجازات، اجازه علمای شیعه، سید محمد صادق بحرالعلوم، سید محمود مرعشی نجفی.

مقدمه

سنت اخذ اجازه‌ی روایت از دیرزمان در میان دانشمندان و طالبان علوم دینی مرسوم بوده و آثار و فواید مهمی بر آن مترتب می‌شده است.

هزاران نمونه از اجازات روایی در لابه‌لای نسخه‌های خطی باقی مانده که تنها برخی از آنها تاکنون به چاپ رسیده و در دسترس محققان قرار گرفته است.

خوشبختانه صدها اجازه‌ی روایی به خط مبارک مجیزان برجسته در گنجینه‌ی جهانی مخطوطات اسلامی کتابخانه‌ی بزرگ آیه‌الله العظمی مرعشی نجفی (ره) موجود است که حقیقتاً سرمایه‌ی علمی گرانبغایی است که به همت یک فقیه و مرجع فرهنگبان گردآوری شده و در اختیار عموم تراث پژوهان قرار دارد.

در نظر است مجموعه‌ی اجازات خطی موجود در گنجینه‌ی مخطوطات این کتابخانه‌ی بزرگ در آلبومی نفیس و چشم‌نواز عرضه شود.

در سفری که به سال ۱۳۸۸ق به نجف اشرف داشتم، به محضر علمای بزرگ حوزه کهنسال آن دیار نورانی مشرف شدم، از جمله دیداری خاطره‌انگیز با علامه‌ی محقق مرحوم سید صادق بحر العلوم دست داد و در باب کتابشناسی و نسخه‌شناسی و تراجم اعلام شیعه گفتگوهای مفصّلی مطرح گشت و آن جناب مرا مورد تشویق قرار داده و از حضور ذهنم در این امور اظهار شگفتی فرمود.

من که در آن زمان در عنفوان جوانی بودم و فقط ۲۶ بهار از عمرم سپری شده بود، شور و شوق تحقیق و جستجو در میان کتابخانه‌ها و در لابه‌لای مخطوطات در وجودم می‌جوشید و این به برکت همجواری با پدر بزرگوام فقیه فرهنگبان مرحوم آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی (ره) و هدایت‌های دایمانه ایشان بود.

بسیار علاقمند به اتصال به سلسله شریفه‌ی راویان احادیث معصومین علیهم السلام بودم و بدین جهت افتخار اخذ اجازه از جمعی از بزرگان نصیبم گشته بود، از جناب علامه سید صادق بحر العلوم نیز درخواست صدور اجازه‌ی روایت نمودم و ایشان با کمال بزرگواری و

سماحت اجازه‌ای مفصل و ارزنده برایم نگاشت که در حدّ خود سندی تاریخی و پرفایده محسوب می‌شود و بدین جهت شایسته است به خط مبارک ایشان در اینجا تقدیم علاقمندان به تراجم علماء و اجازه پژوهان شود.

چند کلمه درباره مجیز

علامه سید محمدصادق بحرالعلوم حسنی طباطبایی نجفی (ره) (۱۳۱۵-۱۳۹۹ق) از خاندان اصیل و عریق عالم و عارف برجسته شیعه مرحوم سید مهدی بحرالعلوم (ره)، دانشمندی ممتاز و متضلع در علوم مختلف اسلامی بوده که سالیان دراز در رشته‌های گوناگون دانش‌ها و معارف تحصیل و تدریس و تحقیق و تألیف نموده بود و سهمی بسزا در احیاء میراث اسلامی داشت.

مهارت او در تاریخ، رجال، ادبیات و شعر، حدیث، فقه، اصول، تفسیر و امر قضاء زبانزد عام و خاص بود. وی با کوششی خستگی ناپذیر کتابهای مهمی از متون امامیه را برای نخستین بار با تحقیق و تصحیحی در خور، همراه با مقدمه‌های مفصل و مفید، منتشر نمود.

اشتیاق زاید الوصفی به کتاب داشته و کتابخانه‌ای نفیس مملو از مصادر و منابع و نوادر کتب خطی و چاپی، آنچنانکه در شأن محقق مدقق است، فراهم نمود و مطالعات وسیع در آنها راهگشای حلّ مشکلات علوم و معارف برای او و مستفیدان از خرمن دانش سرشار او بود و به تصحیح سهوها و اشتباهات موجود در آراء گذشتگان و معاصرین می‌پرداخت و یافته‌های خود را در دفاتر می‌نوشت و مجموعه آن نگاشته‌ها، سرشار از نکات تاریخی و معلومات مرتبط بارشته‌های گوناگون علوم و ظرائف و بدایع از شعر و نثر عربی بود.

کتابخانه عامه او مرجع فضلاء و محققین و نویسندگان و شعراء و حوزویان و دیگر اقشار علاقمند به کتاب و مطالعه بود و وی با گرمی از مراجعان استقبال می‌نمود و دانسته‌های خود را در طی نشست‌ها و محاضرات دلپذیر در اختیار آنان قرار می‌داد و همه مشتاق همنشینی با وی و استفاده از اطلاعات گسترده او در عرصه‌های مختلف علوم بودند.

با پژوهشگران و کتابشناسان و نسخه‌پژوهان ممتازی همچون علامه شیخ آقابزرگ تهرانی

و علامه شیخ محمد سماوی مراوده و نشست و برخاستهای صمیمانه و وثیقی داشته و این جمع از تخصص‌های یکدیگر در حوزه تراث اسلامی بهره‌مند می‌شدند.

هرگاه با نسخه‌ای منحصر به فرد یا کمیاب از میراث علمی علمای بزرگ برخورد می‌کرد، آن را بخط زیبای خود استنساخ می‌نمود و تحقیق و تصحیح و نشر آن را در سر می‌پروراند. در کنار میراث‌پژوهی، به تربیت جوانان دانش‌پژوه و مستعد که گرایش به تحقیق در تراث از خود نشان می‌دادند، اهتمام ویژه‌ای داشت.

از جمله شاگردان نامدار آن استاد کم‌نظیر، برادران دانش‌پرور جلالی، یعنی: مرحوم علامه سید محمد حسین جلالی (ره) و علامه سید محمدرضا جلالی (حفظه الله) را می‌توان نام برد که خود خورشیدهای درخشانی در عرصه تحقیق و نشر تراث اسلامی شدند.

علامه بحرالعلوم نیز از علماء و مراجع بزرگ شیعه کسب اجازه روایت نمود، از جمله پدر بزرگوارم از مشایخ اجازه ایشان بوده^۱ و مطابق سیره برخی از بزرگان اجازه مدبجه میان ایشان رد و بدل شده و پدر عزیزم نیز از علامه بحرالعلوم اجازه روایت دریافت داشتند.

جمعی از بزرگان به اخذ اجازه روایت از آن محدث و رجالی خبیر نائل شدند. این کمترین نیز افتخار کسب اجازه از آن بحردانش را در سفری که به نجف اشرف داشتم و به بیت العلم والسیادة ایشان مشرف شدم، پیدا نمودم.

در دهه آخر محرم ۱۳۸۸ از ایشان استجازه نمودم و نگارش اجازه مذکور در هفتم صفر ۱۳۸۸ به خط مبارک مجیز به انجام رسید.

تفصیل شرح حال و ذکر آثار و اسامی مجازین و مجازان از علامه سید صادق بحرالعلوم در این مختصر نمی‌گنجد. خدمات فرهنگی ماندگار و پرشمار وی در عرصه احیاء میراث اسلامی را در زندگینامه‌هایی که برای آن بزرگ‌مرد نگاشته شده ملاحظه فرمایید.

غالب آنچه در این نوشتار کوتاه آمده، برگرفته از مقدمه استاد علامه سید محمدرضا

۱ تصویر اجازه آیه الله العظمی مرعشی نجفی (ره) به علامه سید صادق بحرالعلوم (ره) مورخه آخر جمادی الاولی ۱۳۲۹ به خط شریف مجیز در کتاب الیومیات ج ۲ صص ۱۵۱ - ۱۷۲ آمده است.

جلالی بر کتاب یومیّات است، البتّه با تلخیص و تغییراتی اندک در پردازش جملات. لازم به ذکر است کتاب پرفائده یومیّات که خاطرات روزانه علامه سیّد صادق بحرالعلوم است، با مقدمه و ملحقات و فهارسی که استاد سید محمدرضا جلالی بر آن افزوده، در دو جلد به اهتمام مرکز احیاء التراث عتبه مقدسه عباسیه به وسیله دارالکفیل در کربلاء به سال ۱۴۴۰ ق به چاپ رسیده است.

در خاتمه درود می فرستم به روان مینوی آن محقق پرتلاش که شیوه پژوهش و تحقیقات گسترده او منبع و الگویی برای محققان گشته است.

أجازني

للسيد الفاضل السيد محمود الحسيني المرعشي
الفي ابن العلامة السيد
شهاب الدين المرعشي
حفظها الله

ميرزا شهاب

فضائله تخصی کتابخانه و نسخه شناسی
سال بیست و ششم | شماره ۱۰۱ - ۱۰۲
پاییز و زمستان ۱۳۹۹

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله رب العالمين ، ونحمد على ما أجاز للتلاميذ ولغير الأفاضل ، وصححنا الإشارات
 عن الأئمة الأبرار عليهم صلوات الله وسلامه ، ونصلي ونسلم على محمد النبي فنقذ
 الأمام من الجهالة وحصرة الضلالة ، وعلى آله الكرام ، عسى علم الله وصنوع سره
 وأضائه على وجهه ، الذين أذهب الله عنهم الرجس وطهرهم تطهيرا ، والذين
 بلغوا عن الله أحكامه ، وعلما ما استخفظوا من آيات توحيد ، ودلالة قدرته
 فروى عنهم - عليهم السلام - الثقات الأبرار الأحاديث الجمرة ، والعلم الواسع
 مما ملأنا الكتب المنكظة لها بأنواعها ، فصولان الله عليهم أئمة الأئمة
 ورزقنا شفا عنهم في يوم الدين ، يوم لا ينفع مال ولا بنون إلا من أتى الله
 بقلب سليم (وبعده) فقد تشرف لزبارة العباد المقدسة في سنة ١٣٨٨ هـ
 ذوالنسب الشريف الوضاح ، وفربن الصلاح والإصلاح ، فرع الشجرة الطيبة
 التي تؤتي أكلها كل حين ، العالم المحقق النقي فخر الأعلام الحاج السيد محمود
 الحسيني المرعشي ابن العلامة الكبير الحجة المحقق علم الأعلام وفخر

ميراث

اجازة آيت الله سيد صادق بحر العلوم به دكتور مرعشي نجفي

السادة العظام من بني هاشم الكرام، صدقنا القديم، وخلصنا الحميم، السيد
 شهاب الدين الحسيني المرعشي نزيل (تم) اليوم وعلها المقدم حفظه الله تعالى
 وقد زارني - منفصلاً - في داري في الخيف الأشرف، في العشر الأخير من شهر
 محرم سنة (١٣٨٦) فقبل أن أعرف بقدومه إليها كي أبادر إلى زيارته منه تأسراً
 حسب العادة، وجرئت بنينا - في مكتبنا - شئ المواضيع الطيبة فتأهت منه
 ما أعجبني من اطلاع الواسع في العلم وخبرته بأحوال المؤلفين من أعلامنا
 السالفين، ومعرفة المؤلفات المهمة لعلمائنا الأعلام، وفي ذلك المجلس
 طلب مني - تأسياً بأسلافنا الصالحين من العلماء، رحمهم الله - أن أجهز له الرواية
 عن مشايخي الكرام، وأسألتني في الأعلام، وذلك لحسن ظنهم بي وأني أهل
 للإجازة (والمراد بحسن ظنهم) فلم أربباً من إجابته طلبه، واصلت أمره فبادرت
 إلى ذلك، وما توفيقي إلا بالله .

فأجزت له دام فضله أن يروي عني عن مشايخي الكرام، وهم:

(الأول) العلامة المجهد الكبير السيد محمد هادي الحسيني الخراساني
 الموفى الرابع الأول ١٢٤٨ هـ والمولود في كربلاء ١٢٩٧ هـ في ذي الحجة
 الحاشري - طاب ثراه - وقد أجازني في الحضرة المقدسة الحسينية، ثم كتب
 لي صورة الإجازة في داره، ولم تكن الإجازة مؤرخة ولكنني أظن أنها كانت
 في سنة (١٣٥١) هجرية، إذ لم أخطئ تاريخها بالضبط .

مكتبة
 ميرزا محمد

فصلنامه تخصصی کتابخانه‌شناسی و نسخه‌شناسی
 سال بیست و ششم | شماره ١٠١ - ١٠٢ - ١٣٩٩
 پاییز و زمستان ١٣٩٩

من علي أكبر بن رستم

(الثاني) المجتهد النجفي الورع الشيخ أسد الله الزنجاني النجفي رحمه الله
تاريخ الإجازة (٢٢) شهر ذي القعدة سنة ١٢٥١ هـ وكان في سنة ١٢٨٢ هـ ووفاته في سنة ١٣٥٤ هـ
١٩ رمضان

المعروف بالسيد
أغا الشيرازي
عنه
(الثالث) العلامة النجفي المحدث السيد أحمد آل السيد نعم الله الموسوي
٢٧ ذي القعدة سنة ١٣٤٤ هـ
الجزائري النجفي - طاب ثراه - تاريخ الإجازة (١٨) محرم سنة ١٣٥٣ هـ عنه

(الرابع) العلامة الكبير المجاهد السيد نجم الحسن الرضوي الهندي
رئيس مدرسته الواعظين في الكهنه - رحمه الله - استجرت في النجف الأشرف

في سنة ١٢٩١ هـ
تاريخ الإجازة
(٤) شهر ذي القعدة سنة ١٣٤٨ هـ وكان وفاته (١٧) صفر سنة ١٣٤٠ هـ في الكهنه
ولادته في أرويه سنة (١٢٧٩)

(الخامس) شيخنا الأستاذ العلامة المحقق الورع النجفي النجفي الشيخ
المولود ليلة الخميس (١١) ربيع الأول سنة ١٢٩٣ هـ
أغا بزرك الطهراني النجفي صاحب كتاب (الذريعة) إلى مصانيف الشريعة الذي

طبع أكثر أجزاءه - أدام الله وجوده استجرت يوم كان نزيل بلاد سامراء مصيماً
لها ، فكتب لي الإجازة بخطه الشريف وأرسلها إلي ، وتاريخها صبيحة الثلاثاء

(٢٧) شهر صفر سنة ١٣٥٠ هـ ثم أجازني إجازة صبيحة ١٣٥٧ هـ في رسالته التي
في النجف

(السادس) شيخنا الأستاذ العلامة الكبير المحقق شيخ الأديب
الشيخ محمد ابن الشيخ طاهر السماوي النجفي - رحمه الله - فقد عاش ثمناً
طويلاً واستفدت من معلوماته كثيراً ، أجازني في الرواية عن مشايخه

وكانت ولادته سنة ١٢٩٢ هـ في ٢٧ ذي القعدة في السماوي

وكانت ولادته سنة ١٢٩١ هـ
شهر ذي القعدة سنة ١٢٩١ هـ
سماها الشيخ أو الله سنة ١٢٩١ هـ
المصطفى الملقب في القري الإشراف سنة ١٢٩١ هـ

ميراث

إجازة آيت الله سيد صادق بحر العلوم به دكتور مرعشي نجفي

المجتهدين بأبيان شعرية من بحر (الرجز) يقول فيها :

أحمد ربي وأصلي أبدا	×	على النبي الفرشي أحدها
والله أولي النبي والفضل	×	ثم أقول في جواب الأ مـ
أجزت سيدي أخا الفضل	×	(محمد الصافي) نجل الحسن
سليل إبراهيم طود المجد	×	ابن الحسين بن الرضا بن المهدي
عن شيخنا المقدس النبي	×	محمد بن هاشم الهندي
عن شيخنا البحر محمد الحسن	×	معطي الوري جواهر بلا من
عن شيخنا محمد الجواد	×	عن شيخنا المهدي بالإسناد
(صلواته) وعن معز الدين	×	محمد بن الحسن الفرزي
عن عمه محمد الباقر عن	×	محمد المهدي من آل الحسن
(بحر العلوم) والفتون	×	من جد الفزن له الثمان عشر
عن شيخنا محمد الباقر عن	×	والله محمد الأكل من
عن شيخنا محمد عن الأب	×	محمد المجلسي النسب
عن شيخنا محمد البهاقي	×	وطرفه نيرة السناء
سلسلة زان في محمد	×	من كل شيخ بالوثوق منه
(أجزته) أن بروا الكتب النبي	×	صحت على شرط الجيز المثبت
فإنه أهل لهذا ومحل	×	والسؤل أن يبدل لولا الأفل
محمد بن الطاهر السماوي	×	عظائمهم عن المساوي

في عام خمسين لله في عام خمسين لله
من هجرة النبي سيدنا ليس صلى الله عليه وآله وسلم

المؤلفان المعتمدين طبع أكثرها باللغة العربية واللغة الهندية الأوردية السنه
 الشريف صاحب النسب الوضاح السيد علي نبي النوفلي الكهنوي - أدام الله نوره
 وكنت استجيزه يوم كان في النجف الأشرف يلقى العلوم ويحضر على أساتذتها وكان
 معاً أخوين لا يفارق أحدهما الاً سفرًا وحضرًا، ونحضر سوياً دروس الأساتذ
 في النجف الأشرف، وكان وروده من كهنوا إلى النجف الأشرف لمحصل العلم وتكلم
 يوم الثلاثاء (٢٤) شهر شعبان ١٣٤٥هـ، وكان أول تعرفي به في مجلس
 بحث أساتذنا العلامة المحقق المدعي المدرس الشهير الميرزا أبو الحسن الملقب
 الموقفي طاب ثراه، وكان يدرس في مسجد الشيخ المرتضى - ^{في ناصريه} قدس سره - وقت العصر
 وكان المدرس يومئذ في أول مسأله خيار الغيبين من (الكاسب) تأليف الشيخ
 الأنصاري، ثم استمرت بيننا الصداقه، وكان أول زيارته لي في حجرتي
 من صدر سنة (الغوام الشيرازي) في شهر شوال ١٣٤٦هـ، ثم رخصت في الطلب
 أصول الموده والإخلاص فابرحمت نلتفتن يوماً فوئماً وحالاً بعد حال إلى أن
 أصبحت معه، وكلت منا مع العلامة الفضال الجبر المشيخ التحرر الجامع بين العلم
 والأدب الشيخ محمد علي الأوزبادي الغروي - طاب ثراه - على حدٍ يضرب بنا

خلا
 المولد
 (٢٤)
 شهر
 شعبان
 ١٣٤٥هـ

ميرزا شهاب

اجازه آيت الله سيد صادق بحر العلوم به دكتور مرعشي نجفی

المثل في الاتحاد والوئام ووحدة الكلمة ، ونحن كنفين واحداً ، ولكن شاءت
الإرادة الإلهية أن يثبتة دشملنا ولا حكم إلا لله ، فو في صد أيضاً الأورد بادي
يوم أول شهر صفر ١٣٨٠ هـ ، وسافر صد أيضاً النفوي الكهوي إلى الكهنه ١٣٥٠ هـ
وفد صبحته يوم سفره من النجف الأشرف إلى الكاظمية ، ثم ودعته وسافر من طريق
القطار إلى البصره ومن هناك بالباخرة إلى الهند ، سافر وهو حامل معه
الشهادات العالميه من علماء النجف الأشرف ، وكان فراهه علينا عزيزاً ، وهو اليوم
علم من أعلامها ومجتهد من مجتها ، كثر الله أمثاله من العلماء المرشدين .

وفد كتب لي بخطه إجازة كبيرة في (٤٦١) صفة ، فرغ من شوبها

في شهر ذي الحجة ١٣٥٠ هـ في النجف الأشرف ، وفرغ من تبويضها يوم (١٤) من
جمادى الأولى ١٣٥٨ هـ ، في بلدة أكبر آباد (أكره) ، نضمن هذه الإجازة المطولة

تراجم شيوخ إجازاته مفضلاً وتراجم شيوخهم وشيوخ شيوخهم إلى أن تفرج

إلى أحد الأئمة - عليهم السلام - وفد رتب الأسانيد على ست طبقات ، نفرج

أولها إلى العلامة المجلسي الثاني - صاحب البحار - رحمه الله - والثانية إلى

المحقق الشيخ علي الكركي العاملي - فدس الساسع - والثالثة إلى العلامة الخلي

رحمه الله ، والرابعة إلى شيخ الطائفة الطوسي - فدس الساسع - والخامسة

إلى شهرة الإسلام محمد بن يعقوب الكليني - رحمه الله - والسادسة إلى أحد الأئمة

عليهم السلام ، سهاها (أقرب المجازات إلى مشايخ الإجازات) وقد أورد في مقدمتها
 فوائد مهمة تضمن تاريخ تعرضي وصدائقنا وأدوارها في معه طول أيام معاشرتنا
 في التجف الأشرف حتى ظاهرت سفره إلى كحضو الهند) بله ، وتعرض في مقدمتها
 أيضاً بحجة الإمارات ، ومسألة بحجة خبر الواحد ، والبحث في آية النبأ كالأخبار
 والاسئلة لاجها ، والبحث في الاسئلة لاج آية النفر ، والاهتمام بالأخبار
 وشروط بحجة الخبر ، والنظر في تقسيم الخبر إلى الأقسام الخمسة من الصحيح
 والمحسن والغوي والموثق والضعيف ، والمحااجة إلى نقد الأخبار ، والاهتمام
 العلماء بضبط الروايات ، وطرق تحمل الرواية ، وحقيقة الإجازة ، وانشاع
 رجوع المبرز بعد الإجازة وضع المجاز من الرواية ، ومسألة المحااجة إلى الإجازة
 واهتمام العلماء بأمر الإجازة ، ولم أر حتى الآن إجازة بهذا البسط وجهذا
 النمط - حفظ الله وسدد خطاه .

(الراجع عشر) الفقيه الرجالي صاحب المؤلفات الثمينة أسناد الجليل

السيد أبو تراب الخوانساري النجفي - قدس الله سره - وكنت من حضر مجلس
 درسه في علي التداية والرجال مع جماعة من الأعلام ، وكان ضليعاً في هذا
 الفن ، وقد أجازني - شفاهاً - في الصحن الشريف المهدوي على مشرفة
 السلام ، ولا أنظر تاريخ الإجازة ، وكان - رحمه الله - من تلامذة

العلامة الشهير السيد حسين الكوه كرى ، فقد حضر مجلس درسه خمس سنين
ثم استقل بالتصنيف والتأليف ولم مؤلفات عديدة مشتمة في أنواع العلوم
(منها) الفوائد الرجالية وهي تحتوي على خمسمائة فائدة في حل معضلات علم
الرجال (ومنها) شرح لجماعة العباد في الفقه تأليف صاحب الجواهر - رحمه الله
سماه سبل الرشاد ، طبع منه في حياته ^{بابون} سنة ١٣٣٢هـ كتاب الصوم وكتاب الموارث
وفي آخره ترجمته مفصلة ، وهو يروى بالاجازة عن العلامة الحجة السيد
محمد باقر الاصفهاني الخوانساري صاحب (روضات الجنات) المطبوع بابران
و عن السيد محمد هاشم الجهارسوفي ، وعن الاخوند المولى لطف الله المازندراني
النجفي ، وعن الشيخ محمد حسين الكاظمي النجفي ، وعن ابن عمه المحقق العلامة الحجة
السيد محمد علي الخوانساري ، وقد فجع - رحمه الله - في حياته بوظائف اولاده الثلاثة
فاشاهده ناهضاً الصبر الجميل ، ولم نغفر هذه الفرائح عن المتابعة في التأليف
والترتيب ، وكانت ولادته في خواصار ليلة الخميس (١٧) جمادى الاولى
سنة ١٣٤٤هـ ، ودفن بوادي السلام عند آل بيته واولاده بوصية من رحمه الله تعالى
(الخامس عشر) العلامة الفقيه الحجة فخر بنبي هاشم الذي صنف في فنون
العلم سبعة نال الجليل السيد حسن ابن السيد الهادي صدر الدين الكاظمي قدس سره
وقد اجازني في داره بالكاظمية - شفاهاً - قبل وفاته بسنتين تقريباً على ما

في
تاريخ
الشيخ
العلامة
السيد
محمد
علي
الخوانساري

مجله
فصلنامه تخصصي كتابخانه‌شناسي
سال بیست و ششم | شماره ١٠ - ١٣٩٠
پاییز و زمستان ١٣٩٩

أخطره ولم ينبت له كتابه الإجازة للضعف الذي استولى عليه من المرض وداعه
 أن يكتبها لي عند شفائه ولكن وافاه الأجل المعلوم فتوفي في اليوم الحادي عشر
 من شهر ربيع الأول سنة ١٣٥٤ هـ وكانت ولادته يوم الجمعة (٢٩) شهر رمضان سنة ١٢٧٧ هـ
 بالكاظمية (السادس عشر) شيخنا وأستاذنا المجتهد الفقيه الأصولي شيخ المجهدين
 والمرجع الأعلى المدرس الوحيد في عصر المرزا محمد حسين النائيني الغروي رحمه
 الله وكنت ممن استفاد من مجلس درسه العالي في الأصول لبلاً، واستجزت منه في سنة
 سفري إلى سوريا الموافقة لسنة (١٣٥٣) هـ فكتب لي الإجازة بخطه وكلف
 فعدت مني صورتها، وهو - رحمه الله - لم طرفان في الإجازة، والطري الأول
 عن الفقيه المجتهد المرزا محمد حسين بن المرزا خليل الطهراني النجفي - قدس سره -
 والطري الثاني عن الفقيه المرجع الأعلى المجتهد الشيخ محمد طاهر نجف النجفي طاب ثراه
 (السابع عشر) شيخنا العلامة الخبير المحدث الذي لم يلبه الطولي في علم
 الحديث والرجال والشعر في تتبع الأخبار وسعة الأطلاع، الشيخ عباس بن محمد رضا
 ابن أبي القاسم الفي الغروي - طاب ثراه - صاحب المؤلفات المنفعة المطبوع
 منها أكثرها، ومنها (الكافي والفتاوى) في ثلاث أجزاء، و (سفن البحار) في
 جزئين، و (مصابيح الجنان) في الأدعية والزيارات، وغيرها كثير، وقد أجازني
 شفاهاً في داره في نجف الأخرى، وذلك قبل وفاته بأيام يسيرة فقد كان

توفي في ١١ جمادى الأولى في سنة ١٣٥٤ هـ

ميراث شهاب

اجازة آيت الله سيد صادق بحر العلوم به دكتور مرعشي نجفي

و ۱۳۳۱ هـ قمری در روز پنجشنبه ۱۳ شهریور ۱۳۵۹ هـ قمری
 تاریخ اجازت بی بی در العشره الأولى من شهر ذي الحجه ۱۳۵۹ هـ قمری ، وكان مريضاً وواعده في
 أن يكتب لي صورة الإجازة عند شفائه ولكن عاجله المنية فتوفي بعد منتصف ليلة
 الثلاثاء (۲۳) ذي الحجه ۱۳۵۹ هـ قمری ، ودفن في الصحن الشريف العلوي في الأيوان
 الذي دفن فيه شيخه العلامة المحدث المرزا محمد حسين النوري صاحب (مسند الروائي)
 وبالقراب منه في الميزه القبطية رحمه الله رحمة واسعة .
 (الثامن عشر) فخر بنبي هاشم وعلمه العلامة الأكبر المجاهد
 صاحب المؤلفات المنفعة التي طبع اكثرها سيدنا السيد عبد الحسين آل شرف الدين
 الموسوي العاملي نزيل (صور) من بلاد لبنان - طاب ثراه - وكنت ضيفاً عنه في
 المولود بالكاظمه بن مشكته والمخوف في
 سنة سفرى الى سوريا واستفدت من علومه الجمة في الأيام التي مكثت عنده وأطلعني
 على جملة من مصنفاته التي لم يطبع منها إلا التزوير الطبل ، واطلعت عنده على إجازات
 التي استحصلها من علماء الخيف الأشرف المبرزين مراجع التقلية بخطوطهم ، وهي شهادات
 وإجازات بلوغه رتبة الاجتهاد أيام مكثه سنين في الخيف الأشرف الحاصل العلم
 وكانت إجازته منه في ۱۳۵۴ هـ قمری ، فأجازني شفاهاً ونحن نطقنا السبارة خارجين
 من (صور) محل وطنه إلى (حوتبة) من فرى جبل عامل لزيارة بعض علمائها العظام
 ثم كتب لي الإجازة في سنة زيارته أئمة العراف في الخيف الأشرف وتاريخ الإجازة
 (۱۷) شهر ذي القعدة ۱۳۵۵ هـ قمری ، ~~وكانت صورة الإجازة كالتالي~~

۱۲
 و ذلك خارجاً من لبنان الى الخيف الأشرف
 في سنة ۱۳۵۵ هـ قمری
 في سلطنة العراق
 في سنة ۱۳۵۵ هـ قمری
 في سنة ۱۳۵۵ هـ قمری
 في سنة ۱۳۵۵ هـ قمری

(التاسع عشر) العلامة المتبع الخبير الخطيب المدرس في مدرسته
الرحمانية بالبصرة الشيخ عبد الوهاب الفضلي البغدادي البصري الخنفي - عالمه
بلطفه ورحمه برحمته الواسعة - وكان من يميل إلى الشيع مفرطاً في تحية أهل البيت
عليهم السلام، وكان من المصوفه، وقد كتب لي في الإجازة الأبيات التالية من نظم

وليت بأهل أن أجاز فكيف أن * أجز ولكن الحائق فدخني
وأضواء فكري فدعها حادث * فأوتت نخفي وأوتت لطفني
ولو لا رجائي منك صالح الدعاء * لما رسمت معناني في مثل هذا حرفاً

وهو بروي عن شيخه وأسأذه مرفق الدين الشيخ فاسم بن أحمد البناء
القيسي البغدادي، وهو عن شيخه المفضل نائب الباب عبد الوهاب بن
عبد القادر، وهو عن علامة العراق الشيخ داود النعشيني، وهو عن شيخه
الشيخ عابد السندي الأنصاري - صاحب المواشي على كتب السنن وغيرها
وهو عن شيخه الشيخ صالح الفلاني، وهو عن شيخه الشيخ محمد بن سبته - بكسي
فقتله يد التون آخره هاء - عن شيخه الشيخ أحمد العجل - بفتح فكس - عن شيخه
قطب الدين، عن شيخه نور الدين أحمد بن عبد الله الطاوسي، عن بابا يوسف
المروي، عن ابن شاذبخت الفرغاني، عن أبي لثمان الخنلاني، عن محمد بن
يوسف الفيربي، عن أبي عبد الله البخاري - صاحب الصحيح -

ميراث

اجازة آيت الله سيد صادق بحر
العلوم به دكتور مرعشي نجفي

كتب في الإجازة بالبصر يوم كنت فيها أئولى القضاء الشرعي، كتبها
 في مدرسة الرحاب في اليوم الأخير من جمادى الآخرة سنة ١٣٧٩ هـ، وتوفي سنة ١٣٨٧ هـ
 هؤلاء مشايخ إجازاتي من الأعلام، وصور إجازاتهم المخطوطة محفوظة
 عندي في مجموع سميت (إجازاتي).

ليلة الثلاثاء رابع شهر رجب بالبرغ وكان ولايته بغداد في جملة الفضل سنة ١٣٢٥ هـ

وفه أجزئي) السيد العظم فخر السادة الأفاضل من بني هاشم
 السيد محمود الحسيني المرعشي، أن بروي عن أبي طري وشعبها عن مشايخي
 المدرجة أسماؤهم فيها - رحم الله الماضين منهم وحفظ الباقين مراعاة في ذلك
 الأحباط الذي هو طري القباة، والله الهادي إلى الصراط السوي، وأوصيه
 بما أوصاني به مشايخي المذكورين بأن لا ينساني من صالح دعواتهم في مظان
 الإجابة كما أنني لا أنساه إن شاء الله تعالى، حفظ الله وسدده بيمينه والتمتع
 صلوات الله عليهم أجمعين.

كتب بيتهاء الدائرة في الجف الأشرف الفقيه إلى رحمه ربه العقب
 محمد صادق بن الحسن بن إبراهيم بن الحسين بن الرضا ابن الحجرة العظمي سيدنا
 السيد محمد المهدي الحسيني الطباطبائي النجفي الشهير ببحر العلوم قدس الله سره
 وذلك في اليوم السابع من شهر صفر سنة ١٣٨٨ هـ، وصلى الله على النبي وآله الأطهار

ميرزا محمد باقر

فصلنامه تخصصی کتابخانه‌شناسی و نسخه‌شناسی
 سال بیست و ششم شماره ١٠١ - ١٠٢
 پاییز و زمستان ١٣٩٩

وتمثل هذه الإجازة أجزت صد في العلامة الورع النبي ربه أهل
 الفضل الحادي لم الفضائل فخريني هاشم الأماثل وسليل الأطناب من آل أبي طالب
 سيدنا الجليل السيد المرتضى النجوي الحسيني خلف المرحوم المغفور له العلامة الكبير
 الحجة الحاج محمد الجواد النجوي الكرمان شاهي، وأدام الله إفضاله وكثر من العلماء أمثاله
 وذلك في اليوم الثالث عشر من شهر صفر سنة ١٣٨٨ هـ

وتمثلها أيضاً أجزت السيد الجليل السيد محمد بن السيد حسن
 الخراسان النجفي بتاريخ (١٩) شهر ذي القعدة سنة ١٣٨٩ هـ

وتمثلها أيضاً أجزت السيد محمد رضا ابن السيد حسن الكشميري
 الحائري بتاريخ الجمعة (٢٧) ربيع الأول سنة ١٣٩٤ هـ

وتمثلها أيضاً أجزت أخاه السيد محمد الحسين الجليل الكشميري
 الحائري بتاريخ (١٧) رجب سنة ١٣٩٤ هـ

و أجزت السيد إبراهيم الأبهري الزنجاني الغروي في شهر
 رجب بتاريخ ١٣٩٥ هـ

وأجزت السيد نبي حسن الزبيدي الهندي في (٤) رجب سنة ١٣٩٥

وأجزت الشيخ أحمد حسن العلوي الهندي في (٤) رجب سنة ١٣٩٥

ميراث

إجازة آية الله سيد صادق بحر
 العلوم به دكتور مرعشي نجفي

وتمثلها أجزئ لكل من الفضلاء الألقباء السيد رضا ابن السيد
 العلامة مير الجليل السيد آغا ابن المير النبي السيد محمد الخليلي البغدادي بتاريخ العاش
 من شهر رجب سنة ١٣٩٧ هـ

و الفاضل السيد علاء الدين ابن السيد الجليل الورع النبي الفاضل
 السيد علي آل بحر العلوم بتاريخ المذكور .

و الفاضل السيد عز الدين أخيه السيد عز الدين بتاريخ المذكور .
 كل منهم باجازه مستقلة .

و تمثلها أجزئ السيد محمد الجواد البلاغي السبغيني في ٢٣

مشوأل سنة ١٣٩٧ هـ
 وأجزت الدكتور حسين علي محفوظ بتاريخ (٤) <<
 ذي القعدة سنة ١٣٨٤ هـ

فصل نامه تخصصی کتابخانه بزرگ
حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی &
سال بیست و ششم | شماره ۱۰۱-۱۰۲ | پائیز و زمستان ۱۳۹۹

کتابشناسی کتاب‌های تلگراف و تاریخچه تلگراف در ایران

حسین مسرت*

چکیده

نویسنده پس از بیان تاریخچه مختصر تلگراف، فهرستی از کتابهای مستقل و مشتمل در مورد تلگراف را آورده که شامل کتابهای چاپی، چاپ سنگی و سربی، نسخه‌های خطی و سند می‌شود و بیش از بیست منبع را در بر می‌گیرد.

کلیدواژه‌ها

کتابشناسی تلگراف؛ تاریخچه تلگراف.

* پژوهشگر در حوزه نسخ خطی و تصحیح متون.

تلگراف که به معنای خیلی دور نوشتن است، نخستین ابزار ارتباطی پیشرفته انسان متمدن بود که در سال ۱۸۴۴ م به وسیله مورس آمریکایی اختراع شد (افشار، ۱۳۴۴، ج ۱: ۲۲۸) و در «ساعت ۸ روز ۲۴ مه سال ۱۸۴۴ میلادی برابر ۱۹ اردیبهشت ۱۲۲۳ شمسی، نخستین پیام تلگرافی توسط مورس بین واشنگتن و بالتیمور مخابره شد». (معتمدی، ۱۳۷۶: ۲۹) و سپس در سراسر جهان به کار گرفته شد. این وسیله نوین در ۲۴ رجب ۱۲۷۴ ق [۲۰ اسفند ۱۲۳۶ ش] برای نخستین بار و به طور رسمی در ایران و در زمان علیقلی میرزا اعتضاد السلطنه، وزیر علوم در دوره ناصرالدین شاه، به وسیله کریشیش اتریشی در مدرسه دارالفنون راه اندازی شد. (باستانی پاریزی، ۱۳۸۹: ۳۷۱) و «در سال ۱۲۵۵ ش وزارت تلگراف تأسیس شد. نخستین وزیر آن علیقلی هدایت، ملقب به مخبرالدوله بود». (معتمدی، ۱۳۷۶: ۱۲) و سرانجام در روز نخست سال ۲۰۰۱ میلادی برابر با سال ۱۳۸۰ ش، «الفبای مورس در طاقچه فراموشی و در رف بایگانی قرن بیست و یکم قرار گرفت». (باستانی پاریزی، ۱۳۸۹: ۳۷۰)

درباره تلگراف و تاریخ تلگراف در ایران کتاب‌های مستقل معدودی به زبان فارسی در دست است و در برخی کتاب‌ها مانند تاریخ مؤسسات تمدنی ایران، بخشی را اختصاص به این صنعت و گزارش ورود آن به ایران کرده است. مثلاً درباره ورود آن به یزد و کرمان، بر پایه نامه ای که اعتضاد السلطنه در تاریخ رجب ۱۲۸۲ ق [برابر آذر ۱۲۴۴ ش] برای ناصرالدین شاه نوشته است، یک کلنل انگلیسی که نامش نیامده است، خودسرانه اقدام به کشیدن سیم تلگراف به یزد و کرمان کرده است. (قاضی‌ها، ۱۳۹۵) اما به طور رسمی در سال ۱۲۹۶ ق [برابر ۱۲۵۸ ش] به وسیله آلبرت هوتوم شیندلر به یزد کشیده شد و بنابر مندرجات کتاب منتظم ناصری ذیل وقایع سال ۱۳۰۰ ق، تشکیلات تلگرافخانه یزد و توابع و عقدا و کرمانشاهان عبارت از: محمدجعفر میرزا سرهنگ، رئیس، تلگرافچی چهار نفر، غلامان شش نفر و فرّاشان دو نفر است. (اعتماد السلطنه، ۱۳۶۷، ج ۳: ۲۱۳۲) و نیز در کتاب یزد در اسناد امین الضرب، در ۲۷ رجب ۱۳۰۳ ق، شاهزاده محمدجعفر میرزا سرهنگ، رئیس تلگرافخانه یزد بوده و تا ۱۷ رمضان ۱۳۰۳ ق که به کرمان رفته، این مسئولیت را داشته است.

(مهدوی، ۱۳۸۰: ۲۵۵) اما نَوَاب رضوی ذیل وقایع سال ۱۳۲۲ ق می نویسد: «همیشه ویس قنسول [انگلیس] و رئیس تلگرافخانه در یزد، یکی است» (رضوی، ۱۳۸۸، ج ۱: ۳۷۲) همو، تلگرافچی یزد را در سال ۱۲۹۷ ق، میرزا باقر خان نائینی ملقب به مشیرالملک می نامد و ذیل وقایع ۱۳۲۷ ق یزد، شاهزاده مقبل السلطان را رئیس تلگرافخانه یزد نام می برد. (همان: ۲۰۷ و ۴۸۲)

رودگر کیا درباره بنای تلگرافخانه می نویسد: «این جانب حین مأموریت‌های اداری از چندین بنای متروکه ادارات تلگراف هند و اروپا در نواحی مهدی آباد یزد و ... بازدید نموده ام. اکثر این اماکن در یک طبقه بنا گردیده و متشکل از چندین اتاق مسکونی، شامل دفتر کار، اتاق نشیمن همراه با آشپزخانه است. کلیه بناها را دیواری بلند احاطه کرده است.» (رودگرکیا، ۱۳۸۵: ۳۰)

هرچند این وسیله در سال‌های اخیر، به واسطه وجود ابزار جدید اطلاع رسانی، دیگر کاربرد سابق را ندارد، ولی در عصر خود، یکی از نوین ترین ابزارهای اطلاع رسانی بود که بعدها به غیر از استفاده های اقتصادی و اجتماعی که از آن می شد. در جریان پیکار پیروز تنباکو و بعدها در جریان نهضت مشروطیت، نقشی بس مهم در آگاهی مردم و بازتاب اوضاع سیاسی اجتماعی شهرها به پایتخت به ویژه به روزنامه های آن روز مرکز و برعکس به نشریات شهرستان‌ها داشت. افزون بر آن در جریان نهضت مشروطه، محل تلگرافخانه یکی از مکان‌های مهم معترضین به دولت و عوامل استبداد بود که با تجمع و بست نشینی، به ابراز مخالفت خود می پرداختند. محبوبی درباره دلایل این کار می نویسد: «برای این بود که زودتر جواب عرایض و تظلمات خود را بگیرند و چون تلگرافخانه های خارجی هم در ایران بود، احتمالاً آن‌ها هم برای اینکه مردم را رو به خود کنند و احیاناً اشکالی برای دولت ایجاد نمایند، عامه را در مواقع مقتضی به این کار تحریک می کردند.» (محبوبی، ۱۳۵۷، ج ۲: ۲۳۰)

پژمان بختیاری در کتاب تاریخ پست و تلگراف و تلفن درباره این تحصن‌ها می آورد: «توجه شدید مردم به این مؤسسه، اندک اندک مقامی برای او گردید و بست نشستن در

تلگرافخانه معمول شد. تحصّن یکی از آثار دوران استبدادی یعنی وسیلتی بوده است که مردم بی‌پناه برای حفظ جان و مال خود و گاهی نیز اشخاص گناهکار برای فرار از چنگال عدالت، بدان متوسّل می‌شدند و معمولاً اماکن متبرک محلّ تحصّن بود. این عمل کم‌کم عمومی یافت ... تلگرافخانه نیز از آغاز تأسیس، محلّ بست نشستن محسوب گشت و این فایده را هم داشت که در آن از سیم تلگراف برای ابراز درد خود استفاده می‌کردند. به‌زودی مردمان بیخبر از همه‌جا، تحصّن در تلگرافخانه را توسعه داده، در تلگرافخانه های انگلیس و روس هم متحصّن شدند». (پژمان بختیاری، بی‌تا: ۴۳۹-۴۳۸) نمونه آن را نواب رضوی اشاره می‌کند که جمعی از اهالی یزد به سرکردگی محمدتقی مازار در تلگرافخانه یزد تحصّن کردند. (رضوی، ۱۳۸۸، ج ۱: ۴۵۳) «مرحوم مخبر السلطنه هدایت می‌نویسد: تلگرافخانه از برای متظلمین بست بود و از این رهگذر، حکام احتیاط زیاد می‌کردند. این امر آنقدر مشکل‌آفرین بود که وقتی قرارداد تلگراف از طریق خاک جاسک امضاء شد، یکی از مواد آن مربوط به بست نشینی بود». (باستانی پاریزی، ۱۳۸۹: ۳۹۹).

در زیر فهرستی از کتاب‌های مستقل و غیرمستقل درباره تلگراف درج میشود.

الف) کتاب

۱. کتاب‌های فنی

- اسرار تلگراف بی‌سیم، ترجمه احمدخان عماد الملک، نسخه خطی کتابخانه ملی ایران، شماره ۱۱۰۱، تحریر ۱۳۳۵ ق.
- ایزو، شیل، قوانین رمز تلگرافی، نسخه خطی کتابخانه ملی ایران، شماره ۱۵۸۵۹، بی‌تا.
- تلگراف الکترونیک، نسخه خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی، شماره ۶۶۹۷/۱.
- حجازی، محمد، تلگراف بی‌سیم، بی‌جا، بی‌تا، عبدالشکور تبریزی.
- حکمت، علی اصغر، گلزار حکمت، چاپ اول، بی‌جا، بی‌تا، ۱۳۵۶ ش، ج اول، ۲۰۷ ص.
- خان بابایی، ولی، پست، تلگراف، تلفن، تهران: همراه، ۱۳۷۶ ش.

- شیبانی، عزیز الله، تلگراف بی سیم، تهران: بی نا، بی تا.
- کتاب تکالیف مأمور تلگراف حالا که در ایران خطوط تلگرافی احداث شده، پیوست کتاب علم حکمت طبیعی، تهران: بی نا، ۱۲۷۶ ق.
- مازندرانی، محمود بن یوسف، مفتاح الملک، ناسخ الرموز و رمز محمودی، چاپ اول، تهران: [دارالطباعه مدرسه مبارکه دارالفنون]، تهران: بی نا، ۱۳۰۴ ش و تهران: باقرزاده و برادران، ۱۳۱۱ ش.
- مستشار الدوله، یوسف بن کاظم، رمز یوسفی، بی جا، بی نا.
- میرزا عبدالغفار اصفهانی، نجم الدوله، قواعد تلگراف/ رساله قواعد تلگراف، نسخه خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی و غیره.
- وزارت جنگ، ستاد ارتش، تلگراف بی سیم. الکتریسیته، تهران: وزارت جنگ، ستاد ارتش، ۱۳۱۶ ش.

۲. کتاب‌های تاریخی

- اطلاعات راجعه به تلگراف ایران، جلد اول تا سوم در یک مجلد، چاپ اول، تهران: [مطبعه بوسفور]، ۱۲۹۹-۱۳۰۲ ش
- اعتماد السلطنه، محمد حسن، مرآت البلدان؛ به کوشش عبدالحسین نوایی و هاشم محدث، جلد چهارم، چاپ اول، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۶۷ ش، ص ۳۵۸.
- پژمان بختیاری، حسین، تاریخ پست و تلگراف و تلفن، چاپ اول، تهران: علمی، بی تا.
- رودگرکیا دارا، ایرج، سیر استعمار انگلیس در ایران، چاپ اول، تهران: آبی، ۱۳۸۵ ش، ص ۲۸-۳۵.
- صفری، فریدون، اطلاعات عمومی قرن بیستم، چاپ اول، تهران: فروغی، ۱۳۵۳ ش، ص ۵۲۹-۵۳۰.
- طاهر احمدی، محمود، تلگراف عصر سپهسالار (خط تبریز ۹۶-۱۲۹۵)، چاپ اول، تهران: سازمان اسناد ملی ایران، ۱۳۷۰ ش.
- محبوبی اردکانی، حسین، تاریخ مؤسسات تمدنی جدید در ایران، جلد دوم، چاپ اول، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۵۷ ش، ص: ۲۴۰-۱۹۴.

- معتمدی، اسفندیار، وزارت پست و تلگراف و تلفن دیروز امروز فردا، چاپ اول، تهران: طرح گسترش فرهنگ ارتباطات با همکاری مدرسه، ۱۳۷۶ ش.
- وزارت پست و تلگراف و تلفن، تاریخچه ایجاد پست و تلگراف در ایران، تهران: وزارت پست و تلگراف و تلفن، ۱۳۲۶ ش.
- وزارت پست و تلگراف و تلفن، روزشمار توسعه ارتباطات در ایران، گذری بر تحولات ۱۵۰ ساله اخیر ارتباطات در ایران، چاپ اول، تهران: وزارت پست و تلگراف و تلفن، ۱۳۸۰ ش.
- یزدانی، مرضیه، اسناد پست و تلگراف و تلفن در دوره رضاشاه، چاپ اول، تهران: سازمان اسناد ملی ایران، پژوهشکده اسناد، ۱۳۷۸ ش.

ش		ش		ش	
شردید	شخ ط	شنلخه	شردش	شنوا	شردسرا
شخرم	شخ ع	شناخی	شردص	شنواند	شردز
شخس	شخ ع	شناخید	شردط	شنوانده	شردس
شخساره	شخ ق	شناخیم	شردظ	شنید	شردش
شخه	شخ ك	شناس	شردع	شنید	شردص
شخزار	شخ ل	شناسا	شردغ	شنیدند	شردظ
شخس	شخ م	شناسان	شردن	شنیدند	شردظ
شخسیر	شخ ن	شناساند	شردك	شنید	شردع
شخمع	شخ و	شناساندم	شردل	شنید بود	شردع
شخمدان	شخ ه	شناسانان	شردم	شنید	شردن
شخمول	شخ ی	شناساناند	شردن	شنیدید	شردك
شخمز	شردا	شناساناده	شردو	شنیدیم	شردل
شخیران	شردب	شناسانانگ	شردم	شنیدیم	شردم
شخیران	شردج	شناساندهد	شردی	شنید	شردن
شخنا	شردح	شناساندهم	شردا	شنید	شردو
شخناخت	شردز	شناعت	شردب	شوادع	شردو
شخناخم	شردس	شنبه	شردج	شوزال	شردی
شخناختن	شردن	شخچون	شردح	شوخ	شردا
شخناختن	شردس	شكول	شردخ	شوخجی	شردب
		ششو	شردد	شود	شردج

صفحه ای از کتاب ناسخ الرموز و رمز محمودی - تلگراف

ب) مقاله

- افشار، ایرج، «تلگراف در ایران»، سواد و بیاض، جلد اول، چاپ اول، تهران: اساطیر، ۱۳۸۹ ش، ص: ۲۲۸-۲۳۹.
- باستانی پاریزی، محمّد ابراهیم، «مرثیه مُرسیه (تلگراف در ایران)»، پژوهش‌های ایران‌شناسی، نامواره دکتر محمود افشار، به کوشش نادر مطلبی کاشانی، جلد بیستم، تهران: بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار یزدی، ۱۳۸۹ ش، ص: ۳۵۹-۴۱۸.
- پیرنیا، حسین، «جنگ مشروطه خواهان»، نامواره دکتر محمود افشار، به کوشش ایرج افشار، جلد چهارم، چاپ اول، تهران: بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار یزدی، ۱۳۶۷ ش، ص: ۱۹۹۹-۱۹۹۵.
- صفایی، ابراهیم «تلگراف ناصرالدین شاه به حضرت رضا (ع)» نگین، سال ۳، شماره ۳۱، ۱۳۴۶، صص ۲۲ و ۵۱/ خواندنی‌ها، سال ۲۸، شماره ۳۰، ۱۳۴۶، صص ۳۶-۳۵.
- قاضی‌ها، فاطمه «دستور خودسرانه کشیدن سیم تلگراف از یزد و کرمان، توسط کلنل انگلیسی» شبکه مجازی مورخان (۱۳۹۵/۳/۳۱).

منابع

- اعتمادالسلطنه، محمّدحسن، مرآت البلدان؛ به کوشش عبدالحسین نوایی و هاشم محدّث، جلد چهارم، چاپ اول، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۶۷ ش.
- افشار، ایرج، سواد و بیاض، جلد اول، چاپ اول، تهران: دهخدا، ۱۳۴۴ ش.
- باستانی پاریزی، محمّد ابراهیم، «مرثیه مُرسیه (تلگراف در ایران)»، پژوهش‌های ایران‌شناسی، نامواره دکتر محمود افشار، به کوشش نادر مطلبی کاشانی، جلد بیستم، تهران: بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار یزدی، ۱۳۸۹ ش.
- پژمان بختیاری، حسین، تاریخ پست و تلگراف و تلفن، چاپ اول، تهران: علمی، بی تا.
- رضوی، محمّد، خاطرات وکیل التولیه (میرزامحمّد نواب رضوی)، به کوشش علی اکبر تشکری بافقی، جلد اول و دوم، چاپ اول، تهران: سخن، ۱۳۸۷ ش.
- رودگرکیادارا، ایرج، سیر استعمار انگلیس در ایران، چاپ اول، تهران: آبی، ۱۳۸۵ ش.

قاضی‌ها، فاطمه «دستور خودسرانه کشیدن سیم تلگراف از یزد و کرمان، توسط کلنل انگلیسی» شبکه مجازی مورخان (۱۳۹۵/۳/۳۱).

محبوبی اردکانی، حسین، تاریخ مؤسسات تمدنی جدید در ایران، جلد دوم، چاپ اول، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۵۷ ش.

مشار، خان بابا، فهرست کتاب‌های چاپی فارسی، جلد اول تا پنجم، چاپ اول، تهران: بینا، ۱۳۵۵-۱۳۵۰ ش.

معتمدی، اسفندیار، وزارت پست و تلگراف و تلفن دیروز امروز فردا، چاپ اول، تهران: طرح گسترش فرهنگ ارتباطات با همکاری مدرسه، ۱۳۷۶ ش.

منزوی، احمد، فهرست نسخه‌های خطی فارسی، جلد ششم، چاپ اول، تهران، مؤسسه فرهنگی منطقه‌ای، ۱۳۵۴ ش.

مهدوی، اصغر و ایرج افشار، یزد در اسناد امین الضرب (سال‌های ۱۲۸۸-۱۳۳۰ قمری)، چاپ اول، تهران: طایفه و فرهنگ ایران زمین، ۱۳۸۰ ش.

فصل نامه تخصصی کتابخانه بزرگ
حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی &
سال بیست و ششم | شماره ۱۰۱-۱۰۲ | پاییز و زمستان ۱۳۹۹

عاصی اصفهانی رشتی
زندگینامه و آثار شیخ محمد محسن رشتی (زنده ۱۳۹۰)
یکی از پرکارترین نویسندگان جهان اسلام (۲)

امیر الله شجاعی *

چکیده

در این مقاله کتابشناسی و نسخه شناسی آثار مکتوب شیخ محمد محسن رشتی (قرن ۱۳) مشهور به عاصی اصفهانی رشتی آمده است که بیش از ۱۸۰ کتاب او در موضوع های مختلف را شناسانده است و می تواند راهنمای پژوهش در باب آثار او باشد.

کلیدواژه ها

عاصی اصفهانی رشتی - کتابشناسی؛ عالمان قرن سیزدهم؛ آثار مکتوب محمد محسن رشتی - نسخه شناسی؛ دانشمندان گیلان.

* پژوهشگر حوزوی در عرصه کتابشناسی و نسخه شناسی.

فهرست تفصیلی آثار

۱- اجابة المحب (... / ...)

جوابهایی است بر سؤالاتی که بعضی از اخوان مولف که دوستدار اویند، از وی پرسیده‌اند. از این کتاب در مقدمه کتابش تبصرة الناظرین نام برده است. (مستدرک الذریعة، ج ۱، ص ۲۳)

۲- اجابة المضطربین (... / ...)

از این کتاب در کتابش تبصرة الناظرین نام برده است. (مستدرک الذریعة، ج ۱، ص ۲۴)

۳- الاربعون حديثاً (عربی / حدیث)

شرحی است بر ۴۰ حدیث از احادیث و ادعیه روایت شده از ائمه معصومین و انبیاء پیشین (ع) در دو جلد. (مستدرک الذریعة، ج ۱، ص ۴۷)

۴- ارجوزة فی الزکاة (عربی / فقه)

منظومه ای است در ۱۳۹ بیت در احکام زکات و زکات فطره، که در یک شبانه روز به نظم کشیده شده است.

* نسخه:

- کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، قم (ج ۴ ص ۱۵۳) شماره ۵ / ۱۳۷۹، (۶ ورق)، به خط مولف.

۵- ارجوزة فی الفقه (عربی / فقه)

در کتاب تذکرة الاقوال خود می‌نویسد: «خلج ببالی أن أحرّر أرجوزة فی الفقه ایضاً» لکن اثری از آن یافت نشده است و بعید نیست از آنجا که تاریخ‌های موجود در تذکرة الاقوال از ۱۲۸۱ ق بوده است، موفق به تحریر آن شده باشد. (فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، ج ۳۴، ص ۷۵۹)

۶- ارشاد المضللین (فارسی و عربی / اعتقادات)

کتابی است مفصل در ردّ شبهات گوناگون و ظاهراً در ایام اقامت وی در قزوین در سال ۱۲۸۴ ق و به مناسبت مجالس ماه مبارک رمضان نگاشته شده، عناوین این کتاب به صورت «ارشاد» و «سؤال و جواب» و نیمی از آن فارسی و نیمه دیگر عربی می‌باشد. این کتاب ردّ بر شیخی‌های است که در زمان مولف تبلیغات وسیعی داشته‌اند.

* نسخه ها :

- کتابخانه آیت الله مرعشی، قم (ج ۳۴، ص ۷۵۴) شماره ۱۳۷۶۰، ۲۴۶ ورق - ۱۲۸۴ ق، ناقصه الآخر، به خط مولف.

- کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران (ج ۱۶، ص ۹۱) شماره ۵۷۸۹، ۶۵۰ ورق، به سال ۱۲۸۷ ق.

۷- الاقلام السبعة (... / ...)

ظاهراً در علم قواعد کتابت و انواع هفتگانه آن است از خطوط قدیمه و متداوله در عصر مولف این کتاب، در کتابش تبصرة الناظرین نام برده است. (مستدرک الذریعة، ج ۱، ص ۷۸)

۸- الزام المخالفین (فارسی / عقائد)

پاسخ پرسش ها و شبهاتی است درباره عقاید شیعی که از طریق برخی از علمای مسیحی القاء شده است و چنانچه خود می گوید این رساله را به خواهش استادش حاج عبدالعلی رشتی نوشته است. این کتاب در واقع بسط یافته رساله مختصر دیگر وی، به نام نصره الدین می باشد.

* نسخه:

- مرکز مطالعات و تحقیقات اسلامی، قم (ج ۱، ص ۵۴۹) شماره ۱ / ۶۴۳، ۱۲۶۰ ف، ۸۴ ورق.

۹- انیس الصالحین (... / ...)

مجموعه ای از ادعیه و اذکار (مستدرک الذریعة، ج ۱، ص ۹۱)

۱۰- انیس العباد فی بعض الاوراد (... / ادعیه)

در کتابش تبصرة الناظرین از این کتاب یاد کرده است. (مستدرک الذریعة، ج ۱، ص ۹۲)

۱۱- الايقاضات (عربی / عقائد)

شرحی است بر بخش الهیات از تجرید العقائد خواجه نصرالدین طوسی (مستدرک

الذریعة، ج ۱، ص ۹۲)

۱۲- بحر الآمال^۱ (فارسی / اعتقادات)

کتابی استدلالی در بیان اعتقادات شیعه امامیه، این کتاب به سال ۱۲۶۲ ق به نگارش آمده است.

* نسخه:

- مجلس شورای اسلامی، تهران (ج ۴۳، ص ۴۹)، شماره ۱۵۳۶۵، ۱۲۲ ورق، به خط مولف.

۱۳- بحار الاسرار (فارسی / ادعیه)

در معالجه امراض و دردها با دعاهای رسیده از اهل بیت علیهم السلام (مستدرک الذریعة، ج ۱، ص ۹۸)

۱۴- بحر الاسرار (.../...)

در کتابش تبصرة الناظرین از آن یاد کرده است. (مستدرک الذریعة، ج ۱، ص ۹۸)

۱۵- بحر الامکان (.../...)

در کتابش تبصرة الناظرین از آن یاد کرده است. (مستدرک الذریعة، ج ۱، ص ۹۹)

۱۶- بحر الحسرة (.../...)

در کتابش تبصرة الناظرین از آن یاد کرده است. (مستدرک الذریعة، ج ۱، ص ۹۹)

۱۷- بحر الرزایا (.../ تاریخ و کلام)

سی مجلس است در داستان کربلا و بعض فضائل و مناقب معصومین (ع) که برای اهل منبر و ذاکرین تألیف شده است به سال ۱۲۶۹ ق به نگارش در آمده است و آن را کتاب یکصد و چهاردهم خود معرفی کرده است.

* نسخه:

- مرکز مطالعات و تحقیقات اسلامی، قم (ج ۱، ص ۴۸۴) شماره ۵۶۵، ۱۶۸ ورق، ۱۲۶۹ق، به خط مولف. قرن ۱۳ق

۱ در مستدرک الذریعة، ج ۱، ص ۹۸ نام این کتاب به نام بحر الآمال فی احوال الرجال، آمده است که موضوعش ظاهراً با آنچه در بالا آمده است متفاوت است.

۱۸- بحر طویل (فارسی / ادبیات)

بحر طویلی است که مؤلف در مدح خدای باری تعالی و پیامبر و اهل بیت (ع) سروده و در ۱۲۵۰ ق^۱ آن را به پایان رسانیده است.

* نسخه:

- کتابخانه آیت الله گلپایگانی، قم (ج ۲، ص ۵۹۸) شماره ۱۱/ ۵۸۹۰/ ۶ ورق

۱۹- بحر العرفان (فارسی / سیره معصومین)

داستان خلقت حضرت امام حسین (ع) و امضای آن حضرت نامه شهادت خود را با انشائی ادبی و اشعاری از مولف نگاشته و با افزودگی هایی که پیوست شده بصورت مجالسی درآمده است. این کتاب به سال ۱۲۶۵ ق نگاشته شده است و جلد دومی دارد به نام جامع الخطب که خواهد آمد.

* نسخه:

- کتابخانه آیت الله مرعشی، قم (ج ۱۸، ص ۱۷۴) شماره ۲/ ۷۰۰۳، ۲۵ ورق، ۱۲۶۵ ق

به خط مولف.

۲۰- بحر الحکم (عربی / فلسفه)

شرحی است بر هدایة میبدی (مستدرک الذریعة، ج ۱، ص ۱۰۰)

۲۱- بحر الفکر (... / ...)

کتاب را برای بنده اش «عنبر» نگاشته است و از آن در کتابش تبصرة الناظرین یاد کرده است. (مستدرک الذریعة، ج ۱، ص ۱۰۰)

۲۲- بحر المآرب (فارسی / ادب)

شامل قصائد متفرقه در مرثی اهل بیت (ع) و غیر آن. (مستدرک الذریعة، ج ۱، ص ۱۰۰)

۲۳- بحر المصائب فی مصائب آل ابی طالب (فارسی / تاریخ)

از آن در کتابش تبصرة الناظرین یاد کرده است. (مستدرک الذریعة، ج ۱، ص ۱۰۰)

۱ در فهرست کتابخانه آیت الله گلپایگانی، ج ۲، ص ۵۹۸، سال سروده شدن ۱۱۵۰ ق آمده که باید ۱۲۵۰ صحیح باشد.

۲۴- بحر المواعظ (بحر المواعظ للحبيب الواعظ) (عربی / تفسیر قرآن)

۴ مجلس بسیار مفصل است که در آن آیه نور را با استشهاد به آیات دیگر قرآن تفسیر کرده است. این کتاب به سال ۱۲۷۰ ق به نگارش در آمده است.

* نسخه:

- کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، قم (ج ۲ ص ۳۳۸) شماره ۷۳۹/۱، ۱۲۷۰ ق، به

خط مولف

۲۵- البدیهیات فی الانشاءات (... / ...)

در چند جلد. از آن در کتابش تبصرة الناظرین یاد کرده است (مستدرک الذریعة، ج ۱، ص

۱۰۶)

۲۶- البدر المنیر (فارسی / اخلاق)

دوازده مجلس (با عناوین بدر اول - بدر دوم) مشتمل بر شرح دوازده دعای کوتاه از انشاء مولف، که برای رفع گرفتاری‌ها خوانده می‌شود، در هر مجلس احادیث چندی در پند و اندرز به نظم و نثر آورده شده و در پایان، اشاره به تاریخ و مصائب حضرت سیدالشهداء (ع) می‌شود. این کتاب به سال ۱۲۶۸ ق در قزوین به نگارش در آمده است و در اشعاری که ذکر می‌کند معمولاً به «عاصی» تخلص کرده است.

از این کتاب، در کتاب دیگرش ذریعه الوداد یاد می‌کند و اشاره می‌کند که بخشی از آن در

تفسیر سوره «عبس و تولى» بوده است (میراث قرآنی شیعه، ج ۱، ص ۴۲۳)

* نسخه‌ها:

- کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، قم (ج ۷، ص ۲۳۸) شماره ۲/۲۶۵۹، ۱۸۳ ورق،

۱۲۶۸ ق، به خط مولف

- کتابخانه آیت الله گلپایگانی، قم (ج ۲، ص ۶۰۷) شماره ۱/۱۷۶۶، ۱۵۸ و.

۲۷- البروق اللوامع علی السیوطی و همع الهوامع (عربی / ادب)

دو جلد، در علم نحو و ظاهراً حواشی است بر کتاب عبدالرحمن سیوطی در علم نحو

به نام همع الهوامع فی شرح الجوامع. در کتاب تبصرة الناظرین از این کتاب یاد کرده است

(مستدرک الذریعة، ج ۱ ص ۱۰۸)

۲۸- بستان الجعفریه (... / ...)

در شناخت سنگهای قیمتی و سنگهای معدنی با ارزش و ذکر خواص آنها، که در روایات اهل بیت (ع) نقل شده است. (مستدرک الذریعة، ج ۱، ص ۱۱۰)

۲۹- بنیان الاصول (عربی / اصول فقه)

در کتاب تذکره القبور، ص ۳۴۲ آمده است و محتمل است که همان تبیان الاصول باشد که در مستدرک الذریعة، ج ۱، ص ۱۲۲ آمده است.

۳۰- تبصرة الناظرین فی کشف مدارک احکام فروع الدین (عربی / فقه)

ملا محمد صادق که یکی از علماء گیلان بود، سی مسأله فقهی برای امتحان مراتب علمی وی نزد مولف فرستاد، مولف ده مسأله بر آنها افزود و از چهل مسأله در این کتاب بطور استدلالی پاسخ گفته است.

این کتاب به سال ۱۲۶۷ ق در رشت نگاشته شده و مولف آن را به ناصرالدین شاه تقدیم کرده است. در مقدمه این کتاب بسیاری از آثار خود را شناسانده است.

* نسخه:

- کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، قم (ج ۷، ص ۲۳۹) شماره ۲۶۵۹/۴، ۵۹ ورق، ۱۲۶۷ ق، به خط مولف

۳۱- تبیان الاصول (عربی / اصول فقه)

در مقدمه کتابش تبصرة الناظرین از آن یاد کرده است. (مستدرک الذریعة، ج ۱، ص ۱۲۲)

۳۲- تحفة الاخیار (فارسی / فقه)

رساله فتوایی فارسی که آن را از کتاب جامع السعادة استادش سید محمد شهشانی اصفهانی گزینش کرده است. (مستدرک الذریعة، ج ۱، ص ۱۳۰)

۳۳- تحفة الایادی^۱ (فارسی / متفرقه)

۱ در مستدرک الذریعة، ج ۱ ص ۱۳۰ آمده است: تحفة الایادی فی شرح المبادئ ... لعلّه شرح علی رساله «مبادئ الاصول الی علم الاصول» للعلامة الحلّی. لکن با توجه به نسخه موجود این احتمال منتفی است.

چون مولف از تالیف یکصد و شانزده جلد کتاب و رساله فارغ شد، آخوند ملا محمد تقی لنکرانی از وی درخواست نمود که مجالسی تنظیم کند تا وی در منبر از آنها استفاده برد. تمام مجالس این کتاب بدین ترتیب تنظیم شده است: اول خطبه عربی، دوم آیه قرآنی سوم ترجمه ی آیه، چهارم احادیث مناسب، پنجم فضائل اهل بیت، ششم مصائب ائمه (ع).

* نسخه:

- کتابخانه آیت الله مرعشی، قم (ج ۲، ص ۳۳۹) شماره ۷۳۹/۷۵، ۷۵ ورق

۳۴- تحفة الخلف فی تحف السلف (فارسی / ادعیه)

در خواص و اسرار «ناد علیاً مظهر العجائب...» به نقل از استاد مولف (گویا شیخ عبدالعلی رشتی) که برای فرزندش حسین علی نگارش کرده است. (مستدرک الذریعة، ج ۱،

ص ۱۳۶)

* نسخه:

- مرکز احیاء میراث اسلامی، قم (ج ۴، ص ۲۲۵) شماره ۱۳۹۰/۳، ۳ ورق.

۳۵- تحفة المحمدیة (فارسی / تاریخ اسلام)

هفت مجلس در داستان ازدواج حضرت خدیجه با پیامبر (ص) است. وی این کتاب را پس از تألیف حدود سیصد جلد کتاب، حسب الامر یکی از برادران ایمانی در سن کهولت نگاشته است. این کتاب به درخواست عده‌ای از روضه خوانان که تقاضای تالیفی در شرح ازدواج پیامبر (ص) با حضرت خدیجه را نموده‌اند صورت پذیرفته است. کتاب در ۳ ذیقعه ۱۲۷۵ ق به پایان رسیده است.

* نسخه‌ها:

- کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، قم (ج ۳۴ ص ۷۶۳) شماره ۱۳۷۶۴/۳، ۱۳ ورق،

ق ۱۳، به خط مولف

- مرکز مطالعات و تحقیقات اسلامی، قم (ج ۱، ص ۲۹۹) شماره ۳۴۰/۶، ۱۲۷۶ ق

۳۶- تحیات المعصومین (عربی / شعر)

هشتاد و هفت قصیده در درود بر معصومین (ع) و تبری از دشمنانشان و بعضی از پند و اندرزها است، که به ترتیب حروف قافیه تنظیم شده و چهارده مقطوعه در آخر افزوده شده که

باید در وقت غسل و کفن مولف خوانده شود. عناوین قصیده‌ها و سرآغاز مجموعه به فارسی نوشته شده است. این قصائد به سال ۱۲۷۸ ق سروده شده است.

* نسخه‌ها:

- کتابخانه آیت الله مرعشی، قم (ج ۲، ص ۷۶) شماره ۲۴۸۶، ۱۳۹ ورق، ۱۲۸۷ ق.
- مرکز احیاء میراث اسلامی، قم (ج ۴، ص ۲۲۵) شماره ۱۳۹۰/۴، ۱۰۱ ورق، ۱۳ ق،
به خط مولف

۳۷- تذکرة الاقوال فی فقه سید الرسل و آله المفضال (عربی / فقه)

فقه استدلالی بسیار مفصلی است با عناوین «تذکرة - تذکرة»، که کتاب طهارت آن به سال ۱۲۸۱ ق و احکام حیض و مباحث وضوء تا آخر غسل جنابت به سال ۱۲۸۲ ق و احکام تیمم به سال ۱۲۸۳ ق در قزوین به نگارش در آمده است.

مولف جلد اول را پس از نوشتن ۳۷۸ جلد کتاب و رساله نگاشته است و بیان می‌کند قرار بوده ارجوزه‌ای در فقه بنگارد، اما اثری از آن در این کتاب یافت نشده است.

* نسخه‌ها:

- کتابخانه آیت الله مرعشی، قم (ج ۹، ص ۱۶۲) شماره ۳۳۸۴، ۲۲۰ ورق، ج ۴، احکام تیمم تا احکام اوانی

- کتابخانه آیت الله مرعشی، قم (ج ۹، ص ۳۲۴) شماره ۳۲۷، ۲۸۷ ورق، ج ۳، مباحث حیض

- کتابخانه آیت الله مرعشی، قم (ج ۱۱، ص ۱۹۷) شماره ۴۱۸۹، ۲۰۹ ورق، ج ۳، احکام الحیض

- کتابخانه آیت الله مرعشی، قم (ج ۱۱، ص ۱۹۶) شماره ۴۱۸۸، ۱۱۰ ورق، ۱۲۸۲ ق، ج ۲، مباحث وضوء تا آخر غسل جنابت

- کتابخانه آیت الله مرعشی، قم (ج ۱۱، ص ۱۹۸) شماره ۴۱۹۰، ۲۱۰ ورق، ج ۴، احکام تیمم تا احکام اوانی

- کتابخانه آیت الله مرعشی، قم (ج ۳۴، ص ۷۵۹) شماره ۱۳۷۶۲، ۲۰۸ ورق، ۱۲۸۱ق، ج ۱، کتاب الطهارة، به خط مولف
- کتابخانه امام صادق، قزوین (ج ۲، ص ۱۶۳) شماره ۴۵۹، ۳۰۶ ورق، ۱۲۸۱ق، ج ۱
- ۳۸- تذکرة الخواص فی تحقیق الاختصاص (عربی / حدیث)
- صورت مناظره‌ای است که هشام بن الحکم در مجلس هارون الرشید عباسی با گروهی از دانشمندان مذاهب داشته و در آن اثبات امامت حضرت امیرالمؤمنین (ع) می‌نماید. این رساله یکصد و چهل و هشتمین کتاب مؤلف است که به سال ۱۲۴۴ ق به نگارش درآمده است.
- * نسخه‌ها:
- کتابخانه آیت الله گلپایگانی، قم (ج ۲، ص ۸۱۹) شماره ۹۸۶/۵، ۱۱ ورق، ۱۲۴۴ق، به خط مولف.
- کتابخانه آیت الله مرعشی، قم (ج ۸، ص ۳۷۵) شماره ۳۱۴۳/۵، ۱۲ ورق، ۱۲۸۰ق.
- ۳۹- تذکرة الفؤاد (فارسی / مواعظ)
- در وعظ و خطابه و در هر مجلس با عنوان یک آیه به شرح و بسط موضوع پرداخته و هر مجلس را با ذکر مصیبت به پایان برده است و آن را به فرزندش هدیه کرده است و آن را رساله یکصدمین خود می‌داند.
- * نسخه:
- مرکز مطالعات و تحقیقات، قم (ج ۱، ص ۵۵۰) شماره ۶۴۳/۳، ۱۲۶۰ق.
- ۴۰- ترجمه تحفة الغرائب (فارسی / ادعیه)
- ترجمه کتاب تحفة الغرائب استادش شیخ عبدالعلی بن محمد گیلانی رشتی. در دوازده باب موافق اسامی دوازده امام و ماه‌های سال و بروج فلکی و پس از هر وردی به روش استادان علم اعداد، عددی را به ایامی معین به نحوی که از ائمه (ع) رسیده احتصاص داده است.
- * نسخه:
- مرکز احیاء میراث اسلامی، قم (ج ۴، ص ۲۲۳) شماره ۱۳۹۰/۲، ۱۶ ورق

۴۱- ترجمة الصلاة (فارسی / فقه)

(مستدرک الذریعة، ج ۱، ص ۱۵۳)

۴۲- ثواب صوم رمضان (عربی / حدیث)

روایت هایی در فضل و ثواب ماه رمضان که شیخ صدوق محمد بن علی ابن بابویه قمی در امالی خود آورده که البته بدون ذکر اسانید در این رساله آمده است.
* نسخه‌ها:

- کتابخانه آیت الله مرعشی، قم (ج ۲، ص ۳۳۹) شماره ۷۳۹/۳، ۵ ورق.

- کتابخانه آیت الله مرعشی، قم (ج ۱۹، ص ۱۶۰) شماره ۷۳۵۸/۶، ۳ ورق.

۴۳- جامع الخطب = عالم ذر (فارسی / ادب - تاریخ - مناقب)

کتابی است در جمع خطبه‌های گوناگون و نیز خطبه‌هایی که مولف در آغاز برخی از کتابهایش آورده و در واقع جلد دوم از کتاب بحر العرفان اوست و به نام «عالم ذر» هم آمده است و شامل دو دفتر می‌باشد. کتاب در شب سیزدهم شعبان در قزوین آغاز شده است و یکصد و بنجاهمین تالیف مولف می‌باشد.
* نسخه:

- کتابخانه آیت الله مرعشی، قم (ج ۳۴، ص ۷۵) شماره ۱ / ۱۳۷۶۱، ۲۷ ص، ق

۱۳ ق، به خط مولف.

۴۴- جامع الجامع (فارسی / تاریخ، مناقب - مواعظ)

مجالسی است در ذکر آیات، روایات، مواعظ، نصایح و مصائب اهل بیت پیامبر اسلام (ص) با عناوین «جامع». وی این مجالس را مدتی که در قزوین بود، جهت سخنرانی و منبر در آن شهر تنظیم نموده است و این کتاب یکصد و سی و هفتمین کتاب و رساله می‌باشد و در آن از کتابهای بدر المنیر و جامع المصائب و مصباح الذاکرین و مصباح الواعظین و بحر المواعظ خود نام برده و در مقدمه از ناصرالدین شاه به بزرگی یاد می‌کند.
* نسخه:

- کتابخانه آیت الله مرعشی، قم (ج ۳۴، ص ۷۵۶) شماره ۱۳۷۶۱/۲، ۷۰ ص، ق

ق ۱۳، به خط مولف

۴۵- جامع المسائل (... / فقه)

از آن در مقدمه کتابش تبصرة الناظرین یاد کرده است). مستدرک الذریعة، ج ۱، ص ۱۸۶)

۴۶- جامع المصائب فی نوائب آل علی بن ابی طالب (فارسی / سیره معصومین)

پاره‌ای از مصائب و واقعه شهادت حضرت امام حسین (ع) را در آورده و با اشاره به بعضی از فضائل آن حضرت و پدر بزرگوارش امیرالمؤمنین (ع). جلد دوم این اثر کنز المأمول است که خواهد آمد.

در مقدمه کتابش تبصرة الناظرین از آن یاد کرده است (مستدرک الذریعة، ج ۱، ص ۱۸۷)

* نسخه:

- کتابخانه آیت الله مرعشی، قم (ج ۱۸، ص ۱۷۵) شماره ۴۴/۴، ۷۰۰۳، ورق، به خط

مؤلف

۴۷- جام گیتی نما (فارسی / شعر)

منظومه ای است بسیار بزرگ در بحر تقارب، و در فضائل و تاریخ زندگانی حضرت پیامبر اکرم (ص) و امیرالمؤمنین (ع) به تقلید از شاهنامه فردوسی و حمله حیدری و جز این دو.

* نسخه‌ها:

- کتابخانه آیت الله مرعشی، قم (ج ۱۸، ص ۲۱۷) شماره ۷۰۴۵، ۲۵ ورق، مقداری از

آغاز آن آمده است

- کتابخانه آیت الله امامی، اصفهان (ج ۱، ص ۱۴۸) شماره ۱۳۶، ۱۳۷ ورق، ۱۲۵۴ ق.

- کتابخانه میرزا محمد کاظمینی، یزد (ج ۱، ص ۳۴) شماره ۱۹، ۱۷۱ ورق، ۱۲۳۵ ق

دیده شود.

۴۸- جَنّات عدن (عربی / اصول فقه)

منظومه‌ای در اصول فقه شیعی، از آن در مقدمه کتابش تبصرة الناظرین یاد کرده است.

(مستدرک الذریعة، ج ۱، ص ۱۹۱)

۴۹- جَنّة الأمان فی شرح دعاء کمیل (عربی / ادعیه)

در شرح دعای کمیل است. (مستدرک الذریعة، ج ۱، ص ۱۹۱)

۵۰- جُنْگ المخرقات (فارسی / ادب)

غزلهایی از سراینده با تخلص «عاصی» است، که در حدود ۱۵۰۰ بیت مرتب به ترتیب حروف، به روش غزل های حافظ شیرازی یا استقبال غزل های وی تنظیم شده است. مانند:

الا یا ایها العاصی اقم لیلا و شاملها

که در شب لطف و بخشایش رسد زایزد بمحفلها

* نسخه:

- کتابخانه آیت الله مرعشی، قم (ج ۶، ص ۸۲) شماره ۲۰۶۸/۷، ۵۸ ورق، به خط

مولف

۵۱- حاشیه علی أحادیث ثواب صوم رمضان (عربی / حدیث)

حاشیه ای است بعنوان «قوله- قوله» که بر احادیث ثواب روزه ماه رمضان، که مولف از امالی شیخ صدوق بدون سند جمع آوری کرده است، این حواشی به دستور آخوند ملا اسدالله رشتی در قزوین نوشته شده، و در صبح روز یکشنبه ماه جمادی الاولی ۱۲۷۰ ق به پایان رسیده است.

* نسخه:

- کتابخانه آیت الله مرعشی، قم (ج ۲، ص ۳۳۹) شماره ۷۳۹/۴، ۶ ورق.

۵۲- حقائق الشيعة (عربی / حدیث)

چند حدیث در فضائل حضرت امیرالمؤمنین و ائمه معصومین (ع) و صفات آنان در اخلاق و اعتقادات و جز اینها است.

* نسخه‌ها:

- کتابخانه آیت الله مرعشی، قم (ج ۸، ص ۳۷۵) شماره ۳۱۴۳/۷، ۱۶ ورق، ۱۲۸۰ ق

- کتابخانه آیت الله گلپایگانی، قم (ج ۳، ص ۱۶۴۱) شماره ۹۸۶/۸، ۱۴ ورق، ق ۱۳۰هـ.

۵۳- حلّ العقود (عربی / فقه)

در صیغه های عقود شرعی که آن را برای فرزندش «محمد علی» نگاشته است. (مستدرک

الذریعة، ج ۱، ص ۲۲۵)

۵۴- حل المشاکل (... / ...)

(مستدرک الذریعة، ج ۱، ص ۲۲۵)

۵۵- خاتمة التصانیف (فارسی / ادب)

در شرح خطبه شقشقیه حضرت امیرالمؤمنین (ع) بنظم و نثر است. مولف قطعه ای از خطبه را آورده، پس از آن ترجمه نثری و نظم کرده و بعد از ترجمه، به شرح نظم و نثر آن می‌پردازد، در شرح اشاره به بعضی از مراتب عرفانی و اخلاقی اشاره کرده و مطالبی راجع به علم و علما می‌آورد.

* نسخه:

- کتابخانه آیت الله مرعشی، قم (ج ۷، ص ۲۴۰) شماره ۶/۲۶۵۹، ۶۹ ورق، به خط

مولف

۵۶- خاتمة الحیات (فارسی / گوناگون)

کتابی است در موضوعات اعتقادی، اخلاقی و تاریخی که از دوازده فصل، دوازده عنوان و دو خاتمه ترتیب یافته و هر فصلی از سه مجلس، از یک مقاله و پنج تکمله برخوردار می‌باشد. مؤلف در مقدمه این اثر می‌گوید که دارای بیش از هفتصد تالیف می‌باشد و این کتاب را در ۱۹ محرم سال ۱۲۸۸ ق تالیف نموده است.

* نسخه:

- کتابخانه آیت الله مرعشی، قم (ج ۳۷، ص ۳۰۱) شماره ۱/۱۴۷۲۷، ۳۳۳ ورق، -

۱۲۸۸ ق، به خط مولف

۵۷- خطبه ها (فارسی / ادب)

چند خطبه ادبی با تضمین قصیده‌هایی از مؤلف که در مناسبت‌های متبرکه انشاء شده است. در هر یک از آنها در ۴ مرحله سخن می‌رود: اول خطبه‌های فارسی، دوم قصیده‌ای به فارسی، سوم: خطبه به عربی، چهارم: نام یکی از علمای بزرگ.

* نسخه:

- کتابخانه آیت الله مرعشی، قم (ج ۶، ص ۸۲) شماره ۶/۲۰۶۸، ۱۶ ورق، به خط

مولف، ناقصه الآخر

۵۸- خلاصة الخلاصة (عربی / ریاضیات)

در شرح خلاصة الحساب شیخ بهایی (مستدرک الذریعة، ج ۱، ص ۲۳۳)

۵۹- خلاصة الفوائد فی شردمة من المسائل الحکمیة (عربی / فلسفه)

مشمول است بر فوائدی: ۱- در بیان اسماء بهشت ۲- در بیان معنی ایجاد و وجود ۳- در بیان سنخیت میان اسم و مسمی ۴- در تحمید ۵- در معانی عامه در بیان اینکه وجود حق اشیاء بتحقیق است. تالیف کتاب ۲۳ صفر و ۱۶ جمادی الاولی ۱۲۸۶ ق در قزوین بوده است.

* نسخه:

- دانشکده الهیات مشهد (ج ۲، ص ۹۸) شماره ۹۵۱/۲، ۱۷۴ ورق.

۶۰- دادار نامه (فارسی / شعر)

سروده بسیار مفصلی به تقلید از شاهنامه فردوسی در مدح و منقبت و حالات و کرامات حضرت رسول اکرم (ص) است، تالیف در سال ۱۲۶۰ ق صورت گرفته و به منوچهرخان معتمد تقدیم شده است. بنای مؤلف بر آن بوده که برای ۱۴ معصوم این سروده ادامه داشته باشد و نمی دانیم که این کار انجام گرفته یا نه؟

* نسخه:

- کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، قم (ج ۱۷، ص ۱۳۲) شماره ۶۵۴۴، ۲۱۷ ورق، ناقصه الأول

۶۱- دافع البلیة (عربی / تفسیر قرآن)

تفسیری بزرگ و مفصل که در مقدمه جلد اول، تا چهل جلد پیش بینی شده است، اما ظاهراً تا ۲۴ جلد آن نگاشته شده است. این تفسیر مزجی و مستند بر احادیث و روایات ائمه طاهرین (ع) با اشاره به مباحث ادبی و لغوی و عرفانی و نقل گفته‌های شیخ طبرسی مجمع البیان است. دارای مقدمه ای با عناوین «هدایات» و «فتوحات» است، جلد اول آن به سال ۱۲۷۸ ق هنگام شیوع وباء و ناامیدی مولف از زنده ماندن، شروع شده است.

در پایان جلد اول مولف اشاره می‌کند که سنش به ۶۹ رسیده و پایان تالیف آن مصادف با هفته درگذشت تنها فرزند ذکورش، محمد رفیع بوده است. جلد سوم آن در جمادی الاولی سال ۱۲۹۰ ق به پایان رسیده است.

* نسخه‌ها:

- کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، قم (ج ۹، ص ۵۸) شماره ۳۲۷۳، ۲۵۸ ورق به خط مولف، ج ۳، آیات ۶۵ تا ۹۶ سوره بقره

- کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، قم (ج ۱۱، ص ۲۰۲) شماره ۴۱۹۹، ۲۲۹ ورق، ج ۳

- کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، قم (ج ۱۱، ص ۲۰۱) شماره ۴۱۹۷، ۲۸۱ ورق، ج

۱ تا آیه ۲۳ سوره بقره، ۱۲۷۸ ق، به خط مولف

- کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، قم (ج ۱۱، ص ۲۰۲) شماره ۴۱۹۸، ۳۲۳ ورق، ج

۲، آیه ۲۳ تا ۶۵ سوره بقره

- کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، قم (ج ۳۴، ص ۷۶۰) شماره ۱۳۷۶۳، ۳۴۳ ورق،

۱۲۷۸ ق، بخط المؤلف

- کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران (ج ۱۶، ص ۲۱۹) شماره ۶۲۱۳، ۲۸۷ ورق، ج ۱

- مجلس شورای اسلامی، تهران (ج ۳۴، ص ۱۱۵) شماره ۱۱۹۹۸، ۲۲۸ ورق.

۶۲- الدر المضية في تحقيق مسألة البداء^۱ (عربی / عقائد)

در تحقیق مسأله بداء. مولف بعضی از عبارات عربی این رساله را در کتاب فارسی اش به

نام وسیله النجاة آورده است (الذریعة، ج ۸، ص ۱۰۷)

ار آنجا که رساله وسیله النجاة به سال ۱۲۶۹ ق تمام شده است، تاریخ این کتاب قبل از

آن می‌باشد.

آقا بزرگ تهرانی که کتاب را رؤیت کرده است، اشاره می‌کند که مولف تفصیل مسأله بداء

را به خاتمه کتاب اصولی پدرش، بنام جواهر الاصول که حاشیه ای بر معالم الاصول است،

ارجاع و حواله می‌دهد (الکرام البررة، ج ۳، ص ۳۱۲)

۱ در کتاب مستدرک الذریعة، ج ۱ ص ۲۴۲ نام این کتاب اینگونه آمده است: «الدرة المضية في احوال الائمة عليهم السلام».

۶۳- دُرر الاقوال فی فقه سید الرسل و آله المفضال (عربی / فقه)

در چند مجلد:

جلد دوم: فتاویٰ فقهی مولف است، در سال ۱۲۷۵ ق به پایان رسیده است و به ناصر الدین شاه تقدیم شده است.

جلد سوم: از کتاب زکات و خمس و صوم تا حج، شرح کتاب جنة المأوی استادش سید محمد شهشهبانی اصفهانی است.

جلد هشتم: از کتاب المتاجر تا آخر کتاب المساقاة.

جلد دهم: شرحی توضیحی مختصری است بر ارجوزه ای که مولف در آن الروضة البهية شهید ثانی را به نظم کشیده بود، به سال ۱۲۷۸ ق.

جلد یازدهم: قصاص و دیات است.

وی کتاب الوقف تا نکاح و بخشی از وکالت و صلاة را به سال ۱۲۵۶ ق نوشته است و کتاب الوصیة به سال ۱۲۷۷ ق نگارش شده است.

* نسخه‌ها:

- کتابخانه امام صادق (ع)، قزوین (ج ۲، ص ۲۹۰) شماره ۵۹۴، ۱۲۵۶ ق، به خط مولف، کتاب الوقف تا نکاح و بخشی از وکالت و صلاة

- مجلس شورای اسلامی، تهران (فهرستواره دنا، ج ۴، ص ۱۱۴۱) شماره ۱۷۵۷۹، ۱۲۷۹ ق، بخط مولف، کتاب نکاح

- کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، قم (ج ۸، ص ۹) شماره ۲۸۰۷، ۹۹ ورق، ۱۲۵۶ و ۱۲۷۰ و ۱۲۷۹ و ۱۲۷۸ ق، ج ۱۰، حدود و دیات

- کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، قم (ج ۳۴، ص ۷۶۶) شماره ۱۳۷۶۶، ۲۰۸ ورق - ۱۲۸۷ ق، به خط مولف، ج ۷ کتاب متاجر تا آخر کتاب مساقاة

- کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، قم (ج ۳۴، ص ۷۶۸) شماره ۱۳۷۶۸، ۱۴۶ ورق، ۱۲۷۹ ق، به خط مولف، ج ۹، کتاب عتق یا آخر کتاب لقطه

- کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، قم (ج ۳۴، ص ۷۶۸) شماره ۱۳۷۶۵، ۲۵۴ ورق، ۱۲۷۰ ق، ج ۹، کتاب احیاء الموت تا آخر ارث

- کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، قم (ج ۳۴، ص ۷۶۷) شماره ۱۳۷۶۷، ۱۹۱ ورق، ق ۱۳، ج ۲، کتاب الصلاة.
- کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، قم (ج ۲۵، ۱۱۳) شماره ۹۷۷۴، ۱۰۹ ورق، کتاب الوصیة
- کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، قم (ج ۱۱، ص ۱۹۹) شماره ۴۱۹۳، ۱۷۱ ورق، ج ۹، کتاب العتق تا آخر کتاب اللقطه
- کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، قم (ج ۱۱، ص ۱۹۸) شماره ۴۱۹۱، ۲۸۳ ورق، ۱۲۸۷ ق، ج ۸، متاجر تا آخر مساقاة
- کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، قم (ج ۱۱، ص ۱۹۹) شماره ۴۱۹۲، ۱۷۲ ورق، به خط مولف، ج ۹، احیاء موات تا ارث
- کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، قم (ج ۱۱، ص ۲۰۰) شماره ۴۱۹۵، ۱۵۹ ورق، ۱۲۸۱ ق، ج ۱۱.
- کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، قم (ج ۱۱، ص ۲۰۰) شماره ۴۱۹۴، ۱۱۷ ورق، به خط مولف، ج ۱۱، قصاص و دیات
- کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، قم (ج ۱۱، ص ۲۰۱) شماره ۴۱۹۶، ۲۲۹ ورق، ۱۲۷۹ ق، طلاق و نکاح.
- ۶۴- درج الدرائج فی تحقیق مطالب المناهج (عربی / فقه)
- در کتابش تبصرة الناظرین از این کتاب یاد کرده است. (مستدرک الذریعة، ج ۱، ص ۲۴۲)
- ۶۵- دلیل المتحیرین (عربی / عرفان)
- در آداب دعا و اسباب اجابت دعا و موانع آن. در کتابش وسیلة النجاة از آن یاد کرده است (الذریعة، ج ۸، ص ۲۶۰)
- از آنجا که کتاب وسیلة النجاة به سال ۱۲۶۹ ق نگارش یافته تالیف این کتاب قبل از این تاریخ خواهد بود.
- ۶۶- دیوان الرشتی (عربی / شعر)
- پیرامون (شش هزار و پانصد) بیت در مناجات و اخلاق و فضائل و مدائح اهل بیت (ع) و پاره‌ای از قصاید با عناوین مخصوص مانند:

«شوق الانمه» و «هواطل العينين لذخر النشأتين» و «مساكب الابد في حكاية الاسد» و «مثير الاحزان في حكاية كوفان» و مانند اینها. در پایان هم چندقطعه شعر به فارسی از خود مولف آمده است.

* نسخه:

- کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، قم (ج ۸، ص ۱۱۰) شماره ۲۹۱۷، ۲۳۰ ورق، ۱۲۸۷ ق.

۶۷- ذریعة الوداد (فارسی / تفسیر قرآن)

گفتگوی کوتاه درباره سوره یوسف و بعضی از پرسشها و پاسخهای مربوط به آن، در یک مقدمه و یک باب و یک خاتمه مقدمه در فضائل قرآن است. باب آن در وجه نزول سوره یوسف و خاتمه در بعضی از سؤالات و جوابها پیرامون مطالب مربوط به این سوره که در سال ۱۲۵۶ ق نوشته شده است.

این اثر در حقیقت برداشت گونه‌ای از کتاب تفسیر حدائق الحقائق نوشته معین الدین فراهی هروی، مشهور به ملا مسکین، متوفای ۹۰۸ ق می‌باشد و تفسیری دارای مشربی عرفانی است که در آن بیشتر تأویلات عارفانه به چشم می‌خورد. ذریعة الوداد از نظر ادبی و زیبایی کلام در جایگاه قابل تحسینی قرار دارد.

* نسخه‌ها:

- کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، قم (ج ۶، ص ۸۱) شماره ۲۰۶۸/۴، ۱۵ ورق، به خط مولف

- مرکز احیاء میراث اسلامی، قم (ج ۳، ص ۲۶۸) شماره ۱۰۳۷، ۲۱۸ ورق، ۱۲۸۱ ق.

** چاپ:

- قم، کتابخانه تخصصی تفسیر و علوم قرآنی، ۱۴۲۹ ق، ضمن میراث قرآنی شیعه، ج ۱، ص ۴۱۳-۴۷۰، تحقیق مهدی کرباسی بعنوان ذریعة الوداد، درنگی در سوره یوسف

۱ در کتاب الذریعة ج ۱۰، ص ۲۱ نام کتاب ذخیره المعاد و ذریعة الوداد آمده است و در کتاب مستدرک الذریعة ج ۱، ص ۲۵۲ یکبار به اسم «ذخیره المعاد فی احوال المعاد و بار دیگر در ج ۱ ص ۲۵۵ «ذریعة الوداد فی تفسیر سوره یوسف» آمده است، که گوئی دو کتابند، اما در واقع مولف کتابی با اسم ذخیره المعاد ندارد، خود وی در مقدمه ذریعة الوداد می‌نویسد: مستمّا گردانیدم به ذریعة الوداد و ذخیره گردانیدم از برای روز معاد. پس به نظر می‌رسد در واقع یک کتاب باشد.

۶۸- رساله در عشق و عرفان (فارسی / عرفان)

رساله ای بسیار کوتاه در عشق و عرفان است و پس از نگاشتن ۹۰ کتاب و رساله آن را نگاشته است.

* نسخه:

- کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، قم (ج ۳۴، ص ۷۷۱) شماره ۱۳۷۶۹/۲، ۲ ورق، به خط مولف، ق ۱۳ هـ.

۶۹- رسائل الرسائل فی لب من المسائل (... / ...)

در کتابش تبصرة الناظرین از این کتاب یاد کرده است. (مستدرک الذریعة، ج ۱، ص ۲۶۲)

۷۰- رضوان الأمال (عربی / اصول فقه)

حاشیه ای است بر کتاب رضوان الآملین فی حاشیة القوانین تألیف استادش سید محمد شهشهانی اصفهانی. (مستدرک الذریعة، ج ۱، ص ۲۶۶)

۷۱- الرموز الصادقية (... / ...)

(مستدرک الذریعة، ج ۱، ص ۲۶۷)

۷۲- روضة الاحباب (فارسی / تاریخ، اعتقادات و مناقب)

۳۰ مجلس در مواظ ماه مبارک رمضان است. آنگاه که وی از قزوین به اصفهان مراجعت نموده و در مسجد ذوالفقار آن شهر به سال ۱۲۶۶ ق در سن ۳۷ سالگی منبر می رفته و آنها را برای استفاده دیگران تنظیم و به صورت کتاب در آورده و آن یکصد و سومین کتابی که نوشته است. (الذریعة: ۱۶۴/۱۸)

* نسخه:

- کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، قم (ج ۳۴، ص ۷۷۱) شماره ۱۳۷۶۹/۳، ۴۴ ورق، ۱۲۶۶ ق به خط مولف، شامل ۱۳ مجلس است.

۷۳- الروضة الحسينية (... / عقائد)

در مقدمه کتابش تبصرة الناظرین از آن یاد کرده است. (مستدرک الذریعة، ج ۱، ص ۲۷۱)

۷۴- روض الرياض (عربی / اصول فقه)

شرح مختصری است با عناوین «قوله - قوله» بر کتاب معالم الاصول شیخ حسن بن زین الدین شهید ثانی که پس از شرح مفصل ترش ریاض الارواض که دزدان آن را بغارت بردند، نوشته شده است. تالیف کتاب سال ۱۲۵۸ ق می باشد. گویا کتاب در ۴ جلد می باشد.

* نسخه:

- کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، قم (ج ۶، ص ۷۶) شماره ۲۰۶۵/۱، ۶۰ ورق، به خط مولف، جزء اول.

۷۵- ریاض الارواض (عربی / اصول فقه)

شرحی مفصل بر کتاب معالم الاصول شیخ حسن بن زین الدین شهید ثانی است. نام کتاب و نگارنده در دیباچه آمده است و به سال ۱۲۷۲ ق به نگارش درآمده است. ظاهراً این کتاب در یکی از سفرهای مولف دزدیده شده و مولف دوباره آن را نوشته است.

* نسخه:

- مجلس شورای اسلامی، تهران (ج ۱۶، ص ۷۱) شماره ۵۲۴۰، ۱۲۷ ورق، ۱۲۷۲ ق، به خط مولف

۷۶- زینة الأیادی (... / ...)

(مستدرک الذریعة، ج ۱، ص ۲۸۲)

۷۷- زاد السالکین (... / اخلاق)

در آداب سیر و سلوک و بیان شرائط و راههای مختلف آن، که در کتابش وسیلة النجاة و همچنین در کتاب ذخیرة المعاد و ذریعة الوداد فی تفسیر سوره یوسف (الذریعة، ج ۱۲، ص ۲) و همچنین در مقدمه کتابش تبصرة الناظرین از آن یاد کرده است. (مستدرک الذریعة، ج ۱، ص ۲۷۵)

از آنجا که کتاب وسیلة النجاة به سال ۱۲۶۹ ق نگارش یافته تالیف این اثر قبل از این تاریخ می باشد.

۷۸- زین الواعظین (فارسی / تاریخ، اعتقادات و مناقب)

۳۱ مجلس در مواظ ماه مبارک رمضان سال ۱۲۷۱ ق است، آنگاه که مولف در قزوین

سخنرانی می‌کرده است. وی آن را برای استفاده فرزندش یا دیگر سخنرانان به سال ۱۲۸۱ گردآوری نموده است. این کتاب چهارصد و هفتاد و سومین کتابی است که وی نگاشته است.
* نسخه:

- کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، قم (ج ۳۴، ص ۷۷۵) شماره ۱۳۷۷۱/۳، ۱۱۰ ورق،
۱۲۸۱ ق به خط مولف

۷۹- سبع المثانی (فارسی / مواعظ)

کتابی است به سبک مجالس و عظم و خطابه، مرتب بر سیزده مجلس و یک خاتمه. در آغاز هر مجلس آیه‌ای را مطرح و با استشهاد به احادیث و داستان‌های تاریخی و اشعار به شرح و بسط موضوع پرداخته، آیه مبارکه نور، برخی از آیات اول سوره مبارکه بقره و آیات مبارکه سوره شمس مورد ترجمه و تفسیر واقع شده است و در پایان هر مجلسی به ذکر مصیبت اهل بیت (ع) پرداخته است. در کتابش مصائب المعصومین هم از آن یاد کرده است.
* نسخه:

- مرکز مطالعات و تحقیقات اسلامی، قم (ج ۱، ص ۵۵۰) شماره ۶۴۳/۲، ۱۶۰ ورق،
۱۲۶۰ ق.

۸۰- سیل السبل فی آراء العرفان من الرسل (... / عرفان)

در مقدمه کتابش تبصرة الناظرین از آن یاد کرده است. (مستدرک الذریعة، ج ۱، ص
۲۸۷)

۸۱- سراج اللحد فی شرح دعاء السمات (فارسی / ادعیه)

شرح و ترجمه مختصری است بر دعای سمات که مولف در ۲ رجب ۱۲۵۷ ق به پایان رسانیده است.

* نسخه:

- مرکز مطالعات و تحقیقات اسلامی، قم (ج ۱، ص ۲۹۸) شماره ۳۴۰/۵، ۲۹ ورق،
۱۲۷۶ ق.

۸۲ - سر الاسرار (... / ...)

در کتابش مصائب المعصومین از آن یاد کرده است. (مستدرک الذریعة، ج ۱، ص ۲۸۸)

۸۳ - سفينة النجاة (... / فقه)

در صیغه‌های عقد و نکاح.

در مقدمه کتابش تبصرة الناظرین از آن یاد کرده است (مستدرک الذریعة، ج ۱، ص ۲۹۶)

۸۴ - سوانح السفر (فارسی / متفرقات)

در دو جلد، که گزارشی است از سفر وی از اصفهان به رشت در سال ۱۲۶۷ ق و در آن مطالب فکاهی نقل کرده و آن را با سه قصیده درباره امام حسین (ع) به پایان برده است. وی اشاره کرده است که این کتاب بعد از نگارش صد و پنجمین کتاب و رساله وی تألیف شده است. وی از این سفرنامه در ربیع الثانی سال ۱۲۶۷ ق در محله سبزه میدان رشت فارغ شده است و نسخه کتاب را در سال ۱۲۷۹ ق نگاشته است. (الذریعة، ج ۱۲، ص ۲۵۳ و الکرام البررة، ج ۳، ص ۳۱۲). وی در کتابش تبصرة الناظرین از این کتاب یاد کرده است. (مستدرک الذریعة، ج ۱، ص ۲۹۸)

۸۵ - سی و یک خطبه (فارسی / عربی / ...)

به نظم و نثر و فارسی و عربی که در بیشتر آنها به واقعه کربلا و شهادت امام حسین (ع) اشاره می‌کند.

* نسخه:

- کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، قم (ج ۱۸، ص ۱۷۴) شماره ۷۰۰۳/۱، به خط مولف

۸۶ - شدّ العضد (عربی / حدیث)

رساله‌ای پیرامون اصول چهار صد گانه حدیثی اصحاب ائمه (ع) در کتابش تبصرة الناظرین از آن یاد کرده است (مستدرک الذریعة، ج ۱، ص ۳۰۲)

۸۷ - شدّ الوثیق (... / سیره المعصومین)

مختصری از احوال چهارده معصوم (ع) در ۱۴ باب. در مجموعه‌ای که بعضی از آن را سال ۱۲۶۷ ق تألیف کرده است و به سال ۱۲۷۹ ق بوسیله ملا عبدالجواد بن لطف علی

کتابت شده است. شیخ آقا بزرگ تهرانی نسخه این مجموعه را در مجموعه‌ای از آثار مولف که دارای تاریخ ۱۲۷۶ ق بوده است، در نزد سید محمد رضا تبریزی آن هنگام که ساکن نجف شده بود، دیده است.

(الکرام البررة، ج ۳، ص ۳۱۳)

۸۸- شرح الفیه ابن مالک (فارسی / نحو)

شرحی است مزجی و کوتاه بر الفیه ابن مالک طایی در علم نحو که پیرامون سالهای ۱۲۶۸ تا ۱۲۷۱ ق نگاشته شده است.

* نسخه:

- کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، قم (ج ۳۴، ص ۷۷۶) شماره ۱۳۷۷۲، ۱۳۴ ورق، ۱۲۷۱ ق، به خط مولف

۸۹- شرح عبادات ائمه (ع) (فارسی / عقائد)

در چگونگی احوال حضرات معصومین (ع) هنگام عبادت و نیایش به درگاه خداوند مخصوصاً احوال حضرت امام سجاد (ع).

* نسخه:

- مرکز احیای میراث اسلامی، قم (ج ۶، ص ۲۴۲)، شماره ۲ / ۲۲۳۵، ۲ ب. ق. ۱۴.
۹۰- شمائل النبی (ص) (فارسی / سیره معصومین)
در چگونگی خلقت نور پیامبر اکرم (ص) و زیبایی صورت و سیرت آن حضرت به نظم و نثر شیوا با تخلص مؤلف «عاصی».

* نسخه:

- کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، قم (ج ۸، ص ۳۷۳) شماره ۳۱۴۳/۲، ۶ ورق، ۱۲۸۰ ق.
۹۱- شور و شیرین (فارسی / شعر)
مثنوی نظیر نان و حلواى شیخ بهایی که از آن در کتابش وسیلة النجاة یاد کرده است.
(الذریعة، ج ۱۴، ص ۲۴۵، مستدرک الذریعة، ج ۱، ص ۳۳۴)

از آنجا که کتاب وسیلة النجاة به سال ۱۲۶۹ ق نگارش یافته، سرودن این اشعار می‌بایست قبل از این تاریخ باشد.

۹۲- صحة الاصول الاربعة (عربی / حدیث)

در اثبات صحت احادیث کتاب کافی و من لا یحضره الفقیه و الاستبصار و تهذیب الاحکام که از اصول اربعمانه گرفته شده اند، و پاسخی است به اعتراضات یکی از علماء قزوین که به سال ۱۲۶۷ ق در ابراهیم آباد قزوین نگاشته شده است.
* نسخه:

- کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، قم (ج ۷، ص ۲۳۸) شماره ۱/۲۶۵۹/۶ ورق، ۱۲۶۸ ق، به خط مولف

۹۳- ضیاء الذاکرین (... / تراجم)

زندگینامه خطباء و ذاکرین امام حسین (ع) که مولف آنها را می‌شناخته است. در مقدمه کتابش تبصرة العوام از این کتاب یاد کرده است. (مستدرک الذریعة، ج ۱، ص ۳۵۰)

۹۴- ضیاء العیون فی الاذکار (... / ادعیه)

ادعیه و اوراد و اذکار مختلف.

در مقدمه کتابش تبصرة الناظرین از آن یاد کرده است (مستدرک الذریعة، ج ۱، ص ۳۵۱)
۹۵- طریق الرياضیات (... / عرفان)

در مقدمه کتابش تبصرة الناظرین از آن یاد کرده است. (مستدرک الذریعة، ج ۱، ص ۳۵۴)

۹۶- عالم فنا (فارسی / عرفان)

در شرح عالم فنا و روزگاران آن که مولف به درخواست بعضی از دوستان به روش عارفان، با شواهدی از احادیث و روایات اهل بیت (ع) نگاشته شده است.
* نسخه:

- مرکز احیاء میراث اسلامی، قم (ج ۶، ص ۲۴۳) شماره ۴/۲۲۳۵، ۳ ورق، ق ۱۳.

۹۷- العبادة الحقیقیة (عربی / عرفان)

در بیان عبادت حقیقی و اطاعت واقعی و مطلوب شریعت و دین مقدس اسلام، خصوصاً پیرامون نماز و احوال عرفانی نمازگزار صاحب شریعت وارد شده، به همراه اشعاری از عارفان و صوفیان معروف به زبان فارسی.

* نسخه:

- مرکز احیاء میراث اسلامی، قم (ج ۵، ص ۲۴۳) شماره ۳/۲۲۳۵، ۳ ورق.

۹۸- عوالم العالم (... / تراجم)

در زندگینامه دانشمندان جهان (مستدرک الذریعة، ج ۱، ص ۳۷۳)

۹۹- غزوه خبیر (فارسی / ...)

منظومه درباره جنگ خبیر و رشادتهای امیر المؤمنین (ع) که اول آن این چنین است:

الهی بگویم مرا باک نیست تو دانی مرا فهم و ادراک نیست

شیخ آقا بزرگ تهرانی گزارش نسخه آن را که در نزد فخرالدین نصیری موجود بوده است،

داده است. (الذریعة، ج ۱۶، ص ۵۴)

۱۰۰- غوث الانام (عربی / عقائد)

متنی است کلامی و بسیار مختصر در اصول دین و ادله‌ای که بر آن می‌توان اقامه کرد. این

متن برای مبتدیان علم کلام نوشته شده است با عناوین «والدلیل علی...»^۱

* نسخه‌ها:

- کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، قم (ج ۸، ص ۳۷۵) شماره ۶/۳۱۴۳، ۱۲۸۰ ق.

- کتابخانه آیت الله گلپایگانی، قم (ج ۶، ص ۲۹۷۸) شماره ۷/۹۸۶، ۱ ورق، ق ۱۳،

ناقص

۱۰۱- غیاث الوری فی احوال سابقین اهل اصفهان (عربی / تراجم)

* نسخه:

- کتابخانه آیت الله گلپایگانی، قم (ج ۶، ص ۲۹۸۸) شماره ۶/۹۸۶، ۱ ورق، ق ۱۳.

۱۰۲- فروع الفوائد (... / ...)

در کتابش مصائب المعصومین از آن یاد کرده است (مستدرک الذریعة، ج ۱، ص ۳۸۶)

۱۰۳- فضائل حضرت امیرالمؤمنین علی (ع) (فارسی / سیره معصومین)

شرح داستان آب رسانی پیرزال که به حضرت امیرالمؤمنین (ع) نسبت داده شده است،

مؤلف برخی از عبارات را به نظم کشیده است.

۱ در فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه آیت الله مرعشی، ج ۸، ص ۳۷۵ آمده است که این رساله همان رساله اعتقادات شیخ طوسی است که رشتی نام خود را در آغاز آن افزوده است.

* نسخه:

- کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، قم (ج ۳۷، ص ۳۰۲) شماره ۱۴۷۲۷/۲، ۱۶ ورق،

ق ۱۳

۱۰۴- الفوائد فی علم النحو (... / ادبیات)

در کتابش تبصرة الناظرین از آن یاد کرده است. (مستدرک الذریعة، ج ۱، ص ۳۹۴)

۱۰۵- قبلة الآفاق فی کشف رموز کلام الملک الخلاق (... / تفسیر قرآن)

در مقدمه کتابش تبصرة الناظرین از آن یاد کرده است. (مستدرک الذریعة، ج ۱، ص

۴۰۳)

۱۰۶- القواعد فی علم الصرف (... / ادبیات)

در مقدمه کتابش تبصرة الناظرین از آن یاد کرده است. (مستدرک الذریعة، ج ۱، ص

۴۰۹)

۱۰۷- القواعد و الفوائد (... / ...)

(الذریعة، ج ۱۷، ص ۱۹۳)

محتمل است که این عنوان با کتاب الفوائد فی علم النحو و القواعد فی علم الصرف که

در مستدرک الذریعة، ج ۱، ص ۳۹۴ و ۴۰۹ آمده است، متحد باشد.

۱۰۸- قوانین المصائب (... / تراجم)

به نظم و نثر که در زندگینامه و احوالات استادش سید محمد باقر حجة الاسلام شفتی

اصفهانى نگاشته شده است. (مستدرک الذریعة، ج ۱، ص ۴۱۱)

۱۰۹- قیام الحجة (فارسی / تفسیر قرآن)

تفسیری از آیه‌های سوره بقره ۳۰-۳۳ «اذ قال ربک للملائكة انی جاعل فی الارض خليفة

... انی اعلم غیب السماوات و الارض» با نکاتی چند پیرامون علم الهی و نام هایی که به آدم

آموخته شد. تالیف آن به سال ۱۲۸۳ ق می باشد و دارای یک مقدمه و ۸ عنوان.

* نسخه‌ها:

- کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، قم (ج ۱۷، ص ۳۷) شماره ۶۴۲۷، ۵۹ ورق، ۱۲۸۳

ق، به خط مولف

- کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، قم (ج ۳۴، ص ۷۷۳) شماره ۱/ ۱۳۷۷۱، ۷۸ ص، ۱۲۸۳ ق، به خط مولف

۱۱۰- کشف الاسرار (عربی / عقاید)

رساله مختصری در تحقیق حالات انسان، این کتاب را در سن ۲۱ سالگی، یعنی به سال ۱۲۴۳ ق یا ۱۲۴۵ ق نگاشته است.
* نسخه:

- مرکز مطالعات و تحقیقات اسلامی، قم (ج ۱، ص ۲۹۷) شماره ۲/ ۳۴۰، ۳۴۰/۲.

۱۱۱- کشف الاسرار (عربی / عقائد)

رساله استدلالی در مباحث توحید و جبر و اختیار، که در تاریخ ۲۴ رمضان سال ۱۲۵۵ ق نگاشته است و مولف بعد از ۱۷ سال در ۱۷ ربیع الاول سال ۱۲۷۳ ق به این کتاب مراجعه نموده و اصلاحاتی در آن انجام داده است.
* نسخه:

- مرکز مطالعات و تحقیقات اسلامی، قم (ج ۱، ص ۲۹۷)، شماره ۱/ ۳۴۰، ۱۲۷۶ ق.

۱۱۲- کشف الاسرار و کواشف الانوار (عربی / فلسفه)

در چند جلد، شرحی است بر کتاب الشواهد الربوبية ملا صدرای شیرازی (مستدرک الذریعة، ج ۲، ص ۴۲۰)

۱۱۳- کشف الحجب (عربی / ادبیات)

شرحی است بر کتاب المطول سعدالدین تفتازانی در علم معانی و بیان، که از جمله کتابهای درسی حوزوی بوده است. آقا بزرگ اشاره می کند که مولف این کتاب را در فهرست تصایف خود آورده است. (الذریعة، ج ۱۸، ص ۲۷، مستدرک الذریعة، ج ۲، ص ۴۲۰)

۱۱۴- کشف المقال (عربی / فقه)

شرح استدلالی بر منظومه جنه المأوی استادش میرسید محمد شهشانی اصفهانی است. آقا بزرگ تهرانی اشاره می کند که مولف نام این کتاب را در فهرست تصانیف خود آورده است. (الذریعة، ج ۱۸، ص ۶۳، مستدرک الذریعة، ج ۲، ص ۴۲۲)

۱۱۵- کنز الاحباب فی الاوراد الاطیاب (... / ادعیه)

در مقدمه کتابش تبصره الناظرین از آن یاد کرده است. (مستدرک الذریعة، ج ۲، ص

(۴۲۵)

۱۱۶- کنز الاحزان^۱ (... / ...)

(الذریعة، ج ۱۸، ص ۱۴۲)

۱۱۷- کنز الإخوان فی مصائب آل عمران (... / تاریخ معصومین)

ظاهراً مجالسی است که برای واعظین و مداحان و سخنرانان مرتب شده است. در مقدمه

کتابش «تبصره الناظرین» از آن یاد کرده است. (مستدرک الذریعة، ج ۲، ص ۴۲۵)

۱۱۸- کنز العجائب فی کنوز الغرائب (... / ...)

در مقدمه کتابش تبصره الناظرین از آن یاد کرده است. (مستدرک الذریعة، ج ۲، ص

(۴۲۶)

۱۱۹- کنز الفوائد فی لب العقائد و فروع الفرائد (عربی / فقه)

در اصول دین پنجگانه و احکام طهارت و نماز، به صورت مختصر و فتوائی که برای عوام

نگاشته شده است.

* نسخه‌ها:

- کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، قم (ج ۸، ص ۳۷۴) شماره ۳۱۴۳/۴، ۱۲۸۰ ق.

- کتابخانه آیت الله گلپایگانی، قم (ج ۶، ص ۳۳۹۰) شماره ۹۸۶/۴، ۸ ورق، ۱۲۴۴ ق.

۱۲۰- کنز المأمول (شش دفتر) (فارسی / تاریخ)

این کتاب در واقع جلد دوم جامع المصائب مؤلف است که شامل احادیثی در فضائل و

مناقب که در کتابهای دیگر وی ذکر نشده می‌باشد، با اشعاری فارسی از خودش که به سال

۱ در الذریعة، ج ۱۸، ص ۱۴۲ آمده است: لمحمد حسین متخلص به «عاصی» المذکور آنفا و شماره قبلی که ذکر شده کتاب کنز الاحباب است که باز نوشته: لمحمد حسین الرشتی المتخلص به «عاصی» المذکور فی (۹: ۱۰۰۴) صاحب التصانیف و منها کنز الاحزان الآتی ذکره...

ناگفته پیداست که در عبارات ذریعة اشتباه چاپی صورت گرفته است و صحیح آن محمد محسن است. لکن به این اشتباه در جدول خطا و صواب که در آخرین جلد آمده، اشاره نشده است.

۱۲۶۵ ق تالیف شده است. وی در این کتاب مثنوی شور و شیرین را بمانند کتاب نان و حلوی جدش شیخ بهایی نگاشته است که مثنوی عرفانی است و برگرفته از روایات اهل بیت (ع) به قصد ترویج عرفان اسلامی در پرتو روایات اهل بیت. در کتابش وسیلة النجاة به این اثر ارجاع داده است (الذریعة، ج ۱۸، ص ۱۶۴). دفتر دوم و سوم از این مثنوی بزرگ به سال ۱۲۶۵ ق به پایان رسیده است.

* نسخه‌ها:

- کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، قم (ج ۳۴، ص ۷۶۹) شماره ۱/ ۱۳۷۶۹، ۴۴ ورق، ۱۲۶۵ ق، به خط مولف، دفتر دوم و سوم

- کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، قم (ج ۱۱، ص ۱۷۵) شماره ۷۰۰۳/۵، به خط مولف
۱۲۱- کنز المراثی (... / سیره معصومین)

در مقدمه کتابش تبصرة الناظرین از آن یاد کرده است. (مستدرک الذریعة، ج ۲، ص ۴۲۸)

۱۲۲- لبّ العقائد^۱ (عربی / عقائد)

کتابی در اصول دین به صورت مختصر و ساده به شکل سؤال و جواب با عناوین «فإن قيل الجواب» در ۵ فصل.

* نسخه‌ها:

- کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، قم (ج ۸، ص ۳۷۴) شماره ۳/ ۳۱۴۳، ۱۲۸۰ ق.

- کتابخانه آیت الله گلپایگانی، قم (ج ۶، ص ۳۴۳۳) شماره ۳/ ۹۸۶، ۸ ورق، ق ۱۳ ق.

۱۲۳- لوائح الطرائح فی طرائح اللوائح (... / ...)

در مقدمه کتابش تبصرة الناظرین از آن یاد کرده است. (الذریعة، ج ۱۸، ص ۳۷۴، مستدرک الذریعة، ج ۲، ص ۴۴۲)

۱ در فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، ج ۸، ص ۳۷۴ آمده است که این همان رساله «النکت الاعتقادیة» شیخ مفید است و رشتی نام خود را در حاشیه این نسخه افزوده است.

۱۲۴- لؤلؤ البحرين (فارسی / تفسیر القرآن)

در تفسیر آیه الکرسی و سوره القدر، در کتابش وسیله النجاة از این کتاب یاد کرده و اشاره کرده است که آن را به ناصرالدین شاه اهدا کرده است (الذریعة، ج ۱۸، ص ۳۷۸)

* نسخه:

- مجلس شورای اسلامی، تهران (نشریه دانشگاه، ج ۱۳، ص ۴۱۱) شماره ۲۱، ۱۲۷۸ ق.

۱۲۵- مثنوی شش دفتر (فارسی / شعر)

(دانشمندان و بزرگان اصفهان، ج ۲، ص ۶۴۷)

۱۲۶- متروک الاخوان (... / ...)

(الذریعة، ج ۹، ص ۱۰۰۴)

۱۲۷- متروک الانظار^۱ لتحقیق الحال فی سوانح الشهور و السنین (... / ...)

از آنجا که کتاب سوانح السفر به سال ۱۲۶۷ ق نگارش درآمده، تاریخ تالیف این کتاب قبل از این تاریخ خواهد بود.

آقا بزرگ تهرانی نسخه این کتاب را در مجموعه‌ای از رسائل مولف در نزد سید محمد رضا تبریزی در نجف اشرف رؤیت کرده است. (الذریعة، ج ۱۲، ص ۲۵۳، ج ۱۹، ص ۶۱، و الکرام البررة، ج ۳، ص ۳۱۲)

۱۲۸- مجالس (فارسی / متفرقات)

چند نسخه به این نام موجود است که مجموعاً محتوای آنها مجالسی است در فقه، حدیث، تاریخ، حکایات، اشعار و مجالس درباره جنگ احد و مجالس در موعظه و مناقب اهل بیت پیامبر (ع).

* نسخه‌ها:

- کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، قم (ج ۳۴، ص ۷۷۲) شماره ۱۳۷۷۰، ۱۱۷ ورق، ق ۱۳، به خط مولف، مجالس در فقه و حدیث و ...

۱ در مستدرک الذریعة، ج ۱، ص ۴۴۵. اینگونه از آن یاد شده: متروک الانظار فی احوال العالم و معرفه الدنیا.

- کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، قم (ج ۳۴، ص ۷۵۸) شماره ۴/۱۳۷۶۱، ۹ ص، ق ۱۳، به خط مولف، مجالس در موعظه و مناقب اهل بیت (ع).
- کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، قم (ج ۳۴، ص ۷۶۴) شماره ۴/۱۳۷۶۴، ۷ ص، ق ۱۳، به خط مولف، مجالسی درباره جنگ احد
- ۱۲۹- مجالس السور (فارسی /)**
در شرح ازدواج حضرت علی (ع) و حضرت فاطمه (ع). در کتابش تحفة المحمدیة از این کتاب یاد شده است. (فهرست نسخه های خطی مرکز مطالعات و تحقیقات اسلامی، ج ۱، ص ۲۹۹)
- ۱۳۰- مجمع الاذکار و مخزن الاسرار (... / ادعیه)**
در ادعیه و اوراد نقل شده از ائمه (ع). (مستدرک الذریعة، ج ۲، ص ۴۵۲)
- ۱۳۱- مجمع الانوار (عربی / اصول فقه)**
ارجوزة مفصلی در قواعد اصولی در چند «انوار» است، مولف در این مباحث عمده نظرش به دو استادش شیخ محمد حسین و سید ابوتراب خوانساری است. معلوم نگردید مرادش از شیخ محمد حسین چه کسی است؟
* نسخه:
- کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، قم (ج ۱۸، ص ۱۷۵) شماره ۳/۷۰۰۳، به خط مولف، فقط بخشی از آغاز ارجوزه است.
- ۱۳۲- مجمع المعانی (عربی / فقه)**
دو جلد است و حاشیه ای است بر ریاض المسائل سید علی طباطبائی معروف به صاحب ریاض. (مستدرک الذریعة، ج ۲، ص ۴۵۴)
- ۱۳۳- محمود نامه (فارسی /)**
مثنوی، در کتابش تبصرة الناظرین از آن یاد کرده است. (مستدرک الذریعة، ج ۲، ص ۴۶۰)
- ۱۳۴- مدائن الحکمة فی شرح الکلی الطبیعی فی وجوده وحدّه بالطبیعة المتبوعی و عدمه (عربی / منطق)**

رساله ای در شرح کلی طبیعی و مسائل دیگر فلسفی و منطقی دارای چند "مدینه" و هر مدینه در چند "شهر" و "اسبوع" است، در بیان کلی طبیعی و تقسیم آن و بیان اعتقاد کسانی که می‌گویند کلی طبیعی در خارج یافت نمی‌شود و بیان اثبات وجود آن در خارج. این رساله به درخواست یکی از علماء و فضلا به سال ۱۲۸۹ ق در شهر قزوین نگاشته شده است. وی در مقدمه کتاب، از اقامت در شهر قزوین رنج برده و آرزو نموده که دیگر بار به اصفهان بازگردد. وی به علت تدارک سفر مکه معظمه، این کتاب را نیمه رها ساخته و قول داده در مسیر مکه یا پس از مراجعت از حج آن را به انجام برساند. با این کتاب تالیفات وی به ۵۱۶ جلد می‌رسد.

* نسخه‌ها:

- کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، قم (ج ۳۴، ص ۷۷۴) شماره ۱۳۷۷۱/۲، ۳۵ ورق، ۱۲۸۹ ق، به خط مولف

- دانشکده الهیات مشهد (ج ۲، ص ۹۸) شماره ۹۵۱/۱، ۱۰۴ ورق.

۱۳۵- مدینه الابحاث فی مسائل المیراث (عربی / فقه)

منظومه ای است در سیصد و سی و شش بیت در احکام ارث و طبقات وارثین و جز اینها از مسائلی که مربوط به آن است.

* نسخه:

- کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، قم (ج ۴، ص ۱۵۳) شماره ۱۳۷۹/۴، ۱۳ ورق، به خط مولف

۱۳۶- مرآة السبیل (... / ...)

(الذریعة، ج ۲۰، ص ۲۷۲)

۱۳۷- مرآة الشریعة فی احکام الشریعة^۱ (... / فقه)

(الذریعة، ج ۲۰، ص ۲۷۴) وی در مقدمه کتابش تبصرة الناظرین یاد کرده است

(مستدرک الذریعة، ج ۱، ص ۴۶۸)

۱ الذریعة، ج ۲۰، ص ۲۷۴ ولکن استاد اشکوری در مستدرک الذریعة، ج ۱، ص ۴۶۸ فرموده است: لعله «فی مراتب الشیعة» و قد خطأنا فی القراءة.

۱۳۸- مرآة العاشقين (فارسی / عرفان)

منظومه کوتاهی است به سبک گلشن راز شیخ محمود شبستری در سبک و شرايط آن. مولف در اشعارش «عاصی» تخلص می‌کند و آنها را در اصفهان در ۱۱ ربیع الاول ۱۲۴۲ ق به پایان رسانده است.

* نسخه:

- مرکز مطالعات و تحقیقات اسلامی، قم (ج ۱، ص ۲۹۸) شماره ۳/۳۴۰، ۹ ورق، ۱۲۷۶ ق.

۱۳۹- مرآة المسائل فی المقامات و الرسائل (... / ...)

در مقدمه کتابش تبصرة الناظرین از آن یاد کرده است. (مستدرک الذریعة، ج ۲، ص ۴۹۶)

۱۴۰- مراجع الضمائر (عربی / فقه)

در توضیح و ارجاع ضمائر کتاب الروضة البهية شهید ثانی که در دو جلد تالیف شده است. این کتاب غیر از کتاب دیگر مولف مرجع الضمائر است. (الذریعة، ج ۲۰، ص ۲۹۴، مستدرک الذریعة، ج ۲، ص ۴۷۰)

۱۴۱- مرجع الضمائر فی شرح اللمعة (عربی / فقه)

حواشی مختصری بر کتاب شرح اللمعة الدمشقیة از شهید ثانی با عناوین «قوله - قوله». * نسخه:

- کتابخانه آیت الله گلپایگانی، قم (ج ۷، ص ۴۲۷۶) شماره ۸۸۶۹، ۵۷ ورق، طهارت و صلاة

۱۴۲- مستطرفات الاحادیث المجموعة (ج ۱) (فارسی / تاریخ، مناقب و مواظ)

(۵) جزء. مجلد اول آن دارای ۱۳ مجلس می‌باشد، مجالسی در مواظ و مناقب اهل بیت (ع) با عناوین «مستطرف». اصل کتاب ظاهراً در ۷ جلد و به نام فرزندش «علی» نگاشته است. وی در آغاز آن می‌نویسد که ۱۳۰ جلد کتاب تالیف کردم. از این کتاب در کتاب دیگرش تبصرة الناظرین یاد کرده است.

* نسخه:

- کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، قم (ج ۳۴، ص ۷۵۷) شماره ۱۳۷۶۱/۳، ۲۴ ص،
ق ۱۳، به خط مولف، ناقصه الآخر

۱۴۳- مستطرفات المقال فی تفسیر سورة الزلزال (عربی / تفسیر)

تفسیر مختصری است از سورة «اذا زلزلت الارض زلزالها»، با بیان جمله‌ای از نکات
ادبی و عرفانی، در هشت «طرف» که بنا به درخواست اهل فضل و کمال تألیف شده است.

* نسخه:

- کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، قم (ج ۷، ص ۲۴۱) شماره ۲۶۵۹/۷، ۱۰۵ ورق.

۱۴۴- مسالک الالهام فی مدارک الاحکام (عربی / اصول فقه)

اصول فقه استدلالی مفصلی است با عناوین «مقاله - مقاله» و ذکر اقوال بزرگان دانشمندان
علم اصول و فقه، مخصوصاً دو استادش، سید محمد شهشهانی و سید ابوتراب اصفهانی که
از اولی به «شیخنا الاستاد» و از دومی به «السید الاستاذ» تعبیر می‌کند. تألیف کتاب به سال
۱۲۵۷ ق در اصفهان بوده است، مجلد اول این کتاب در مباحث عموم و خصوص از مباحث
الفاظ می‌باشد.

* نسخه:

- کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، قم (ج ۶، ص ۷۷) شماره ۲۰۶۵/۳، ۱۱۴ و، ج ۱،
مباحث العموم و الخصوص.

۱۴۵- مصابیح الذاکرین (فارسی / سیره معصومین)

رساله کوتاهی در مصائب حضرت سیدالشهداء امام حسین (ع) است که مولف به
تقاضای شیخ صالح یزدی در روستای ایزد اصفهان، بعد از بدرقه حاج محمد اسماعیل
شیرازی که از طرف حجة الاسلام رشتی مأمور آن بوده، در مدت یک هفته توقف در آن روستا
نگاشته و در ۲۰ جمادی الثانی ۱۲۴۹ ق به پایان رسانیده است.

* نسخه:

- مرکز مطالعات و تحقیقات اسلامی، قم (ج ۱، ص ۲۹۸) شماره ۳۴۰/۴، ۱۲۷۶ ق.

۱۴۶- مصابیح الواعظین (فارسی / اخلاق)

چهل "مصباح" است دارای "زجاج"ها در موضوعات اخلاقی، که مولف آن را پس از تألیف ۱۲۲ مجلد کتاب به سال ۱۲۶۹ ق، و بنا به خواهش ملا علی فرزند ملا محمد حسین رودباری قزوینی نوشته است.

* نسخه:

- کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، قم (ج ۲، ص ۳۴۰) شماره ۷۳۹/۶، ۴۲ ورق، ۱۲۶۹ ق.

۱۴۷- مصباح الذاکرین (فارسی / اخلاق)

سی مجلس است در مواعظ و آداب و اخلاق که به جهت ماه مبارک رمضان تنظیم شده است. به سال ۱۲۷۰ ق تألیف شده است.

* نسخه:

- کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، قم (ج ۲، ص ۳۴۰) شماره ۷۳۹/۷، ۱۲۷۰ ق، به خط مولف.

۱۴۸- مصائب المعصومین (فارسی / سیره معصومین)

در ۳ جلد که به سال ۱۲۷۲ ق از آن فارغ شده است. (مستدرک الذریعة، ج ۲، ص ۴۷۹)

۱۴۹- مضمون الظاهر فی احوالات السید محمد باقر (... / تراجم)

زندگینامه و حالات استادش سید محمد باقر حجة الاسلام شفتی. (مستدرک الذریعة، ج

۲، ص ۴۸۵)

۱۵۰- معراج الاخوة (... / ...)

در مقدمه کتابش تبصرة الناظرین از آن یاد کرده است. (مستدرک الذریعة، ج ۲، ص

۴۹۲)

۱۵۱- معراج الشهادة (فارسی / سیره معصومین)

منظومه حماسی در مراثی امام حسین (ع) در هزار بیت است که در وجه شباهت بین معراج امام حسین (ع) و معراج جدش پیامبر اسلام (ص) در مکه سروده شده است. ناظم این منظومه را بعد از تألیف صد و بیستمین کتاب و رساله خود به نظم در آورده است. آقا بزرگ

تهرانی آن را شبیه منظومه حمله حیدری معرفی کرده است. وی از سرایش آن در غره ربیع الاول ۱۲۶۷ ق فارغ شده است. (الذریعة، ج ۱۹، ص ۳۰۰، و ج ۲۱، ص ۲۳۰، و الکرام البررة، ج ۳، ص ۳۱۲)
* نسخه‌ها:

- کتابخانه آیت الله گلپایگانی، قم (ج ۷، ص ۴۴۲۲) شماره ۱۷۶۶/۲، ۱۳۶ ورق، ۱۲۷۷ ق.

- محمد رضا تبریزی، نجف (نسخه‌های خطی فارسی، ج ۴، ص ۳۲۲۲) - ۱۲۷۹ ق.
۱۵۲ - معرفة التعبير (... / متفرقات)

در تعبیر رویا. در مقدمه کتابش تبصرة الناظرین از آن یاد کرده است. (مستدرک الذریعة، ج ۱، ص ۴۹۴)

۱۵۳ - مفاتیح النجاة (عربی / فقه)

در بیان صیغه‌های عقد با ذکر آراء بعضی از فقهاء است. (الذریعة، ج ۲۱، ص ۳۰۸، مستدرک الذریعة، ج ۲، ص ۴۹۶)

۱۵۴ - مفتاح الالم (فارسی / اعتقادات)

کتابی بسیار مفصل گویا در حالات حضرات معصومین (ع) با مطالبی اعتقادی و کلامی و مباحثی در تفسیر مناسب با بخشهای امامت از دیدگاه تشیع است. این کتاب به صورت مجالس تنظیم شده تا به کار اهل منبر و سخن آید. جلد ۲۴ آن مشتمل بر حالات حضرت حجة ابن الحسن (عج) می باشد و دارای ده مجلس است، برای ده روز صبح و شب و برای هر مجلسی فصلی مختصر و فصلی مطول. جلد ده آن بنام مفتاح الالم فی مصیبة كهف العرب و سورة العجم آمده است.

جلد چهارم آن به سال ۱۲۷۸ ق نوشته شده است و مولف پیش از این سیصد و نه کتاب و رساله دیگر نگاشته است. یکی از مجلدات دیگر آن تاریخ ۱۲۷۶ ق دارد که در مدرسه صالحیه در قزوین به پایان رسیده است.

جلد دوم که در مصائب حضرت سیدالشهداء (ع) است، به جهت نذر بر سلامتی ناصرالدین شاه نگاشته شده و در آن وقایع ورود امام حسین (ع) به کربلا تا شب عاشورا را آورده است.

* نسخه‌ها:

- مرکز تحقیقات و بررسی‌های اسلامی، قم (ج ۱، ص ۲۹۹) شماره ۳۴۰/۷، ۱۲۷۶ ق.
- کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، قم (ج ۳۴، ص ۷۶۱) شماره ۱۳۷۶۴/۱، ۷۵ ورق، ۱۲۷۶ ق، به خط مولف
- کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، قم (ج ۱۱، ص ۲۰۲) شماره ۴۲۰۰، ۳۱۶ ورق، ۱۲۸۱ ق، ج ۲۴، در حالات حضرت حجة بن الحسن العسكري (ع)
- کتابخانه ملی تبریز (ج ۳، ص ۱۲۹۸) شماره ۳۲۰۶، ۹۵ ورق، ۱۲۷۸ ق، به خط مولف، ج ۴

- مدرسه فیضیه، قم (ج ۲، ص ۱۰۲) شماره ۹۴۳، ۱۴۸ ورق، ۱۲۸۰ ق.
- مجلس شورای اسلامی، تهران (مختصر نسخه‌های خطی مجلس، ص ۷۸۱) شماره ۸۲۴۴، ۱۲۸۰ ق، بعنوان «مفتاح الالم فی مصائب الالم فی مصائب مظلوم العرب والعجم»
- دانشکده الهیات مشهد (ج ۲، ص ۹۹) شماره ۱۴۸۰/۳، ۲۳۳ ورق، به خط مولف، ج ۱۰.

۱۵۵- مقالات الضائع (عربی / کیمیا)

مقالاتی است که از علم کیمیا و صنعت در چند فصل بحث می‌کند و در ماه ربیع الثانی سال ۱۲۶۲ ق نگاشته است. این نسخه چند مقاله از کتاب مقالات الضائع را دارد که در اعمال کیمیائی بحث می‌کند.

عناوین باقی مانده از این کتاب عبارتند از:

- المقالة الثانية: فی العمليات بقول جزئی
- المقالة الرابعة: فی الجمع و التمجید
- المقالة السادسة: فی الادهان

* نسخه:

- کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، قم (ج ۴، ص ۱۵۱) شماره ۱۳۷۹/۱، ۱۲۶۶ ق.

۱۵۶- ملتمس المحبوب (... / عقائد)

در اصول عقائد که برای عبدش «محبوب» که آن را آزاد کرده بود، نوشته است (الذريعة، ج ۲۲، ص ۱۹۶، و مستدرک الذريعة، ج ۲، ص ۵۰۷)

۱۵۷- منهاج الاخوة (فارسی / اخلاق)

پیرامون برادری و آداب اسلامی آن به روشی اخلاقی و عرفانی و دارای سطوری به عربی است، که در پاسخ نامه قبله العلماء میرزا محمد صادق در سه فصل و یک خاتمه و به سال ۱۲۶۷ ق در قزوین به نگارش درآمده است.

* نسخه:

- کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، قم (ج ۷، ص ۲۳۹) شماره ۲۶۵۹، ۷ ورق، ۱۲۶۷ ق، به خط مولف.

۱۵۸- منهاج الدين في اصول الدين (عربی / عقائد)

در اصول دین. در مقدمه کتابش تبصرة الناظرین از آن یاد کرده است (الذريعة، ج ۲۲، ص ۱۶۰ و مستدرک الذريعة، ج ۲، ص ۵۲۳)

۱۵۹- منهاج المحبة (... / ...)

در مقدمه کتابش تبصرة الناظرین از آن یاد کرده است. (مستدرک الذريعة، ج ۲، ص ۵۲۴)

۱۶۰- منهاج الوصول في علم الاصول (عربی / اصول فقه)

کتابی است مفصل در اصول فقه و ظاهراً جلد دوم از کتاب مقالات الاصول اوست که به سال ۱۲۷۱ ق در شهر مقدس قم به نگارش درآمده است.

* نسخه:

- کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، قم (ج ۳۴، ص ۷۵۳) شماره ۱۳۷۵۹، ۷۹ ورق، به خط مولف.

۱۶۱- منازل السائرین (... / ...)

در کتابش مصائب المعصومین از آن یاد کرده است. (مستدرک الذريعة، ج ۲، ص ۵۰۹)

۱۶۲- مهیج الآلام (فارسی / مواعظ)

شش مجلس مفصل در مواعظ است که از آیات و احادیث گرفته شده و شعر فراوان دارد
به سال ۱۲۷۰ ق به نگارش درآمده است.

* نسخه:

- کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، قم (ج ۲، ص ۳۳۸) شماره ۷۳۹/۲، ۱۲۷۰ ق، به

خط مولف

۱۶۳- موعظة المتقين (فارسی / اعتقادات)

کتابی در اصول دین همراه مواعظ در ۵ باب و خاتمه بدین ترتیب است: ۱- توحید ۲-
نبوت ۳- معاد ۴- امامت ۵- عدل، خاتمه: در مطالب گوناگون. وی کتاب را به سال ۱۲۷۶
در قزوین شروع کرده و می نویسد که دوازده سال است که در قزوین امامت جماعت کرده و به
امر میرزا عبدالوهاب برغانی قزوینی به ترویج عقائد پدرش ملا محمد صالح برغانی قزوینی
اشتغال دارم و هم اینک بیش از ۳۴۰ کتاب و رساله فارسی و عربی گوناگون نوشته ام، نسخه
موجود در کتابخانه آیت الله مرعشی فقط تا بخشی از باب چهارم کتاب می باشد.

* نسخه:

- کتابخانه آیت الله مرعشی، قم (ج ۳، ص ۷۶۲) شماره ۱۳۷۶۴/۲، ۵۰ ورق، ق ۱۳،

به خط مولف.

۱۶۴- نجات العُصبات (فارسی / سیره معصومین)

در مرثی اهل بیت (ع) و در واقع بخشی از دیوان وی می باشد.

* نسخه:

- کتابخانه آیت الله طوسی، قم (فهرستواره دنا، ج ۱۰، ص ۵۸۸) شماره ۷۳۴، ۴۲۱

ورق، ق ۱۳ و ۱۴. نسخه حاضر جلد چهاردهم از دیوان اوست.

۱۶۵- نجات النسوان (فارسی / فقه)

در احکام حیض و استحاضه و نفاس و احکام اختصاصی زنان، مطابق آراء استادش سید
محمد شهشهبانی اصفهانی، با آنچه که خود مولف در مسائل بدان نظر دارد، که به تاریخ
۱۲۶۷ ق نگاشته شده است.

* نسخه:

- کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، قم ج ۷، ص ۲۴۰ (شماره ۲۶۵۹/۵، ۴ ورق، ۱۲۶۷ ق، به خط مولف.

۱۶۶- النخبة و الارشاد (فارسی / فقه)

رساله فتوایی در واجبات و مهمات از فروع دینی است که مولف برای مقلدین خود نوشته و مشتمل بر چند مقصد است.

* نسخه:

- کتابخانه آیت الله گلپایگانی، قم (ج ۷، ص ۴۷۷۴) شماره ۲۰۱۹، ۱۰۹ ورق، ۱۲۸۳ ق.

۱۶۷- نسج النسوج فی معرفة الهیة و الكواكب و البروج (... / ستاره شناسی)

در مقدمه کتابش تبصرة الناظرین از آن یاد کرده است. (الذریعة، ج ۲۴، ص ۱۴۶،

مستدرک الذریعة ج ۲، ص ۵۴۲)

۱۶۸- نصره الدین (فارسی / عقائد)

رساله مختصری در پاسخ به پرسش و شبهات اعتقادی است. مولف بعدها این رساله را مبسوط کرده و نام آن را الزام المخالفین گذاشته و از این کتاب یاد کرده است.

(فهرست نسخه‌های خطی مرکز مطالعات و تحقیقات اسلامی، ج ۱، ص ۵۴۹).

۱۶۹- نظم المجالس (فارسی / شعر)

اشعار حماسی مفصلی در ۴ جلد و بیش از صد هزار بیت، که به پیروی از شاهنامه در فضائل و مناقب و مخصوصاً جنگ‌های حضرت علی (ع) سروده شده است.

تالیف جلد سوم بین سالهای ۱۲۶۲ تا ۱۲۶۳ ق بوده و درباره جنگ صفین است.

* نسخه:

- کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، قم (ج ۶، ص ۸۰) شماره ۱/۲۰۶۸، ۶۲ ورق، به خط

مولف.

۱۷۰- النکات المبارکات (عربی / مواعظ)

شصت و شش مجلس در احادیث و آیات اخلاقی و وظائف دینی و جز اینها است که

جلدی از کتاب بزرگ مؤلف المستطرفات می‌باشد و در قزوین تألیف شده است.

* نسخه‌ها:

- کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، قم (ج ۸، ص ۳۷۳) شماره ۳۱۴۳/۱، ۱۲۸۰ ق.
- کتابخانه آیت الله گلپایگانی، قم (ج ۸، ص ۴۸۲۰) شماره ۹۸۶/۱، ۱۴۵ ورق، ۱۲۷۲

ق.

۱۷۱- الوریقات الانیقات (عربی / تراجم)

در علم رجال و کیفیت تصحیح اسناد راویان ضعیف و مورد اعتماد (الذریعة، ج ۲۵، ص ۶۷ و مستدرک الذریعة، ج ۲، ص ۵۵۸)

۱۷۲- وسیله (فارسی / اخلاق)

در بیان بعضی از اخلاق و صفاتی که وسیله فرج بعد از شدت می‌باشد. با انشاء ادبی و رسا و اشعاری از مولف با تخلص «عاصی»، و در بسیاری از ابواب به بعضی از دستورات دینی و اخلاقی پرداخته و حکایات تاریخی مناسب موضوعات آورده و گاهی اشاره به واقعه کربلا دارد. مولف در هر بابی از ابواب کتاب صفتی را آورده و در آغاز آن را از دید لغوی و اصطلاحی گزارش می‌کند. کتاب دارای چهارده اساس پیرامون بحث در چهارده صفت نیکو می‌باشد و در پایان تصریح می‌کند که این وسیله پس از چهارصد و چهل و هفتمین جلد از مجلدات کتابهای مختلف به نگارش درآمده است. این کتاب دوم ربیع الاول به سال ۱۲۷۹ ق در قزوین نوشته شده و به نام ناصرالدین شاه تالیف شده است. این کتاب به اشتباه چاپی در میراث حوزه اصفهان، ج ۱۰، ص ۳۹۱ به نام «رسیله» ذکر شده است.

* نسخه :

- مرکز احیای میراث اسلامی، قم (۱۰۷/۱) شماره ۷۴، ۱۲۷۹ ق، ۱۴۴ ورق.

۱۷۳- وسیلة الخیر (فارسی / ادعیه)

در آغاز این رساله جمله‌ای از علوم غریبه آمده است، این رساله در ۷ فصل و یک خاتمه است که خاتمه را به نام «ولوج البروج» نامیده و پس از آن دعاها و طلسم‌هایی را آورده، با فالنامه‌ای به نقل از امام جعفر صادق (ع) به نام «زبور صادقیه»، این مجموعه به جهت سید جواد فرزند حاج سید احمد عرب، گرد آورده شده است.

۱۷۴- وسیلة المراد (فارسی / منطق)

شرحی منظوم و منشور بر دو کتاب الکبری فی المنطق و الصغری فی المنطق از میر سید شریف جرجانی است. (الذریعة، ج ۲۵، ص ۸۳ و مستدرک الذریعة، ج ۲، ص ۵۵۸)

۱۷۵- وسیلة النجاة فی رفع المهلكات (فارسی / عقائد)

دو جلد، در جبر و تفویض. در اول آن آمده است که آن را بعد از تألیف ۱۱۶ رساله در فنون مختلف و به درخواست دوستش حاج محمد علی قزوینی، در صفر ۱۲۶۹ ق در قزوین نگاشته است. آقا بزرگ نسخه‌ای از آن را در مجموعه‌ای در نزد سید محمد رضا تبریزی در نجف اشرف دیده است. (الذریعة، ج ۲۵، ص ۹۰ و مستدرک الذریعة، ج ۲، ص ۵۵۹)
* نسخه:

- مجلس شورای اسلامی، تهران، شماره ۲ / ۱۱۴۲۰، ۱۲۷۹ ق، ۷۶ ورق. در جبر و تفویض.

۱۷۶- وقایع الصغیرین (فارسی / تاریخ معصومین)

این کتاب جزء سوم از کتاب نظم المجالس مولف است (الذریعة، ج ۲۵، ص ۱۳۱). کتاب نظم المجالس به سال ۱۲۶۳ ق نگارش یافته است.

۱۷۷- وصیت نامه کریمه (فارسی / اخلاق)

پند و اندرزهایی است از مؤلف به کسانی که از وی و شیخ مرتضی انصاری و سید محمد باقر رشتی تقلید می‌کند. به سال ۱۲۶۸ ق نگاشته شده است.
* نسخه:

- کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، قم (ج ۴، ص ۱۵۱) شماره ۱۳۷۹/۲، ۸ ورق.

۱۷۸- ولوج البروج (... / ...)

(تراجم الرجال، ج ۲، ص ۳۳۳)

۱۷۹- هدیه الإخوان^۱ (... / فقه)

منتخبی از رساله عملیه استادش میر سید محمد شهشهانی اصفهانی است. (الذریعة، ج ۲، ص ۲۰۵ و مستدرک الذریعة، ج ۲، ص ۵۶۷)

۱ در مستدرک الذریعة، ج ۲، ص ۵۶۷ به نام هدایة الإخوان آمده است.

۱۸۰- هدیه الاموات (فارسی / سیره معصومین)

سه مجلس به نظم و نثر در ولادت حضرت امام حسین (ع) است، که به سال ۱۲۸۱ ق به نگارش درآمده است.

* نسخه:

- کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، قم (ج ۱۱، ص ۱۹۷) شماره ۴/۱۸۸، ۱۲۸۱ ق، به خط مولف.

۱۸۱- هدیه الریب فی رد اهل العیب و الریب (عربی / کلام)

رساله‌ای در بیان عقاید امامیه و اصول مذهب که به سال ۱۲۷۶ ق به نگارش درآمده است

* نسخه:

- کتابخانه امام صادق (ع) قزوین (ج ۱، ص ۳۰۲) شماره ۱۶۲، ۲۰۸ ورق، ۱۲۷۷ ق.

۱۸۲- هدیه السادات و مجمع السعادات (فارسی / دعا)

دارای ۳۰ مجلس که برای منبر در ماه رمضان تنظیم شده است. گویا در اعمال ماههای سال است که در چند مجلد مشتمل بر دوازده لمعه، برای هر ماهی لمعه‌ای خواهد بود. نسخه کتابخانه آیت الله مرعشی که جلد دوم این کتاب است، دارای سه لمعه می‌باشد، در اعمال ماه های رجب و شعبان و رمضان و چون ماه رمضان نزدیک بود، به لمعه سوم مربوط به این ماه پرداخته است.

* نسخه‌ها:

- کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، قم (ج ۲۳، ص ۴۲) شماره ۸۸۵۵، ۲۵۶ ورق، به

خط مولف، ج ۲

- کتابخانه شیخ حیدر المویذ، قم (ج ۳، ص ۶۱) شماره ۱۰۵۱، ۱۱۳ ورق، ۱۲۷۸ ق.

۱۸۳- هدیه المحشر (عربی / اصول فقه)

منظومه ای در بیش از هزار و پانصد بیت در قواعد علم اصول فقه شیعه است، که در ۲۸ رجب سال ۱۲۸۳ ق در قزوین به پایان رسیده است.

* نسخه:

- کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، قم (ج ۴، ص ۱۵۲) شماره ۱۳۷۹/۳، ۷۵ ورق، ۱۲۸۳ ق، به خط مولف .

۱۸۴- ینایع الدرر (... / ...)

تنها در کتاب (تذکره القبور، ص ۳۴۲) از آن یاد شده است.

منابع

آل الکرباسی، تعریب: محمد صادق محمد الکرباسی، بیروت، دارالعلم للنابھین، ۲۰۰۴ م.

اثر آفرینان، زیر نظر: سید کمال حاج سیدجوادی و عبدالحسین نوائی، تهران، انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، ۶ ج.

بیان المفاخر، سید مصلح الدین مهدوی، اصفهان، کتابخانه مسجد سید، ۱۳۶۸، ۲ ج.

تذکره شاعران فارسی سرا، سید احمد حسینی اشکوری، قم، مجمع الذخائر، ۱۳۸۵.

تذکره القبور یا دانشمندان و بزرگان اصفهان، سید مصلح الدین مهدوی، اصفهان، کتابفروشی تقفی.

تراجم الرجال، سید احمد حسینی اشکوری، قم، دلیل ما، ۱۳۸۰، ۴ جلد

التراث العربی المخطوط فی مکتبات ایران العامة، سید احمد حسینی اشکوری، قم، دلیل ما، ۱۴۳۱ ق.

دائرة المعارف تشیع، احمد صدر حاج سیدجوادی و دیگران، تهران، نشر شهید سعید محبی، ۱۳۷۵.

الذریعة الی تصانیف الشیعة، شیخ آقابزرگ تهرانی، تهران، کتابخانه اسلامیه، ۱۳۸۷ ق، ۲۶ ج.

ریحانة الأدب، محمد علی مدرسی تبریزی، تهران، خیام، ۱۳۷۴ ق.

فرهنگ سخنوران، عبدالرسول خیامپور، تهران، ۱۳۳۴، ۲ ج.

- فهرس أعلام الذریعة الی تصانیف الشیعة، علینقی منزوی، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۷۷، ج.۳
- فرهنگ بزرگان اسلام و ایران، آذر تفضلی و مهین تفضلی، مشهد، بنیاد پژوهشهای اسلامی، ۱۳۷۳.
- فهرست کتابخانه ملی تبریز، میرودود یونسی، کتابخانه ملی تبریز، ۱۳۴۸-۱۳۵۴.
- فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مرکز مطالعات و تحقیقات اسلامی، علی صدرایی خوبی و دیگران، قم، بوستان کتاب، ۱۳۸۱.
- فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی، عبدالحسین حائری و دیگران، تهران، کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.
- فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه آیت الله گلپایگانی، سید جعفر حسینی اشکوری، قم، مجمع الذخائر، ۱۳۸۱.
- فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه امام صادق قزوین (جلد اول)، محمود طیار مراغی، قزوین، حوزه علمیه قزوین، ۱۳۷۸.
- فهرست کتابخانه شخصی میرزا محمد کاظمینی، جعفر حسینی اشکوری، قم، مجمع الذخائر، ۱۳۸۳.
- فهرست کتابخانه آیت الله امامی، سید صادق حسینی اشکوری، قم، مجمع ذخائر اسلامی، ۱۳۸۹.
- فهرس مخطوطات مكتبة الخطيب الشيخ حيدر المويد الخاصة في قم المقدسة، بيروت، موسسه الهادی، ۱۴۲۰ ق.
- فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه دانشکده الهیات و معارف مشهد، به کوشش محمود فاضل، مشهد، دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه فردوسی، ۱۳۵۵ - ۱۳۶۶.
- فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مدرسه فیضیه قم، رضا استادی، قم، ۱۳۶۹.
- فهرست مختصر نسخه‌های خطی مجلس شورای اسلامی، سید محمد طباطبائی بهبهانی (منصور)، تهران، کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۶.

فهرست نسخه‌های خطی فارسی، احمد منزوی، تهران، موسسه فرهنگی منطقه ای، ۶ ج. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه عمومی آیت الله مرعشی نجفی، سید محمود مرعشی و دیگران، قم، کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، ج ۳۴ و ج ۲۷.

فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مرکز احیاء میراث اسلامی، سید احمد حسینی اشکوری، قم، مجمع الذخائر، ۱۳۸۳، ۸ ج.

فهرستواره دست نوشته‌های ایران (دنا)، مصطفی درایتی، تهران، کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۹، ۱۲ ج.

الکرام البررة، آقا بزرگ تهرانی، تحقیق: حیدر بغدادی، قم، موسسه امام صادق (ع)، ۱۳۸۵.

معجم ما کتب عن الرسول و اهل البيت (ع)، عبدالجبار رفاعی، تهران، وزارت ارشاد اسلامی، ۱۳۷۱.

معجم التراث الکلامی، اشراف آیت الله سبحانی، قم، موسسه امام صادق (ع)، ۱۴۲۳ ق، ۵ ج.

میراث حوزه اصفهان، به اهتمام محمدجواد نورمحمدی، اصفهان، مرکز تحقیقات رایانه ای حوزه علمیه اصفهان.

میراث قرآنی شیعه، محمدعلی مهدوی راد و فتح الله نجارزادگان، قم، دفتر آیت الله العظمی سیستانی، ۱۳۸۷.

مستدرک الذریعة، سید احمد حسینی اشکوری، قم، مجمع ذخائر اسلامی، ۱۳۹۴، ۲ ج. نشریه نسخه‌های خطی دانشگاه تهران، به کوشش محمدتقی دانش پژوه، تهران، دانشگاه تهران.

نقباء البشر، آقابزرگ تهرانی، مشهد، دارالمرتضی، ۱۴۰۴ ق.

فصل نامه تخصصی کتابخانه بزرگ
حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی &
سال بیست و ششم | شماره ۱۰۱-۱۰۲ | پائیز و زمستان ۱۳۹۹

کتابنامه معاصرین (۱)

سید جودت قزوینی (۱۳۳۲-۱۳۹۹ ش)

محمود طیار مراغی

چکیده

مقاله، کتابشناسی آثار سید جودت قزوینی (۱۳۳۲-۱۳۹۹ ش) محقق عراقی ایرانی تبار را در بر دارد. این آثار، نزدیک به چهل عنوان، در زمینه تاریخ، اخلاق، عقاید، شرح حال نگاری و ادبیات است. این فهرست، آثار تألیفی، تصحیح متون و ترجمه را در بر دارد. تاریخ القزوینی، دانشنامه ای در ۳۰ مجلد یکی از این آثار است.

کلیدواژه ها

سید جودت قزوینی؛ کتابشناسی؛ تاریخ القزوینی (کتاب)؛ پژوهشگران عراق - قرن ۱۴ و ۱۵ قمری.

مرحوم دکتر سید جودت قزوینی (زاده ۴ فروردین ۱۳۳۲ - درگذشته ۱۹ فروردین ۱۳۹۹) شاعر، ادیب، مورخ، نویسنده و پژوهشگر عراقی ایرانی تبار بود. پدر بزرگ وی سید جواد قزوینی (متوفای ۱۳۱۶ش) از مشاهیر فقه و ادب حله و سید صالح قزوینی (متوفای ۱۲۶۶ش) جد سوم او بنیانگذار مراسم هرولة طویریج بود و آیت الله العظمی سید مهدی قزوینی (متوفای ۱۲۶۲ش) جد اعلای او، از مراجع بنام عراق بود.

تحصیلات و مدارج علمی

پس از تحصیلات اولیه وارد دانشکده اصول دین بغداد شده و در سال ۱۹۷۵ از آن دانشکده فارغ التحصیل شد. سپس به قصد ادامه تحصیل به قاهره سفر کرد و توانست در سال ۱۹۸۱ با نوشتن رساله ای به نام «الطفل والأحكام المتعلقة به فی الفقه الاسلامی» (کودک واحکام مربوط به وی در فقه اسلامی) در مقطع کارشناسی ارشد دانشکده الهیات دانشگاه دارالعلوم (دانشگاه قاهره) فارغ التحصیل شود.

او در روزهای آغازین سال ۱۹۸۲ به ایران سفر کرد و از آنجا عازم سوریه گشت. پس از سه سال اقامت در سوریه، قزوینی جهت ادامه تحصیل در مقطع دکتری در سال ۱۹۸۵ به

انگلستان رفت و در دانشکده مطالعات مشرق زمین و آفریقا (SOAS) وابسته به دانشگاه لندن، مشغول به تحصیل شد و در سال ۱۹۹۷ موفق شد دکترای خود را با نوشتن رساله‌ای تحت عنوان «المؤسسه الدینیة الشیعیه؛ دراسة فی التطور السیاسی والعلمی» (نهاد دینی شیعه؛ پژوهشی در دگرگونی سیاسی و علمی) اخذ کند. او تا سال ۲۰۰۱ در لندن مسکن گزید و سپس به لبنان رفت.^۱

زندگی ادبی

با وجود اینکه قزوینی روزگار بسیاری را به تاریخ و تحقیق و تألیف متون گوناگون گذراند، اما با این حال شاعری از نسل اول بود.

سید جودت قزوینی سرودن شعر را از عنفوان جوانی و زود هنگام آغاز کرد. وی بخشی از این قصیده‌ها را که پس از سال ۱۹۷۵ سروده بود، در دو مجموعه منتشر کرد که مجموعه نخست در سال ۱۹۸۰ در قاهره و مجموعه دوم در بیروت به سال ۱۹۸۵ منتشر گشته است. دکتر قزوینی سپس دیوان بلند خود بنام «المجموعة الشعرية الأولى» را در سال ۱۹۹۷ منتشر کرد. از جمله سروده‌های او قصیده‌ای است به نام «فناء فی سجون الغربة» که دکتر کریم وائلی در یکی از شماره‌های مجله ادبی «الموسم» به نقد و بررسی آن پرداخته است.

وی بخشی اعظم از شعر خود را به موضوع پایداری و مقاومت اختصاص داده است: ستایش عالمان و روحانیون مبارز شیعی عراق، نکوهش سران عرب و ستم‌های رژیم بعث عراق، ستایش فداکارهای امام خمینی در راه بیداری امت اسلامی، وحدت و پایداری مسلمانان و ... از مضمون‌های برجسته شعر وی به شمار می‌آید. وی برای بیان چنین مضمون‌هایی از واژگان و تعبیرهای استوار و روان، ساختارهای رمزی، و صور خیال، بهره فراوان برده است که در این میان، تشبیه و استعاره بیشترین کاربرد را داراست. استفاده از اوزان سنتی شعر عرب و قالب شعر نو از دیگر ویژگی‌های شعر اوست که سرشار از موسیقی جهاد و پایداری است.^۲

1 https://fa.wikipedia.org/wiki/%D8%AC%D988%%D8%AF%D8%AA_%D982%%D8%B2%D988%%D8%B8C%D986%%DB%8C

۲ جودت القزوینی: شاعر گمنام و دیر آشنای ادب پایداری در عراق / مولفان: تورج زینی وند؛ مریم مرادی؛ جهانگیر

داستان تلخ دانشنامه تاریخ القزوینی

جودت قزوینی دانشنامه‌های گرانسنگی تألیف کرده که برخی از آنها از بیش از سی جلد دارد و در موضوعات مختلف نگاشته شده و شماری از آنها نیز منتشر شده است. همچنین تحقیقات و شروح متعددی از وی منتشر شده که از لحاظ اهمیت با اصل کتاب برابری می‌کند. مفصل‌ترین اثر وی کتاب دانشنامه «تاریخ القزوینی فی تراجم المنسین والمعروفین من أعلام العراق وغيرهم» نام دارد، دایرة المعارفی در ۳۰ جلد که هر جلد آن با جلد دیگر از لحاظ اطلاعات، نظم و ترتیب موجود در آن با جلد دیگر متفاوت است و به زیست نامه شخصیت‌های عراقی و غیر عراقی از جمله شخصیت‌های ایرانی مرتبط با عراق در یک قرن (۱۹۰۰م-۲۰۰۰م) می‌پردازد. مؤلف، اکثریت قریب به اتفاق رویدادها و اطلاعات مندرج در کتاب و شرح حال‌ها، را مستقیماً و بدون واسطه از خود افراد دریافت کرده و آنها را بدون پیش فرض یا سانسور یا دخالت دادن نظرات شخصی، آن گونه که روی داده، منعکس نموده است.

کتاب به صورت الفبایی تنظیم شده و در سی جلد که هر جلد بالغ بر چهارصد صفحه است ارائه شده است. در غالب شرح حال‌ها از تصاویر یا خط آنان و نیز برخی از اسناد استفاده شده و اگر شخص از شعرا بوده نمونه‌ای از اشعار وی درج شده است. همان‌طور که اشاره شد نام شماری از مشهورین مانند سید ابوالحسن اصفهانی در این کتاب دیده می‌شود اما غالب آنان افراد گمنامی هستند که ذکری از آنان در آثار دیگر نشده است. تاریخ قزوینی طبق پیشگفتار این کتاب، نتیجه ۴۰ سال تلاش یک تنه و پیگیر است. مؤلف در مقدمه این مجموعه می‌نویسد:

«سی سال برای این کتاب زحمت کشیدم. کتابخانه پدرم اولین جایی بود که در آن علم را یافتم. در میان آثار آنجا، مخطوطاتی از آباء و اجداد یافتم. در سال ۱۳۹۲ نخستین بار رساله قلاند الخرائد فی اصول العقائد را در آنجا یافتم و تصحیح کردم. در آن سالها با ادبا و شعراء رفت و آمد کردم و تلاش می‌کردم تا شرح حال آنان را از خودشان بگیرم. بسیاری از آنها معروف نبودند. از سال ۱۹۷۲ تا ۱۹۷۸ به کار جمع‌آوری تراجم شعرا و ادبا و علما مشغول بودم. وقتی در سال ۱۹۷۸ عراق را به سوی قاهره ترک کردم، باز به کار جمع‌آوری

تراجم علما ادامه دادم، به خصوص که رجال مخالف دولت در خارج از کشور بودند و باید اطلاعات مربوط به آنان و فعالیت هایشان گردآوری می‌شد. از آنچه نوشته بودم، همراه با اسناد و مدارک، از عراق خارج کردم به امید آن که اینها حفظ شود. در این سالها هر کسی که از عراق بیرون آمده و مشغول مبارزه بود را یافتم و شرح حالش را گرفتم».

جودت قزوینی در حال جستجوی اوراق پراکنده و سوخته کتاب تاریخ القزوینی بر اثر حمله هواپیماهای اسرائیلی در بیروت

در جریان جنگ ۲۰۰۶ لبنان (جنگ سی و سه روزه) این کتاب که در پنجاه جلد فراهم شده بود و پس آماده کردن برای چاپ در خانه مؤلف نگهداری می‌شد، ناگهان مجتمع مسکونی بر اثر حمله هوایی ارتش صهیونیستی تخریب می‌شود. پس از مدتها مؤلف توانست تنها سی جلد از آن مجموعه را احیا کند و متأسفانه بقیه مجلدات به همراه بسیاری از دیگر نوشتجات، نوارهای صوتی، تصاویر و اسناد بسیار ارزشمند از بین رفتند.^۱

^۱ https://fa.wikipedia.org/wiki/%D8%A2%AE_%D9%AC%DA%DB%B1%D8%A7%AA%D8%AC%DB%86%8C%D9%DB%88%D9%B2%8

وفات

این شاعر خوش قریحه و دانشمند گرانمایه و پرکار در روز سه شنبه ۱۹ فروردین سال ۱۳۹۹ ش بر اثر ابتلاء به بیماری کرونا در ۶۷ سالگی در شهر لندن به درود حیان گفت و به اجداد طاهرینش پیوست. پیکرش به نجف اشرف منتقل و در مقبره آیت الله العظمی سید مهدی قزوینی به خاک سپرده شد.

* تالیف

الاحكام المتصلة بالطفل فى الشريعة الاسلامية / اشراف: محمد بلتاجى حسن؛
قاهره (مصر): جامعة القاهرة، كلية دارالعلوم، قسم الشريعة الاسلامية، ۱۹۸۱م / ۱۴۰۱ق، و
+ ۲۷۰ ص، رحلى، گالینگور.

- ویراست ۲: با عنوان: «الطفل والاحكام المتعلقة به فى الفقه الاسلامى» / بيروت: نشر
دار الرفادين، ۲۰۰۵م / ۱۴۲۶ق، ۲۸۸ ص، وزیرى، شومیز.

احلام شجرة الزيتون: قصص قصيرة / بيروت: نشر دار الخزان لاهياء التراث،
۲۰۱۶م / ۱۴۳۷ق، ۱۶۸ ص، رقى، شومیز.

اشعار مقاتلة / بيروت: نشر مؤسسة الجهاد، ۱۹۸۵م / ۱۴۰۵ق، ۱۷۲ ص، جیبى،
شومیز.

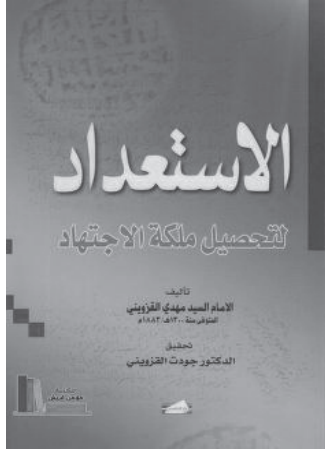
- ویراست ۲: در ضمن: «المجموعة الشعرية الأولى: تحتوى على ثلاث مجاميع شعرية:
قصائد الزمن القديم، اشعار مقاتلة، للضوء الوان اخرى» / بيروت: نشر دار و مكتبة الهلال،
۱۹۸۱م / ۱۴۰۱ق، ۳۶۷ ص، مصور، وزیرى.

- چاپ ۳: بيروت: نشر دار و مكتبة الهلال، ۲۰۰۲م / ۱۴۲۳ق.

تاريخ عزاء طويريج / بيروت: نشر دار الخزان لاهياء التراث، ۲۰۱۴م / ۱۴۳۵ق،
۳۵۲ ص، مصور، عكس، وزیرى، شومیز.

تاريخ القزويني في تراجم المنسيين
والمعروفين من أعلام العراق وغيرهم / بيروت:
نشر دار الخزانين لآحياء التراث، ٢٠١٢م / ١٤٣٣ق،
٣٠ ج، ٤٤٠ + ٣٩١ + ٤٠٨ + ٣٩٩ + ٣٩٩ + ٣٩٨ +
٣٩٩ + ٤٠٠ + ٣٩٢ + ٣٨٤ + ٤١٦ + ٤١٥ + ٣٩٩ +
٤٠١ + ٣٨٣ + ٤١٦ + ٣٩٩ + ٣٩٨ + ٤٠٠ + ٤٠٢ +
٤٠٠ + ٣٩٩ + ٤٠١ + ٣٩٧ + ٤٠٢ + ٣٩١ + ٤٠٢ +
٤٠٠ ص، وزيرى، كالينگور.

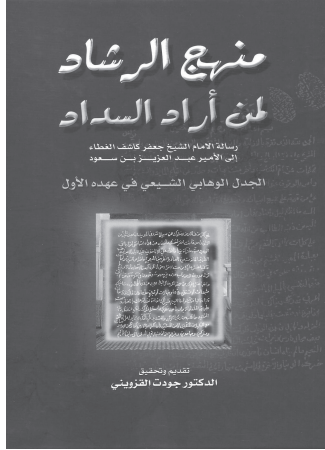

تاريخ المؤسسة الدينية الشيعية من
العصر البويهى الى نهاية العصرالصفوى
الاول (٣٠٠-١٠٠٠هـ / ٩١٢-١٥٩١م) / بيروت: نشر
دار الرافدين، ٢٠٠٥م / ١٤٢٦ق، ٤٣٦ ص، وزيرى،
شوميز.

- چاپ ٢: بيروت: نشر دار الرافدين، ٢٠١٤م
/ ١٤٣٥ق.

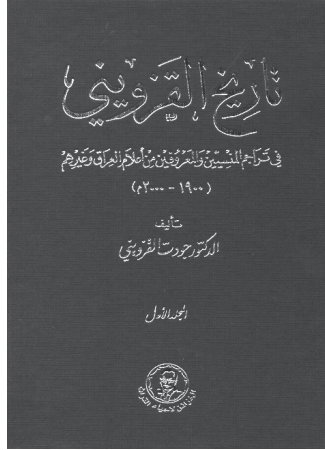
- ویراست ٢: بيروت: نشر دار الخزانين لآحياء
التراث، ٢٠١٤م / ١٤٣٥ق، ٤٨٨ ص، وزيرى.

- ترجمه فارسى: با عنوان: «تاريخ نهاد دينى
تشیع از زمان آل بويه تا پایان عصر صفوى اول
(٣٠٠-١٠٠٠ ق / ٩١٢-١٥٩١م)» / مترجمان:
مهدي عابدى - نصرالله شاملى؛ اصفهان: نشر
اندیشه گویا: ١٣٩٤ ش، ٣٩٢ ص، وزيرى.

التوبة في الشريعة الإسلامية / بغداد: نشر
دار الانوار للطباعة، ١٩٧٥م / ١٣٩٥ ق، ٣١٦ ص،
وزيري، شوميز.

- ويراست ٢: نجف اشرف: مطبعة الآداب، [بي
تا]، ٣١٦ ص، وزيري.

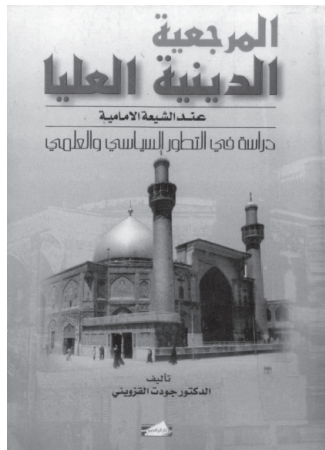

الجانب الاخلاقي في الفكر الامام الخميني
/ تهران: مؤسسة روح الله الثقافية، [بي تا]، ٧٢ ص،
وزيري، شوميز.

- ويراست ٢: لندن: نشر المركز الاسلامي،
٢٠٠٢م / ١٤٢٣ ق، ٧٣ ص، وزيري.

- ويراست ٣: بيروت: نشر دار الولاية للثقافة و
الاعلام، ٢٠١٧م / ١٤٣٩ ق، ٧١ ص، وزيري.

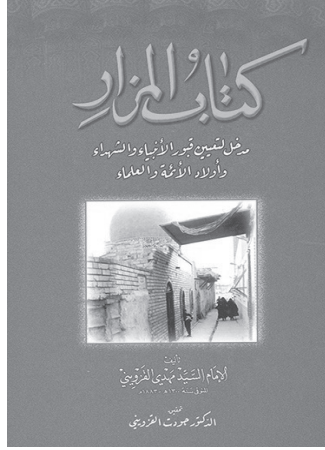
الحمزة الغربي: حفيد العباس بن علي بن
ابي طالب (ع) / بيروت: نشر دار الخزان لاهياء
التراث، ٢٠١٤م / ١٤٣٥ ق، ٢٠٠، وزيري، شوميز.

حوار في الامامة: نص الحوار الفكري
بين الشيخ محسن الارابي و الدكتور محمد
بن عبدالله المسعري / لندن: بوك اكسترا Book
Extra، ١٩٩٩م / ١٤٢٠ ق، قسم اول، ١٩٥ ص
وزيري، شوميز.

- ويراست ٢: بيروت: نشر دار المودة للطباعة،
٢٠١٧م / ١٤٣٨ ق، ٢١٩ ص، رقي.

الدكتور حسين علي محفوظ و نظرية
التقريب بين المذاهب الاسلامية: دقائق
الوفاق في ظواهر الخلاف / شيكاغو (أمريكا):
نشر مدرسه آزاد شيكاغو The Open School
٢٠٠١م / ١٤٢٢ق، ٢٥ ص، رقى، شوميز.
- وراست ٢: در ضمن مجله: «رسالة التقريب»
/ تهران: رجب و شعبان ١٤٢٥ ق، العدد ٤٤، ص:
١٧٧-١٩٦.

الروض الخميل: مذكرات في التاريخ
والنوادير الأدبية / بيروت: نشر دار الخزان لاهياء
التراث، ٢٠١٦م / ١٤٣٧ ق، ١٠ ج، ٣٢٩٦ ص،
وزيري، كالينگور.

العراق: صور من الماضي / لندن: نشر دار
الوراق للنشر، ٢٠٠٣م / ١٤٢٤ق، وزيري، شوميز.

عزالدين الجزائري؛ رائد الحركة الإسلامية
في العراق / بيروت: نشر دار الرافدين، ٢٠٠٥م /
١٤٢٦ق، ٣٩٥ ص، وزيري، شوميز.

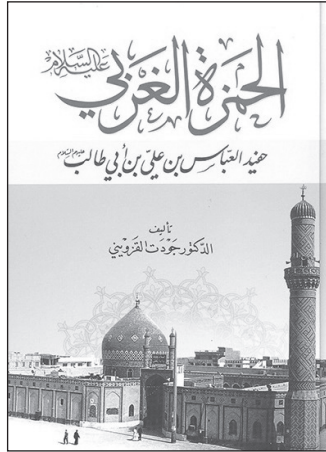
قصائد الزمن القديم / قاهره (مصر): نشر
دار سرحان للطباعة و النشر، ١٩٨٠م / ١٤٠٠ق،
وزيري، شوميز.

- وراست ٢: در ضمن: «المجموعة الشعرية
الأولى: تحتوى على ثلاث مجاميع شعرية: قصائد

الزمن القديم، اشعار مقاتلة، للضوء الوان اخرى» /
بيروت: نشر دار و مكتبة الهلال، ١٩٨١م / ١٤٠١ ق،
٣٦٧ ص، مصور، وزيري.

- چاپ ٣: بيروت: نشر دار و مكتبة الهلال،
٢٠٠٢م / ١٤٢٣ ق.

المجموعة الشعرية الأولى: تحتوى على
ثلاث مجاميع شعرية: قصائد الزمن القديم،
اشعار مقاتلة، للضوء الوان اخرى / بيروت: نشر
دار و مكتبة الهلال، ١٩٨١م / ١٤٠١ ق، ٣٦٧ ص،
مصور، وزيري، شوميز.

- چاپ ٣: بيروت: نشر دار و مكتبة الهلال،
٢٠٠٢م / ١٤٢٣ ق.

المرجعية الدينية العليا عند الشيعة
الامامية: دراسة في التطور السياسي و
العلمي / بيروت: نشر دار الرافدين، ٢٠٠٥م / ١٤٢٦
ق، ٤٣٨ ص، وزيري، شوميز.

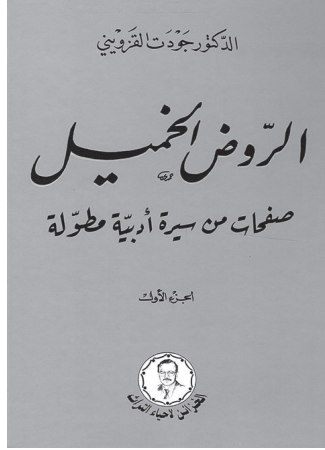
- چاپ ٢: بيروت: نشر دار الرافدين، ٢٠١٤م
/ ١٤٣٥ ق.

- ویراست ٢: بيروت: نشر دار الخزان لاهياء
التراث، ٢٠١٥م / ١٤٣٦ ق، ٤٥٦ ص، وزيري.

- ترجمه فارسی: با عنوان: «مرجعیت والای
دینی در نگرش شیعه امامیه (پژوهشی در تحولات
سیاسی و علمی)» / مترجمان: مهدی عابدی -

نصرالله شاملی - ویراستار: ادبی محمد جانی پور؛
اصفهان: نشر اندیشه گویا، ۱۳۹۴ ش، ۳۸۱ ص،
وزیری.

* ترجمه

ثورة الامام الخميني: المصادر التاريخية و
التجديد الاسلامي / مولف: روژه گارودی Ragaa
Garaudy (۱۹۱۳-۲۰۱۲م)؛ لندن: نشر المركز
الاسلامي، ۲۰۰۲م / ۱۴۲۳ ق، ۴۷ ص، مصور،
رقعی، شومیز.

الكويت وجاراتها / مولف: هارولد ديكسون
Harold Dixon (۱۸۸۱-۱۹۵۹م)؛ بيروت: دار
صحارى للطباعة والنشر، ۱۹۹۰م / ۱۴۱۰ ق، ۲ ج
(در یک مجلد)، ۶۰۷ ص، وزیری، شومیز.

* تصحيح

آيات الاصول: البحر الزاخر فى اصول
الاول و الاواخر / مولف: سيد مهدى بن حسن
قزوينى حلى (-۱۳۰۰ ق)؛ بيروت: نشر دار الاضواء،
۲۰۰۶م / ۱۴۲۷ ق، ۱۰۲ ص، رقعی، شومیز.

الاستعداد لتحصيل ملكه الاجتهاد / مولف:
سيد مهدى بن حسن قزوينى حلى (-۱۳۰۰ ق)؛
بيروت: نشر دار الرافدين، ۲۰۰۵م / ۱۴۲۶ ق، ۳۰۴
ص، وزیری، شومیز.

مبدا شهاب

سيد جودت قزوينى
كتابه معاصرين (۱)

- ویراست ۲: با عنوان: «علم الاستعداد لتحصيل ملكه الاجتهاد» / بيروت: نشر دار الخزان لاهياء التراث، ۲۰۱۶م / ۱۴۳۷ق، ۴۰۰ ص، وزیرى.

امنیة الموقن فی حدیث نية المؤمن /
مؤلف: سید مهدی بن حسن قزوینی حلی (-۱۳۰۰ ق)؛
بیروت: نشر دار الاضواء، ۱۹۸۷م / ۱۴۰۷ ق،
۶۳ ص، رقعی، شومیز.
- چاپ ۲: بیروت: نشر دار الاضواء، ۱۹۹۰م /
۱۴۱۰ ق.

الانسان فی عوالم الثلاثة / مؤلف: سید مهدی
بن حسن قزوینی حلی (-۱۳۰۰ ق)؛ بیروت: نشر
دار الاضواء، ۱۹۸۷م / ۱۴۰۷ ق، ۱۱۹ ص، وزیرى،
شومیز.

سبع الدجيل: السيد محمد بن الامام على الهادى (ع) / مؤلف: سید موسی موسوی هندی
(قرن ۱۴)؛ بیروت: نشر دار الرافدين، ۲۰۰۶م /
۱۴۲۷ ق، ۱۰۹ ص، رقعی، شومیز.

طروس الانشاء و سطور الاملاء: الادب العراقى نهاية القرن التاسع عشر و بداية القرن العشرين / مؤلف: سید ابوالمعز محمد
قزوینی حلی (-۱۳۲۵ ق)؛ بیروت: نشر دار بیسان
للنشر و التوزيع، ۱۹۹۸م / ۱۴۱۸ ق، ۳۶۸ ص،
وزیرى، شومیز.

العبارات العنبرية فى الطبقات الجعفرية:
تاريخ المرجعية الدينية فى القرنين الثامن
عشر و التاسع عشر الميلاديين / مؤلف: محمد
حسين آل كاشف الغطاء نجفى (١٢٩٤-١٣٧٣ق)؛
بيروت: نشر دار بيسان للنشر و التوزيع، ١٩٩٨م /
١٤١٨ ق، ٥٨٧ ص، مصور، وزيرى، كالينگور.

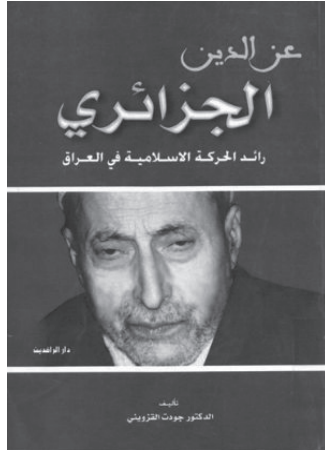
قلائد الخرائد فى أصول العقائد / مؤلف:
سيد مهدي بن حسن قزوينى حلى (-١٣٠٠ ق)؛
بغداد: مطبعة الارشاد، ١٩٧٢م / ١٣٩٢ ق، ١٦٧
ص، رقى، شوميز.

- وىراست ٢: بيروت: نشر دار الراءفين، ٢٠٠٦م
١٤٢٧ ق، ١٢٨ ص، رقى.

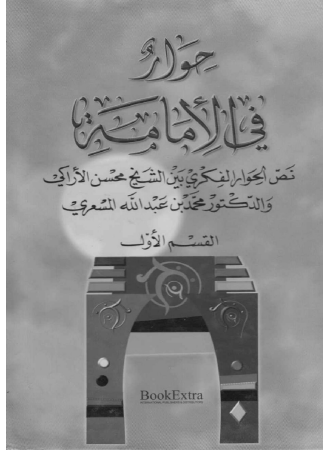
كتاب المزار: مدخل لتعيين قبور الانبياء و
الشهداء و اولاد الائمة و العلماء / مؤلف: سيد
مهدي بن حسن قزوينى حلى (١٢١٠-١٣٠٠ ق)؛
بيروت: نشر دار الراءفين، ٢٠٠٥م / ١٤٢٦ ق، ٣٠٢
ص، وزيرى، شوميز.

- وىراست ٢: بيروت: نشر دار الخرائن لاهياء
التراث، ٢٠١٤م / ١٤٣٥ ق، ٣٥٢ ص، مصور،
وزيرى.

كتاب النوادر فى الاخبار و الاشعار و
الطرف الادبية / تاليف سيد احمد قزوينى حلى

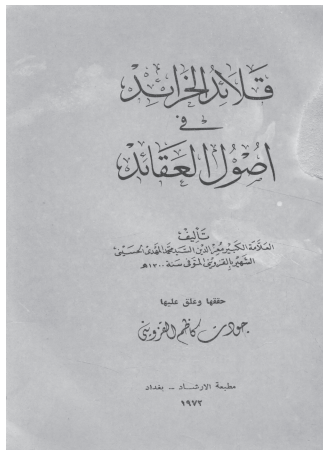

(١٩٢٧-١٩٩٢م)؛ بيروت: نشر دار و مكتبة الهلال،
١٩٩٨م/١٤١٨ ق، ٣١٧ ص، وزيري، گالينگور.

كتب الحديث عن الشيعة الإمامية / مؤلف:
حسين علي محفوظ (١٩٢٦-٢٠٠٩م)؛ بيروت:
نشر دار الخزانين لاحياء التراث، ٢٠١٦م / ١٤٣٧ ق،
١٨٤ ص، مصور، وزيري، شوميز.

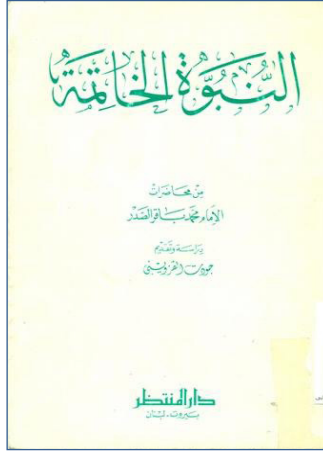
المثل الاعلى فى ترجمة ابى يعلى: الحمزة
بن القاسم حفيد العباس بن على بن أبى طالب
(ع) / مؤلف: محمد على اردوبادى غروى (١٣١٢-
١٣٨٠ ق)؛ لندن: نشر كاسيس Casis، ١٩٩٣م /
١٤١٣ ق، ٩١ ص، مصور، رقى، شوميز.
- ويراست ٢: بيروت: ١٩٩٨م

مقتل امير المؤمنين الامام على (ع) /
مؤلف: سيد صالح بن مهدي قزوینی حلی (١٢٥٧-
١٣٠٤ ق)؛ بيروت: نشر دار الرفادين، ٢٠٠٦م /
١٤٢٧ ق، ١٢٨ ص، وزيري، شوميز.

منهج الرشاد لمن أراد السداد: رسالة
كاشف الغطاء إلى عبدالعزیز آل سعود / مؤلف:
جعفر بن خضر كاشف الغطاء نجفی (١١٥٦-
١٢٢٧ ق)؛ در مجله «ميقات الحج» / تهران: بهار
و تابستان ١٣٨٠ ش، شماره ١٥، ص: ١٣٩-١٦٧ و

پاییز و زمستان ۱۳۸۰ ش، شماره ۱۶، ص: ۱۰۰-
۱۲۸ و بهار و تابستان ۱۳۸۱ ش، شماره ۱۷، ص:
۸۶-۱۲۰.

- ویراست ۲: بیروت: نشر دار الخزانة للاحياء التراث، ۲۰۱۶م/۱۴۳۷ق، ۱۹۲ ص، رقعی.

النبيوة الخاتمة: من محاضرات الامام محمد باقر الصدر / مؤلف: سيد محمد باقر صدر (۱۳۵۴-۱۴۰۰ ق)؛ بيروت: نشر دار المنتظر، ۱۹۸۵م/۱۴۰۵ ق، ۶۱ ص، جیبی، شومیز.

نسائم السحر: مجموعة قصائد صالح الطاهر الحميري شاعر عراقي / سراينده: صالح الطاهر الحميري (۱۹۰۷-); قاهره: دار العربي للنشر والتوزيع، ۱۹۷۸م/۱۳۹۸ ق، وزيري، شوميز.

النور المتجلي في شرح كلام اميرالمومنين على (ع) حول مقام التوحيد «لم تحط به الاوهام» / مؤلف: سيد مهدي بن حسن قزويني حلي (-۱۳۰۰ ق)؛ بغداد: مطبعة الاسعد، ۱۹۷۳م/۱۳۹۳ ق، ۳۹ ص، رقعی، شوميز.

فصل نامه تخصصی کتابخانه بزرگ
حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی &
سال بیست و ششم | شماره ۱۰۱-۱۰۲ | پائیز و زمستان ۱۳۹۹

تاریخ تحولات اجتماعی ایران در عصر جدید (۲)

تصحیح: سید محمود مرعشی نجفی

چکیده

قانون های اعزام محصل به اروپا مصوب مجلس شورای ملی در سالهای ۱۲۹۰، ۱۳۰۷ و ۱۳۰۸ شمسی، بخشی از تاریخچه دانشسرای عالی و تأسیس آن در سال ۱۲۹۷ شمسی، مشاوران خارجی آموزش، ارتش، مالیه، فرهنگ، چاپ و نشر، روابط بین المللی، علوم حوزوی، علل عقب ماندگی ایران، بخشی از عناوین این مقاله اند.

کلیدواژه ها

تحولات اجتماعی ایران؛ تاریخ ایران - آغاز قرن چهاردهم شمسی؛ آموزش -مقررات.

اعزام محصل به اروپا

بطوریکه قبلاً نیز شرح داده شد، فرهنگ ایران از مدتها پیش به فرهنگ اروپا نزدیک شد و از زمان صفویه بعد ارتباط با دول اروپایی، ایران را بفرهنگ اروپا آشنا نموده است و بعدها به واسطه جلب معلمین و مستشاران خارجی و اعزام محصل به اروپا، برای فراگرفتن علوم جدید، فرهنگ تازه اروپا در ایران ترویج گردید و در این راه شاه عباس کبیر و نادرشاه و مرحوم امیرکبیر و حاجی میرزا حسین خان سپهسالار و میرزا تقی خان امین الدوله بیش از همه ساعی بوده اند، اما در دوره مشروطیت بخصوص از سالهای ۱۲۹۰ هجری شمسی بعد، عده کثیری از دانشجویان ایران، با خرج ملت برای آموختن علوم و فنون و تعلیم و تربیت به اروپا اعزام گردیده اند، که اینک چگونگی آن بیان می شود.

نخستین بار در سال ۱۲۲۵ قمری یک نفر را برای تحصیل طب به انگلستان فرستادند و در سال ۱۲۳۱ قمری پنج نفر دیگر را برای فراگرفتن علوم مختلف به انگلستان روانه کردند و از این بیعد عده ای از اعیان کشور، فرزندان خود را برای تحصیلات جدید با خرج خود به اروپا اعزام داشتند و همچنین سفرا و نمایندگان ایران در خارج، اطفال خود را در مدارس اروپا به تعلیم و تربیت واداشتند، اما باید دانست از مساعی آنها نتیجه خوبی عاید نگردید و این عده برای تغییر طرز تدریس و تعلیم و تربیت و ترویج سبک تعلیمات اروپایی در ایران کافی نبود، بنابر این در سال ۱۲۹۰ شمسی، نویسندگان در روزنامه ها و مجلات، دولت را باعزام محصل به خارج واداشتند و بالاخره در این سال قانون اعزام محصل به اروپا و مراجعت آنان در مجلس شورای ملی مطرح و پس از تصویب به موقع عمل گذارده شده است، اینک بذکر آن می پردازیم.

قانون نامبرده طبق مواد چهارگانه زیر در ۱۲۹۰ شمسی در مجلس شورای ملی به تصویب رسید:
ماده ۱- در سنه تنگوزنیل ۱۳۲۹ سی نفر شاگرد ایرانی از طرف دولت علیه برای تحصیلات ذیل باروپا فرستاده می شوند: جهت علوم اعزامی پیاده دو نفر، سوار دو نفر، مهندس نظام یک نفر، توپخانه دو نفر، افراد اداری یک نفر، جهت علوم دیگر مخصوص ابریشم یک نفر، فلاح عمومی یک نفر، و برای مدرسه مهندسی و طرق دو نفر، برای مدرسه حرف و صنایع دو نفر، شیمیست یک نفر.

ماده ۲- بعد از سنه تنگوزئیل تا مدت پنج سال هر سال ۲۰ نفر شاگرد جدید بخارجه اعزام می شود، که مشغول تحصیل علوم لازمه باشند و هر چند نفر از شاگردانی که بعد از فراغت از تحصیل، مراجعت بایران نکنند و یا بواسطه طفره از تحصیلات و یا بجهت دیگر خارج شده و محل خالی بماند، عوض آنها فرستاده می شود.

ماده ۳- مخارج سی نفر شاگرد از قرار نفری پانصد و پنجاه تومان، مبلغ ۱۶۵۰۰ تومان سالیانه اعتبار، بوزارت معارف داده می شود.

ماده ۴- مخارج ایاب و ذهاب سی نفر شاگرد، از قرار یکصد تومان، جمعا ۳ هزار تومان. قانون فوق الذکر و اعزام عده قلیلی از جوانان باروپا، باعث ایجاد افکار جدید در ایران گردید، روز بروز احساسات تازه تری در مردم ایجاد، فکر اعزام عده بیشتری از جوانان برای فراگرفتن علوم جدید باروپا در عموم مردم ایجاد شد. روزنامه ها مقالات زیادی در این خصوص نگاشته و غالبا موضوع اعزام محصل باروپا در مجامع مورد بحث واقع شده، در نتیجه وزارت فرهنگ را تشویق و دولت را وادار بوضع و تنظیم قانون جدیدی برای اعزام محصل باروپا نموده و بالاخره در سال ۱۳۰۷ شمسی قانون اعزام محصل بخارجه، بار دیگر در اول خرداد ماه آن سال در مجلس شورای ملی مطرح و تصویب گردید، و در موقع اعزام اولین کاروان جوانان ایرانی بخارج از میهن خود، برای تحصیلات متوسطه و عالی، جشن باشکوهی گرفته و عموم بزرگان و اعیان و رجال کشور و سفرا و نمایندگان خارج و رضا شاه پهلوی خود در جشن حاضر و پس از ایراد خطابه ها و سخنرانی های مفید با شادی و سرور حرکت نمودند و اینک بعضی از مواد مهم قانون مزبور را متذکر می گردد و آقایان دانشجویان برای اطلاع بیشتری بسالنامه فرهنگ سال ۱۳۰۷ و ۸ و یا سالنامه ۱۳۱۶ و ۱۷ مراجعه نمایند.

قانون اعزام محصل بخارجه مصوب اول خرداد ماه ۱۳۰۷

ماده ۱- دولت مکلف است اعتبارات زیر را برای اعزام شاگرد بخارجه اعم از مرکز و ولایات، جهت تکمیل تحصیلات در علوم و فنونی که از طرف دولت معین خواهد شد، در بودجه سنوات ذیل منظور دارد، از عده محصلین اعزامی بایستی همه ساله لااقل ۳۵٪ برای تحصیل فن تعلیم و تربیت اعزام شوند.

سال ۱۳۰۷ یکصد هزار تومان، ۱۳۰۸ دویست هزار تومان، ۱۳۰۹ سیصد هزار تومان، ۱۳۱۰ چهار [صد] هزار تومان، ۱۳۱۱ پانصد هزار تومان و ۱۳۱۲ و سنوات بعد ششصد هزار تومان.

تبصره: اعتباراتی که بموجب قوانین مخصوصه، اختصاص باعزام محصلین بخارج دارد و همچنین اعتباراتی که در بودجه سال ۱۳۰۷ وزارتخانه ها، تخصیص باین نوع خرج داده شده، باید در آتیه محفوظ ماند و اعتبارات مذکور در این ماده، علاوه بر اعتبارات فوق الذکر خواهد بود.

ماده ۳- دولت مکلف است کلیه کسانی را که بر طبق این قانون فارغ التحصیل می شوند، در شغلی که مربوط به تحصیلات آنها است، مصدر خدمت نماید و چنانچه از تاریخ مراجعت بایران تا شش ماه، خدمتی به آنها رجوع نکرده، می توانند برای خود شغل دیگری تدارک نمایند، ولی هرگاه بعدا تا مدت چهار سال استخدام آنها را مورد احتیاج دولت دانند، بآنها اخطار می شود و پس از سه ماه از تاریخ اخطار، باید حاضر خدمت شوند، در این صورت اگر بلافاصله خدمتی ارجاع نکرده، دولت مکلف است مادام که خدمتی ارجاع نکرده، حقوق رتبه آنها را برداشت نماید.

تبصره: مواد ۶۸ و ۷۳ قانون استخدام کشوری، شامل حال محصلین مذکور نخواهد بود و دولت می تواند محصلین مزبور و همچنین کلیه کسانی را که از مدارس عالی فارغ التحصیل شده و باخذ دیپلم از درجه لیسانس ببالا نایل آمده اند، بدون طی خدمت ابتدائی با رتبه ۳ اداری بخدمت بپذیرد و تا رتبه ۶ اداری آنها را پس از توقف دو سال در یک رتبه، بمرحله بالاتر ارتقا دهد و طبق ماده چهارم مقرر گردید در شهر پاریس، اداره ای جهت سرپرستی محصلین مزبور و رسیدگی بکارهای زندگانی تحصیلی و غیر آنها تشکیل داده و به این طریق محصلین اعزامی با سرپرستی آنان در مدارس عالی کشورهای مختلف اروپا مشغول تحصیل علوم و فنون مختلفه گردیده و پس از چند سال تحصیل، مرتبا هر سال عده زیادی از آنان بایران مراجعت نموده و بکارهای محوله اشتغال ورزیدند و به این ترتیب کشور را از استخدام متخصصین فنی و معلمین و مستشاران خارجی تا اندازه ای مستغنی گردانیدند. باید دانست این عمل طبق نظامنامه مخصوص ذیل بمورد عمل گذارده شد.

نظامنامه راجع باعزام محصلین مصوب ۱۲ تیرماه ۱۳۰۷

ماده ۱- در اسفند هر سال وزارت معارف، عده محصلینی را که باعتبار سال بعد بخارجه اعزام می شوند معلوم خواهد کرد، رشته های علوم و همچنین تعیین عده ای که کمتر از صد نفر نخواهد بود و بهر یک از آن رشته ها [که] باید تحصیل نمایند، هیئت وزرای عظام معین خواهند نمود.

ماده ۲- مطابق ۳۵٪ از محصلین برای فراگرفتن علم تعلیم و تربیت روانه خواهد شد. عده محصلین و تعیین رشته های مربوطه تحصیلات آنان در اروپا بقرار زیر تعیین گردیده است. ضمیمه رشته های علمی که هیئت وزراء عظام برای محصلین اعزامی سال ۱۳۰۸ تصویب نموده اند بقرار زیر است:

۱- رشته های تعلیم و تربیت ۳۵ نفر. ۲- طب ۸ نفر. ۳- کمال ۴ نفر. ۴- جراح ۴ نفر. ۵- دندانساز ۳ نفر. ۶- بیطار ۵ نفر. ۷- مهندس راه ۸ نفر. ۸- مهندس فلاحت ۵ نفر. ۹- شیمیست ۳ نفر. ۱۰- مهندس برق ۵ نفر. ۱۱- مهندس ماشین ۳ نفر. ۱۲- مهندس معدن ۵ نفر. ۱۳- جنگل و میاه ۲ نفر. ۱۴- علوم مالی ۳ نفر. ۱۵- حقوق ۳ نفر. ۱۶- مهندس بندر ۴ نفر.

بطوریکه سابقا گفته شد عده ای از محصلین ایرانی با خرج خود در اروپا تحصیل می نمودند، دولت برای تحصیل آنان مقرر داشت در باره آنان نیز کمک مادی بعمل آورده و تحت سرپرستی و مراقبت خود قرار دهد، تا بوضع بهتری تحصیلات خود را ادامه دهند، بعلاوه چون بعضی از محصلین مقیم کشورهای اروپا، بواسطه فقدان وسائل مادی از عهده مخارج مقرر به خوبی بر نمی آمدند، دولت لازم دانست درباره آنها نیز مساعدتی بعمل آورده، لذا مقرر داشتند درباره ۲۰٪ از محصلین ایرانی مقیم اروپا، کمک هزینه تحصیلی قائل گردند و برای اینکار آنها را مشمول قانون تحصیل فوق الذکر گردانیدند، باین طریق:

نظامنامه انتخاب محصلین مقیم اروپا مصوب ۳۰ مرداد ۱۳۰۸

نظر به تبصره قانون مورخ ۶ تیرماه ۱۳۰۸ راجع به انتخاب ۲۰٪ محصلین اعزامی بخارجه، از بین محصلین بی بضاعت ایرانی مقیم اروپا، نظامنامه ذیل برای طرز انتخاب مذکور وضع و تدوین می شود. (شامل ده ماده که از ذکر آن خودداری می شود.)

چون نظامنامه مزبور فقط درباره محصلین ایرانی مقیم کشورهای اروپا اجرا و عملی گردیده و عده زیادی از محصلین ایرانی در امریکا مشغول تحصیل بودند، نظر اولیاء امور را جلب و با موافقت دولت و مجلس شورای ملی، مجددا قانونی تحت یک ماده واحده بتصویب مجلس شورای ملی رسید و قرار شد محصلین مقیم امریکا را نیز شامل مقررات قانون و نظامنامه انتخاب ۲۰٪ از بین محصلین بی بضاعت بنمایند، باین طریق قانون اجازه انتخاب محصلین ایرانی آمریکا جزء ۲۰٪ محصلین اعزامی مصوب ۱۰ اردیبهشت ۱۳۱۱ شمسی:

ماده واحده: وزارت معارف مجاز است از محصلین ایرانی که در ممالک متحده امریکا تحصیل می کنند، با احراز شرایط مصرحه در قانون ۶ تیرماه ۱۳۰۸، نیز جزو ۲۰٪ محصلین اعزامی بخارج انتخاب نماید.

چون یکی از شرایط پذیرفتن محصلین برای شرکت در امتحانات مسابقه اروپا، داشتن پروانه دوره کامل متوسطه بوده و شامل فارغ التحصیل های دانشکده کشاورزی نمی شد، بنابراین با تقاضای فارغ التحصیل ها و اولیای دانشکده، تصویبنامه ای در ۲۶ مرداد ماه ۱۳۱۲ از مجلس گذشته و طبق آن فارغ التحصیل های دانشکده کشاورزی نیز در مسابقه شرکت نموده و از قانون اعزام محصل باروپا بهره مند گردیدند.

ضمنا برای اینکه ادامه تحصیلات محصلین اعزامی باروپا و شرکت آنان در مسابقه های مدارس اروپا دچار وقفه نگردد، دولت ایران با اولیای امور فرانسه وارد مذاکره گردیده و بالاخره در ۲۵ آوریل ۱۳۲۹ قراردادی بین دو کشور ایران و فرانسه راجع به برابری ارزش تحصیلات امضا گردید و طبق آن پروانه های تحصیلی وزارت فرهنگ ایران در مدارس فرانسه، همان ارزشی را دارا گردید که در ایران داشته است و در این خصوص بین ایرانیان و فرانسویان فرقی قائل نگردیدند، ضمنا باید دانست در جریان این سالها عده زیادی از محصلین ایرانی برای تعلیم فنون صنعتی از هنرستان صنعتی ایران و ادارات دیگر کشور، بخارج اعزام گردیدند که از ذکر آن خودداری می گردد.

تاریخچه دانشسرای عالی (جزء تاسیس مدارس)

در سال ۱۲۹۷ شمسی یعنی در زمان نظارت مرحوم نصیرالدوله^۱ عده‌ی زیادی مدرسه در طهران و ولایات از طرف وزارت فرهنگ افتتاح گردید و چون معلمین که از هر حیث از عهده تربیت شاگردان برآیند و بنابر اصول جدید تعلیم و تربیت این فن را آموخته باشند، در ایران وجود نداشت، در همان قدم اول، متصدیان امور بلزوم و اهمیت تربیت معلمین پی برده و تصمیم گرفتند مدرسه‌ای برای تهیه آموزگاران و دبیران تاسیس نمایند، در ابتدا برای اجرای مقصود، مدرسه‌ای به نام «دارالمعلمین مرکزی» بریاست آقای ابوالحسن فروغی^۲ و نظارت آقای اسماعیل مرآت^۳ تاسیس نمودند، که برنامه آن با تحصیلات متوسطه مطابقت داشت و در ضمن شامل مواد دیگری بود که مختص به تعلیم و تربیت و تهیه معلم است، از قبیل معرفة النفس، منطق، اصول و تعلیم و تربیت.

برای اینکه تا حدی تعلیم و تربیت عملی تدریس شود، یکی از مدارس ابتدایی نیز ضمیمه گردید تا محصلین از لحاظ روانشناسی و اصول تدریس مجال تحقیق و عمل داشته باشند، علاوه بر این اقدامات که احتیاج مبرم بمعلم محرک آن بود، عده‌ای از دانشمندان نیز برای تعلیم و تربیت محصلین شرکت داشتند، از قبیل دکتر ابوالقاسم بهرامی^۴، حبیب

۱ میرزا احمدخان نصیرالدوله (۱۲۴۹ ش، رشت - ۱۳۰۹ ش، تهران) که نام خانوادگی بَدیر برگزید، از پیشگامان آموزش و پرورش مدرن در ایران و دولتمرد دوران قاجار و پهلوی است.

۲ ابوالحسن فروغی (۱۲۷۰ ش، تهران - ۱۳۳۸ ش، تهران) ادیب، فیلسوف و سیاستمدار، فرزند محمدحسین فروغی و برادر محمدعلی فروغی است. فروغی از مؤسسان مدرسه عالی دارالمعلمین بود.

۳ اسماعیل مرآت (۱۷ اسفند ۱۲۷۱ ش، تهران - ۲۷ آذر ۱۳۲۸ ش، واشنگتن) وزیر فرهنگ ایران در دوره رضاشاه و از پایه‌گذاران آموزش عالی نوین در ایران است. وی بر تهیه کتاب‌های درسی تأکید بسیار داشت. در زمان وزارت او نزدیک به دویست جلد کتاب درسی دبیرستانی تألیف و چاپ شد. مرآت به همراه احمد نخجوان، وزیر جنگ، بر سره نویسی در زبان فارسی تأکید داشت و کوشش‌های این دو و دیگران، همراهی رضا شاه را برای صدور فرمان تأسیس «فرهنگستان ایران» به دنبال داشت.

۴ دکتر ابوالقاسم بهرامی (۱۳۲۹-۱۲۷۳ ش)، پزشک و از نخستین همکاران انستیتو پاستور ایران. پدرش دکتر میرزا ابوالحسن خان، طبیب مخصوص محمد رحیم خان علاءالدوله ملقب به امیر نظام، حاکم تهران و وزیر دربار ناصرالدین شاه بود.

الله ذوالفنون^۱، دکتر عیسی صدیق^۲، عبدالعظیم قریب^۳ و اقبال آشتیانی^۴. تا سال ۱۳۰۷ این موسسه بهمان وضع برقرار بود و متدرجا عده ای از فارغ التحصیلان آن در مرکز و ولایات بتدریس و خدمت مشغول شدند، ولی چون از آن ببعد عده دبستانها رو بافزایش گذاشت، چند باب دبیرستان نیز مفتوح گردید، تا بتوان بنابر قانون اعزام محصل باروپا، سالی یکصد نفر جوان برای تعقیب تحصیلات عالیه باروپا و آمریکا اعزام نمود، از این جهت احتیاج به دبیرانی که بتوانند در مدارس متوسطه کامل تدریس کنند، بیشتر شد، لذا بتاسیس دارالمعلمین عالی اقدام گردید و از این ببعد وزارت فرهنگ در فراهم کردن وسائل تکمیل آن از هر حیث مراقبت کرد، چنانکه گذرانیدن قانون اعطای کمک خرج برای محصلین دارالمعلمین عالی و

۱ حبیب‌الله سلطان آبادی عراقی (زاده ۱۲۳۹ ش، اراک - درگذشته ۳ دی ۱۳۲۶ ش)، معروف به شیخ حبیب‌الله ذوالفنون دانشمند ستاره‌شناس و تقویم‌نگار بود که در زمینه‌های ادبیات، ریاضیات و تفسیر قرآن نیز فعالیت داشت. وی مدت‌ها در دارالمعلمین مرکزی مثلثات کروی و نیز مدرسه عالی سپهسالار علم نجوم و هیئت تدریس می‌کرد. حبیب‌الله ذوالفنون به همراه برخی اساتید معروف آن دوره، از اولین مدرسان و اساتید دارالمعلمین مرکزی بودند. ۲ عیسی صدیق (۲۸ خرداد ۱۲۷۳ ش، تهران - ۱۶ آذر ۱۳۵۷ ش، تهران) ملقب به صدیق اعلم، ادیب، نویسنده و سومین رئیس دانشگاه تهران بود. وی در سال ۱۲۹۰ جزو اولین گروه از دانشجویان اعزامی به خارج در دوره بعد از مشروطیت بود که عازم فرانسه شد. پس از بازگشت به ایران، ابتدا به ریاست دارالمعلمین عالی منصوب شد و سپس آن را دانشکده علوم و ادبیات و هسته مرکزی دانشگاه قرار داد.

۳ عبدالعظیم قریب گرکانی (زاده ۱۲۵۸ ش گرکان - درگذشت ۳ فروردین ۱۳۴۴ ش)، ادیب معاصر ایرانی و بنیان‌گذار دستور زبان فارسی نوین بود. از سال ۱۳۲۰ قمری در مدرسه دارالفنون و سپس در دارالمعلمین مرکزی (بعداً دانشسرای عالی) از نخستین دوره تأسیس آن شروع به تدریس ادبیات فارسی کرد. هنگامی که دانشگاه تهران تأسیس شد، قریب از اولین کسانی بود که به مقام استادی دانشگاه برگزیده شد و در دانشکده ادبیات عهده‌دار تدریس زبان و دستور فارسی شد. او این سمت را تا پایان عمر به عهده داشت. وی به عضویت فرهنگستان ایران نیز انتخاب شد و از اعضای برجسته این فرهنگستان به‌شمار می‌رفت. عبدالعظیم قریب در زبان و ادبیات فارسی و عربی تسلط بی‌مانندی داشت و حدود ۵۸ سال از عمرش را با عشق و علاقه صرف تدریس دستور زبان فارسی و تعلیم و تربیت فرهیختگان ایران کرد. وی قواعد زبان فارسی با به سبک دستورهای فارسی‌زبان اروپایی تدوین کرد و دستور زبان فارسی را در چهار جلد تألیف کرد.

۴ عباس اقبال آشتیانی (۱۲۷۵ ش - ۲۱ بهمن ۱۳۳۴ ش) مورخ، ادیب و نویسنده معاصر ایرانی است. در سال ۱۳۲۸ قمری به تهران آمد و ابتدا در مدرسه شرکت گلستان و سپس در مدرسه دارالفنون تحصیل کرد. پس از فراغت از تحصیل در دارالفنون به معلمی در همان مدرسه انتخاب شد. س از تأسیس دارالمعلمین عالی با توجه به درخشندگی خاصی که در دارالفنون از خود نشان داده بود، برای تدریس دعوت شد و سال‌ها تدریس ادبیات، تاریخ و جغرافیا در دارالمعلمین عالی و همچنین در مدارس نظام و علوم سیاسی بر عهده او بود. عباس اقبال طی سال‌های فعالیت نویسندگی خود تعداد پرشماری مقاله در زمینه‌های ادبی، تاریخی و اجتماعی از خود به یادگار نهاد. خود او مجله یادگار را تأسیس کرد و به مدت پنج سال از ۱۳۲۳ تا ۱۳۲۸ انتشار داد که در میان معدود نشریات ادبی و تاریخی آن زمان کاملاً متمایز است. عباس اقبال آشتیانی را بنیان‌گذار مقاله‌نویسی به معنی فنی آن در ایران دانسته‌اند.

طرز استخدام آنها در آذرماه ۱۳۰۸ شمسی و استخدام معلمین فرانسوی (بعدا اسامی آنها ذکر می شود) و تفکیک دوره اول و دوم متوسطه از دارالمعلمین عالی، نمونه ای از توجه مخصوص وزارت فرهنگ بمسئله تعلیم و تربیت می باشد.

نظر باینکه دارالمعلمین عالی در سال سوم تاسیس، مستقلا دارای پانزده کلاس در شعب فلسفه و ادبیات، تاریخ و جغرافیا، طبیعیات، ریاضیات، فیزیک و شیمی شده بود و عمارت سابق آن یعنی بنای شرکت فرهنگ گنجایش کافی نداشت، محل آن را بیاغ قوام الدوله، در خیابان شاهپور انتقال دادند. از سال ۱۳۱۱ آقای دکتر صدیق بسمت ریاست این موسسه انتخاب و از ۱۹ اسفند ۱۳۱۲ اسم آن بدانشسرای عالی تبدیل گردید. بعلاوه تاسیس آزمایشگاه ها و تشکیل انجمنها و تاسیس کتابخانه نیز، از جریان سالهای ۱۳۰۸ ببعده عملی گردید و بنابراین چون جایگاه اصلی کافی نبود و عمارت بزرگتری لازم داشت، دارالمعلمین عالی در تیرماه ۱۳۱۱ بمحل مدرسه علمیه یعنی نگارستان منتقل شد.

معلمین و مستشاران خارجی در ایران

ایران از قدیم درجات عالی تمدن را سیر نموده و از این جهت بر سایر ملل دنیا برتری داشته و آمیزش ایرانیان با دول دیگر، باعث اختلاط تمدن ایران با سایر اقوام گردیده بود، اما تحولات و حوادث تاریخی و حملات اقوام وحشی ترک و مغول و غیره و جنگهای خونین ایران با همسایگان، هریک بنوبه خود ایران را ببدبختی سوق داده و عدم علاقه پادشاهان و زمامداران وقت نیز کمک موثری بآن کرد و بالاخره ایران از تمدن جدید بی بهره ماند، و موقعی از خواب غفلت بیدار شد که صدها سال از تمدن اروپائی عقب مانده و برای ادامه حیات ملی و باقیماندن اقتدارات اولیه، لازم بود دست نیاز بسمت اروپائیان دراز کرده و بکمک عمال جَرَف و صنایع ایشان، خویشان را تا اندازه ای بتمدن غربی آشنا سازد، بنابر این در ابتدا در زمان شاه عباس کبیر و جنگهای ایران و عثمانی و احتیاج مبرم بتدارکات و اصول جنگی جدید اروپا و تهیه اسلحه آتشین و ارتباط ایران با دولت انگلیس، عده ای از سیاحان انگلیسی به ایران

عزیمت نمودند، از آن جمله برادران شرلی: آنتونی شرلی^۱ و رابرت شرلی^۲ هستند که در دربار ایران راه یافته و از طرف شاه عباس مامور تشکیل نظام جدید در ایران و تکمیل فن اسلحه سازی و توپ سازی گردیدند.

پیش آمده‌های ناگوار دوره های بعد از شاه عباس، یعنی حملات افغان ها و شورشها و کشمکش های داخلی، فرصتی برای پیشرفت و توسعه علوم و امور صنعتی و علمی باقی نگذاشته بود و دول اروپائی هم بعناوین مختلف و به تشبث یکدیگر، آتش فساد را بیشتر در داخل کشور روشن کرده و با کسب امتیازات، از منافع سیاسی و اقتصادی ایران بهره مند می گردیدند. از طرفی ایران بواسطه موقعیت طبیعی خود، همیشه مورد نظر اروپائیان و دول استعماری، برای دست یافتن بهندوستان، در صدد بودند به هر نحوی باشد ایران را با افکار خود همراه ساخته و یا تحت سلطه و نفوذ خود در آورند، مثلا در جنگهای ناپلئون کبیر با روسیه و انگلیس و غیره، ناپلئون به نماینده خود در ایران دستور داد با فتحعلیشاه قاجار برای عقد اتحادی وارد مذاکره گردد، باین طریق هیئتی را برای تعلیم و تنظیم ارتش ایران بسبک ارتش فرانسه [بفرستد] و بعلاوه دولت روسیه را مجبور نماید تا اراضی را که در جنگهای با ایران تصرف کرده است، مجددا به دولت ایران تسلیم نماید و همچنین مقداری اسلحه برای ایران بفرستد، بشرطی که دولت ایران به دولت انگلیس اعلان جنگ دهد و دست انگلیسی ها را از امور ایران کوتاه سازد و برای این منظور کاروان فرانسوی با عده ای برای تنظیم ارتش ایران فرستاده شد، ولی به طوریکه سابقا در جنگ های ایران و روسیه دیده ایم، این مسئله پس از ملاقات ناپلئون با امپراطور روسیه در محل تیلسیت^۳، بدون نتیجه ماند و دولت روسیه پس از تحمیل دو عهدنامه گلستان و ترکمنچای، بر قسمت بزرگی از اراضی و شهرهای ایران

۱ آنتونی شرلی (Anthony Shirley) (۱۵۶۵-۱۶۳۵م) نام یک جهانگرد انگلیسی است.

۲ رابرت شرلی (Robert Shirley) (۱۵۸۱-۱۶۲۸م) جهانگرد و ماجراجوی انگلیسی است. او از برادرانش، آنتونی شرلی و توماس شرلی کوچکتر بود.

۳ تیلسیت Tilsit شهری کوچک در او بلاست کالینینگراد روسیه است که از سال ۱۹۴۶ به بعد «سووتسک» نامیده می شود. در سال ۱۸۰۷ ناپلئون دو موافقت نامه صلح با الکساندر یکم تزار امپراتوری روسیه در این شهر منعقد کرد. فرانسه با امضای این پیمان ها، ایران و عثمانی را که پیش از آن به موجب پیمان نامه هایی با فرانسه (از جمله فین کن اشتاین) به یاری فرانسه امیدوار بودند در برابر تجاوزات روسیه تنها گذاشت و پایه گذار از دست دادن مناطقی از ایران در قفقاز همچون کشورهای کنونی جمهوری آذربایجان، گرجستان و ارمنستان شد.

استیلا یافت، بعلاوه در قسمت اعظم کشور نفوذ نموده و بدریافت امتیازات زیاد موفق شد و به این طریق شروع به عملیاتی کرد که هرکدام بنوبه خود برای استقلال کشور خطرات عظیمی دربرداشتند و مقارن همین احوال، دولت انگلیس نیز در طرف جنوب بیکار ننشسته، از اختلاف ایران و فرانسه استفاده کرده و عده ای از افسران انگلیسی را برای تنظیم قوای لشکری به ایران اعزام داشتند و پس از مدتی در اختلافات ایران و روسیه بمدخله پرداخته، و با میانجیگری خود ایران را وادار به امضای عهدنامه ننگین و غیر قابل تحمل گلستان و ترکمانچای کرده و باین ترتیب بکسب امتیازات دیگری نائل و استقلال ایران را تهدید می کرد. این اختلافات و رقابتهای اجانب، بیشتر باعث بدبختی ایرانیان گردیده و دست آنان را از کارها کوتاه و سد بزرگی در مقابل هر گونه پیشرفت قرار داده بود، در زمان سلطنت ناصرالدین شاه قاجار و صدارت مرحوم امیرکبیر و پس از مسافرتهای ناصرالدین شاه به اروپا، دولت ایران برای دست یافتن بفنون جدید شروع به استخدام متخصصین و مستشاران اروپایی کرده و به این طریق عده ای از اروپاییان بمشاغل بزرگ گماشته شده و تشکیلات لشکری و کشوری ایران را بسبک جدید دول اروپایی تنظیم کرده و موسسات تازه ای از قبیل مدرسه و روزنامه و چاپ مجله و تلگراف و تلفون و بعدها مالیه و بانک و غیره در ایران تاسیس نمودند. و مخصوصاً این امر بعد از مشروطیت و از ۱۳۰۱ شمسی که قرارداد و شرایط کنترات مستخدمین خارجی، در ۲۳ عقرب ۱۳۰۱ در مجلس شورای ملی موضوع مطرح، و طی دو ماده به تصویب رسید، کاملاً رواج یافته و هر ساله عده زیادی از مهندسین و متخصصین و معلمین و مستشاران خارجی، از دول مختلف اروپایی استخدام و در ادارات لشکری و کشوری ایران بکار گماشته و موسسات و بنگاه های جدید و کارخانجات بزرگ شبیه اروپا تاسیس شد و می توان گفت امروز از هر جهت از بیگانگان بی نیاز گردیدیم و اینک بطور اختصار بشرح عملیات بعضی از مستشاران و سمت های هریک می پردازیم.

تشکیلات ارتش

به طوریکه قبلاً ذکر شد، در زمان فتحعلیشاه هیئتی بریاست گاردان^۱ فرانسوی مامور تنظیم

۱ کلود ماتیو دو گاردان (Claude Mathieu De Gardane) (زاده ۱۱ ژوئیه ۱۷۶۶ در مارسی، فرانسه - درگذشته ۳۰

ارتش ایران گردیده بودند و در تحت تعلیم افسران مزبور، اولین هنگ نظامی در طهران و در تبریز بسبب اروپا تشکیل شد و چندی بعد عده ای از افسران انگلیسی، از طرف دولت انگلیس و با دستور فتحعلیشاه جای آنها را گرفته و بتشکیلاتی پرداختند و بعدها میرزا تقی خان امیرکبیر بتاسیس وزارت جنگ مبادرت جسته و مسیو جان مترجم اول دولت ایران را برای جلب معلمین ماموریت داده و عده ای را برای تعلیم علوم و فنون نظامی و غیره از اطریش استخدام نمود و در مدرسه دارالفنون بتعلیم و تدریس مسائل مربوطه پیاده نظام و توپخانه و مهندسی و غیره گماشت، از این قرار مسیو بارون کومراس^۱ که اصلا از اهل سوییس و در خدمت اطریش بود، برای ترتیب پیاده نظام، مسیو مر^۲ برای تعلیم سواره نظام، دکتر پولاک^۳ معلم طب و جراحی و غیر از نامبردگان بالا، عده ای نیز از قبیل مسیو پشه ایتالیائی برای تعلیم پیاده نظام و مسیوینی فرانسوی برای تعلیم پیاده نظام و مسیو پروسکی^۴ بسمت آجودانی وزارت جنگ و معلم زبان فرانسه و تاریخ و جغرافیا و مسیو نیکلا فرانسوی معلم توپخانه بوده اند، که در دارالفنون مشغول تدریس شدند.

- ۱ ژانویه ۱۸۱۸ در سن میشل، فرانسه) افسر فرانسوی و رئیس هیئت اعزامی ناپلئون بناپارت در عهد فتحعلی شاه قاجار. در پاییز ۱۸۰۷ زمانی که فرانسه با پروس و روسیه در حال جنگ بود، امپراتوری روسیه درگیر جنگ دیگری با ایران بود. در آن زمان حکومت تهران مأموری را روانه امپراتوری فرانسه نمود تا برای اتحاد ایران و فرانسه در نبرد علیه روسیه انجام دهند. این گروه در کاخ فین کن اشتاین با دولتیان فرانسه دیدار نمودند و در چهارم می ۱۸۰۷ قراردادی معروف به عهدنامه فین کن اشتاین بین دولت ایران و فرانسه امضا گردید. ناپلئون ژنرال گاردان را به سمت ایران اعزم نمود تا مفاد قرار داد را اجرا نماید.
- ۲ آلفرد بارون دی گومنس Cumoans معلم پیاده نظام و مشاور امیرکبیر در اصلاح نظام، قرار بود دو سال در ایران بماند ولی چند ماه زودتر در اوایل ۱۲۶۹ ق استعفا داد و رفت.
- ۳ نمیرو Nemiro معلم سواره نظام دارالفنون.
- ۴ یاکوب ادوارد پولاک Jakob Eduard Polak (زاده ۱۲ نوامبر ۱۸۱۸ در مورژینا، بوهم - درگذشته ۸ اکتبر ۱۸۹۱ در وین)، پزشک دربار قاجار و مدرس پزشکی در دارالفنون عهد ناصر. او تحصیلات خود را در رشته‌های پزشکی و مردم‌نگاری در دانشگاه‌های وین و پراگ به پایان رساند و در رشته پزشکی زنان تخصص گرفت. پولاک به دعوت امیرکبیر برای تدریس در دارالفنون همراه با شش استاد دیگر اتریشی در سال ۱۲۳۰ ش، پیش از گشایش دارالفنون به ایران آمدند. او با تربیت دانش آموزان دارالفنون و تألیف اولین کتب پزشکی مدرن، نقشی کلیدی در معرفی پزشکی نوین به ایران ایفا کرد. دکتر پولاک در سال ۱۲۳۴ ق، پس از ۱۰ سال اقامت در ایران به وطن خود بازگشت.
- ۵ آگوست کرزیز August Karl Kerziz یکی از ۷ نفری بود که داوودخان مسیحی هنگام سفرش به اتریش به عنوان نماینده امیر کبیر، برای تدریس به ایران دعوت کرد و در مدرسه دارالفنون مشغول به کار نمود. کرشیش، به عنوان استاد توپخانه به مدرسه دارالفنون رفت، اما چون تاریخ، جغرافیا و حساب و هندسه می‌دانست، این رشته‌ها را نیز آموزش می‌داد. او به کمک دانشجویان خود کتاب‌های زیادی نوشت و ترجمه کرد. مترجم او میرزا زکی مازندرانی علی آبادی از تحصیلکرده‌های فرانسه، از کسانی بود که در تهران سیستم تلگراف کشید.

سابقاً نظام ایران بترتیب به ده تومان تقسیم می گردید، هر تومان دارای چند هنگ بود و از ایلات و طوایف و دستجات مختلف برای خدمت گرفته می شد. در ۱۲۹۷ تشکیل بریگارد قزاق سوار بمیل دولت وقت صورت گرفت و دارای یک گروهان پیاده و یک آتشبار صحرائی گردید، ولی به تدریج سازمان آن به تیپ و لشکر رسید و افسران روسی که برای تعلیمات جلب شده بودند، مطابق دستور دولت تزار رفتار نموده و مجری منافع او بودند. مقارن ۱۳۳۰ برای تاسیس امنیه، عده ای از افسران سوئدی استخدام و با هزینه زیاد موفق به سازمان اولیه آن شده و در سال ۱۳۳۲ عده ای از امنیه ایران به اسم ژاندارم که بالغ بر هفت هزار می گردید و در ۱۳۳۳ به ده هزار رسید، ولی بواسطه مداخله انگلیس و تاسیس پلیس جنوب، در تحت ریاست ژنرال سایکس^۱ (برای معامله مقابله با روسها)، تدریجاً وجهه اولیه ژاندارم از بین رفت و در انقلاباتی که بواسطه جنگ بین الملل در ایران پیدا شد، بکلی اهمیت سابق خود را از دست داد. در آن اوان نیز بنام بریگارد مرکزی و عده ای هم با اسم گارد همایونی، با اسلوب اطریش تشکیل گردید و در عین حال، حکام و عمال دولتی، برای وصول مالیات و انجام وظائف اداری خود، مجبور بودند با متنفذین و روسای محلی اتحاد نموده و بوسیله آنها سوار و پیاده و چریک جمع نمایند و روسای ایلات باین طریق مورد استفاده ماجراجویان قرار می گرفتند و تزار، قزاق را در دست خود گرفت و انگلیس هم پلیس جنوب را تاسیس کرد و قرارداد ۱۹۰۷ در شرف عملی شدن بود، تا اینکه توجهات اولیای امور به ارتش و جریان سیاست دول شوروی و انگلیس از طرف دیگر، باعث شد که به ارتش ایران سر و صورتی داده شود، و در حال حاضر عده ای از متخصصین فنی نظام از فرانسه استخدام و در ارتش ایران مشغول کار گردیده و تشکیلات تازه آن، ثمره زحمات چندین سال پیش به این طرف می باشد.

۱ سر پرسی مولس ُورث سایکس Sir Percy Molesworth Sykes (زاده ۲۸ فوریه ۱۸۶۷ - درگذشته ۱۱ ژوئن ۱۹۴۵) ژنرال، نویسنده، و جغرافیدان انگلیسی بود. سایکس در سال ۱۸۹۲ در هنگ های ارتش هندوستان خدمت کرد و در آنجا با زبان فارسی آشنا شد. دو سال بعد به ایران آمد و کنسولگری انگلیس در کرمان را به راه انداخت. در سال ۱۹۱۶ به فرماندهی پلیس جنوب ایران منصوب شد و به جنوب ایران آمد و با یک سپاه ۱۱ هزار نفری هندی، ایرانی و افسرهای انگلیسی مأمور سرکوب مبارزان و مقاومت مردم جنوب شد. او مقر فرماندهی خود را شهر شیراز قرار داد و با همکاری عبدالحسین فرمانفرما و دیگر متنفذین هواخواه انگلیس به سرکوب نهضت جنوب پرداخت. وی سرانجام در سال ۱۹۱۸ از ایران احضار شد.

مالیه و مستشاران مالی

قبل از مشروطیت ایران دارای وزارتخانه به اسم مالیه بود و اعضای آن از یک عده بنام مستوفی تشکیل شده بود، که مامور بودند صورت جمع درآمد و هزینه هر شهرستان را به نام کتابچه دستور العمل تهیه، و بعد از اینکه بصره شاه می رسید به شهرستانها نزد حکام ارسال، و حکام محل تمام عایدات را مطابق آن وصول و به مصارف معینی می رساندند و اگر مازادی بود بخزانة دولت فرستاده می شد. کلیه مالیات ایران عبارت بود از مالیات اغنام و احشام و اراضی. در سال ۱۳۱۹ قمری برای تنظیم امور مالی، مستشارانی متناوبا از فرانسه و آمریکا جلب گردیدند، ولی با وجود اقداماتی که از طرف آنها به عمل آمد، معذک بوسیله عدم امنیت کشور، هیچوقت عایدات بطور مرتب وصول نمی شد. در سال ۱۳۳۰ دولت ایران برای اصلاح امور مالی خود، مورگان شوستر^۱ را به عنوان خزانه دار کل استخدام کرد و شخص مزبور جدا مشغول کار شد، ولی چون این اقدام مخالف مرام روسها بود، طبق اتمام حجتی که به ایران دادند، تقاضای انفصال او و یکی از متخصصین را نموده و تقاضا داشتند در آتیه، ایران بدون رضایت سفرای روس و انگلیس، مامورین خارجی استخدام نکنند، چون از موعده التیماتوم گذشت، قشون تزار از مرز گذشته و تعدیات جبران ناپذیری را مرتکب گشتند.

بالاخره بعدها قانون استخدام دکتر میلیسپو^۲، طی هفده ماده به تصویب مجلس شورای

۱ ویلیام مورگان شوستر William Morgan Shuster (۲۳ فوریه ۱۸۷۷ در واشینگتن - ۲۶ مه ۱۹۶۰ در نیویورک) حقوقدان، ناشر و کارشناس مالی اهل ایالات متحده آمریکا. در سال ۱۹۱۰، زمانی که وزیرمختار ایران در آمریکا از دولت آن کشور درخواست کرد که به منظور اصلاح امور مالی ایران، یک کارشناس مالی را برای استخدام در دولت ایران معرفی کند، شوستر با پیشنهاد ویلیام هاوارد نفت، رئیس‌جمهور آمریکا به دولت ایران معرفی شد. او در ۱۹۱۱ وارد ایران شد. رفتار غیرقابل پیش بینی و تعهد خدشه ناپذیر شوستر به انجام وظایف، باعث شد که سفارتخانه‌های روسیه و انگلیس در ایران که منافع اقتصادی خود را در این کشور دنبال می‌کردند، نسبت به او بدبین و ناراضی شوند. او پس از اولتیماتوم روسیه به دولت ایران، مبنی بر عزل وی و تهدید نظامی آن کشور، ناچار شد مأموریت خود را نیمه تمام رها کند و در ابتدای سال ۱۹۱۲ میلادی ایران را ترک نماید.

۲ آرتور میلیسپو Arthur Millsbaugh (۱۸۸۳-۱۹۵۵م)، حقوقدان و کارشناس مالی آمریکایی که در سال‌های ۱۹۲۷-۱۹۲۲ و ۱۹۴۲-۱۹۴۵ برای اصلاح مالیه به استخدام دولت ایران درآمد. در تاریخ مرداد ۱۳۰۱ در کابینه قوام السلطنه قانونی از مجلس گذشت که به موجب آن دکتر میلیسپو آمریکایی با حقوق ۱۵۰۰۰ دلار در سال استخدام که خانه و اثاثیه هم از طرف دولت تهیه می‌شد و هشت نفر دیگر آمریکایی که توسط دکتر میلیسپو انتخاب می‌شدند با حقوق ۷۵۰۰ دلار تا ۱۰۰۰۰ دلار. در سال ۱۹۲۱ که میلیسپو به ایران آمد، تمام تشکیلات وزارت مالیه و پیشکاری‌های ولایات تحت نظر مستقیم دکتر میلیسپو و همکاران آمریکایی او بود. وی اقدامات مثبت و منفی

ملی رسید و او را برای ریاست کل مالیه ایران انتخاب و از آمریکا استخدام کرده و به موجب ماده چهارده همان قانون، به او حق داده شد که در آمریکا برای سه سال یا کمتر، یکنفر عالم احصائیه و یکنفر منشی آمریکائی که زبان فرانسه را بداند و یکنفر نویسنده استخدام نماید، و این سه نفر منحصر برای او خواهد بود و حقوق و مخارج آنها را دولت ایران خواهد پرداخت و حقوق سالیانه ملیسیو پانزده هزار دلار تعیین و در ضمن قرار شد خانه و اثاثیه لازم نیز به او داده شود، والا سالی سه هزار دلار از این بابت پرداخت گردد.

در ۲۹ اردیبهشت ماه ۱۳۰۴ شمسی، قانون استخدام یازده نفر مستخدم آمریکائی جهت خدمت در ادارات مالیه و یکنفر نیز جهت ریاست امور فلاحتی، در مجلس شورای ملی تصویب گردید و در ماده اول بوزارت مالیه اجازه داده شد که طبق پیشنهاد رئیس کل مالیه، از اتباع ممالک متحد آمریکا، اشخاصی که دارای معلومات مقتضی و تخصص فنی باشند، برای مدتهایی که از سه الی پنج سال امتداد داشته باشد، برای خدمت در ادارات مالیه بسمت معاونت رئیس کل مالیه، بموجب کنترات به شرح پایین استخدام نمایند و ابتدای آن سه هفته قبل از ورود به ایران باشد.

۱- برای ریاست اداره کل محاسبات با حقوق سالیانه ده هزار دلار.

۲- برای معاونت مخصوص رئیس کل مالیه یکنفر با حقوق سالیانه هشت هزار دلار.

۳- برای خدمات دیگر ۸ نفر، هر یک با حقوق سالیانه هفت هزار و پانصد دلار.

۴- برای خدمات تند نویسی یک نفر با حقوق سالیانه سه هزار دلار.

و بموجب ماده دوم به وزارت مالیه و فوائد عامه، اجازه داده شد که مشترکاً یک نفر از اتباع آمریکا را که دولت آمریکا تخصص او را تصدیق کرده باشد، برای ریاست امور فلاحتی برای مدت سه الی پنج سال، با حقوق سالیانه ده هزار دلار استخدام نماید، شروع استخدام او از سه هفته قبل از ورود به ایران خواهد بود و همچنین خانه و اثاثیه مناسبی نیز به او داده شود و الا به میزان ۲۰٪ به حقوق او بیفزایند.

مختلفی داشت، اما در مجموع اقدامات وی توسط ایرانیان مثبت ارزیابی می‌شود. نهایتاً با قدرت گرفتن رضاخان به دلیل اختلاف نظر با وی از ایران رفت.

در جلسه ۱۱ آبانماه ۱۳۰۶ شمسی قانون بتصویب مجلس شورای ملی رسیده و بموجب آن بیانک ملی ایران اجازه داده شد، یکنفر متخصص بانک از اتباع سوئیس یا آلمان جهت ریاست بانک استخدام نماید. ضمناً مقرر گردید سالیانه دوازده هزار تومان حقوق باو پرداخته و برای مخارج اثاثیه و غیره ۲۰٪ سالیانه علاوه بر حقوق پرداخت شود.

همینطور برای آبیاری نواحی جنوب ایران، هیئتی را از خارج استخدام نمودند و باین ترتیب گرات فن روژن^۱ (Grate Von Roggin) و گروتف^۲ (Groothof) مهندسین هلندی بودند که برای آبیاری قسمت جنوب ایران استخدام شده و در جریان سالهای ۱۹۰۴ و ۱۹۰۵، گرات فن روژن که سمت ریاست هیئت مهندسین هلندی را داشت، چندین مرتبه بخوزستان مسافرت کرده و اطلاعاتی برای تجدید و احیاء سدهای قدیمی کرخه و کارون بعمل آورد و همچنین مسیو گروتف پیشنهاد و نقشه سد اهواز و آبیاری ساحل چپ کارون، بین اهواز و محمره را تهیه کرد. مسیو گرات فن روژن نتیجه مطالعات خود را در مجموعه مطالعات هیئت علمیه ایران، جلد هفتم درج کرده است.

موضوع ذوب آهن و استخراج معادن نیز بارها در مجلس شورای ملی مذاکره بعمل آمده، بالأخره در ۲۰ بهمن ماه ۱۳۰۴ قانونی تصویب شد و بموجب آن مقرر گردید، یکنفر متخصص برای ذوب آهن استخدام نمایند و برای اینکار مارتین^۳ آلمانی را استخدام نمودند و در جریان سال ۱۳۰۵ متخصص مزبور راپورتهایی تنظیم نموده و پیشنهادهای خود را عرضه داشت. برای بعضی ادارات و امور دیگر نیز مهندسین و متخصصین زیادی بایران جلب گردیدند و در اینجا فقط بذکر بعضی از آنها می پردازیم:

۱ گرات فن روژن Grate Von Roggin مهندسی هلندی که برای آبیاری زمین های جنوب ایران استخدام شد.

۲ گروتف Groothof مهندسی هلندی که برای آبیاری زمین های جنوب ایران استخدام شد.

۳ مارتین Martin کارشناس آلمانی ذوب آهن در عهد پهلوی اول. دولت ایران در سال ۱۳۰۴ ش تصمیم گرفت بدون مشارکت انگلیس در زمینه احداث خطوط راه آهن اقدام کند. بنابراین پس از انجام مذاکراتی که وزارت فواید عامه با وزیر مختار آلمان شولنبورگ صورت داد، قرارداد استخدام دکتر مارتین به عنوان متخصص ذوب آهن در مجلس تصویب شد و برای سرعت دادن به حرکت وی، حواله ای به مبلغ ۲۰۰۰ تومان برای خرج سفر وی به برلین حواله شد. تقریباً همگی کارکنان عالی رتبه راه آهن آلمانی بودند، اصولاً سرعت و کیفیت کار آلمانی ها از نظر دولت ایران مطلوبتر از امریکایی ها تلقی می شد. آلمانی ها توانستند کار خود را تا پایان قرار دادشان ادامه دهند.

- ۱- در سال ۱۲۹۰ هجری بازن دونورمان^۱ مهندس بلژیکی را برای اداره امور چاپخانه بایران خواستند که شرح آن سابقا گذشت.
- ۲- برای اداره امور گمرکی در سال ۱۳۱۵ هیئتی از بلژیک بریاست نوز بایران آورده که شرح آن گذشت.
- ۳- قبل از مشروطیت در ایران، وزارت کشور وجود نداشت و امور مربوط بآن بوسیله درباریان و شاه و مقام صدارت اداره می شد و یکنفر مستشار فرانسوی برای سازمانهای آن استخدام گردید، ولی نتیجه اساسی از کار او عاید نشد، حتی از بعد از کودتا که سایر وزارتخانه ها و بنگاههای دولتی اصلاح می شد و بنای هر یک بر اساس آن استوار می گردید، این وزارتخانه نیز بدست ایرانیان اصلاح و بصورت تازه درآمد.
- ۴- برای حفریات و مدیریت موزه ایران، قانونی در ۱۹ اردیبهشت ۱۳۰۷ بتصویب رسید و بموجب آن برای مدت پنج سال مسیو آندره گذار^۲ فرانسوی را استخدام نموده و تا سال ۱۳۱۳ بسمت مدیریت موزه ایران برقرار و از سال ۱۳۱۳ مجدداً برای مدت پنج سال بسمت مدیریت عتیقه جات و کتابخانه ملی منصوب گردید و چون مدت استخدام او منقضی گردید، مجدداً استخدام و فعلاً نیز مشغول کار است.

۱ بارون دونورمان Baron de Nurman کارشناس چاپ و نشر و راه آهن در عهد ناصری. در زمان ناصرالدین شاه روزنامه ای دوزبانه: فارسی - فرانسوی زبان به نام اکو دو پرس Echo de Perse یعنی صدای ایران منتشر شد. این روزنامه که به دستور مستقیم شاه و با هدف پاسخ دادن به مندرجات نشری های خارج از کشور درباره مسایل ایران و مقاصد تبلیغاتی دیگر منتشر می شد، تک نسخه بوده است. این روزنامه زیر نظر محمد حسن خان مراغی اعتماد السلطنه و مدیریت میرزا محمد حسین فروغی منتشر می شد. سردبیری هم به عهده یک دو فرد فرانسوی زبان با نام بارون دونورمان و انمون مورل (پزشک دربار) بوده است. پیش از آن قرار بود روزنامه ای دوزبانه: فارسی - فرانسوی به نام لاپاتری (وطن) چاپ شود، بارون دونورمان بلژیکی که به تهران آمده بود، یک نسخه این روزنامه را چاپ کرد، ولی دستگاه استبداد که نوشته های او را در مورد آزادی قلم و آزاد اندیشی برتافت این روزنامه را توقیف کرد.

۲ آندره گذار André Godard (زاده ۲۱ ژانویه ۱۸۸۱ م - درگذشته ۳۱ ژوئیه ۱۹۶۵ م)، معمار و باستان شناس فرانسوی. او در اوایل دوره پهلوی اول به ایران وارد و به استخدام دولت ایران درآمد. مسئولیت های او نظیر مدیر اداره عتیقات (باستانشناسی و موزه)، فعالیت های پژوهشی و شناسایی و ثبت آثار فرهنگی ایران (با همکاری همسرش یدادگار و ماکسیم سیرو)، انتشار نشریه باستان شناسی، بنیان گذاری دانشکده هنرهای زیبای دانشگاه تهران، ریاست و استادی همین دانشکده در آغاز، وی را مهم ترین شخصیت خارجی معماری دوره رضا شاه پهلوی قرار می دهد که نزدیک به ربع قرن در ایران حضور داشت.

۵- فرهنگ: تعلیم و تربیت در ایران از زمان ناصرالدین شاه بعد، بطوری که سابقا نیز تذکر داده شد، بصورت تازه در مدارس تدریس گردیده و معلمین ایرانی و اروپائی علوم و زبانهای خارجی را بخصوص در مدرسه دارالفنون تدریس می نمودند و باین طریق پس از اندک مدتی، طبقات مختلفه کشور با فرستادن اطفال خود برای تعلیم و تربیت در مدارس جدید، علوم و زبانهای جدید را استقبال نمودند و در نتیجه احتیاج بایجاد مدارس کامل متوسطه و مدارس عالییه شدیدتر گردید و اولیای وزرات فرهنگ را بر آن داشت که مجاهدت بیشتری در پیشرفت و ترقی علوم نمایند و این امر جز با استخدام معلمین خارجی صورت پذیر نبود، بنا بر این از سالهای ۱۳۱۰ شمسی بعد، مرتباً همه ساله، عده ای را از ممالک مختلفه فرانسه، انگلیس و آلمان و بلژیک و غیره برای تعلیمات علوم طب و زبان و صنایع و علوم مهندسی و غیره استخدام و بدینوسیله بایجاد دانشکده و دانشگاه موفق گردیدند. در اول سنبله ۱۲۹۰ شمسی، قانون استخدام یکنفر معلم فرانسوی در مجلس شورای ملی تصویب گردید. در ششم جدی ۱۳۰۱ شمسی قانون استخدام مسیورهی (رهس) و مسیو فراش و یکنفر دیگر از فرانسه برای مدت سه سال بتصویب مجلس رسید.

در چهارم جدی همان سال دکتر ویلهلم آلمانی را برای مدت سه سال جهت معلمی جراحی استخدام نمودند، در ۲۸ جدی ۱۳۰۲ شمسی یکنفر معلم شیمی، و در ۲۷ جوزا ۱۳۰۳ دو نفر معلم دیگر را استخدام کردند و در ۷ جدی ۱۳۰۴ دکتر هانری اشترنک، تبعه آلمان را برای معلمی و مدیری مدرسه صنعتی استخدام کردند، در ۱۷ حوت ۱۳۰۳ مادام آندره هس^۱ فرانسوی را برای معلمی و مدیری مدرسه دارالمعلمیات، و در ۲۴ دیمه ۱۳۰۴ مسیو پاپاریان تبعه ترکیه را برای معلمی مدرسه دواسازی، و در ۲۴ دیمه ۱۳۰۴ یکنفر را برای معلمی حقوق، و در اول بهمن ماه ۱۳۰۴ مسیو ویلهلم مایر آلمانی را برای معلمی نجاری مدرسه صنعتی، و یکنفر آلمانی را برای آهنگری مدرسه صنعتی استخدام کردند. در ۱۶ شهریور ۱۳۰۶ قانون استخدام دو نفر معلم برای مدرسه صنعتی از آلمان، و دو نفر معلم برای مدرسه حقوق سیاسی از فرانسه، بتصویب مجلس شورای ملی رسید. در ۲۸ فروردین

1 Madame Andre Hess

۱۳۰۷ قانون استخدام دو نفر از آلمان برای مدرسه صنعتی فارس تصویب گردید، و بموجب قوانین دیگر در ۳ خرداد ۱۳۰۷ پروفیسور هرتسفلد^۱ آلمانی را برای معلمی زبان قدیمه و تاریخ قدیمی ایران و در ۲۳ خرداد ۱۳۰۷ هفت نفر معلم از فرانسه برای تکمیل و اصلاح مدارس عالی، و در ۳ تیرماه ۱۳۰۷ برای تعلیم آهنگری و نجاری مدرسه صنعتی از آلمان و در ۲۱ مرداد ۱۳۰۷ دو نفر معلم از فرانسه استخدام نمودند.

در ۹ تیر ۱۳۰۸ دوازده نفر معلم فرانسوی، برای تکمیل و اصلاح مدارس متوسطه مرکز و ولایات استخدام شدند، و در ۲۲ شهریور ۱۳۱۱ دو نفر معلم از اتباع فرانسه برای اصلاح و تکمیل مدارس عالی، و در ۵ مهر ۱۳۱۱ اجازه استخدام شش نفر معلم فرانسوی را برای اصلاح و تکمیل مدارس متوسطه خواستند، و در ۲۹ شهریور ۱۳۱۱ قانون تجدید استخدام ملچارسکی^۲ مدیر فنی و معلم مدرسه دندانسازی تصویب گردید. در ۱۲ آذر ماه ۱۳۱۲ قانون اجازه استخدام یک نفر معلم آهنگری از اتباع آلمان، برای هنرستان دولتی تصویب گردید، و در ۲۱ تیر ماه ۱۳۱۳ قانون استخدام یک نفر متخصص نجاری برای هنرستان فارس تصویب گردید. در ۱۷ مرداد ۱۳۱۳ قانون استخدام سه نفر معلم برای دانشسرای عالی، و اجازه استخدام سه نفر استاد از اتباع آلمان برای تدریس در دانشگاه طهران، و یک نفر از اتباع اطریش برای دانشکده کشاورزی، و یک نفر از اتباع فرانسه برای خدمت در دانشگاه تصویب گردید.

۱ ارنست امیل هرتسفلد Ernst Emil Herzfeld (زاده ۲۳ ژوئیه ۱۸۷۹ - درگذشته ۲۰ ژانویه ۱۹۴۸) باستان‌شناس و ایران‌شناس آلمانی. وی در سال‌های ۱۹۲۳-۱۹۲۵ بخش‌هایی از پاسارگاد و تخت جمشید را برای نخستین بار تحت نظر رضاشاه مورد کاوش قرار داد. وی از ۱۹۲۵-۱۹۳۴ به دعوت دولت وقت در ایران اقامت داشت. او در پیوند با تاریخ ایران باستان و بین‌النهرین پژوهش‌های میدانی گسترده‌ای انجام داد. شناخت آثار تاریخی ایران در انجمن‌های علمی جهان تا حد زیاد مدیون زحمات اوست. یکی از درخشان‌ترین جنبه‌های کاری او بیرون آوردن پلکان خاوری کاخ آپادانا از زیر خاک و همچنین کشف ده‌ها هزار لوح گلی است که داده‌های گسترده‌ای از اقتصاد و جامعه ایران در زمان شاهنشاهی هخامنشی به عموم ارائه کرد.

۲ دکتر فالد کوش ملچارسکی، دندانساز اهل لهستان مقیم ایران. از سال ۱۳۰۸ ش برای تدریس دندانسازی با حقوق ماهیانه دویست و پنجاه تومان استخدام شد. در سال‌های دوم و سوم مدیریت او هر ساله پنجاه تومان به حقوق ماهیانه‌اش افزوده شد. این عدد در سالی که معلم‌های عادی مکتب ۱۵ تومان درآمد داشتند عدد قابل توجهی بود. از اقدامات ملچارسکی در ایران می‌توان به تلاش برای تاسیس مدرسه دندانسازی اشاره کرد، که خود تا چند دوره به عنوان مدیر فنی و نیز معلم این مدرسه مشغول به کار بود. او در فن دندانسازی بسیار چیره دست و ماهر بود و نقش وی در جایگاه نخستین رئیس در نخستین مرکز آکادمیک آموزش دندانپزشکی در ایران و نیز منصب او به عنوان دندانساز مخصوص رضاشاه، نامش را در تاریخ دندانپزشکی ایران ماندگار کرده است. وی در سال ۱۳۳۲ ش درگذشت.

چاپ و چاپخانه در ایران نقل از سالنامه معارف

اگرچه عمل طبع قرن‌ها قبل از گوتنبرگ^۱ در ممالک چین و آسور و در قرن دوازدهم میلادی در هند و آندلس شروع شده بود و در قرن چهاردهم میلادی هم بفرمان گیخاتو^۲ در غالب نقاط ایران، چاوخانه^۳ های متعددی دایر و کاغذهای مربع مستطیل با اسم چاو^۴ طبع می شد (کلمه چاپ را در زبان فارسی از این کلمه گرفته اند)، ولی صنعت چاپی که حالیه در تمام عالم بشکل کنونی معمول و متداول گشته، یکی از کشفیاتی است که مبدا قرن جدید و منشاء ترقیات عصر حاضر بوده و تمام شرف و افتخار آن عاید و منسوب بمخترع آن گوتنبرگ است، که هیکل لایموت وی زینت چاپخانه های دنیاست و او پس از بیست سال زحمت در سنه ۱۴۵۳ میلادی بتاسیس

۱ یوهانس گوتنبرگ (Johannes Gensfleisch zur Laden zum Gutenberg) (زاده حدود ۱۳۹۸ در ماینتز - ۳ فوریه ۱۴۶۸ در ماینتز)، زرگر آلمانی و اولین مخترع ماشین چاپ و صنعت چاپ در اروپا. از یوهان گوتنبرگ اغلب به عنوان مخترع صنعت چاپ یاد می‌شود اما آنچه را که او انجام داد ابداع اولین روش استفاده از حروف چاپی قابل جابجایی و ماشین چاپ بود که این امکان را فراهم می‌آورد تا بتوان مطالب نوشته‌شده گوناگون را با سرعت و دقت به چاپ رساند. البته این صنعت ۴۰۰ سال قبل از وی توسط یک بازرگان چینی به نام بی شنگ استفاده می‌شد و حدود ۲۰۰ سال قبل نیز در کره مورد استفاده قرار می‌گرفت.

۲ گیخاتو خان (مغولی: айхат хан) برادر ارغون خان و پنجمین شاه ایلخانان مغول در ایران. در سال ۶۹۳ هجری، زمانی که گیخاتو خان بر ایران فرمانروایی می‌کرد، در نتیجه‌ی هزینه شدن بیش از اندازه‌ی زر و سیم برای خوشگذرانی خان مغول و اطرافیانش، خزانه کشور تهی شد و حتی برای غذای روز نیز پول کافی در دسترس نبود. در این میان، فردی به نام عزالدین محمد بن مظفر بن عمید، که از وضعیت چین و سرزمین‌های زیر فرمان قآن آگاه بود، خود را به صدر جهان زنجانی، وزیر گیخاتو خان رسانید و به او پیشنهاد کرد به جای زر و سیم، چاو را در سرزمین ایلخانان رواج دهد و بحران مالی را از این راه حل کند. به فرمان ایلخان خرید و فروش با زر و سیم ممنوع شد و در هر شهری اداره‌ای به نام چاوخانه بنیان‌گذاری شد و پول کاغذی برای مدتی، هر چند کوتاه، رواج پیدا کرد. اگرچه با مخالفت مردم و بازرگانان، چاو مدت زیادی پایدار نماند و با شورش مردم تبریز و سپس شیراز زمینه‌ی اعتراض سراسری فراهم شد و در زمان غازان خان دیگر اثری از چاو باقی نماند و سرانجام فقط نامی از آن در تاریخ ماند. البته، نام چاوخانه به صورت چاپخانه در فرهنگ ایرانی ماندگار شد.

۴ چاو، نام پول کاغذی است که در دوره ایلخان گیخاتو خان و به تقلید از حکومت قویبیلای قآن در چین، در ایران نیز رواج یافت. در واقع این نخستین بار در تاریخ فلات ایران بود که پول کاغذی در آن منتشر شد. در نتیجه شهر تبریز که نخستین چاوخانه در آن راه اندازی شد، اولین شهر در این منطقه از جهان است که در آن اقدام به چاپ پول شده است. این پول، قطعه کاغذی مستطیلی شکل بود که روی آن شهادتین، لقب مغولی گیخاتو، مبلغ و ارزش چاو (از نیم درهم تا ده درهم) و عبارت زیر نوشته شده بود: «پادشاه جهان در تاریخ سنه‌ی ۶۹۳ این چاو مبارک را در ممالک روانه گردانید، تغییر و تبدیل‌کننده را با زن و فرزند به یاسا رسانیده، مال او را جهت دیوان بردارند». مجازات اشخاصی که از پذیرش چاو خودداری می‌کردند سخت بود، حتی به مجازات اعدام هم می‌رسید. با این وجود، انتشار چاو از ابتدا با عدم استقبال بازرگانان، کسبه و عموم روبه‌رو شد. اما به هر حال هر چند ناموفق، چاو نخستین پول کاغذی بود که در تاریخ ایران و به عبارت دیگر در بین مسلمانان چاپ شد.

اولین مطبعه خود موفق گردید، این دستگاه تا اواخر قرن پانزده میلادی در اغلب شهرهای اروپا دائر شد و در اواخر قرن هفدهم نمونه ای از آن دستگاه در مملکت ایران دایر گردید. در تاریخ ۱۶۰۴ میلادی مطابق ۱۰۱۳ هجری، شاه عباس کبیر که آرامنه جلفا و ماوراء رودخانه ارس را باصفهان کوچانید، جمعیت‌های مختلفی از هیئت‌های روحانی، بجهت تبلیغات مذهب کاتولیک بطرف ایران حمله آورده، در این مملکت جای گرفتند.

شخصی بنام آنژو دوسن ژوزف^۲ که در سال ۱۶۴۰ جزء کشیشان بایران آمده بود، در کتابی که در آمستردام چاپ کرد، در آن نوشته بود که پادریان ملیت (؟) رئیس کشیشان اصفهان، چاپخانه ای بزبان عربی و فارسی در اصفهان برپا کرد و آرامنه هم در جلفا چاپخانه بزبان ارمنی درست کردند، تاورنیه^۴ می گوید یکنفر از آرامنه موسوم به ژان در سال ۱۶۴۱ مطبعه ای از اروپا بایران آورد که ادعیه و اوراد مذهبی در آن دستگاه بطبع می رسید، قبل از

۱ ارمنی‌های اصفهان گروهی از مردم ارمنی تبار جلفا قدیم (جوغا) هستند که پس از کوچ بزرگ از جلفا یعنی در سال ۱۶۰۵ م / ۱۰۱۳ ق به دستور شاه عباس اول به اصفهان آورده شده و در آنجا ساکن شدند. طبق فرمان شاه عباس ارمنیان «جلفای قدیم» (نخجوان کنونی) به اصفهان کوچانده و ابتدا در شمس آباد اصفهان سکنی گزیدند و به مرور زمان، نو جلفا (جلفای اصفهان) را بنا نهادند.

۲ آنج دو سنت ژوزف Ange de Saint Joseph (متولد ۱۶۳۶ در تولوز - ۱۶۹۷ در پریپنگان) یک مأمور مبلغ فرانسوی از فرقه گرملی در دربار ایران در دوره صفویه بود. وی زبان شناس بود و آثاری در زمینه داروسازی شرقی نوشت. در سال ۱۶۶۲ وی تحصیلات عربی را در رم آغاز کرد. در سال ۱۶۶۴ به عنوان مبلغ به شرق اعزام شد و هنگام بازدید از اصفهان توسط بالتازار، کارملیتی پرتغالی، فارسی را فراگرفت و حدود ده سال در ایران بسر برد.

۳ پادری، اصطلاحی برای کشیشان مبلغ مسیحی در کشورهای اسلامی، بویژه ایران و هند است. آغاز فعالیت جدی پادریان و مبلغان مسیحی اروپایی در ایران به زمان شاه عباس اول (۹۹۶-۱۰۳۸) برمی گردد. در سال ۱۰۱۶ ق / ۱۶۰۷ م، پاپ کاتولیک کلمنس هشتم، تعدادی از «پادریان گرملی» را برای تبلیغ به ایران فرستاد. آنان به رهبری پول سیمون در شمال اصفهان کلیسا و صومعه‌ای ساختند که از دیگر ساختمانهای مسیحی باشکوهتر بود همچنین آنها اولین دستگاه چاپ آن زمان را نیز وارد اصفهان کردند. هدف گرملی‌ها از احداث چاپخانه، چاپ اوراق ادعیه و اذکار مسیحی بوده است. نماینده پاپ کلمنس هشتم در ایران، پر ژان تاده بود که به فارسی «پادری جوان» نامیده میشد و شاه عباس در رجب ۱۰۳۰ او را کنسول فرنگیان شهر اصفهان کرد. در ۱۰۲۸ بنا به درخواست شاه عباس، پادری جوان زبور داوود را به فارسی ترجمه کرد و همراه نسخه عربی عهد جدید به شاه داد. اسناد باقیمانده از این گروه تبشیری با عنوان: «اسناد پادریان گرملی؛ بازمانده از عصر شاه عباس صفوی» به کوشش: ایرج افشار و منوچهر ستوده با اهتمام موسسه نشر میراث مکتوب در سال ۱۳۸۳ منتشر گردید.

۴ ژان باپتیست تاوونیه Jean-Baptiste Tavernier (۱۶۰۵ - ۱۶۸۹ م)، جهانگرد و بازرگان فرانسوی است که در عصر صفوی بارها به ایران و مشرق زمین سفر کرد. سفرنامه او در شرح وقایع دوره صفویه و وقایع دربار صفوی است.

ورود مطبعه فوق‌الذکر باصفهان، کتابی در جلفا بعنوان «حیات اجداد روحانی»^۱ چاپ شد و اکنون نسخه ای از آن در کلیسای جلفا موجود است، پس نظر باین تاریخچه، آلات و ابزار مطبعه سیصد و اند سال قبل در ایران تأسیس یافته بود، ولی بواسطه حوادث و وقایع و تغییرات و تبدیلات که در اواخر سلسله صفویه و بعد بعمل آمد، در این خصوص هیچ پیشرفتی نشد و حتی چرخهای چاپخانه مزبور نیز از کار افتاد و تا اوائل قاجاریه شکل و صورت چاپخانه در خاطر کسی خطور نکرد.

در ۱۲۱۳ شمسی عباس میرزا نایب السلطنه که مروج علوم و ادبیات محلی بود و عشق سرشاری بتواریخ و سیر داشته است، از طرف فتحعلیشاه بحکمرانی آذربایجان منصوب گشت و بسیاری از علما و ادبا و ارباب ترجمه و تألیف و استادان صنایع و فنون را دور خود جمع کرده، صنعت طبع را نیز مورد توجه قرار داد و اشخاص زیادی بامر و تشویق وی مطبعه های سربی و سنگی به تبریز وارد کرده اند، که معروفترین آنها آقا زین العابدین تبریزی و میرزا صالح شیرازی می باشد و این میرزا صالح همان شخصی است که با مشیرالدوله و سه نفر دیگر بامر نایب السلطنه بلندن رفته تحصیل کردند، چنانکه مشارالیه در سیاحتنامه ای که در این مسافرت نوشته است، می گوید در موقع مراجعت به تبریز مطبعه نیز بهمراه آورده است، بعد از مدتی جزو سفارت فوق‌العاده، بلندن و پترزبورگ رفت و چندین دستگاه دیگر نیز به تبریز وارد کرد، که بعدها بعضی از آنها را بطهران آورده و در آنجا دایر کردند، لذا اسامی این دو شخص که در تاریخ طبع ایران خدمات شایانی کرده اند و مؤسس چاپ در ایران بوده اند، در آخر بیشتر مطبوعات سربی و سنگی اولیه تبریز و طهران ثبت و رسم شده است.

۱ در اواسط قرن ۱۱ هجری، در عهد صفویه، گروهی از بازرگانان ایرانی، که از ارامنه اصفهان و ساکن آمستردام بودند، ابتدا حروف زبان ارمنی را تهیه و سپس چاپخانه‌ای را خریداری و وارد جلفای اصفهان کردند. در سفرنامه تاورنیه آمده است که یکی از ارامنه جلفا که یعقوب ژان نام داشت و نجار بود در ۱۰۵۱ ق/ ۱۶۴۱ م، چاپخانه‌ای از اروپا خریداری و وارد جلفا کرد که بعضی از دعاها و رسائل و اوارد مذهبی با این دستگاه به چاپ رسیده است. پیش از ورود این مطبعه، کتابی در جلفای اصفهان با عنوان «حیات اجداد روحانی» توسط خاچاطور، خلیفه وقت ارامنه در کلیسای وانک جلفای اصفهان، به چاپ رسیده است.

بعلاوه عباس میرزا، مردم را با آوردن مطبوعه و استادان طبع از اروپا مانند برجیس صاحب انگلیسی^۱، جدیت زیاد بخرج می داد. برجیس صاحب مدتها در تبریز ناشر عمل طبع بود و بعد از فوت نایب السلطنه بطهران رفته و مباشر روزنامه ها شد، اما آقا زین العابدین که از مؤسسين چاپخانه و مأمور طبع بوده و در این کار زحمت بسیار کشید، در ۱۲۴۰ بامر فتحعلیشاه از تبریز بطهران آمد و ملا محمد باقر بجای وی منصوب گشت. در سال ۱۳۲۸ هجری، میرزا جعفر معروف به میر نیز یک دستگاه مطبوعه سربی به تبریز وارد کرد. زین العابدین بعد از ورود بطهران با منوچهرخان^۲ آشنا شد و بهمت و کوشش وی نُسَخ زیادی از دستگاه طبع بیرون ریخته و منتشر ساخت (منوچهر خان یکی از رجال معروف عهد فتحعلیشاه و محمدشاه قاجار بود، جد پنجم وی میرزا سهراب، چون در غالب زبانها و لغات معموله مهارت داشته است، به آنگلبو که در لغت گرجی بمعنی صندوق لغات است شهرت یافته، خود منوچهرخان هم بلغت آنگلبو موسوم

۱ در میانه جنگهای ایران و روس و زمان سلطنت فتحعلیشاه، دو برادر انگلیسی برای فروش کالا و مایحتاج جنگی، وارد ایران شدند: چارلز و ادوارد. چارلز، انگلیسی تمام عیاری بود، پارچه های منجستر و پتوهای فولهام و دوربین های لوله ای را فروخت، و از دولت ایران ابریشم و فرش خرید، و از بابت قرض ها و ضمانت معامله تفنگ ها، ادوارد را گروهی گذاشت و رفت.

ادوارد وقتی به ایران آمد، احتمالاً بیست ساله بود، ۲۷ سال گروهی قرض برادرش در ایران ماند و از زمان سلطنت فتحعلیشاه تا ناصر الدین شاه در دربارهای متعددی، مغضوب و بدهکار زندگی کرد. ۲۷ سال منتظر بود تا چارلز برگردد و قرضش را بدهد. در این سالها، ادوارد آرام آرام ایرانی شد، همسر ارمنی ایرانی گرفت و دارای فرزند گردید، زبان فارسی و ترکی را در تبریز که در آن صاحب چاپخانه ای شده بود فرا گرفت، کتاب ترجمه و چاپ کرد، در زمان عباس میرزا به استخدام دولت ایران درآمد و سپس از تبریز به تهران آمد. امیر کبیر او را با عنوان «مترجم دیوان» برای ترجمه متون انگلیسی به وزارت خارجه دعوت کرد. ادوارد که حالا به «برجیس صاحب» مشهور شده بود، ترجمه متون جالب انگلیسی مجالات خارجی را برای روزنامه وقایع اتفاقیه بر عهده گرفت، و دست آخر سر دبیر روزنامه شد. برجیس صاحب، نهایتاً مترجم ارشد دربار دولت ایران شد.

در طول این ۲۷ سال، آنقدر تقاضای مرخصی کرد تا اینکه نهایتاً در سال ۱۸۵۴ که توانسته بود، اعتماد دربار ایران را بدست آورد، اجازه سفر به انگلیس را گرفت. او از تهران راه افتاد، در راه مریض شد و در تبریز درگذشت و همانجا هم دفن شد. (ماهنامه داستان همشهری، شماره سه، دوره جدید، تیر ۱۳۹۰)

۲ منوچهرخان گرجی یا منوچهرخان معتمدالدوله از سیاستمداران و سپهسالاران گرجی ایران در زمان قاجار است. در ۱۲۰۹ ق جزء اسیرانی بود که آقامحمدخان قاجار از تفلیس به ایران آورد. ظاهراً در دوران اسارت اخته شده است. در اثر کفایت و کیاست و مأموریتی که از جانب دستگاه اطلاعاتی امپراتور روس بعهده داشت در دستگاه حکومتی قاجار پیشرفت شایانی می کند. او مدیر، مدبر، ستمگر، سخت گیر و سنگدل بوده است. نفوذ وی در دربار به حدی بود که قائم مقام فراهانی از نفوذ او در دربار استفاده می کرده است. او بر خلاف فرمان شاه، به صورت آشکار از علی محمد باب حمایت می کرد و برای تشویق باب وعدههایی به او می داد. وی در سال ۱۲۶۳ ق درگذشت و در قم دفن شد.

بود). این شخص بجهت خدمات برجسته که وی در عمل طبع بکار برده، از طرف دولت و ملت فوق العاده مورد توجه واقع شد، زیرا پس از فوت میرزا عبدالوهاب خان نشاط، از طرف دولت بلقب معتمدالدوله مفتخر و سرافراز گردید و بیشتر از صد نفر از سخنواران آن عصر، قصائد و قطعاتی در مدح و توصیف وی بنظم آورده اند.

بعد از تبریز و طهران، اصفهان و رضائیه نیز قدیمی ترین شهر است که در صد سال قبل از این، یعنی ۱۸۴۰ میلادی یکدستگاه مطبوعه سربی در آنجا دایر گردیده و اولین چیزیکه در آنجا طبع شد، نسخه زبور بزبان قدیم ثریانی (سریانی) است که سرفصلهای آن با مرکب قرمز طبع شده است، و بعداً در شیراز و کرمان و مشهد، چاپخانه های دیگری تشکیل شد و باین ترتیب صنعت طبع در ایران شیوع پیدا کرد، بطوریکه در روزنامه نگاری ایران شرح داده شد. در سال ۱۲۹۰ قمری یعنی هنگامیکه ناصرالدین شاه قاجار با همراهان خود باروفا مسافرت نموده بود، بارون دونورمان را از بلژیک استخدام نموده و چاپخانه سربی نیز خریداری کرده، بتهران اعزام داشتند، شخص مزبور در سال ۱۲۹۲ چاپخانه سربی مزبور را بکار انداخته و بانتشار روزنامه پرداخت که شرح آن بتفصیل ذکر شده است.

روابط ایران با دول خارجی بعد از مشروطیت

سابقاً تاریخچه ارتباط ایران را با دول اروپائی بیان نمودیم، لازم است گفته شود این ارتباط اگرچه اصولاً برای تمدن جدید و انتشار صنایع و کارخانجات و پیشرفت فرهنگ و بالاخره امور اقتصادی کشور تا اندازه ای مفید و مؤثر واقع گردید، و بالتیجه تولید انقلابات بزرگی کرده، ملت ایران را از زیر بار ظلم و جور حکومت استبدادی رهانیده است، ولی در مقابل عواقب وخیمی را در برداشت، زیرا عدم اطلاع و بصیرت اولیای امور لشکری و کشوری و نداشتن امنیت کامل در سراسر کشور، موجود نبودن وسائل دفاعی و تحریکات شدید و تخطی اجانب در مرزها و مداخلات اروپائیان در کارها، هر یک بنوبه خود ضربه شدیدی بر پیکر مجروح ایران وارد آورد، و در جریان سالهای ۱۲۱۹ تا ۱۳۲۵ قطعات بزرگی از ایران مجزا و در مقابل دولت روسیه از طرف شمال و انگلیس از جنوب و مشرق دارای اراضی وسیع و حاصلخیزی گردیدند، علاوه بر این ضربات مهلک، لطمه بزرگی باستقلال سیاسی و

اقتصادی ایران وارد آمده که دیگر امیدی برای بازگرداندن آن در پیش نبود، و روز بروز عواقب وخیم تری پیش بینی می شد، تا سال ۱۳۲۵ هجری مقارن ۱۹۰۷ میلادی که دول اروپائی از طرفی بدست آوردن مستعمرات در آسیا و آفریقا با یکدیگر در زد و خورد بوده، و از طرف دیگر هر یک برای بدست آوردن متحدینی تازه در تکاپو بودند.

دول ایران و افغانستان و تبت نیز مورد منازعه روسیه و انگلیس قرار گرفته و هر کدام تیشه بریشه استقلال ما می زدند، تا بالاخره با وساطت دولت فرانسه در سال ۱۹۰۷ میلادی، که می خواست دو دولت مزبور را بر ضد آلمان با خود متحد سازد، در شهر سن پترزبورگ پایتخت روسیه، قراردادهائی امضا نموده و بموجب آن دولت انگلیس بواسطه برقراری نفوذ و تسلط خود در افغانستان و خلیج فارس و هندوستان را تأمین کرد. دولت روس هم ولایات ماوراء خزر را تا ترک و جیحون اشغال و نفوذ خود را در شمال ایران توسعه داد. منطقه نفوذ روسها در ایران در شمال خطی بود که از قصر شیرین شروع شده و از یزد و اصفهان و خواف گذشته، در کاخ بسرحد افغانستان می رسید و منطقه نفوذ انگلیسی ها از سرحد افغانستان شروع شده، از بیرجند و کرمان گذشته ببندرعباس منتهی می شد. بقیه ایران که منطقه مرزی را تشکیل می داد بیطرف شناخته می شد، دولتین در منطقه نفوذ یکدیگر و همچنین در منطقه مرکزی تعهداتی را قائل شدند که از آن جمله محترم شمردن استقلال ایران بود، باید دانست که این مقررات باز هم دارای ارزش حقیقی نبود و مداخلات دولتین را در ایران بیشتر کرد و عملیات جابرا نه متعرضین و عدم توجه عمال مملکت، توده روشن فکر ایران را بستوه آورد و در نتیجه محمد علیشاه را از سلطنت خلع و احمد میرزا را پادشاه خوانده، و در فکر اصلاحات داخلی و خارجی مملکت برآمده، و برای اینکار عده ای مستشاران مالی و لشکری از اروپا استخدام و بدستباری آنان مشغول کار گردیدند، چنانچه در سال ۱۳۲۹ هجری مجلس شورای ملی ایران، برای پیشرفت امور مالی، هیئتی از مستشاران آمریکائی را بریاست مستر شوستر استخدام کرد، چندی بعد نیز عده از افسران سوئدی را برای تنظیم و تشکیل ارتش ایران استخدام نمود، ولی دولت روسیه که همیشه با اصلاحات اقتصادی و لشکری ایران مخالفت می ورزید، در این مورد نیز بموجب اتمام حاجتی، رسماً عزل مستر شوستر و همراهان او را

از ایران خواستار شده، و بالاخره سپاهیان خود را تا قزوین آورده و در تبریز عده ای از ایرانیان میهن پرست بیگناه و معمرین (۴) را کشتند، و با این پیش آمدها، دولت ناگزیر پیشنهاد دولت روسیه را پذیرفت و روسیه بیش از پیش در ایران نفوذ نموده، بمداخله پرداخت.

چندی بعد جنگ بین المللی اروپائیان را سرگرم اوضاع داخلی خود گردانید و اولیای مصلح ایران نیز بیطرفی ایران را اعلام داشتند، و بدینوسیله خود را از هر گونه تجاوزی برکنار نمودند، و بتوسط مأمورین سیاسی خود از دولی که خاک ایران را مورد مهاجمه قرار داده بودند، تقاضا کردند که قوای خود را خاج نمایند، ولی ضعف و ناتوانی ایران باعث شد که وقعی به تقاضای ایران ننهاد و حتی بر قوای خود افزودند. باید متذکر بود که دولت آلمان از چندی باین طرف، با آسیای مرکزی و ایران متوجه شده بود، و از ۱۸۹۹ میلادی یک کشتی تجارتي آلمان در خلیج فارس سیر نموده، و یکی از تجارتخانه های آلمانی را در بغداد و آبادان و بوشهر دائر کرده بودند، بعد از قرارداد ۱۹۰۷ بر فعالیت آلمانها افزوده شد، و واسموس^۱ قنصل جدید آلمان در بوشهر و سایر عمال ایشان، مشغول یک رشته تبلیغات و عملیاتی گردیدند که دولت ایران را بطرف عثمانی و آلمان جلب نموده، و بر ضد روسها و انگلیسها وارد جنگ کنند، گرچه در آن موقع دولت عثمانی رسماً داخل جنگ نشده بود، ولی بطوری که دکتر رایمون فوژن (فورن) در کتاب «تاریخ ایران» خود می نویسد: انور پاشا می خواست عالم اسلام را بنفع آلمان بجنبش در آورد، و این

۱ ویلهلم واسموس (به آلمانی: Wilhelm Wa mu) (زاده ۱۸۸۰ - درگذشته ۱۹۳۱) دیپلمات و جاسوس آلمانی بود. پس از تحصیل در رشته های حقوق و شرق شناسی در سال ۱۹۰۹ با مقام معاون کنسول (کنسول دوم) به بوشهر فرستاده شد و با شروع جنگ جهانی اول در به راه انداختن شورش هایی علیه منافع بریتانیا در جنوب ایران کوشش کرد. او با سران محلی و رؤسای عشایر جنوب ایران از جمله دزفول، شوشتر و بهبهان روابط مؤثری برقرار کرد. عملیات و اقدام های او از پشتیبانی وسیع وزارت خارجه آلمان و قیصر ویلهلم دوم برخوردار بود. بر طبق گزارش های ارسالی از سوی نیروهای نظامی انگلیسی مستقر در جنوب ایران (و نیز پایگاه آنها در عراق) او به همراه رئیس علی دلواری با انگلیسی ها می جنگید.

واسموس پس از پایان جنگ اسیر نیروهای بریتانیا شد و تا ۱۹۲۰ در زندان بود. پس از آن به آلمان بازگشت و سعی کرد از دولت شکست خورده آلمان پولی برای وفا به وعده هایی که به عشایر جنوب ایران داده بود بگیرد، اما موفق نشد. او بر آن شد که خود به جنوب ایران بازگردد و به وعده های خود عمل کند. به این منظور زمینی در اطراف بوشهر خرید تا با کشاورزی درآمدی کسب کند. این کار سرانجامی نداشت و واسموس در سال ۱۹۳۱ فقیرتر از گذشته به آلمان بازگشت و پس از شش ماه درگذشت.

برخی او را به قیاس لورنس عربستان که مأمور انگلیسی بود، «لورنس آلمان» (به انگلیسی: Lawrence of Germany) خوانده اند.

جنبش می‌بایستی در مصر و تمام آفریقای شمالی و عربستان و فلسطین و شامات و بین‌النهرین و ایران و افغانستان توسعه یابد، و بالنتیجه ایران و افغانستان بیک سپاه متحد عثمانی و آلمان اجازه بدهند از خاک خودشان به هندوستان حمله نموده، و نیروی انگلیس را از میدانهای نبرد اروپائی، باین طرف بکشاند و دولت آلمان برای انجام مقاصد سیاسی خود یک هیئت نظامی و سیاسی تشکیل داد که از ۱۹۱۴ در خاک عثمانی شروع بعملیات کرد، و واسموس قنسول [آلمان] مقیم بوشهر، قسمتی از این هیئت را در ایران بکار اندخت و بین تنگستانها و دشتستانی‌ها شروع تبلیغات ضد انگلیسی نمود.

در کرمانشاهان و اصفهان و کرمان، عمال آلمانی با کمال جدیت مشغول کار شدند، و در طهران هم پرنس هانری رویس^۱ وزیر مختار آلمان و کنت کانیست (ژنرال کاونیتس)^۲ آتاشه نظامی^۳ آن دولت، بین دموکراتها و افراد ژاندارمری و مردم تبلیغات شدیدی را آغاز کرد، بطوریکه دکتر رایمون فورن در کتاب خود می‌نویسد: نیدرمایر عامل دیگر آلمانی خود می‌دانست که یک کشتی آلمانی موسوم به اکباتان و یک ناو توپدار عثمانی در آبادان است، ب فکر افتادند بنگاه تصفیه نفت آبادان را آتش زده، و لوله‌های نفت را قطع کند و کشتی اکباتان را در بندرگاه غرق نماید، در این باب از برلن کسب تکلیف کرد، آتش زدن بنگاه تصفیه نفت بوی اجازه داده نشد. انگلیسیها که از قضیه اطلاع پیدا کردند، فوراً آبادان را اشغال نموده و در این مدت بین عمال آلمانی و عثمانی کراراً اختلافاتی پیش آمد، زیرا مقاصد اینها با هم وفق نمی‌داد، آلمانها می‌خواستند مستقیماً بر ضد انگلیس حمله کنند، و عثمانیها قصدشان این بود که با اشغال قسمتی از ایران بسیاست روسها ضربت وارد سازند، گفتگو و مشاجره بین طرفین تا ژانویه ۱۹۱۵ طول کشید، هیئت مأمورین آلمان از حلب وارد بغداد شده، تصمیم گرفت بتهنایی و بدون کمک عثمانیها وارد کار شوند.

واسموس بدزفول رفته و در آنجا از طرف انگلیسها شدیداً تعقیب و بالاخره موفق بفرار شد، ولی نیدرمایر بطهران آمد و موفق شد با کمک افسران آلمانی عده‌ای از ایلات را تجهیز نماید،

۱ وزیر مختار آلمان در تهران در عصر احمد شاه قاجار.

۲ ژنرال کاونیتس Kaunitz وابسته نظامی آلمان در تهران در زمان جنگ جهانی اول.

۳ وابسته نظامی

انگلیسها در وحشت افتاده، بنادر جاسک و چاه بهار و لنگه و عباس و بوشهر را اشغال نمودند، و با دولت روسیه قرار گذاشتند بسرحد افغانستان را بروی آلمان ببندند، و روسها از سرخس تا بیرجند و نیروی انگلیس از بیرجند تا بلوچستان خط نظامی محکمی در سر راه آلمانها کشیدند، اما نیدرمایر با همراهان خود از راه کویر عبور کرده، با مهارت از دولت انگلیس گذشته و در تابستان ۱۹۱۵ خود را بهرات رسانید، و چون ایران ممکن بود بواسطه تجاوزات روسها بداخله کشور، بر ضد آنها داخل جنگ گردد، روسها سراسر جاده بین النهرین و ایران را اشغال کرده، آلمانها و طرفدارانشان را بطرف کرمانشاه راندند، و تا ژانویه ۱۹۱۶ توانستند در این منطقه عملیات آنها را خنثی نموده، و از حمل اسلحه بطرف مشرق ایران جلوگیری بعمل آورند، و در همین اوان بود که انگلیسها تحت ریاست ژنرال سایکس، پلیس جنوب را تشکیل داده و روسها بریگارد قزاق را تحت ریاست ژنرال مایدل تشکیل و چند افسر ارشد و جزء دیگر را بطهران اعزام داشته و خط سرحد افغانستان را باتفاق انگلیسها برقرار نمودند.

دولت آلمان تصمیم داشت از راه عثمانی، با تشبث بقوای نظامی مقاصد خود را انجام دهد، ولی عاقبت موفق نگردید و چون در مارس ۱۹۱۷ قوای ژنرال مُد انگلیسی وارد بغداد شد، و امید استرداد بغداد بوسیله قوای نظامی عثمانی قطع گردید، آلمانها نقشه عملیات خود را تغییر داده، و خط برلن و بادکوبه و بخارا را اختیار کردند، انقلابات روسیه هم نفوذ آلمانها را آسانتر می کرد، انگلیسها برای جلوگیری از این منظور، ژنرال دونسترویل^۱ را مأمور نمودند و او بایران آمده، بواسطه جلوگیری از میرزا کوچک خان جنگلی در زحمت افتاده، و بالاخره خود را به بندر پهلوی^۲ رسانده، و بعدا بواسطه مخالفت رؤسای محلی و پس از ملاقات سران و رؤساء آنجا، از حرکت بطرف بادکوبه منصرف شد، و بقزوین و بعد بهمدان برگشت، و چون قوای روسیه مشغول عقب نشینی بودند، بیم آن می رفت که بوسیله قوای عثمانی و آلمانی شکافی ایجاد گردد (در جبهه ایران)، انگلیسها قرار گذاشتند قوای روس با جنگلی ها بجنگ

۱ سرلشکر لیونل چارلز دانسترویل Lionel Charles Dunsterville (۹ نوامبر ۱۸۶۵-۱۸ مارس ۱۹۴۶) یک ژنرال بریتانیایی و فرمانده نیروی دانستر (Dunsterforce) بود. او این نیروی زبده نظامی بریتانیایی را در سراسر عراق و ایران به سمت قفقاز رهبری کرد و از طریق بندر انزلی به سوی باکو رفت تا از چاه‌های نفت قفقاز در مقابل ارتش امپراتوری عثمانی حفاظت نماید.

۲ بندر انزلی کنونی

پردازد، باین طریق دولت روس جنگلی‌ها را شکست داده، و رشت را بتصرف انگلیسها دادند و حکومت نظامی انگلیس در آنجا برقرار گردید، و بعدا پهلوی نیز بتصرف آنها در آمد، و قراردادی با میرزا کوچک خان بسته، اسرا را رد و بدل کردند، و چون در بادکوبه کودتایی شده بود و از انگلیس استمداد خواسته بودند، ژنرال دونسترویل مأموریت آنجا را داشت، سرپرستی قوای انگلیس در ایران بعهده ژنرال شامپیون واگذار گردید، و قوای نظامی انگلیس تا پایان سال ۱۹۲۰ در ایران باقی بودند.

باین ترتیب مشاهده می شود مدت ده سال، کشور ایران مورد حمله و تهاجم روس و انگلیس و عثمانی و آلمان قرار گرفت و بالاخره در هنگام قرارداد صلح بین الملل، نمایندگان ایران در کنفرانس پاریس تقاضای خسارت نموده و جواب رد بایشان دادند، عاقبت در اوت ۱۹۱۹ قرارداد ننگین دیگری بین ایران و انگلیس امضا گردید، که بکلی استقلال و حیثیت ایران و ایرانیان را از بین برد، و حتی خارجیان را هم که طالب استقلال ایران بودند، دچار یاس گردانید. اما انقلاب ۱۹۱۷ روسیه و بروز نهضت استقلال طلبی در ایران، و تشکیلات جدید ارتش، ایران را باستقلال نائل گردانید و مخصوصا چون تشکیلات قدیم روسیه از هم پاشیده و انقلابیون خود را حامی و طرفدار آزادی و استقلال سایر ملل می دانستند، تمام قراردادهای و امتیازات دولت تزاری را با ایران لغو کردند، و از مطالبات قدیم دولت روسیه صرفنظر کردند، و در مقابل بموجب قراردادی دولت ایران نیز دولت و تشکیلات جدید روسیه، یعنی اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی را برسمیت شناخت و بنابراین از زیر بار قرارداد های سنگین روسیه رهائی یافته، و توانست با آزادی، تشکیلات نوین را آغاز نماید، و همین امر باعث شد که بعدها قوای نظامی انگلیس را از ایران خارج کرده، تا اندازه ای در کارها مستقل گردید.

از ابتدای صلح جهان ببعده، که تمام دول روی زمین طالب صلح گردیده و برای ایجاد و استقرار امنیت جهان با یکدیگر تشریک مساعی نموده، و تمام هم خود را برای ارتباط با یکدیگر بکار می بردند، برای اینکار دول بزرگ و کوچک روی زمین، قراردادهای دوستانه و اتحاد با یکدیگر را امضا می کردند، دولت ایران نیز بوسیله مأمورین سیاسی و سفراء و وزراء مختار و نمایندگان خود، قراردادهای پستی و تلگرافی و تلفونی و بازرگانی و هواپیمائی و

کشتیرانی و عدم تعرض و دوستی و فرهنگی و غیره را با دول روی زمین، بخصوص روسیه و انگلیس و عراق و افغانستان و ترکیه امضا و بتصویب مجلس شورای ملی رسانیده، و ارتباط خود را از هر حیث با سایر دول برقرار نمود. اینک مختصری از قراردادها را متذکر می‌گردیم. پس از رهائی از حکومت تزاری و راندن انگلیسها از ایران، برای ایجاد روابط دوستانه و برقراری صلح و ارتباطهای دیگر، عضویت دولت ایران در جامعه ملل در ۹ جدی ۱۳۰۰ بتصویب مجلس شورای ملی رسیده، و بعد بترتیب در صدد عقد قراردادهائی با دول اروپائی برآمد.

قراردادهای ایران با دولت اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی

- ۱- در ۲۳ قوس ۱۳۰۰ شمسی عهدنامه مودت بین ایران و جمهوری شوروی تحت ۲۶ فصل بتصویب مجلس شورای ملی رسید.
- ۲- مقاله نامه تلگرافی بین ایران و اتحاد جماهیر شوروی برقرار و در ۷ دلو ۱۳۰۳ تحت ۱۲ ماده تصویب گردید و باین طریق روابط تلگرافی بین ایران و روسیه طبق ماده ۲۱ پیمان نامه که در ۲۶ فوریه ۱۹۲۱ در مسکو منعقد شده بود، برقرار گردید،
- ۳- در ۲۶ فوریه ۱۹۲۱ مقاله نامه پستی نیز بین دولتین منعقد و در ۱۴ دلو ۱۳۰۳ طی ۱۳ ماده تصویب گردید،
- ۴- عهدنامه تأمینیه و بیطرفی بین ایران و شوروی منعقد و در ۲۷ مهرماه ۱۳۰۶ طی یک ماده و یک فصل تصویب گردید،
- ۵- در ۸ مهرماه ۱۳۰۶ نمایندگان دولتین، قرارداد گمرکی بین دو کشور را مبادله و در ۳۰ مهر ماه همین سال تصویب گردید،
- ۶- در ۸ مهرماه ۱۳۰۶ قرارداد شیلات توسط نمایندگان دولتین منعقد و در ۳۰ مهرماه همان سال تصویب گردید،

۱ جامعه ملل یا مجمع اتفاق ملل League of Nations، سازمانی میان دولتی بود که در دهم ژانویه ۱۹۲۰ در پی کنفرانس صلح پاریس (که رسماً به جنگ جهانی اول پایان داد) تأسیس شد. بعد از جنگ جهانی دوم سازمان ملل متحد تأسیس و جایگزین جامعه ملل شد. اهداف این سازمان، چنانکه در میثاق آن آمده است، جلوگیری از وقوع جنگ از طریق امنیت دسته‌جمعی، خلع سلاح، و حل اختلاف‌های بین‌المللی از راه مذاکره و حکمیت بود. ۴۲ کشور عضو مؤسس جامعه ملل بودند و حداکثر تعداد اعضای آن (از ۲۸ سپتامبر ۱۹۳۴ تا ۲۳ فوریه ۱۹۳۵) به ۵۸ کشور می‌رسید.

- ۷- در ۱۰ خرداد ۱۳۰۷ قرارداد عبور و مرور سکنه قراء سرحدی ایران و شوروی طی ۱۶ ماده و یک ضمیمه بین دولتین امضاء و در ۱۶ دیماه همین سال تصویب شد،
- ۸- مقاله امانات پستی بین ایران و شوروی منعقد و در ۱۱ مهرماه ۱۳۰۸ حاوی ۲۵ ماده و پرتکل ضمیمه تصویب گردید،
- ۹- قرارداد اقامت و تجارت و بحریمائی بین ایران و شوروی در ۱۰ اسفند ۱۳۱۰ طی بیست ماده و پروتکل (کذا) تصویب شده است.

روابط بین المللی ایران

- ۱- دولت ایران اصلاحات اصلیه قرارداد پستی بین المللی مادرید را که در آن ذینفع بوده و در کنگره مادرید ۱۹۲۰ توسط نمایندگان دولت امضا گردیده بود، در تاریخ سوم سرطان ۱۳۰۱ بتصویب مجلس شورای ملی رساندند،
- ۲- در ۱۱ مهر ماه ۱۳۰۷ دولت ایران توسط نماینده دول متحده و آمریکا در تهران، در عهدنامه تحریم جنگ مورخه ۲۷ اوت ۱۹۲۷ منعقد پاریس، شرکت نموده و ۲۷ فروردین ۱۳۰۸ تصویب شد،
- ۳- دولت ایران الحاق خود را به پرتکل ژنو، مربوط به منع استعمال گازهای سمی و مواد میکروبی که در ۱۷ ژون ۱۹۲۵ مطابق، با ۲۵ خرداد ۱۳۰۴ امضا شده بود، اعلام و در ۹ تیرماه ۱۳۰۸ تصویب شد،
- ۴- دولت ایران در کنفرانس تلگرافی ۱۹۲۸ منعقد در بروکسل مشارکت نموده و در ۱۶ آبانماه ۱۳۰۸ تصویب گردید،
- ۵- قانون اجازه مشارکت دولت ایران در مقررات کنفرانس تلگرافی بی سیم ۱۹۲۷ منعقد در واشنگتن، در ۱۶ آبانماه ۱۳۰۸ در مجلس تصویب شد،
- ۶- در تاریخ ۲۸ ژون ۱۹۲۱ کنگره پستی در لندن منعقد گردید و دولت ایران نیز بموجب قانونی که تیر ۱۳۰۹ از مجلس گذرانید، موافقت خود را اعلام داشت،
- ۷- دولت در اساسنامه دیوان دائمی بین المللی و پرتکل های مربوط به آن و اجازه تسلیم اسناد مصدقه آنها بدار الانشاء جامعه ملل، که در ۲۴ قوس ۱۲۹۹ مشتمل بر ۲۴ ماده و

همچنین پرتکل تجدید نظر در موادی که در ۲۳ شهریور ۱۳۰۸ در ژنو به امضا رسیده و بعلاوه پرتکل الحاقی دول متحده آمریکای شمالی و پرتکل امضا اساسنامه دیوان داوری بین المللی، که عبارت از ۸ ماده می باشد و در ۲۳ شهریور ۱۳۰۸ در ژنو امضا شده بود، در تاریخ ۱۹ مرداد ۱۳۰۹ بتصویب مجلس رسانید،

۸- دولت ایران در قرارداد بین المللی تسهیل مراسم گمرکی، منعقد در ژنو مورخه ۳ نوامبر ۱۹۰۳ مطابق با ۲۵ خرداد ۱۳۰۳ [صحیح: ۱۲۸۲] که مشتمل بر سی ماده و یک پرتکل اضافی می باشد، در ۴ شهریور ۱۳۰۹ بتصویب مجلس رسانید،

۹- دولت ایران در قرارداد بارسلن و اساسنامه آزادی عبور که در اول ثور ۱۲۹۹ به امضاء رسیده بود، در تاریخ اول مهر ماه ۱۳۰۹ شرکت نموده و اجازه داده شد که نسخ ضمیمه شده آن بدار الانشاء جامعه ملل تسلیم گردد،

۱۰- در قرارداد بین المللی برای جلوگیری از اشاعه و معامله نشریات مستهجن که ۲۰ سنبله ۱۳۰۲ در ژنو امضا شده بود، در تاریخ ۴ آبان ماه ۱۳۰۹ شرکت نمود،

۱۱- دولت در قراردادهای بین المللی پاریس و ژنو، راجع به جلوگیری از رفتار جنایت آمیز نسبت به زنان و کودکان، در مجلس شورای ملی مطرح و بدین وسیله الحاق قطعی دولت ایران را به مقوله نامه بین المللی ۱۸ مه ۱۹۰۴ مطابق ۱۷ اردیبهشت ۱۲۸۳ مشتمل بر نه ماده، و در پاریس برای جلوگیری از رفتار خلاف اخلاق و جنایت نسبت به زنان و کودکان به امضا رسیده و همچنین قرارداد بین المللی پاریس که در تاریخ ۱۲ اردیبهشت ۱۲۸۹ شمسی، مطابق ۴ مه ۱۹۱۰ راجع به همان مقصود که در پاریس امضا شده است، مجلس به دولت ایران اجازه می دهد. همچنین قرارداد بین المللی الغاء خرید و فروش زنان و کودکان، مشتمل بر ۱۴ ماده را که در تاریخ ۷ مهر ماه ۱۳۰۰ در ژنو به امضا رسیده بود، در مجلس در ۱۴ دیماه ۱۳۱۰ تصویب شد،

۱۲- قانون اجازه الحاق دولت ایران به قرارداد بین المللی امداد و اساسنامه اتحاد بین المللی امداد، که در ۲۰ سرطان ۱۳۰۶ در ژنو امضا شده بود، در ۱۴ تیرماه ۱۳۱۱ در مجلس تصویب شد،

۱۳- قانون اجازه الحاق ایران به قرارداد تعاون مالی، که در ۱۰ مهرماه ۱۳۰۹ در ژنو امضا شده بود، در ۱۴ تیرماه ۱۳۱۱ تصویب شد،

۱۴- قانون اجازه الحاق دولت ایران به مقررات قرارداد بین المللی راجع به تحدید و ساخت و تنظیم و توزیع ادویه مخدره، که در ۲۱ تیرماه ۱۳۱۰ در ژنو امضا شده بود، در ۱۴ تیرماه ۱۳۱۱ تصویب شد،

۱۵- قانون اجازه الحاق دولت ایران به قرارداد بین المللی منع استعمال گوگرد سفید در ساخت کبریت، در ۹ میزان ۱۲۸۵ در برن امضا شده در ۱۳ دی ماه ۱۳۱۰ تصویب شد،

۱۶- قانون اجازه الحاق ایران به قرارداد بین المللی اتومبیل رانی، که در ۲۴ آوریل ۱۹۲۶ در پاریس امضا شده بود، در ۳ دی ماه ۱۳۱۳ تصویب شد،

۱۷- قانون اجازه الحاق دولت ایران به قرارداد بین المللی راجع به جلوگیری از معامله و اغوای نسوان کبیر، که در اکتبر ۱۹۳۳ در ژنو امضا شده بود، در ۲۰ دی ماه ۱۳۱۳ تصویب شد،

۱۸- قانون اجازه الحاق ایران به قرارداد تسهیل جریان بین المللی فیلم های تربیتی، که در ۱۵ اکتبر ۱۹۲۳ منعقد شده بود، در ۲۰ دی ماه ۱۳۱۳ تصویب شد،

۱۹- قانون اجازه الحاق ایران راجع به مقررات و عملیات زیردریایی ها در موقع جنگ، که در صورت مجلسی که در ۱۵ آبان ماه ۱۳۱۵ در لندن به امضا رسیده بود، در ۱۱ دی ماه ۱۳۱۷ تصویب شد.

عهدنامه های ایران با دولت ترکیه

۱- قانون اجازه مبادله عهدنامه ودادیه و تامینیه منعقد بین ایران و ترکیه که در تاریخ اول اردیبهشت ۱۳۰۵ امضا شده بود، در ۵ خرداد ۱۳۰۵ تصویب گردید،

۲- قرارداد سرحدی ایران و ترکیه در سوم بهمن ۱۳۱۰ امضاء و در ۵ خرداد ۱۳۱۱ تصویب گردید،

۳- عهدنامه حکمیت و اصلاح و تسویه قضایی اختلافات بین ایران و ترکیه، در دوم بهمن ۱۳۱۰ و عهدنامه های دیگر نیز در ۱۴ آبانماه ۱۳۱۱ بین دولتین امضا شد،

۴- قرارداد مرزی ایران و ترکیه و ده فقره دیگر قرارداد ها و عهدنامه ها و موافقت نامه های منعقد بین ایران و ترکیه، در ۱۵ خرداد ۱۳۱۶ تصویب شد، همچنین قرارداد تعاون قضایی در

مقابل مسائل حقوقی و تجارتي و موافقت نامه دائر کردن خطوط تلگرافی و تلفونی بین دولتين امضا شد.

عهدنامه سعدآباد

تصویب پیمان سعدآباد در ۲۵ اسفند ۱۳۱۶ بعمل آمد، و باین ترتیب عهدنامه عدم تعرض بین دولت شاهنشاهی ایران و دولت پادشاهی افغانستان و دولت جمهوری ترکیه و دولت پادشاهی عراق را که مشتمل بر ده ماده است، در تاریخ ۱۷ تیرماه ۱۳۱۶ مطابق ۲ ژوئیه ۱۹۳۷ در قصر سعدآباد امضا شد:

عهدنامه عدم تعرض: اعلیحضرت همایون شاهنشاه ایران، اعلیحضرت پادشاه افغانستان، اعلیحضرت ملک عراق، حضرت رئیس جمهوری ترکیه؛ نظر به تمایلی که در فراهم ساختن موجبات حفظ روابط ودادیه و حسن تفاهم بین خود با تمام وسائل موجوده خود دارند و برای تامین و استقرار صلح و امنیت در شرق نزدیک، به وسیله تضمینات تکمیل در حدود میثاق جامعه ملل و برای کمک به صلح عمومی و برای ایفاء وظایفی که به موجب عهدنامه تحریم جنگ، مورخه ۲۷ اوت ۱۹۲۸ پاریس و عهود دیگر که در آنها شرکت نموده اند، متقبل شده اند و تماما با میثاق جامعه ملل و عهدنامه تحریم جنگ موافقت دارد، تصمیم نمودند این عهدنامه را منعقد نمایند و برای این منظور نمایندگان مختار خود را تعیین نمودند، و مشارالیه بعد از ارائه اختیارنامه های خود که به طور منظم ترتیب شده بود، در مقررات عهدنامه موافقت حاصل نمودند.

ماده ۳- قرار شد که اختلافات بین المللی را با موافقت یکدیگر حل نمایند و در ماده ۴ قرار شد که خود یا بمعیت یک و چند دولت دیگر بهیچ گونه عملیات متجاوزانه بر علیه یکدیگر مبادرت نمایند و به اینطریق:

۱- اعلان جنگ ۲- تهاجم بوسیله قوای مسلح یک مملکت، حتی بدون اعلان جنگ به خاک مملکت دیگر ۳- حمله به وسیله قوای بری و بحری یا هوایی، حتی بدون اعلان جنگ بخاک یا بسفاین یا به هواپیماهای مملکت دیگر ۴- کمک یا همراهی مستقیم و یا غیر مستقیم به متجاوز.

قرارداد با دولت افغانستان

عهدنامه و دادیه و تامينيه بين دولتين در ۹ آذر ۱۳۰۶ و عهدنامه مودت در تاريخ ۲۷ تيرماه ۱۳۱۷ و موافقت نامه راجع به ايجاد روابط پستی مستقيم بين دو دولت، در ۲۹ تيرماه ۱۳۱۷ و قرارداد استفاده از آب رود هيرمند در ۶ بهمن ۱۳۱۷ و قرارداد تلگرافي باسيم و بی سيم در ۲۷ ديماه ۱۳۱۷ امضا گرديد. دولت ايران با دول ديگر مانند انگليس، اتازونی، آلمان، عراق، لهستان، سوئد، سويس، فرانسه، دانمارک، اطريش، مجارستان، چکواسلوواکی، فنلاند، ایتالیا، بلژیک، چین، ژاپن، هلند و غيره عهدنامه مودت و اقامت و بحريمایي و پست و تلگرافي و غيره منعقد ساخته و باين طريق وسائل ارتباط خود را با دول مزبور مهيا گردانيد، از جمله قرارداد اقامت و تجارتي و گمرکی و بحريمایي بين ايران و آلمان است که در ۲۸ بهمن ۱۳۰۷ و قرارداد حمايت تصديق نامه های اختراع و علائم صنعتی و تجارتي و غيره است که در ۱۵ اسفند ۱۳۰۸ دولتين ايران و آلمان امضا نمودند.

علوم قديمه بعد از مشروطيت در ايران

بعد از تاسيس مدارس جديد و اصلاح امور تعليم و تربيت، مدارس قديم ايران نیز از وضع اوليه خود تغيير نموده و علوم قديمه در مدارس جديد به طرز ديگري تدریس می شد و اين رویه مخصوصاً بعد از مشروطيت بمرور از بين رفته و تعليم علوم قديمه منحصر بود به کتابهای ابتدائی شرعيات و نصاب و سياق و صرف و نحو عربي و غيره. ولی ساير علوم در بعضی مدارس قديمه در طهران و اصفهان و خراسان و شيراز و قم به توسط علما و مجتهدين تدریس [می] گرديد و طلاب علوم دينی به سبک قديم در مجالس مباحث و درس حاضر می شدند و آنهایی که اشتياق به علوم قديمه داشتند، پس از اتمام دوره های تحصيلات، برای ادامه آن به کربلا و نجف مسافرت نموده و بدین ترتيب به درجه اجتهاد رسیده، پس از مراجعت به ايران در زمره روحانيون، وارد کارهای مربوط به امور دينی و غيره می گرديدند.

در طهران که یکی از مراکز تعليم علوم قديمه محسوب بود، مخصوصاً در مدرسه ناصری (سپهسالار) و مروی و غيره انجام می گرفت، یکی از مدرسين مدرسه ناصری آقا سيد حسن

مدرس^۱ متولی مدرسه مزبور، در صدد ترتیب و تنظیم آن مدرسه برآمد و مخصوصاً اصلاح و انتظام تحصیلات مدارس قدیم را اهمیت داده و جلساتی مرکب از ارباب فن مانند آقای حاجی سید نصراله اخوی^۲، آقای میرزا محمد رضای ابروانی^۳ مدرس علوم منقوله، آقای حکیم اعظم^۴ معلم طب، آقای میرزا غلامحسین خان رهنما^۵ معلم ریاضیات، و شیخ محمد لواسانی^۶ مدرس مدرسه ناصری و آقای میرزا عبدالعظیم خان^۷ برای تهیه برنامه دروس

۱ آیت الله شهید سید حسن مدرس (۱۲۴۹-۱۳۱۶ ش)

۲ سید نصرالله اخوی (تولد سال ۱۲۸۸ قمری تهران - وفات ۱۳۶۷ قمری تهران) از فعالان جنبش مشروطه ایران، نماینده مجلس شورای ملی، عضو هیئت تدوین متمم قانون اساسی مشروطه، دادستان کل کشور و نویسنده قسمت اصلی قانون مدنی ایران بود. وی از شاگردان میرزای جلوه و میرزا حسن آشتیانی در علوم معقول و منقول در تهران و میرزای شیرازی و سید محمد فشارکی در فقه و اصول در نجف اشرف و سامراء بود.

۳ محمد رضا ابروانی (۱۲۶۵/۱۲۵۵ ش ابروان - ۱۳۱۹ ش تهران)، مجتهد، حقوقدان و مستشاری دیوان عالی قضایی در دوره پهلوی اول بود. وی از تحصیل کردگان و فارغ التحصیلان علمی حوزه نجف بود که پس از ۲۴ سال تحصیل و تدریس در سال ۱۲۹۸ ش به تهران آمد و ریاست اداره اوقاف را بدست آورد، سپس در سال ۱۳۰۶ ش به بعد در محاکم رسمی دادگستری نوین به قضاوت شرعی پرداخت. وی همچنین در تهیه قانون مدنی ایران، فعالیت چشمگیری داشت.

۴ دکتر علیخان پرتو (زاده ۱۲۵۶ در اصفهان - درگذشته ۱۳۱۷ ش در تهران) ملقب به «حکیم اعظم» از مدرسین میرز پزشکی در دار الفنون تهران.

۵ غلامحسین رهنما (زاده ۱۲۶۱ خورشیدی شیراز - درگذشته ۱۲ اردیبهشت ۱۳۲۵) استاد ریاضی و نجوم و سیاستمدار ایرانی. تحصیلات ابتدایی و مقدماتی را در شیراز فراگرفت و به مدرسه دارالفنون تهران وارد شد. پس از اتمام دارالفنون، مدت‌ها نزد عبدالغفار نجم‌الدوله معلومات خود را در رشته ریاضی و نجوم تکمیل کرد و به معلمی ریاضیات در دارالمعلمین برگزیده شد و سالیان دراز در آنجا تدریس می‌کرد. در سال ۱۳۰۵ خورشیدی مجمع نجومی آکادمی علوم فرانسه او را به عضویت دائمی پذیرفت. در سال ۱۳۱۳ موفق به اخذ درجه دکترا از شورای عالی دانشگاه تهران شد و حدود چهل و پنج سال در مدارس عالی و دانشگاه تهران به تدریس علوم ریاضی و هیئت اشتغال داشت.

۶ سید محمد عصار لواسانی تهرانی از دانشمندان بزرگ معاصر است. در سال ۱۲۶۴ ق (یا ۱۲۶۶ ق) در تهران متولد شد. رای تحصیل به نجف رفت و پس از پانزده سال تحصیل و اقامت در عراق، سال ۱۳۰۶ ق به تهران برگشت و مدت دوازده سال در حوزه علمیه تهران به افاضه علمی مشغول شد. عصار در تهران سختی بسیار دید و عاقبت در سال ۱۳۴۰ ق / ۱۳۰۱ ش از تهران به مشهد هجرت کرد و تا پایان عمر در حوزه علمیه مشهد به تدریس سطوح فقه و اصول و نیز حکمت و فلسفه اسلامی، مخصوصاً منظومه حاج ملا هادی سبزواری مشغول شد. وی پدر سید محمدکاظم عصار فیلسوف و استاد دانشگاه تهران بود.

۷ عبدالعظیم قریب گرکانی (زاده ۱۲۵۸ روستای گرکان - درگذشت ۳ فروردین ۱۳۴۴)، ادیب معاصر ایرانی و بنیان‌گذار دستور زبان فارسی نوین بود. مقدمات زبان فارسی و عربی را در زادگاه خود آموخت. در نوجوانی در سال ۱۳۱۱ ه.ق به تهران آمد و نزد استادان بزرگ آن روزگار به تحصیل و فراگیری زبان و ادبیات عرب، علم اصول، هیئت و نجوم پرداخت. منطق و حکمت را در مدرسه سپهسالار جدید نزد میرزا طاهر تنکابنی و زبان فرانسوی را در مدرسه دارالفنون فراگرفت. عبدالعظیم قریب در زبان و ادبیات فارسی و عربی تسلط بی‌مانندی داشت و حدود ۵۸ سال از عمرش را با عشق و علاقه صرف تدریس دستور زبان فارسی و تعلیم و تربیت فرهیختگان ایران کرد.

محصّلین مدرسه مزبور تشکیل داده و در نتیجه برنامه تهیه شد، و تقریباً این امر اولین قدمی برای احیا مدارس قدیم در ایران، و برای متحد الشکل شدن در این مدارس محسوب می گردید.

بعدها در ۳۰ خرداد ۱۳۱۳ اساسنامه دانشکده علوم معقول و منقول در شورای دانشگاه تصویب و بموقع اجرا گذارده شد و بموجب آن دوره تحصیلات دانشکده علوم معقول و منقول، شامل یک دوره مقدماتی و یک دوره عالی گردید که دروه مقدماتی آن سه سال و دروه عالی به سه شعبه تقسیم می شد، شعبه عالی منقول و شعبه عالی معقول و شعبه علوم ادبیه و مدت تحصیل در هر یک از این سه شعبه شش سال شد، و شرط ورود بتحصیلات مقدماتی، گواهینامه دوره اول متوسطه و ورود به تحصیلات عالی داشتن تصدیق نامه مقدماتی و کسانی که از عهده امتحانات مقدماتی برآیند، بدرجه مدرسی (لیسانس) و کسانی که دریافت گواهی نامه عالی نائل می شدند، بدرجه فقیه، حکیم و ادیب که مطابق است با دکترا، نائل می گردیدند، و مزایای نیز برای آنان قائل گردیدند و در ۱۵ تیرماه ۱۳۱۶ شورای دانشگاه تصویب نمود که کسانی که دارای تصدیق نامه این مدرسه هستند، تحت شرایطی معین می توانند از مزایای معلمی استفاده نمایند و باین ترتیب تسهیلی در امور تحصیلات علومه قدیمه قائل گردیده اند و حتی شورای دانشگاه دریافت کمک هزینه محصلین این مدرسه را نیز تصویب کرد، و باید دانست که این تشکیلات طولی نکشید و در دو سال قبل در زمان وزارت آقای مرآت^۱ بنیان آن از هم پاشیده شد و منحل گردید و مدارس قدیمه در نقاط دیگر کشور نیز به همان سبک قدیمه، البته به وضع خیلی بدی دایر بود ولی در قم و خراسان که مرکز طلاب و زیارتگاه مسلمین است، بیشتر و بهتر صورت می گرفته و هم اکنون دائر می باشد.

۱ اسماعیل مرآت (۱۷ اسفند ۱۲۷۱ تهران - ۲۷ آذر ۱۳۲۸ واشینگتن) وزیر فرهنگ ایران در دوره رضاشاه و از پایه گذاران آموزش عالی نوین در ایران بود.

ساختمان های دانشکده حقوق و دانشکده فنی و باشگاه دانشجویان و رستوران دانشجویان دانشگاه تهران از یادگارهای مرآت است. دانشکده هنرهای زیبا را نیز او تأسیس کرد. در سال ۱۳۱۹ قانون اصلاح دانشگاه را در مورد دانشکده پزشکی از تصویب مجلس شورای ملی گذراند که بیمارستان های دولتی تهران را ضمیمه و تابع دانشکده پزشکی کرد و کارآموزی دانشجویان پزشکی در بیمارستان ها آسان تر شد. به پاس این خدمات ها در سال ۱۳۳۵ با تجلیل از اقدامات مؤثر اسماعیل مرآت در پیشرفت دانشگاه، یکی از خیابان های دانشگاه به نام او نام گذاری شد.

علل عقب ماندن ایران از تمدن جدید

- ۱- عدم ارتباط ایران با اروپا،
- ۲- آشنا نبودن بصنایع و کارخانجات و استخراج معادن،
- ۳- نداشتن کشتی و وسائل کشتی رانی،
- ۴- وجود پادشاهان خودخواه و مستبد،
- ۵- عدم بصیرت و اطلاع وزرا و اولیای امور کشور،
- ۶- از همه مهمتر حملات جابراانه اقوام مجاور به ایران و از بین بردن افراد لایق و کارآزموده،
- ۷- جهل و نادانی افراد و توده کشور و اشاعه معتقدات موهوم،
- ۸- اعمال نفوذ اجانب در کارها و کوتاه کردن دستهای زبردست از امور مهم کشور،
- ۹- عدم امنیت و آزادی عمل در سراسر کشور،
- ۱۰- وجود اشرار و اطاعت نکردن از اولیای امور،
- ۱۱- موجود نبودن مدارس و بنگاه های تربیتی کاخ (کذا) در کشور،
- ۱۲- فقر اقتصادی و عدم اطلاع کارگران حرّف و صنایع و برزگران،
- ۱۳- موجود نبودن وسایل دفاعی و ارتش قوی،
- ۱۴- حکومت سلسله های مختلف و عدم استحکام قدرت حکومت،
- ۱۵- موجود نبودن زبان و عقیده و افکار واحد در ایران،
- ۱۶- موجود نبودن روزنامه و چاپ و عدم اطلاع از اخبار جهان،
- ۱۷- موجود نبودن احزاب سیاسی و لیدرهای فهمیده در کشور.

فصل نامه تخصصی کتابخانه بزرگ
حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی &
سال بیست و ششم | شماره ۱۰۱-۱۰۲ | پائیز و زمستان ۱۳۹۹

فهرست نسخه های موقوفه میرزا احمد حسینی ساوجی (۱۳۰۴ق) محفوظ در کتابخانه آیت الله العظمی گلپایگانی (ره)

علی اکبر صفری *

چکیده

فهرست ۷۳ نسخه خطی موقوفه میرزا احمد ساوجی (متوفی ۱۳۰۴ قمری) که بر کتابخانه آیت الله گلپایگانی وقف شده در این گفتار آمده است. شرح حال و آثار او و متن وقفنامه کتابها همراه با توضیحات سید حسن سبط احمدی نوه ساوجی نیز بیان شده است.

کلیدواژه‌ها

میرزا احمد ساوجی - شرح حال و آثار؛ عالمان قرن ۱۳ و ۱۴؛ وقف کتاب؛ کتابخانه آیت الله گلپایگانی؛ سید حسن سبط احمدی.

* پژوهشگر حوزوی در حوزه کتابشناسی و تراجم نگاری.

فقیه وارسته مرحوم میرزا احمد حسینی ساوجی (درگذشته ۱۳۰۴ ق) یکی از مجتهدین بزرگ شیعه در قرن سیزدهم؛ به گفته اعتماد السلطنه در المآثر و الآثار «شیخ المجتهدین» روزگار قاجار بوده است. علامه شیخ آقابزرگ تهرانی در طبقات اعلام الشيعة با القابی نظیر «عالم فقیه، من مشاهیر علماء عصره و فقهاء»^۱ به معرفی این فقیه دانشمند پرداخته است.

در برخی از وقف نامه های کتابهای خطی وی را چنین ستوده اند: «جناب مستطاب شریعت مآب، حقایق و معارف آداب، علامه العلماء و المحققین، غوث الفضلاء و المجاهدین، کشف الحاج و المعتمرین، حاجی میرزا احمد سلمه الله».^۲ زندگی نامه ایشان را اعتماد السلطنه در باب دهم: تحریر اسماء علماء و فضلاء و ائمه دین کتاب المآثر و الآثار چنین نوشته است:

«حاج میرزا احمد ساوجی؛ از مشاهیر علما و مشایخ بود. خدمت استاد اعظم حاج ملا احمد نراقی، صاحب مستند و مناہج و غیرهما و رئیس مفتّح حاج میرزا مسیح مجتهد طهرانی تحصیل و تکمیل کرد و در سال یک هزار و سیصد و پنج [صحیح یک هزار و سیصد و چهار] به رحمت ایزدی پیوست»^۳

اعتماد السلطنه در منتظم ناصری نیز نام ایشان را در شمار رجال ساوه یاد کرده است.^۴ منابع دیگری نیز به زندگی نامه ایشان پرداخته اند.^۵ بر پایه آگاهی نوادگان ایشان وی در نجف اشرف با ملا علی کنی هم درس بوده و با هم از محضر علمی شیخ مرتضی انصاری بهره برده اند.^۶ این فقیه مجتهد نام و تبار خود را در جنگ مخطوط چنین نوشته است:

«احمد شهاب الدین بن محتشم بن صالح بن محتشم بن مخدوم بن شریف بن لطیف الحسینی الساوجی».

ایشان تاریخ ولادت خود را نیز نیمه ماه رجب ۱۲۱۷ نگاشته است.

۱ نقباء البشر، ج ۱، ص ۱۷۴ و ۲۲۳

۲ نک شماره ۱۴ و ۵۸ همین فهرست.

۳ المآثر و الآثار (چهل سال تاریخ ایران)، ج ۱، ص ۲۲۰ و ۲۷۰

۴ منتظم ناصری، ج ۲، ص ۱۳۰۰ و ج ۳، ص ۲۱۴۵

۵ اعیان الشيعة، ج ۲، ص ۵۹۵، نقباء البشر، ج ۱، ص ۱۱۶-۱۱۷ و ۱۱۶ ش ۲۶۱، گنجینه دانشمندان، ج ۵، ص

۲۹۴، تکمله نجوم السماء، ج ۲، ص ۱۸، مع موسوعات رجال الشيعة، ج ۱، ص ۷۹۱.

۶ فرهیختگان ساوه، ص ۸۰

تاریخ وفات او که به قلم یکی از فرزندانش - مرحوم سید علی - در ذیل این یادداشت
تحریر شده، ربیع الاول ۱۳۰۴ است.

حسینی ساوجی در جنگ خطی خود، مطلبی که درباره قحطی سال ۱۲۸۸ در ساوه^۱
نگاشته، چند آگاهی از زندگی خود بیان کرده است که عبارتند از:

« تولد احقر عباد منتصف شهر رجب المرجب سنه ۱۲۱۷ هزار و دویست و هفده هجری
است و حال تحریر منتصف شهر ربیع الآخر سنه هزار و دویست و هشتاد و نه است. هفتاد و
دو سال تقریباً از سنین عمرم گذشته. باز همان احمد پارینه ام و غافل دیرینه ام.

استغفرالله ربی و أتوب الیه، در مدّت سی و هفت سال مشغول کسب کمالات ظاهری و
باطنی و سیاحت بلاد عراق و فارس و خراسان و دارالمرز و آذربایجان و دریای عمان و بعضی
از بلاد یمن و حجاز و غیرهما از بلاد روم بودم.

بعد اللتیا و التی در تاریخ یوم اثین، ثانی من شهر ربیع الثانی سنه ۱۲۵۴ بند گران تزویج
بر پای نفس اماره نهادم. نیمه شعبان آن سال زفاف واقع شد. تا سنه هزار و دویست و هشتاد،
خداوند شانزده اولاد کرامت فرمود. نصفی به عالم باقی ارتحال نموده، هشت دیگر در عالم
فانی باقی می باشند.

تاریخ تولد باز ماندگان بدین تفصیل است:

- تولد عذرا، نیمه جمادی الاولى سنه ۱۲۵۵.

- میرزا داوود شانزدهم ذی الحجة ۱۲۵۶.

- میرزا رضا، هفتم ذیقعدة، سنه ۱۲۵۹،

- هشتم ربیع الاول، سنه ۱۲۶۳ ابوالحسن متولد شد.

- در سنه ۱۲۶۹ شیرین خانم تشریف آورده [است].

- سنه ۱۲۷۲ سکینه متولد شد.

- تولد عبد الحسین، چهارم شهر صفر المظفر سنه ۱۲۷۵...

۱ این متن در مجله میراث شهاب (سال بیستم، ۱۳۹۳، شماره دوم و سوم، پیاپی ۷۶-۷۷، صص ۱۲۹-۱۴۶) به
کوشش نگارنده سطور به چاپ رسید.

حرّره العبد الجانی احمد شهاب الدین بن محشتم بن صالح بن محشتم بن مخدوم بن شریف بن لطیف الحسینی الساوجی»

[حاشیه در ذیل نام مولف]: «و قد ارتحل عن دار الغرور الی دار الخلود مصنّف هذا السطور، فی شهر ربیع الأولى سنة ۱۳۰۴ سنه هزار و سیصد و چهار هجری نبوی غفر الله له و اعلى الله مقامه و رفع درجته حرّره ابن مصنف، علی»
نکته دیگر اینکه صبیّه ایشان عذرا خانم، متعلّقه آیت الله سید اسماعیل حسینی ساوجی^۱ و صبیّه دیگر سکینه خاتون، همسر عالم بزرگ ساوه میرزا مسیح ساوجی بوده اند و صبیّه دیگر در کودکی از دنیا رفته است.

آرامگاه میرزا احمد حسینی ساوجی در قبرستان شیخان قم، در کنار مزار محدث بزرگ شیعه و اصحاب امامان حضرت صادق و موسی بن جعفر و علی بن موسی الرضا علیهم السلام؛ زکریا بن ادريس اشعری قمی قرار دارد.
سنگ نوشته مزار ایشان بدین شرح است:

«الناس موتی و أهل العلم أحياء، هذا مرقد الشريف و مضجع المنيف، للسید الجلیل و الحبر النبیل، صاحب نفس الزکیّة و المقامات العلیّة و جامع العلوم العقلیّة و النقلیّة، الحاج میرزا احمد الساوجی قدّس سرّه، تاریخ وفاته ربیع الأوّل سنة ۱۳۰۴ قمریّة، تاریخ تجدید اللوح شوّال المکرّم ۱۴۱۹ قمریّة»

خاندان این عالم فقیه با نام های سادات سبط احمدی و سجادی و حامدی و امیدوار و حجت الاسلامی و تدین و هاشمی و حامدی و رضوانی و حسینی و شیخ الاسلامی در تهران و قم و ساوه و دیگر شهرها شهرت دارند.

حاج سیّاح محلاتی در سفرنامه خود گزارش دیدار خود با ایشان را چنین نوشته است:
«...چون در ساوه و اطراف، بلکه در شهرهای دیگر زهد و صحت عمل و علم و فضل جناب حاجی میرزا احمد سید جلیل القدر که عالم ساوه است، مشهور و دیدن چنین

۱ در المائو الآثار (چهل سال تاریخ ایران)، ج ۱، ص ۲۷۰ آمده است: «حاج سید اسماعیل، شیخ الاسلام آن ملک است و در علم و فضل مقامی عالی دارد. فرزند دانشمندش ابومحمد که از بطن صبیّه شیخ المجتهدین مرحوم حاج میرزا احمد می باشد...»

شخصی غنیمت است. منزل او را پرسیدم. در کنار شهر، خانه متوسط گلی را نشان دادند. بدر خانه رسیده سیدی را دیده پرسیدم: آیا بحضور آقا می توان رسید؟ گفت: الان عرض میکنم. رفته برگشته مرا وارد عمارتی کرد که هنوز ناتمام بود و برد به اطاقی. دیدم فرش نمادی گسترانیده و تشک کرباسی روی آن هست. شخص پیر بلند قدی با ریش تنک. شبکلاهی در سر. پیراهنی و لباس کرباسی در بر داشت. بعد از سلام نشستم و از هر طرف صحبت پیوستم. دیدم بسیار ضعیف دارد.

پس پرسید: درجهان دینی مانند دین اسلام دیده ای که توپ توحیدش دلها را بشکافت؟
گفتم: واقعا تقریر با رعبی فرمودید. مقصود چه بود؟
فرمود: بلی! کلمه لا اله الا الله.

گفتم: هرگز دینی این مقام توحید را ندارد، لکن افسوس مسلمانان قدر اسلام را ندانسته، اخوت اسلامی را مبدل به نفاق و اغراض کرده اند، عمل اسلام را ملل دیگر برده اند. گویا خونش بدوران آمده گفت: آه از دست زمامداران اسلام! آیا شما حاجی محمد ابراهیم را دیده بودید؟ فرمود: کلباسی؟
گفتم: سنم مقتضی ملاقات او نبود.

فرمود: از همین اسم آن مرحوم سادگی می بارید. الفاظ آخوند و شیخ و ملا و آقا به خود نچسبانیده. تجارت میکرد. أبدا در اسلام ملایی و شیخی عنوان ندارد. همه مسلمانان در اسلام برادر و برابر مقرر گر دیده اند. همه باید عالم باشند، به درجه که بتوانند. همه باید با دسترنج خود نان خورند. وقتی بآن مرحوم گفتند: آخوندی دزدی کرده فرمود: خیر! بگوئید دزدی آخوند شده. مگر آخوند یا عابد یا زاهد یا مقرر به خدا، به لباس است؟ اگر لباس مخصوص نباشد، قدرش در نزد خدا کمتر میشود؟ یا خدا او را اشتباه می کند؟ واضح است این امتیاز لباس برای مردم و هزاران مقاصد است که یکی در اسلام برای لباس مقرر نشده. لباس پیغمبر(ص)، امیرالمومنین(ع) و ابوبکر و عمر و حسین و یزید و معاویه و سایر خلق، یکی و همه متعارف زمان بود. باری دیوانیان ما را ضایع کردند. هرکس به میلشان رفتار نمود، رواج داده، آقا و نایب خدا و رسول ساختند. حکم او را حکم الله نامیدند. هر یک به میلشان

اطاعت نکرد، منزوی کردند. اشرار دو طایفه دست بهم داده، خوبان را ذلیل و بدان را عزیز کردند. دین ما را مایه دنیا گردانیدند. مردم بیچاره را فریب دادند. عوام هم قوه ممیزه ندارند. نیک و بد را تمیز نمیدهند. بلکه مناط، احترام و رواج در نزد حکام را میدانند. نمیدانم اینان در حضور خدا و رسول (ص) چه جواب خواهند داد؟

از صحبت او معلوم میشد که خیلی تعصب دین را دارد. پس فرمود: خشنودم از اینکه عمرم به آخر رسیده، از دیدار این مردم منافق خلاص میشوم... پس از این مقامات، حرارتی در وجود کسی هم اهل درد نیست. پس فرمود به پسرش که قدری میوه حاضر کردند، یک دانه انار با این سید محترم پیدا شده، فرمود کمال امتنان برداشته، اجازه مرخصی حاصل نمودم، پسرش به مشایعت همراهی کرد تا به منزل آمدم»^۱

حجة الاسلام و المسلمین سید حسن سبط احمدی (دامت توفیقاته) یکی از نوادگان ایشان، به درخواست نگارنده سطور، مطلبی درباره جد بزرگوارشان مرقوم فرمودند، که بدین شرح است:

بسم الله الرحمن الرحيم؛ قال الله تبارک و تعالی: اِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ ان الله عزيز غفور. حمد بی عد و ستایش بی حد شایسته و سزاوار ساحت قدس خالق بی شریک و بی معینی است که سراسر کائنات و عالم وجود را با اراده و مشیتش بیافرید و بهر چیزی در جای خود خاصیت و اثری بخشید، و تمام نعمتها و برکاتش را برای بندگانش قرار داد. چه خوش گفته شاعر:

من نکردم خلق تا سودی کنم بلکه تا بر بندگان جودی کنم

سپس برای هدایت و راهنمایی بندگان و برقرار نمودن نظم و عدالت در میان آنان در این جهان سلسله جلیله انبیاء عظام و رسولان عالی مقام را فرستاد؛ این آیه شریفه در سوره مبارکه جمعه، حاکی از این مطلب است: «هو الذی بعث فی الاممیین رسولا منهم یتلوا علیهم آیاته و یرکبهم و یعلمهم الکتاب و الحکمة» آنان مبعوث شدند از طرف پروردگار، آیات آسمانی و احکام الهی را برای آنان بخوانند و ایشان با عمل نمودن بآنها رستگار شوند و به سعادت ابدی

۱ سفرنامه سیاح یا دوره مخوف و وحشت، ص ۱۹۶-۱۹۸

برسند و چون مسئیت الهی و تقدیر ربّانی برای بندگان بر استمرار و ادامه نعمت هدایت بوده است، لذا بعد از تنفیذ اصل مسلم و سنت محکم مات الناس حتی الانبیاء، سلسله جلیله اوصیاء و جانشینان آنان در هر عصر و زمان، این بار سنگین هدایت بندگان را بر عهده گرفتند و به راستی که با همه مشکلات و آزار و اذیتها بوظائف شاقّه خود عمل نمودند و فرمایش پر ارزش «ما أودی نبي مثل ما أودیت» شاهد است.

تا در این صراط مستقیم و مسیر قویم نوبت قبول این مسولیت خطیر و رهبری کبیر به وجود مقدس و نازنین حضرت خاتم الوصیین و بقية الماضین، ناموس دهر و امام عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف رسید. در چنین مقطع حساس زمان، ذات مقدس پروردگار زمین و آسمان بنا بر مصلحت بندگان، لباس غیبت و نهران بر اندام شریف و مقدّسش پوشانید، امید است که هرچه زودتر این چشمان رمد دیده محبان و شیعیان، به نور جمال دل آرایش روشن و منورگردد. آمین رب العالمین.

چون بندگان مومن در این عصر و دوران غیبت کبری و شهر آشوب بلاد، دسترسی به وجود مقدّس حجّت و امام زمان نداشتند، حق تعالی جلّ و علا بار مسولیت ارشاد و هدایت را بر دوش علماء راستین و متّقین و عالمین به احکام دین نهاد و آنان را حجّت و مرجع بندگان قرار داد، تا به مرور زمان در قرن سیزدهم از هجرت خاتم رسولان صلی الله علیه و آله و سلّم، عالمی با فضیلت و حقیقت و معنویت از خاندان پاکان و از دودمان اشرف پیمبران، بنام مرحوم حاج میرزا احمد ساوجی قدّس سره، همچون خورشیدی درخشان در افق بلاد ساوه طلوع نمود و به نور افشانی و انجام وظائف دینی مشغول گردید. آری!

یک دهان خواهم به پهنای فلک تا بگویم وصف آن رشک ملک

این شخصیت والا و جامع کمالات علمی و معنوی و عرفانی و همچنین در علوم غریبه جفر و رمل و احضار استاد بوده اند، بعضی از قضایا و داستان های جالب از آن بزرگوار به ما رسیده، که نقل آنها موجب تطویل کلام است. چه خوش گفته: گنجایش بحر در سبو ممکن نیست، بعضی از ارباب تراجم مّطلع، نقل اجمالی از احوال آن بزرگوار نموده اند. اینک این حقیر بنا به تقاضای بعضی از دوستان اهل معرفت یکی از قضایایی که حاکی

از مقامات معنوی و روحانی آن مرحوم می‌باشد و لساناً به ما رسیده است، نقل می‌کنم تا چه قبول افتد و چه در نظر آید.

در اواخر زمان حیات این عالم مجهول القدر، ناصرالدین شاه قاجار برای ملاقات و زیارت ایشان از تهران به ساوه می‌آیند، ظاهراً در فصل تابستان و هوا گرم بوده است. آن زمان در منزل مسکونی مرحوم حاج آقا دار و درخت زیادی وجود داشته، پشه‌های مزاحم فراوانی به چشم می‌خورد و این دیدار هم در شب بوده است. بعد از مقداری جلوس و صحبت پادشاه ایران، برای خداحافظی به مرحوم حاج آقا عرض می‌کند: «امر و فرمایشی است؟» ایشان سر مبارک به زیر انداخته، جوابی نمی‌گویند. ناصرالدین شاه برای بار دوم همان جمله را تکرار می‌کنند، ولی جوابی نمی‌شنوند. خلاصه پس از مرتبه سوم، سر مبارک را بلند می‌کنند و در جواب ایشان چنین می‌فرمایند: «به این پشه‌ها امر می‌کنم که از این اطاق بیرون بروند». نقل شده همه آنها دست جمعی از اطاق و اطراف چراغ بیرون رفتند. لا یخفی لطف هذه الجواب لالولی الالباب. آری در حدیث آمده که حق تعالی جَلّ جلاله فرموده: «عبدی أطعنی حتی أجعلک مثلی» در خاتمه این جمله را با جرأت و اعتقاد کامل می‌گویم، این کلمات و مقالات هرچه بیشتر و مفصل‌تر باشد، ابداً تاثیری در مقامات و حقیقت ایشان نمی‌کند. عاش سعیدا ومات سعیدا.

ضمیمه ترجمه حالات

لازم به تذکر است که یکی از فرزندان ایشان یعنی مرحوم مغفور سید ابوالحسن اعلی‌الله مقامه، أعلم و أتقی و أزهّد فرزندان پدرشان بوده است و به تعبیر و گفته یکی از معمرین آقایان اهل منبر در ساوه، که ایشان را در زمان حیاتشان درک کرده بوده است، می‌فرمود: مرحوم آقا سید ابوالحسن قدّس سره، در زهد و تقوا و پاکی نفس، بمنزله عیسی عصر و زمان خودش می‌بود. بجاست تحریر و نقل این داستان جالب که حاکی از قداست نفس و طهارت باطنی و محبوبیت خاص ایشان در نزد پدر بزرگوارشان دارد، را به مناسبت احوال و ترجمه والد معظمشان نقل کنم تا ختامه مسک باشد.

خلاصه داستان؛ این مرحوم مغفور به خاطر همان جنبه‌های علمی و معنوی که داشتند، قهراً مورد علاقه و توجه خاصّ والد معظم و مکرمشان بودند، تا این که ایشان را بعد از خود

وصیّ شرعی خویش قرار داده بود، با اینکه فرزندان دیگر از ایشان بزرگتر بودند، لذا این عمل و انتخاب برای آنان سنگین تلقی شده بود و باطنا ناراحت بودند، ولی جرأت اظهار و ابراز نداشتند. پدر بزرگوار عالی قدر به فراست و دید باطنی دریافت و مطلع شد. ناچار برای حل این معّمّا روزی ایشان را - یعنی همین فرزند محبوب و مورد نظر را - به بهانه ای برای انجام کاری، به باغات و املاکی که در اطراف شهر ساوه داشتند، فرستادند، سپس همان روز بقیّه فرزندان را احضار نموده، و مطالبی با این مضامین فرمودند: «من این فرزند عزیزم، برادر شما را که سنّاً کوچکتر از همه است، قلباً بیشتر از همه دوست دارم. اکنون احساس می کنم که این عمل برای شما سنگین و باعث ناراحتی باطنی شده است، ولی علت و وجهی دارد که می گویم، تا بدانید».

همه سراپا گوش شدند: «فرزندان عزیزم! من در طالع ایشان دیده ام که زودتر از همه شما از دنیا می رود، لذا به خاطر این، می خواهم محبت و علاقه قلبی خویش را به ایشان اظهار و ابراز کنم، تا باعث تشفی قلبم گردد. خاطر جمع و مطمئن باشید» لذا همه فرزندان و برادران بعد از شنیدن این مطلب و خبر پنهان از لسان پدر بزرگوارشان، نسبت به برادر خویش فوق العاده احترام و تکریم می نمودند. آری «درسی نبود هر آنچه در سینه بود». رحمه الله تعالی أجمعین. ناگفته نماند که دو بزرگوار - پدر و پسر - قبر شریف و مضجع منیف شان در قبرستان شیخان قم صانها الله عن التصادم و در کنار قبور و مزار محدّثین شیعه و اصحاب بزرگ امامان معصوم یعنی حضرات امامان صادق و آقا موسی بن جعفر و حضرت علی بن موسی الرضا صلوات علیهم اجمعین قرار دارد. حشرهم الله جميعا مع أولیاء المقربین أئمتنا المعصومین وألحقنا بهم. نویسنده این کلمات حسن بن عباس بن عماد بن ابوالحسن بن احمد الحسینی الساجی»

فهرست تألیفات میرزا احمد حسینی ساوجی

- حاشیه بر کتاب نقد الرجال:

نگاشته مصطفی بن حسین حسینی تفرشی (قرن ۱۱). وی بر این معجم رجالی که راویان شیعه را به ترتیب حروف الفبائی اول اسماء آنها جمع آوری نموده، حاشیه زده است. نسخه منحصر به فرد

این اثر که به قلم مولف تحریر شده، در کتابخانه آیت الله گلپایگانی نگهداری می شود.

- شرح الفیه شهید اول:

وی در این اثر که حاوی هزار مساله فرعی از نماز را شامل است، شرح داده است. نسخه منحصر به فرد این اثر جزء مجموعه شماره ۱۱۶/۴۰ در کتابخانه آیت الله گلپایگانی نگهداری می شود. این شرح با عنوان قوله - قوله تالیف شده، و در آن مقدمه و سه فصل الفیه شهید شرح داده شده و بخش خاتمه در این نسخه موجود نیست. این شرح به قلم نویسنده به نسخ کتابت شده و در حواشی داری تصحیح و افزوده هایی از مولف است.

آغاز این اثر چنین است: «قوله وهی مرتبة علی مقدمة وفصول ثلاثة وخاتمة اما المقدمة ففی تعريف الصلوة و تقسیمها و ذکر من الصلوة علیه اما الفصول الثلاثة فالفصل الأول فی المقدمات و الثاني فی المقارنات و الثالث فی المنافیات اما الخاتمة ففی خلل الواقع فی الصلوة الیومیة و ذکر خصوصیات باقی الصلوة المفروضة...»

- جنگ خطی:

شامل مطالب علمی و و اشعار و از جمله سروده های ایشان و شرح مسافرتها و زندگی نامه و همچنین صورت مباحثه ای که در شیراز با یکی از زنان دانشمندان آن شهر انجام داده به قلم خودشان موجود است. این جنگ در نزد نوادگان نویسنده نگهداری می شود.

- جنگ دیگر:

شامل احادیث، تاریخ موالید، فوائد تاریخی، تاریخ اهل بیت علیهم السلام و خلفای بنی عباس و بنی امیه، تاریخ دانشمندان شیعه قرن هفتم، فهرست کتابخانه خصوصی مولف، فواید طبی، منتخبات کشکول شیخ بهایی، تاریخ قحطی ۱۲۸۸ق، شرح الفیه شهید اول، تلخیص المفتاح خطیب قزوینی و... این اثر به شماره ۱۱۶/۴۰ در کتابخانه آیت الله گلپایگانی ثبت شده است.

- جنگ دیگر:

این جنگ نیز در نزد یکی از نوادگانش سید کمال رضوانی فرزند میرزا اسد الله رضوانی فرزند میرزا داود فرزند میرزا احمد ساوجی در ساوه نگهداری می شود. دکتر ابوالقاسم

فخاریان در کتاب فرهیختگان ساوه^۱ بخشهای از این جنگ را آورده است، که عبارتند از: چند غزل و قصیده از میرزا احمد ساوجی، قصیده در وصف اهالی قم، قصیده در وصف شهر ساوه، تاریخ وفات حاجی محمد رضای شیخ یونس قمی، ماده تاریخ آب انبار حاجی محمد رضای جراح ساوه ای، در احوال والد ماجدشان سید محتشم، در اندرز به فرزندش میرزا داود، نامه به یکی از مستوفیان در فن انشاء و شماری از احادیث و فواید و حکایات.

- **لُبُّ لُبَاب:**

این اثر در چهار مجلد تدوین شده است. مولف در سال ۱۲۸۳ به نگارش جلد دوم اشتغال داشته است. قسمت هایی از این کتاب بویژه جلد یک و دو این کتاب در مجموعه پیش گفته آمده است.

مولف در شرح این کتاب نوشته است: «چون در ازمنه سالفه، تاریخی مختصر مسمی بلب لباب در احوال سلاطین عجم پادشاهان یزدجرد و خلافت عمر بن الخطاب نوشته بودم، در این ایام که سنه ۱۲۸۳ است، مصمم آنم که مجلد دوم را در شرح احوال انبیاء و اولیاء و مجلد سیم را از سال اول هجری تا سنه تناثر نجوم که سنه سیصد و بیست و نه و انقطاع سفرای حضرت خاتم الأولیاء سلام الله علیه و اول غیبت کبری آن حضرت است، نگاشته شود و مجلد چهارم در احوال سلاطین و علماء و اکابر که در غیبت کبری تا حال تحریر به عرصه وجود آمده و رفته اند، قلمی دارم، لهذا برخی از احوال سنه تناثر نجوم و بعدها که در نظر است ملاحظه می شود، بجهت تذکره در این اوراق ثبت می نمایم، تا در وقت ضرورت از خاطر محو نشود...»

- **رساله ای در تجوید:**

این اثر را برای فرزندشان میرزا داوود نوشته است.

تاریخچه کتابخانه موقوفه میرزا احمد حسینی ساوجی و وقف و تولیت آن
 همت بلند مرحوم میرزا احمد حسینی ساوجی که خود در مرتبه بلند مرجعیت دانش و ادب

۱ فرهیختگان ساوه، ص ۸۶-۱۱۲

و فرهنگ بوده، مهمترین سبب فراهم آمدن کتاب های این کتابخانه است. بیشتر این آثار برای استفاده طلاب و محصلین علوم دینی در حوزه درس ایشان گرد آمده است. تاریخ آغاز وقف کتاب ها در ۱۲۵۴ ق است و تا پایان عمر واقف نزدیک به پنجاه سال کتابها فراهم آمده است. پس از وفات وی نیز طی سال های مختلف، متولیان به تعداد کتاب ها افزوده اند.

نگاهی بر چند وقف نامه از این کتابخانه

یادداشتی روی برگ نسخه مسالک الافهام (شماره ۶۷) به قلم میرزا احمد حسینی ساوجی درباره کتابهای موقوفه در تاریخ ۱۲۸۰ چنین آمده است:

بسم الله الرحمن الرحيم؛ الحمد لله رب العالمين و الصلاة و السلام على محمد و آله الطاهرين و بعد چون این غریق بحر عصیان، احمد بن محتشم الحسینی الساوجی، در سنه ۱۲۵۴ و بعدها کتب چند وقف نموده بودم و در سنه ۱۲۷۹ که سال عمرم بشصت و چهار رسیده بود و ایام رحیل نزدیک شده بود، وصیت کرده بودم که بعضی از باقی کتبم را نیز وقف نمایند، لهذا در عشر اول محرم الحرام سنه ۱۲۸۰ توفیق یافته آنها را وقف عام نمودم، به تفصیل کتب موقوفه و سنوات ماضیه: مجمع البیان تا اعراف، شرایع مجلد مفقود شده، قواعد علامه، مختصر النافع، دروس، شرح لمعه، استبصار، شرح مختصر اصول، اشارات الاصول، زبدة الاصول، مفاتیح ملامحسن فیض، نقد الرجال، خلاصه علامه، تذکره هیأت، دیوان اشعار امیرالمؤمنین، مخزن البکاء، تحفة الزائر، شرح زبده با دو رساله دیگر در یک مجلد، کتب موقوفه فی هذه السنة: سرائر تمام مجلد، شرح کبیر تمام در سه مجلد، مسالک در دو مجلد، وسائل تمام در چهار مجلد، مجمع الفائده در دو مجلد، تمهید القواعد. «احمد الحسینی»

روی برگ آغازین نسخه مطول (شماره ۵۸) میرزا کاظم و میرزا مهدی و میرزا ابوالقاسم فرزندان کاتب نسخه؛ میرزا رحیم) وقف نامه ای با این متن نوشته شده است:

«بسم الله، الحمد لله الواقف على الضماير و السراير و الصلاة و السلام على خير خلقه و خاتم أنبيائه محمد و آله الطيبين الطاهرين و بعد وقف مؤبد و حبس مخلد نمودند عالیجنابان آقا میرزا کاظم و آقامیرزا مهدی و میرزا ابوالقاسم اولاد مرحوم حاجی میرزا رحیم، این یک مجلد کتاب مطول بر کافه طلاب اثنی عشریّه و تولیت آن را مفوض نمودند به جناب

مستطاب شریعت مآب، حقایق و معارف آداب، علامه العلماء و المحققین، غوث الفضلاء و المجاهدین، کھف الحاج و المعتمرین، حاجی میرزا احمد سلمه الله و آن کان حیاً و بعد بأورع و اتقای اولاد امجاد آن جناب، و بعد به اورع و اتقای علمای بلده طیبه ساوه، و ثواب آن نثار روح والد مرحوم خود نمودند، مقرر آن که هر شش ماهی یک دفعه از ملاحظه خود بگذرانند و بعد به هر کس که شایسته و صلاح دانند قبض گرفته بدهند. فمن بدله بعد ما سمعه فإثمه علی الذین یبدلونہ، فی شهر ربیع المولود، یونیت نیل هجریه ۱۲۸۷»

وقفنامه نسخه نقد الرجال (شماره ۴) این گونه تنظیم شده است:

«هو الواقف علی الضمائر، وقف صحیح شرعی نمودم اقلّ عباد لله احمد بن محتشم الحسینی الساجی، این مجلد کتاب را قربه الی الله و طلباً لمرضاته، بر کافه طلاب فرقه اثنی عشریه، که قابل انتفاع از آن می باشند و تولیت آن را مفوض نمودم بخود مادام الحیوة، و بعد بر افقه اولاد ذکور خود نسلماً بعد نسل، و بر فرض انقراض العیاذ بالله، تولیت مفوض است بر اعلم اولاد ذکوری که از اناث اناث باشد، بطناً بعد بطن، و بعد بر اورع و اتقی محصلین و مشتغلین بلده طیبه ساوه، و ضمیمه وقف علی النهج المزبور جاری شد از بابت تولیت، قبض نمودم و کان ذالک فی شهر صفر المظفر سنه ۱۲۵۵»

[تتمه] توضیح این که بر مبنی که در سلسله ذکور اناث مذکور شد، خاصه این کتاب است و آنچه پس از این توفیق وقفیت آن با هم داخل این مرحله در کتب هستند که قبل وقف نمودم، غیر ملتفت الیها بوده است، بعض کتب نماینده موقوفه در ساوه، استبصار، شرح مختصر، شرایع، زبده، مفاتیح ملا محسن، تذکره و هیئت، اقوال حضرت امیر، اشارات الاصول جلد اول.

پشت برگ نخست نسخه استبصار (شماره ۲۴) این وقف نامه به یادگار مانده است:

«ستایش بی حد و نیایش فزون از عد خاص، ذات کریمی است که کالای والای آرایش بر عامه نعمت خوارگان وقف عام است و عفو و رحمت عامش خاصه اهل ایمان، حسن بر دوام و درود بی پایان و محمدمت شایان شایسته، نثار بزم سر حلقه اهل خود و مرکز دایره وجود، ابوالقاسم احمد محمود امت و اوصیاء طیبین و ذراری طاهرین آن جناب، که متولیان ارشاد طریق سدادند و ناظران اصلاح فساد امور معاش و معاد عبادند؛ وقف موبد و حبس

مخلّد نمودم، این یک جلد کتاب را با چهل و نه جلد دیگر، بر کافه طلاب فرقه اثنی عشریه و تولیت آن را مفوض نمودم بخود، ما دمّت حیا و بر آورع و اتقای اولاد خود، نسلأ بعد نسل، و بعد بر اتقای علماء و طلاب بلده طیبه ساوه، مقرر اینکه متولیان طبقات، در طول شش نقطه اعتدال و انقلاب، کتب را جمع نموده و ملاحظه نمایند، و بعد به هر که صلاح دانند تسلیم نمایند و قبض دریافت نمایند، موقوف علیهم زیاد بر شش ماه کتب را نگاه ندارند و کان فی ۱۶ شهر ربیع الاولی ۱۲۸۷»

پیوست نسخه مختصر النافع (شماره ۵) این وقف نامه است:

«بسمله، وقف عام نمودم این کتاب را بر طلاب فرقه اثنی عشریه و تولیت را مخصوص نمودم بخود مادام الحیوة و بعد بر افقه اولاد، ذکور نسلأ بعد نسل و بعد بر ذکور اناث ایشان و بعد بر ذکور اناث خودم، به نهجی که در وقفنامه شرح که نوشته ام و اجرای صیغه وقف نمودم، من حسب التولية تصرف حاصل شد و کان ذالک فی شهر صفر ۱۲۵۶»

روی برگ نسخه کنز العرفان (شماره ۱) وقف را چنین شرح داده است:

«بسم الله الرحمن الرحيم؛ هو الواقف علی السرائر، یوم ششم شهر جمادی الاولی، وقف نمودم این مجلد کتاب کنز العرفان را با مجلد دیگر بر طلاب شیعه اثنی عشریه، و تولیت آن را مفوض نموده بخود ما دمّت حیا و بعد بر اعلم اولاد خود ابوالحسن، و بعد بر اتقای اولاد ذکور خود و اولاد و اولاد ایشان نسل بعد نسل و بعد بر عدول المؤمنین بلده ساوه، الاعدل فالأعدل، و صیغه جاری شد و از بابت تولیت تصرف نمودم؛ حرره العبد احمد بن محتشم الحسینی سنه ۱۲۹۸»

در برگ ۷۰ نسخه صیغ العقود شماره ۳۱ این عبارت دیده می شود:

«بسم الله تعالی، هذا الكتاب من تملك جناب سلاله السادات العظام، خیر الحاج، حاجی میرزا احمد ساوجی ابن میر محتشم بن میر صالح، الذی جدی من طرف امی بواسطتین و جد من طرف ابیه، الذی هو واسطة واحدة، لأنّ امی كانت ابنة میر رضی، کان هو خالة لمیر محتشم، حررها محمد رضا المتخلص بغریب، ابن خیر الحاج حاجی محمد

الساجی، المشهور المعروف المشغول بتجارة البزار وهو حرفة ابن استاد رضا الصانع لصنع الصياغة الذهب و الفضة، و بنوه بنبته الزری و لكن و شغلی و عملی الحمد لله و المنة له علی الآن تحصیل العلوم سیما الف»

متن وقف نامه میرزا احمد حسینی ساوجی بر نسخه معالم الاصول (شماره ۳۰) چنین است:

«ستایش بی حد و نیایش فزون از حد، خاص ذات کریمی است که کالای والای آایش وقف عام است و عفو و رحمت عامش خاصه اهل ایمان را حسن بر دوام، و درود بی پایان و مجدت شایان، نثار بزم سر حلقه خود و مرکز دایره وجود، ابوالقاسم احمد محمود است و ذراری طاهرین و اوصیای طیبین آنجناب، که متولیان ارشاد طریق سدادند و ناظران اصلاح فساد امور معاش و معاد عبادند، و بعد وقف و حبس مخلد نمودم این یک جلد کتاب را به انضمام چهل و نه مجلد دیگر، بر کافه طلاب فرقه اثنی عشریه و تولیت آن را مفوض نمودم بخود، ما دمّت حیّا و بعد بر اورع و اتقای اولاد خود نسلاً بعد نسل، و بعد بر اتقای علماء بلده ساوه، مقرر اینکه متولیان طبقات در حلول شش نقطه اعتدال و انقلاب، کتب را جمع نموده و ملاحظه نمایند و بعد به هر که صلاح دانند تسلیم نموده، قبض دریافت نمایند و صیغه وقف علی نهج المزبور جاری، به تاریخ شهر ربیع الاول ۱۲۸۱، محل مهر بیضوی «احمد الحسینی ۱۲۷۴».

وقف نامه نسخه معتصم الشیعة (شماره ۲۹) بدین شرح است:

«بسم الله، الحمد لله، وقف نمودم بوکالت از جانب ورثه مغفرت مآب، عالی جناب، خیر الحاج، حاجی میرزا ابوالقاسم پل آبادی، این مجلد را با هفت مجلد دیگر از کتب آن مرحوم و اجزای چند از شرح کبیر و غیره، قربه الی الله و طلباً لمرضاته، برکافه طلاب فرقه اثنی عشریه، که قابل انتفاع از آنها باشند و تولیت آن را مفوض نمودم مادام الحیوة و بعد بر فقیه بلده ساوه و بعد بر آفقه بلد دارالایمان قم و بعد بر اتقای محصلین بلدتین و صیغه وقف جاری شد و از بابت تولیت تصرف نمودم و کان ذالک فی شهر شوال المکرم ۱۲۶۹»

نسخه های درسی مکرر و تحریر وقف نامه به قلم ایشان، بیانگر آن است وجود ایشان در شهر ساوه در ترویج علم و فرهنگ و رونق کتابت نسخه ها و استفاده جهت آموزش و تدریس در حوزه علمیه ساوه و تربیت طلاب و فضلاء، نقش بسزائی داشته است. حتی در روستاهای این منطقه نیز علم و کتاب رونق بیشتری از سایر مناطق داشته است، نام برخی روستاها همانند پیل آباد و ...، در انجامه نسخه ها، گواهی برای کتابت و نسخه نویسی و نیاز علمی عالمان و ساکنان این بلاد بوده است. شماری از نسخه ها از طرف خانواده های مولفین آثار و کاتبان نسخه ها وقف گردیده است.

تعیین تولیت وقف بر اولاد ایشان بویژه اولاد اهل علم از دلایل دیگر ماندگاری این کتابخانه است. به مرور زمان با گذشت چند نسل از وقف این کتابها متولیان نیز به شمار این کتابها افزوده و در نگهداری آن از هیچ کوششی فروگذار نبوده اند.

این کتابخانه در زمان زندگی، مورد استفاده میرزا احمد حسینی ساوجی و فرزندان و شاگردان و دیگر طلاب و اهالی ساوه قرار داشت. براساس وصیت ایشان پس از درگذشت او، می بایست در نزد اعلم و اتقی و ازهد اولاد نگهداری شود، بر همین شیوه پس از وفات او به فرزندش سید عبدالحسین و پس از درگذشت او به فرزند دیگر واقف، سید ابوالحسن واگذار گردید. پس از پایان عمر سید ابوالحسن، نگهداری کتب موقوفه برعهده فرزند او، سید عماد الدین نهاده شد و پس از وفات وی، تولیت این کتب در اختیار میرزا سید اسد الله فرزند سید داود (فرزند دیگر میرزا احمد حسینی ساوجی) قرار گرفت.

در این زمان بنا بود این کتابخانه به مدرسه فیضیه برده شود که با استفتاء از محضر آیت الله العظمی شریعتمداری و پاسخ ایشان برای نهی از وقف و استفاده اولاد اهل علم این خاندان، کتابها از ساوه به قم آورده شده و به فرزند عالم سید عماد الدین، حضرت حجت الاسلام و المسلمین سید حسن سبط احمدی سپرده شد. ایشان پس از ده ها سال نگهداری و استفاده از این آثار، آن را که شامل حدود نود و سه عنوان کتاب خطی و ده ها مجلد کتاب چاپ سنگی بوده، در بهار ۱۳۹۳ شمسی به کتابخانه آیت الله العظمی گلپایگانی (ره) قم وقف نمود.

اسناد واگذاری این کتابخانه نسل به نسل در مجموعه جنگ حسینی ساوجی، با تمام جزئیات ثبت شده و در وقت انتقال کتاب ها عناوین، تعداد، نام متولی، و تاریخ انتقال، رسید دریافت و تحویل و تأیید شاهدان، به دقت نوشته شده است.

نمونه ای از اسناد واگذاری این کتابخانه به متولیان طبق وصیت

یادداشت به قلم سید عباس بن عماد ساوجی (از متولیان نگهداری کتاب ها):^۱

«کتب موقوفه ای که نزد حضرت آقای میرزا عماد رحمة الله علیه بود، اینجانب سید عباس فرزند ایشان بعد از فوت آن مرحوم، در روز دوشنبه سوم شهر رجب المرجب سنه ۱۳۷۵ هجری قمری، که مطابق با پانزده بهمن هزار و سیصد و سی و پنج شمسی می باشد، تسلیم نمودم به محضر مستطاب حجة الاسلام حضرت آقای حاجی میرزا اسدالله رضوانی سلمه الله، چون اولاد اکبر بعد از فوت آن مرحوم از این خانواده جلیله این بزرگوار می باشند و چون جناب عموی محترم حضرت آقای آقا مرتضی رضوانی، در زمان تولیت ابوی صورت کتب را به قرار مرقوم ثبت نموده اند، بنده هم در این تاریخ مطابق همان تعداد و اسامی تحویل جناب حاجی عمو، حضرت آقای رضوانی تقدیم نمودم. عباس سبط احمدی. به تاریخ فوق ۱۲۶ یکصد و بیست و شش مجلد از کتب موقوفه تحویل منزل اینجانب گردید، که پس از رسیدگی به کمیت و کیفیت آنها طبق وقف نامه ای که در ظهر مندرج گردیده عمل شود. جهت سید اسدالله رضوانی.»

یادداشت استاد سید حسن سبط احمدی (متولی کتابهای خطی و چاپی):^۲

«بسمه تعالی، مخفی نماند اینجانب سید حسن سبط احمدی در تاریخ ششم فروردین ۱۴۳۷ که در ساوه بودم و از کتب موقوفه مرحوم حجت الاسلام جناب حاج آقا بزرگ رحمة الله علیه و از کتب موقوفه مرحوم میرزا رحیم که کلیه آنها در تحت نظر و تولیت حضرت مستطاب ملاذ الانام، جناب حاج آقا بزرگ بوده و تعداد آنها یکصد و دوازده عدد می باشد،

۱ این یادداشت همراه با فهرست کتابخانه و گواهی شاهدان برای واگذاری کتاب های خطی در جنگ میرزا سید احمد حسینی ساوجی برگ ۱۲۴ پ ثبت شده است.

۲ همان، برگ ۱۲۷ ر

باینجانب تحویل داده شده که به قم برده و استفاده شخصی نموده و چنانچه دیگران هم از طلاب اهل علم بخواهند استفاده نمایند، با شرایط وقف مانعی نباشد. کتب موقوفه فوق الذکر تعداد چهل و نه عدد آنها از کتب موقوفه مرحوم حجة الاسلام حاج آقای بزرگ است و بقیه از کتب موقوفه حاج میرزا رحیم است و این مقدار مطابق مکتوب در ظهر همین صفحه است در تاریخ ۶ فروردین، اثر حاجی سید حسن سبط احمدی، مخفی نماند که تعداد دوازده عدد کتبی که قبض تسلیم نموده ام، در قم می باشد، بعلاوه این کتب، جمعاً یکصد و بیست عدد می شود... سید حسن سبط احمدی.»

نمونه ای از افزایش کتابهای موقوفه در این کتابخانه

روی برگ نسخه ریاض المسائل شماره ۴۰/۲۰ این یادداشت وقف دیده می شود:

بسم الله الرحمن الرحيم؛ حبس موبد و وقف مخلد نمود این یک جلد کتاب شرح کبیر را بر کافه مؤمنین، طلاب دینیّه ساوه، فرقه اثنی عشریّه و تولیت آن را ما دام الحیوة بخود حقیر و بعد بر اورع و اتقی علما ورثه ذکور حاجی میرزا احمد طاب ثراه، تاریخ ۲۳ محرم الحرام ۱۳۸۷ قمری من هجرة النبویّة، برابر ۱۴ اردیبهشت ۱۳۴۶. جواد سجّادی»

استاد سید حسن سبط احمدی، آخرین متولی این کتابها، درباره قرآن موقوفه امیرکبیر موجود در این کتابخانه خاطره ای دلنشین دارد:

«سال ها پیش از انقلاب، شخصی این قرآن را که دارای نشان وقف بوده، روی مزار میرزای قمی در آرامگاه شیخان گذاشته و رفته بود. طلبه ای این قرآن را هنگام سحر دیده و همان وقت به منزل آیت الله شیخ محمد علی اراکی آورده بود. مرحوم آیت اله اراکی از وجود کتابهای خطی جدّمان در منزل ما اطلاع داشت و گاهی به کتابها مراجعه می کرد. ایشان خادم خود را اول صبح پی من فرستاد، با شتاب رفتم و قرآن را در اختیار اینجانب قرار داد تا در کنار دیگر کتابهای خطی قرار دهم»

زندگینامه آخرین متولی کتابخانه؛ استاد سید حسن سبط احمدی:

استاد بزرگوار حجت الاسلام و المسلمین سید حسن سبط احمدی در سال ۱۳۱۶ ش در ساوه متولد شد. پس از اتمام دوره دبیرستان در زادگاهش، در حوزه علمیه قم به تحصیل

پرداخت. وی شرح لمعه و مکاسب را نزد مرحوم شیخ محمد تقی ستوده و رسائل را در محضر آیت الله سبحانی فرا گرفت و درس کلام را از آیت الله راضی نجفی آموخت و سالها در درس خارج فقه و اصول آیت الله گلپایگانی و میرزا هاشم آملی شرکت کرد. ایشان از اوان طلبگی در کنار تحصیل و تبلیغ معارف اهل بیت (ع) به تدریس در مقطع سطح عالی حوزه پرداخته است.

زندگینامه خود نوشت استاد سید حسن سبط احمدی

بسم الله الرحمن الرحيم؛ الم تر كيف ضرب الله مثلا كلمة طيبة اصلها ثابت و فرعها في السماء توتي اكلها كل حين باذن ربها و يضرب الله الامثال للناس لعلهم يتذكرون [سوره ابراهيم، آيه ۲۴-۲۵]

بعد از حمد و ثنای بی پایان به ساحت مقدس حضرت حق تعالی جل و علی و درود فراوان به روان مطهر و مقدس خاتم پیمبران و خاندان طیبین و طاهرین آن سرور کائنات و اشرف ممکنات، چنین می نگارد این ذره کمترین حسن بن عباس الحسینی ساوجی غفرالله لذنوبهما که چون صدیق مکرم و فاضل محترم، جناب آقای صفری دامت توفیقاته، بنا داشتند که ترجمه و شرح حال مختصری از این حقیر ناچیز تهیه نمایند، که شامل دوران و سنوات تحصیل و عداد اساتید و وضعیت تدریس و اجازات و خصوصیات دیگر باشد، لذا حقیر با رجوع به استخاره و آمدن آیه مبارکه فوق الذکر، به نوشتن این وجیزه و چند جمله مبادرت جستیم و به ایشان تقدیم می نمایم و فیها غنی و کفایة لأهل الدراية.

این ذره ناچیز تقریبا از سن بیست و شش سالگی بعد از گرفتن دیپلم ناقص از دبیرستان پهلوی ساوه با علاقه فراوان به علوم قدیمه و برای پیروی از خط و مشی اجداد بزرگوارم، در کسوت مقدس روحانیت درآمدم و در مدرسه مبارکه حجّتیّه قم مشغول تحصیل شدم، بدین ترتیب دروس مقدماتی و سطح و ادبیات را از محضر پرفیض اساتید معروف آن زمان: مرحوم حجة الإسلام جناب فشارکی اصفهانی رحمة الله علیه و حضرت حجة الإسلام جناب آقای نظری مازندرانی، همچنین حضرت مستطاب حجة الإسلام و المسلمین جناب آقای اعتمادی استفاده کردم و حاشیه ملا عبدالله و منطق را از محضر پرفیض مرحوم استاد بزرگوار حضرت آقای سید اسدالله خراسانی کاشانی بهره مند شدم.

بعد از این مراحل برای جلدین شرح لمعه و مکاسب به درس پرشکوه مرحوم استاد حضرت مستطاب حاج آقای ستوده رحمه الله علیه، شرکت کردم و همچنین برای کتاب مستطاب رسائل از محضر استاد بزرگوار حضرت آقای سبحانی (حفظه الله) بهره مند شدم. اما برای تکمیل درس اصول و خواندن و فهمیدن کتاب مستطاب کفایه به درس استاد معروف و متبحر آن زمان مرحوم آیت الله سلطانی رحمه الله علیه شرکت کردم ... اما درس خارج به ترتیب از محضر پرفیض و با برکت آیات عظام و مشایخ کرام، مرحوم آقای گلپایگانی و مرحوم آقای داماد و مرحوم آقای آملی رضوان الله تعالی علیهم اجمعین استفاده کردم تا چه قبول افتد و چه در نظر آید.

لایحقی که حقیر سراپا تقصیر، علم شریف کلام را از محضر انور مرحوم شیخ الأساتید حضرت آیت الله حاج شیخ راضی تبریزی قدس سرّه استفاده و خوشه چینی کرده ام. ۱۳۹۳»
استاد حاج ابوالفضل عرب زاده - مدیر سابق کتابخانه آیت الله گلپایگانی - تقدیر نامه ای بدین شرح برای واقف محترم نگاشته است:

حضور مبارک حضرت حجة الاسلام والمسلمین حاج سید حسن سبط احمدی (دامت افاضاته)

با تقدیم سلام و تحیّات و صلوات به پیشگاه خاتم الانبیاء حضرت محمد مصطفی و خاندان پاک و مطهرش و با عرض تبریک به مناسبت نیمه شعبان سالروز ولادت منجی عالم بشریت حضرت حجه بن الحسن صاحب الزمان (عجل الله تعالی فرجه الشریف) و آرزوی توفیقات بیش از پیش برای آن جناب، احتراماً معروض می دارد:

اقدام خداپسندانه حضرتعالی که با طیب خاطر و خلوص نیت، میراث مکتوب نیاکان نیک نام، شامل مجموعه کتاب های چاپی و نسخه های خطی وقفی اجداد بزرگوار خود را که خاندانی شریف و ساداتی اصیل النسب، با سابقه علمی، دینی و هدایت و ارشاد جامعه اسلامی، بخصوص در خطه ساوه و بلاد اطراف، أظهر من الشمس می باشند، به قصد قربت و ثواب، وقف و تقدیم کتابخانه آیت الله العظمی گلپایگانی (قدس سرّه) نموده اید، با این عمل، نام نیک خود و واقفین کتاب ها، بخصوص مرحوم مغفور حاج میر سید احمد حسینی

ساوجی در تاریخچه و دفاتر و فهرست کتابخانه مذکور ثبت و جاوید و باقیات صالحات محسوب گردید.

بلاشک ثوابی که از خواندن و استفاده از این مجموعه نفیس می شود، حضرت مستطاب عالی و صاحبان اصلی و واقفین معزز و مکرم گذشته که دست به دست مورد استفاده آنها بوده، به ویژه مرحوم مبرور آیت الله حاج میر سید احمد حسینی ساوجی رحمهم الله تعالی بهره مند خواهند شد و از این طریق آرامش و آسایش روحی بیشتری نصیب شما می گردد. این مجموعه که لیست آن به پیوست تقدیم است، بالغ بر ۹۳ جلد کتاب چاپی و ۷۳ نسخه خطی است که پس از تفکیک مجموعه های خطی، جمعا بالغ بر ۹۲ عنوان نسخه خطی می شود. کلیه کتابها به عنوان وقف در دفتر کل کتابخانه از شماره ۱۰۴۵۸۷ تا شماره ۱۰۴۷۵۳ ثبت و ضبط و ممهور گردید.

امید است این صدقه جاریه و ذخیره باقیه، مقبول درگاه حضرت احدیت و مورد نظر حضرت ولی عصر (عج) قرار گیرد. از خداوند متعال سلامتی و طول عمر حضرت عالی و خانواده محترم و علو درجات و غفران و رضوان الهی را برای اجداد بزرگوارتان بویژه مرحوم آیت الله حاج میر سید احمد حسینی ساوجی مسئلت دارد.

۴ شنبه ۲۱ خرداد ۱۳۹۳ مطابق با ۱۳ شعبان المعظم ۱۴۳۵ هجری

با تقدیم احترام: ابوالفضل عرب زاده مدیریت کتابخانه

فهرست کتابخانه میرزا احمد حسینی ساوجی

این فهرست به پاس بزرگداشت سنت حسنه وقف کتاب و حق شناسی از واقف محترم فراهم آمده است و در آن از معرفی تفصیلی کتاب های مشهور و پرنسخه پرهیز شده و به توصیف مبسوط کتاب های کم نسخه بسنده شده است. با نگاهی گذرا به این کتابخانه وضعیت فرهنگی - علمی شهر ساوه در قرن سیزدهم بدست می آید، نسخه هایی که بیشتر آن متون منابع اصلی فقه و اصول فقه و حدیث ویژه شده است. تلاش واقف و دیگر واقفین در مسیر پیشرفت علوم اسلامی و حفظ و نگهداری میراث مکتوب و انتقال علوم و ترویج فرهنگ وقف در این کتابخانه ارائه شده است.

نویسندگان و کاتبانی و واقفانی از منطقه ساوه معرفی شده است که با تالیف آثار و کتابت نسخه و وقف آن، نام خود را بر تارک تاریخ فرهنگ و دانش این مرز و بوم ثبت کرده اند. از امتیازهای این کتابخانه، فراهم آمدن مجموعه آثار میرزا احمد حسینی ساوجی، و شناخت نقش وی در ساختار علم و فرهنگ تشیع است. قرآن موقوفه امیرکبیر و شماری از نسخه های خط مولف، مانند کتاب ریاض المسائل اثر مرحوم سید علی صاحب ریاض و ملا علی آرانی و دیگران از ویژگی های ارزشمند این کتابخانه است. در این فهرست شماری از کتابها و رساله ها برای نخستین بار معرفی شده که نامشان در هیچ یک از منابع کتابشناسی و فهرس نیامده است و با شناخت این آثار نامی دیگر به فهرست نویسندگان افزوده شده و دامنه علم و فرهنگ گسترش یافته است.

۱. کنز العرفان (فقه - عربی)

جمال الدین مقداد بن عبدالله سیوری حلی «فاضل مقداد» (-۸۲۶ ق)

نسخه کامل از کتاب طهارت تا کتاب قصاص و دیات است.

آغاز: «الحمد لله الذي انزل على عبده الكتاب لكل شيء تبیاناً و جعله التصديق بنوته ...

اما بعد ... و سمّيته كنز العرفان في فقه القرآن ...»

انجام: «... لنقطع الكلام حامدين على جميع اصانه و شاكرين على توفيقه»

انجامه: «... قد فرغت من تسويده في شهر ذيقعدة الحرام ۱۲۹۹ على يد أقل الخليفة

محمد تقی»

اصل نسخه متعلق به قرن دهم است و دوازده برگ پایانی نو نویس است، عناوین و نشانی ها به سنگرف، دارای تصحیح و حواشی، دارای وقف نامه به خط میرزا احمد حسینی ساوجی به تاریخ ۱۲۹۸ است. نشان مهر بیضوی با نقش «احمد الحسینی»، روی برگ نخست فرزند واقف (سید علی) سلسله نسب خود را بدین شرح نوشته است: «علی بن احمد بن محتشم بن صالح ابن محتشم بن مخدوم بن شریف بن لطیف الحسینی»، روی برگ دوم نشان

مهر چاپخانه

فصلنامه تخصصی کتابشناسی و نسخه شناسی
سال بیست و ششم | شماره ۱۰۱ - ۱۰۲
پاییز و زمستان ۱۳۹۹

تملك احمد بن خاتون عاملی مکی و يوسف بن احمد بن خاتون و انتقال
تملك از شيخ صالح بحرانی به قاسم بن محمد رضا الشولستانی به تاریخ
۱۰۹۷ و یادداشت تملك محمد بن حسن بن علی بن شدقم الحسینی المدنی
به خط وی و ابن شهیر عاملی دیده شود.

خط: نسخ، کاتب محمد تقی، تاریخ: قرن یازدهم، تاریخ نونویسی:

ذیقعده ۱۲۲۹ق.

جلد: تیماج حنایی

شماره بازیابی: ۴۰/۱۳۸

۲. کنز العرفان (فقه - عربی)

جمال الدین مقداد بن عبدالله سیوری حلی «فاضل مقداد» (-۸۲۶ق)

نسخه کامل از کتاب طهارت تا کتاب قصاص و دیات است.

آغاز و انجام برابر نسخه پیشین است.

انجامه: «و كان الفراغ من نساخته يوم السبت ۱۴ شهر شوال ختم بالخیر و الاقبال علی ید
اضعف عباد الله الملك المنان خواجه محمد بن هدایت الله بن شیخ علی بن میر علی بن
فتح الله کیوان غفرالله له و لوالديه ... و كان الفراغ منه ۱۴ شهر شوال سنه ۹۷۲ و الحمد لله
رب العالمین»

روی برگ نخست نشان تملك حسن بن احمد بن شبر حسینی حلی موجود

است، دارای تصحیح و حواشی، یادداشت وقف میرزا احمد ساوجی با نشان

مهر بیضوی «احمد الحسینی ۱۳۲۴» موجود است.

خط: نسخ، تاریخ: ۱۴ شوال ۹۷۲ق، کاتب: محمد بن هدایت الله.

جلد: مقوایی فرسوده آبی آسمانی

شماره بازیابی: ۴۰/۱۳۷

٣. رياض المسائل (فقه - عربى)

سيد على بن محمد على طباطبايى حائرى (١٢٣١ق)
اين جلد شامل كتاب قضاء و حدود تا آخر كتاب دييات است.
آغاز: «كتاب القضاء و هى فى اللغة لمعان كثيرة الخلق و منه قوله سبحانه...»
انجام: «... قال الماتن ره فهذا ما اوردناه و قصدناه حصره و ضبطه، مختصرين مطلوبه،
مجردين محصله و نسأل الله سبحانه ان يجعلنا ممن شكر بلطفه»
انجامه: «... فرغ من تسويده و تصنيفه مولفه الفقير الى الله الغنى على بن محمد بن
الطباطبايى منصف ليلة الجمعة و هى سابعة و العشرين من شهر صفر المظفر سنة ١١٩٢»
روى برگ اول نشان تملك با اين عبارت آمده است: «مالك المملوك مملوك
مالك المملوك و اما بعد حاج عيسى بن المرحوم حاج ملا فتح الله اعلى الله
مقامه و رفع الله فى الخلد»، نقش مهر «عبد عيسى بن فتح الله»، ذيل انجام،
نقش سه مهر مالك نسخه با اين عبارت آمده است: «عبد عيسى بن فتح
الله»، برگ اول نسخه دچار آسیب موريانه شده و نيمى از آن از بين رفته است.
خط: نسخ، تاريخ: ٢٧ صفر ١١٩٢ ق، كاتب: مولف.
جلد: مقوا با روکش ابر و باد درهم آبي رنگ و زرد.
شماره بازيايى: ٤٠/١٣٨

٤. نقد الرجال (رجال - عربى)

مير مصطفى بن حسين حسينى تفرشى (١٠١٥ ق)
آغاز: «الحمد لله خالق الليل و النهار و العالم بخفيايات الضماير و الاسرار امام بعد فيقول
الفقير المحتاج الى رحمة الله الغنى مصطفى بن الحسين الحسين التفرشى ... و سميته
بنقد الرجال...»
انجام: «... عميد الدين عن الشيخ الامام العلامة جمال الدين الحسن بن يوسف بن
مطهر حتى و الحمد لله وحده»
انجامه: «... وقع الفراغ من تنميق هذه النسخة الشريفة زوال ظهر يوم الأدينه سابع شهر
جمادى الاوّل سنة ١٢٢٩ سبع و ثلاثين و مأتين بعد الف من الهجرة النبوية صلّى الله عليه و
آله و سلم على يد افقر المحتاجين الى رحمة ربّه البارى ابن محمد حسن براتعلى رحمه الله»

مير مصطفى

فصلنامه تخصصى كتابشناسى و نسخه شناسى
سال بيست و نهم | شماره ١٠١ - ١٠٢
پايز و زمستان ١٣٩٩

عناوین و نشانی‌ها به شنگرف، دارای حواشی با عناوین «شهابالدین» و «شهاب‌الدین احمد الحسینی الساوجی» که به چلیپا در هامش اوراق نوشته شده است. در برخی اوراق نشان وقف عام دیده شود. در آغاز نسخه و قفنامه به خط میرزا احمد ساوجی به تاریخ صفر ۱۲۵۵ قلمی شده است.

خط: نسخ، تاریخ: عصر جمعه ۱۷ جمادی الاول ۱۲۲۹ ق، کاتب: برات علی بن محمد حسن.

جلد: تیماج حنایی مجدول دارای ترنج در وسط.
شماره بازیابی: ۴۰/۱۳۵

۵. مختصر النافع (فقه - عربی)

ابوالقاسم جعفر بن حسن حلّی «محقق حلّی» (۶۷۶ق)
نسخه کامل از کتاب مختصر النافع است.

آغاز: «الحمد لله الذي صغرت في عظمته عبادة العابدين ... و بعد فاتی مورد لک فی هذا المختصر خلاصة المذهب المعتبر بالفاظ المعتبرة...»

انجام: «... جعل الجنة منقلبه و منتقله انه لا يخيب من سأله و لا يخسر من أمله»
انجامه: «... تمت النسخة الشريفة الموعودة بالمختصر النافع بيد الفقير الحقير او...
عبدالله بن مراد المدني... في سلخ جمادى الاولى سنة الف و مائة و ثلث من الهجرة النبوية»
دارای حواشی به فارسی و عربی میان مصور و هامش برگها روی هر برگ آغاز و آخرین کتاب مقایس اوزان شرعی و مبلغ آنها نوشته شده است. عناوین و نشان‌ها به شنگرف، دارای حواشی به فارسی و عربی در هامش و میان سطور با علامت «ع ل»، «شیخ علی رحمه الله» و «زین الدین». در آغاز این نسخه وقف نامه میرزا احمد حسینی ساوجی به تاریخ ۱۲۵۶ کتابت شده است. نشان مهر بیضوی با نقش: «عبداله الراجی احمد الحسینی»
خط: نسخ، تاریخ: آخر جمادی الأولى ۱۱۰۳ ق، کاتب: عبدالله بن مراد مدنی.
جلد: تیماج حنایی مجدول دارای ترنج و سرترنج.

شماره بازیابی: ۴۰/۱۱۳

٦. توضیح التذكرة النصیریة (فقه - عربی)

حسن بن محمد نظام الأعرج (-٩٦٥ ق)

این کتاب حاشیه ای است با عناوین «قوله - قوله» بر کتاب التذكرة خواجه نصیر الدین طوسی در علم هیأت.

آغاز: «الحمد لله الذي جعلنا من المتفكرين في خلق الارض و السموات و شرفنا بالنظر في هيئته الاجرام المبدعات ... فان احوج خلق الله الى غفرانه الحسن بن محمد النيسابوري يعريف بنظام نظم الله احواله ... سمّيته بتوضيح التذكرة ملتزماً ايراد لفظ ...»
انجام: «... قد اتفق فراغى من تأليف هذا الكتاب غرة ربيع الاول من شهر سنة احدى عشر و ستعمائه هلالية رحم الله من نظر فيه دعانى بالخير و انا افقر خلق الله الى غفرانه الحسن بن محمد يعريف بنظام النيسابوري»

انجامه: «... قد اتفق الفراغ من كتابة هذا الشرح على التذكرة في مشهد سيدنا و مولانا ثامن الائمة الاطهار على بن موسى الرضا عليه من الصلوات افضلها على يد مالكة العبد تراب اقدام الطلاب محمد بخشاني (يا مجشاني) غفر ذنوبه»

عناوین و نشانی ها به سنگرف، دارای تصحیح، آثار رطوبت و چربی در برخی اوراق دیده می شود.

خط: نسخ، تاریخ: قرن ۱۳، کاتب: محمد بجشانی (مجشانی؟)

جلد: تیماج قهوه ای باترنج و سرترنج ضربی فرسوده.

شماره بازیابی: ۴۰/۱۱۲

٧. الروضة البهیة فی شرح اللمعة الدمشقیة = شرح لمعه (فقه - عربی)

زین الدین بن علی عاملی «شهید ثانی» (٩٦٥ ق)

این نسخه که از آغاز و انجام افتادگی دارد، شامل کتاب الصلاة تا کتاب مساقاة است.
آغاز [افتاده]: «... فی اللباس و احترزنا بكون المصلی هو الغاصب عمّا لو كان غیره فان الصلوة فيه باذن المالك صحیحة فی المشهور ...»

انجام [افتاده]: «... كل من بلغ نصيبه النصاب من المالك و العامل لوجود شرط الوجوب و هو متعلق الوجوب»

عناوین و نشانی‌ها به شنگرف، دارای حواشی در هامش اوراق و برخی حواشی
به قلم میرزا احمد حسینی ساوجی با نشان «کتابه احمد» است.
خط: نسخ، تاریخ: قرن ۱۳.
جلد: تیماج مشکوی.
شماره بازیابی: شماره بازیابی: ۴۰/۱۰۸

۸. مجموعه

۱. الاستبصار (حدیث - عربی)

ابوجعفر محمد بن حسن طوسی «شیخ طوسی» (۴۶۰ ق)

این نسخه از آغاز کتاب استبصار تا کتاب الحج است.

آغاز: « الحمد لله ولي الحمد و مستحقه... اما بعد فانی رایت جماعة من اصحابنا لما نظر

وافی کتابنا الموسوم بتهذيب الاحكام..»

انجام: « باب من لم يجد الهدى و اراد الصوم... حماد عن ابن المغيرة عن ابن سنان عن

ابی عبدالله عليه السلام قال سألته عن رجل»

انجامه [ذیل برگ ۱۴۳]: « کتبه الفقير المحتاج الى رحمة ربه الغنى ابن احمد المازندرانی

عبدالله و اتفق الفراغ من تسويده ليلة الخميس ثامن ربيع الآخر من شهور سنة مائة و ثمانية

بعد الالف بدار السلطنة اصفهان»

۲. الاستبصار (حدیث - عربی)

ابوجعفر محمد بن حسن طوسی «شیخ طوسی» (-۴۶۰ ق)

این نسخه شامل کتاب الحج تا پایان است.

آغاز: «تمتع فلم يجد هدياً قال فيصم ثلاثة ايام ليس فيها ايام التشريق و لكن يتيم بمكة

حتى يصومها...»

انجام: «... ذلك مذهب كثير من العامة و قد روى ذلك عن النبي ص تم كتاب

الاستبصار فيما ختلف فيه من الاخبار بحمد الله و منه و جميل صنعه»

۳. [طرق اسناد کتب فقه] [۵ برگ آخر] (رجال - عربی)

عبدالله بن احمد مازندرانی (قرن ۱۲)

این اثر مختصر در پاسخ به سوالی درباره ترتیب اخبار و کتب فقه نوشته شده است. نویسنده در آن طرق احادیث را در سه کتاب استبصار، تهذیب الاحکام، نهاییه بر اساس روای و طرق حدیثی را ذکر کرده است. وی این اثر را در سال ۱۱۳۵ ق نگاشته است. آغاز: «بسمله، ایدکم الله ما سألتکم من تجرید الاخبار المختلفه و ترتیبها علی ترتیب کتب الفقه التي اولها کتاب الطهارة و آخرها کتاب الديات ...» انجام: «... یشتمل جمیعها علی الفین و اربعمائة و خمسة و خمسين حديثاً ابواب الكتاب تسعمائة و خمس و عشرون باباً یشتمل علی خمسة الاف و خمسمائة واحد عشر حديثاً حصرتها لثلا يقع فيها زيادة او نقصان» انجامه: «والله موفق بالصواب كاتبه مالکه الحقیق الفقیر المدعوّ بعبدالله قد اتفق الاتمام فی ۱۱۳۵»

عناوین و نشانی ها به شنگرف، رکابه نویس شده دارای تصحیح درهامش اوراق رکابه نویسی شده، دارای حواشی و افزوده هایی در شرح عبارات فقهی. در ذیل انجامه این اثر میرزا احمد ساوجی تاریخ ولادت و وفات شماری از اولاد خود را در ۲۱ شهر ذیحجه سنه ۱۲۵۲ ق نوشته است. در آغاز فهرست کتب و ابواب کتاب استبصار در هفده صفحه سامان یافته است و این نسخه دارای وقف نامه ای به تاریخ ۱۲۵۵ است. محل مهر با نقش «عبداله الراجی احمد الحسینی». دارای تصحیح و حواشی از کتب مانند شرح دروس و رجال مشرق الشمسین، قرب الاسناد.

خط: نستعلیق، تاریخ: پنج شنبه ۸ ربیع الثانی ۱۱۰۸، محل کتابت: اصفهان، کاتب: عبد الله بن احمد مازندرانی.

جلد: تیماج قهوه ای فرسوده

شماره بازیابی: ۴۰/۱۰۷

۹. ارشاد الازهان (فقه - عربی)

حسن بن یوسف بن مطهر حلی «علامه حلی» (-۷۲۶ ق)

آغاز: «الحمد لله المنفرد بالقدم ... و صنفت هذا الكتاب الموسوم بارشاد الازهان الى احكام الايمان ...»

انجام: «... فعليه بما قرّناه في التحرير و تذكرة الفقهاء و قواعد الاحكام و غير ذلك من كتبنا والله الموفق لكل خير»

انجامه: «... فرغ من تسويد هذا الكتاب الشريف في تاريخ بيست و دوم شهر ربيع الاولی سنه ثمان و ثلاثين و الف بعد الهجره»

عناوین و نشانی ها به شنگرف است. رکابه نویسی شده. دارای تصحیح در هامش اوراق.

خط: نسخ، تاریخ کتابت: ۲۲ ربيع الاول ۱۰۳۸ ق.

جلد: تیماج مشکى فرسوده

شماره بازیابی: ۴۰/۱۱۰

۱۰. شرایع الاسلام (فقه - عربی)

ابوالقاسم جعفر بن حسن حلی «محقق حلی» (-۶۷۶ ق)

این نسخه کامل کتاب شرایع است.

آغاز: «اللهم انى أحمدك حمداً يقلّ انتشاره حمد كل حامد ...»

انجام: «... تمت الكتاب الشرايع الاسلام في معرفة الحلال و الحرام بتوفيق الله تعالى»

انجامه [در پایان کتاب بیع] «... تمت الكتاب بعون الملك الوهاب يوسف على بن

اوحدي فشگلی فی التاريخ سنه الف عشرين از هجرة نبی صلعم فی شهر ذی الحجه الحرام در روز عید قربان»

انجامه: «... على يد اضعف عبادالله سلگی بن صالح الطالقانی سنه ۱۰۲۰»

عناوین به شنگرف، دارای حواشی میان سطور و هامش صفحه بانسان «من شرح

سید محمد» و «س ح» و «ع ل» و کتاب «دروس» و «مسالك» و «مدارك».

حواشی به عربی در هامش و میان سطر به صورت راسته و چلیپا و همچنین در اوراق ضمیمه به صفحات متن تحریر شده است. در ذیل انجامه این نشان آمده است: «من متملکات الحقیق الفقیر ابوالقاسم بن باقر ساکن روح سفلی بنده شاه نجف». در پایان کتاب بیع یادداشت تملکی به تاریخ سه شنبه بیست و چهارم صفر ۱۲۸۴ نوشته شده است. مهر چهارگوش با نقش «یا محسن قد اتاک المسیء» ذیل انجامه موجود است، پشت برگ پایانی این عبارات از میرزا احمد ساوجی آمده است: سالها دل طلب جام جم از ما می کرد/ آنچه خود داشت ز بیگانه تمنا می کرد، مدتها بود که طالب چنین کتابی بودم تا اینکه در زمان اقامت در مشهد بتوفیق خدا و ترغیب سرکار استادی (دامت افاضاته) به مبلغ دو تومان و چهار هزار خریدم و الحمدلله علی ذالک تحریر فی شهر رجب المرجب ۱۲۵۵ ق، «احمد الحسینی»، در ذیل آن افزوده است: «این کتاب از تملک من خارج شد و الحال ملک قره العین میرزا داود است. حررها احمد الحسینی»، ذیل انجامه حواشی آمده است: در غره ماه رجب ۱۲۱۹ سیاه نمودن حاشیه این کتاب به اتمام رسید. امید از خواننده که اگر دعا نکند نفرین هم نکند، پشت برگ نخست فهرست کتب فقهی موجود در شرایع با شماره برگها در یک صفحه تحریر شده است.

خط: نسخ، تاریخ: ۱۰ ذی حجه ۱۰۲۰ ق، تاریخ تحریر حواشی: ۱۲۱۹ ق، کاتب: یوسف بن اوحدی فشکلی، سلیمان بن صالح طالقانی.

جلد: تیماج مشکی فرسوده.

شماره بازیابی: ۴۰/۱۰۵

۱۱. المطوّل فی شرح تلخیص المفتاح (معانی و بیان - عربی)

سعد الدین مسعود بن عمر تفتازانی (-۷۹۲ ق)

یک برگ آغاز نسخه دربردارنده خطبه کتاب افتاده است.

آغاز: [افتاده] «... التقلید اعناقهم حتی تسرح فی ریاض التحقیق احداقهم و لا ترتفع

غشاوة التعصب عن بصائرهم...»

انجام: «... ذی النفوس الزکیه و حسبنا الله و نعم الوکیل نعم المولی و نعم النصیر»
انجامه: «... تم الكتاب فی بلدة درالسلطنه اصفهان فی مدرسه شیخ لطف الله فی تاریخ
ثانی عشر من شهر جمادی الاول سنه تسع و سبعین بعد الالف من هجرة النبویة صلی الله
علیه و آله»

عناوین و نشانیها به شنگرف، دارای حواشی به فارسی و عربی در هامش و
میان سطور که برخی با عنوان میرشریف است، در ذیل انجام نشان تملک و
مهر ملا موسی خان اصفهانی موجود است، پشت برگ آخر نشان تملک میرزا
کمال مشهور بالقاضی به تاریخ تسع و سبعین بعد الالف (۱۰۷۹ق) و در
انجامه مهر بیضوی با عبارت «هذا الأغاز عابدين بن...؟» از مهرهای صفویه
دیده می شود.

خط: نسخ و نستعلیق، تاریخ: ۱۲ جمادی الاول ۱۰۷۹ ق، محل کتابت:
مدرسه شیخ لطف الله اصفهان.

جلد: تیماج حنایی روشن

شماره بازیابی: ۴۰/۱۰۶

۱۲. شرایع الاسلام (فقه - عربی)

ابوالقاسم جعفر بن حسن حلّی «محقق حلّی» (۶۰۲-۶۷۶ ق)

آغاز: «اللهم انی أحمدک حمداً یقلّ انتشاره حمد کل حامد...»

انجام: [کتاب الوصیة] «... من الثلث ما یخرجه عن ملکه و هنا لم یخرجه بل بالقبول
ملکه و انعتق علیه تبعاً علیه»

عناوین و نشانیها به شنگرف، دارای تصحیح و حواشی به فارسی و عربی
در هامش و میان سطور برخی حواشی از کتاب دروس و نشان «ع ل»، نشان
آب خوردگی و رطوبت در تمامی صفحات به ویژه قسمت بالای اوراق دیده
می شود که به متن آسیب زده است، در برگ آغازین نسخه نشان تملک تاریخ
۸ ذی حجّه ۱۲۴۱ به قلم رضا قلی تحریر شده و مهر چهار گوش با نقش

«التمسک الی الله عبده رضا» دیده می شود.
خط: نسخ، تاریخ: قرن ۱۳ ق.
جلد: جلد تیماج عنابی فرسوده، دارای ترنج و سرترنج، داخل جلد: ابروباد
زرد و آبی.
شماره بازیابی: ۴۰/۱۰۴

۱۳. مرصاد العباد (تصوف - فارسی)

نجم الدین عبدالله بن محمد رازی «نجم رازی» (۵۷۰-۶۵۴ ق)
آغاز [افتاده]: «... با یک جزو در وقت تعلق او بقلب او را روح ... که نفخت فیہ من روحی
زیرا که اصل او بود و نفس بعد از ازدواج روح و قالب حاصل خواست ...»
انجام [افتاده]: «... فصل ششم در بیان سلوک دهاقین و رؤسا و مزارعان، طایفه دوم رؤسا
و مقدمان اند و شرایط ایشان آنست. ثوابی و درجتی کرامت کنند ان شاء الله تعالی ... و آن
ماند که مال و ملک کمتر دارند»

عناوین و نشانی ها به مشکی و شنگرف، عبارت عربی اعراب گذاری شده،
دارای رکابه دارای حواشی به عربی. متن دارای تصحیح است.

خط: نستعلیق، تاریخ کتابت: قرن ۱۳

بدون جلد

شماره بازیابی: ۴۰/۱۲۷

۱۴. معالم الاصول (اصول فقه - عربی)

جمال الدین حسن بن زین الدین عاملی (۹۵۹-۱۰۱۱ ق)
آغاز: «الحمد لله المتعالی فی عزّ جلاله عن مطارح الافهام فلا یحیط بکنهه ... فشرعنا
بتوفیق الله تعالی فی تألیف هذا الكتاب الموسوم بمعالم الدین و ملاذ المجتهدین و ...»
انجام: «... و ذلك كاف فی الترجیح فکلام الشیخ عندی هو الحق»
انجامه: «... قد تم کتاب المعالم بعون الله الملك العالم بید الحقیق رحیم خلف میرزا
محمد کاظم ساوجی بتاريخ دوازدهم شهر جمادی الاولى سنه ۱۲۳۶»

عناوین و نشانی‌ها به شنگرف، دارای تصحیحات در هامش اوراق است، مطالب وقف نامه در آغاز نسخه بدین شرح است: میرزا کاظم و میرزا مهدی و میرزا ابوالقاسم (اولاد حاجی میرزا رحیم کاتب نسخه) این یک کتاب معالم الاصول را بر طلاب اثنی عشریہ وقف نموده و تولیت آن را به میرزا احمد حسینی ساوجی مفوض نموده اند. ثواب آن را نثار روح والد مرحوم خود نموده به شرطی که متولیان هر شش ماهی کتاب را از ملاحظہ خود بگذرانند و بعد به هر کس که شایسته و صلاح می‌دانند قبض گرفته بدهند تاریخ وقف ۱۲۸۷ ق است. در این وقف نامه میرزا احمد حسینی ساوجی با این عبارات معرفی شده است «جناب مستطاب شریعت‌آب حقایق و معارف آداب علامۃ العلماء و المحققین غوث الفضلاء و المجاہدین کھف الحاج و المعتمرین حاجی میرزا احمد سلمہ اللہ». نشان مهر بیضوی «محمد مهدی» و «عبدہ الراجی محمد کاظم» در ذیل این وقف امر به خط میرزا احمد حسینی ساوجی آمده است: «بسم اللہ تعالیٰ بنحو مزبور اجراء صیغہ نمودم بوکالت ایشان و از بابت تولیت نصر نمودم. حرره العبد العاصی: احمد الحسینی (سجع مهر بیضوی)»، دارای حواشی با نشان «علی اصغر ساوجی» از علمای ساوہ است و همچنین برخی حواشی از «محمد صالح» است.

خط: نسخ، تاریخ کتابت: ۱۲ جمادی الاول ۱۲۳۶ ق، کاتب: محمد کاظم بن رحیم ساوجی.

جلد: تیماج قہوہ ای مجدول

شماره بازیابی: ۴۰/۱۲۸

۱۵. مجموعہ

۱. تمہید القواعد (اصول فقہ - عربی)

زین الدین بن علی عاملی «شہید ثانی» (-۹۶۵ ق)

آغاز: «الحمد لله الذي وقفنا لتمهيد قواعد الاحكام الشرعية وتشبيد اركانها ... و سميته

بتمهيد القواعد الاصولية و العربية لتفريغ فوائد احكام الشرعية ...»

انجام: «... فی قبوله و اجرائه فی صحائف الحسنات و ان یغفرلنا ما اخطانا فیہ سبیل الصواب انه غفور الرحیم»

انجامه مولف: «... فرغ من تالیفه عصر یوم الجمعة الفتح للشهر محرم الحرام المفتوح لعام ثمان و خمسين و تسعمائة مولفه الفقیر الی عفو الله و رحمته زین علی بن احمد اشامی العاملی عامه الله بفضله و عفی عن سینائه بکر... حامداً مصلیاً مستغفراً»

۲. فهرست تمهید القواعد (فقه - عربی)

آغاز: «الحمد لله العالمین و الصلوة و السلام علی سید المرسلین و اشرف اولین و الآخرین محمد و آله و صحبه اجمعین اما بعد کان كشف الفوائد متن کتاب تمهید القواعد الذی الفقه عسراً لتفرقها حسب القواعد الکلیة...»

انجام [موجود]: «هل يجوز للعامی التقليد ام لا ... الدواب علی وجهها لعن النبی صلی الله علیه و آله من فعله»

عناوین و نشانیها به شنگرف، دارای رکابه، دارای نشان بلاغ با عبارت «بلغ سماعاً ایده الله تعالی» و بر برگ آغاز نسخه یادداشت وقف میرزا احمد حسینی ساوجی با این عبارت موجود است: «این کتاب از جمله کتابهای وقفی درسنه یک هزار و دوویست و هشتاد است. تفصیل وقف و طریق تولیت در سایر کتب مسطور است و نشان مهر بیضوی «احمد الحسینی».

خط: نسخ، تاریخ کتابت: قرن ۱۲.

جلد: تیماج قهوه ای روشن

شماره بازیابی: ۴۰/۱۲۶

۱۶. حاشیه المختصر (معانی و بیان - عربی)

نظام الدین عثمان بن عبدالله خطایی (قرن ۱۰)

آغاز: «نحمدک اللهم علی ما اعطينا من سوابغ النعم و بوالغ الحکم ... قوله نحمدک اثر

الحمد على الشكر لأن الحمد يعم الفضائل و الفواضل ...»

انجام: «... فيق يترك المعين الى المعين او الخطاب الى غير خطاب»

انجامه: «... قد منّ الله علىّ باتمام كتابة هذه الكتاب في يوم الاربعاء ستة شهر شوال المكرم في سنة اربعين و مأتين بعد الالف من الهجرة النبوية صلى الله عليه و آله»
عناوين و نشانی به سنگرف، دارای حواشی به فارسی و عربی در میان سطور و هامش اوراق، در آغاز نسخه یادداشت وقف به قلم میرزا احمد حسینی ساوجی موجود است که حاکی از وقف این کتاب از سوی حاجی میرزا ابوالقاسم است.

خط: نسخ، تاریخ کتابت: چهارشنبه ۶ شوال ۱۲۴۰ ق.

جلد: تیماج قهوه ای روشن.

شماره بازیابی: ۴۰/۱۲۵

۱۷. النافع يوم الحشر في شرح باب حادی عشر (کلام - عربی)

جمال الدين مقداد بن عبدالله سيوري حلي «فاضل مقداد» (-۸۲۶ ق)

آغاز: «الحمد لله الذي دل على وجوب وجوده افتقار الممكنات... سمّيته النافع ليوم

الحشر في شرح الباب الحادی عشر ...»

انجام: «... من كرم الله تعالى ان ينفع به كما نفع باصله و ان يجعله خالصاً لوجهه انه

سميع مجيب»

عناوين و نشان ها به سنگرف دارای حواشی در میان سطور و هامش اوراق با نشان «عبد الغفار» و «میر ابو الفتح» و «لنکرانی» و «لمحرّره» «محمد سلیم». برخی حواشی از کتابهایی مانند «شرح طوالع»، «کنز اللغات»، «شرح تجرید» و «صحاح» گرفته شده است، موضوع و مباحث کتاب در بالای صفحات نوشته شده است، در آغاز نسخه وقف نامه میرزا احمد حسینی ساوجی به تاریخ شوال ۱۲۹۸ موجود است، یادداشتی در آغاز نسخه موجودات که حاکی از آن است که کاتب نسخه محمد سلیم لنکرانی است و

تاریخ کتابت نسخه نیز در حوالی ۱۲۹۸ ق است.
خط: نسخ، تاریخ کتابت: ح ۱۲۹۸ ق، کاتب: محمد سلیم لنگرانی.
جلد: تیماج قهوه ای مجدول گره دار با ترنج و سرترنج.
شماره بازیابی: ۴۰/۱۲۴

۱۸. مجموعه

۱. زبدة الاصول (پ ۱ - ۳۴ ر) (اصول فقه - عربی)

بهاء الدین محمد بن حسین عاملی «شیخ بهایی» (۱۰۳۱ ق)
آغاز: «ابھی اصل ینبغی علیه الخطاب و اولی قول فصل ینتهی الیه اولوالالباب ... و بعد
فیقول راجی عفوربه الغنی محمد المشتهر بهاء الدین العاملی ...»
انجام: «... فاتبع منها الاقوی و الزم ما هو اقرب الی التقوی و الحمد لله علی نعمائه و
الصلوة علی سید انبیائه و اشرف اولیائه»

انجامه: «... قد استنسخ هذه النسخة الشریفه من نسخة استنسخ من خط المصنف الشیخ
المشتهر ببهاء الدین علیه رحمة رب العالمین الی یوم قد فرغت من تسویده هذه النسخه فی
یوم الاخر من العشر الاوّل من الشهر ذی القعدة الحرام من شهور سنة ۱۲۲۱»

۲. مقدمة الواجب (پ ۳۴ - ۵۸ پ) (اصول فقه - عربی)

حسین بن جمال الدین محمد خوانساری (۱۰۱۶ - ۱۰۹۸ ق)
آغاز: «الحمد لله الذی جعل امثال اوامره بسبباً لاقتناص الثواب ... اما بعد؛ فیقول الفقیر
الی ربّه الباری حسین بن جمال الدین محمد الخوانساری ... هذه مقدمة متعلّقة بمسئلة
الواجب یتّ فيها اکثر المباحث الّتی تتعلّق بهذه المسئلة ...»

انجام: «... هذا آخر ما اوردنا ایراده فی هذه الرسالة و الحمد لله و الصلوة علی خاتم
الرسالة و آله اولی الهدایة و الدلالة»

پیشانی
مکتب
مطهر

فصلنامه تخصصی کتابخانه‌های و نسخه‌شناسی
سال بیست و نهم | شماره ۱۰۱ - ۱۰۳
پاییز و زمستان ۱۳۹۹

۳. میزان المقادیر (۵۸ پ-۱۰۷ ر) (فقه - عربی)

محمد باقر بن محمد تقی مجلسی اصفهانی (۱۰۳۷-۱۱۱۰ ق)

آغاز: «الحمد لله الذي ارتفع عن مطارح الافهام فلا توزن صفات عظمته ... و بعد فيقول الفقير الى رحمة ربه الغافر ابن محمد تقی محمد باقر انى لَمَا لقيت كثير لحسن المسائل الشرعية ...»

انجام [موجود]: «... بعنوان النكاح طمعاً في البكارة او من دون شرط والله اعلم باحكام و رسوله و آله الى هنا خط المصنف دام ظله العالی»

عناوین و نشانی به شنگرف، دارای تصحیح و حواشی است، حواشی رساله اول با عناوین «منه طاب ثراه» می باشد، در آغاز نسخه وقف نامه میرزا احمد حسینی با مهر بیضوی با نقش «عبدہ الراجی احمد الحسینی» دیده می شود، دارای رکابه است، در ذیل انجام نشان تملک حبیب الله بن محمد رفیع الحسینی با مهر بیضوی با نقش «المتوکل علی الله حبیب الله» و نشان تملک محمد رفیع بن حبیب الله بن محمد رفیع موجود است.

خط: نسخ، تاریخ کتابت: ۱۲۲۱ ق.

جلد: مقوایی ساده، عطف تیماج قهوه ای

شماره بازیابی: ۴۰/۱۲۳

۱۹. مجموعه

۱. کتاب من لا یحضره الفقیه (حدیث - عربی)

محمد بن علی بن بابویه قمی «شیخ صدوق» (-۳۸۱ ق)

این نسخه شامل باب «من یجب التعزیز» تا پایان کتاب است.

آغاز [موجود]: «... الى حقویها ثم ركبغلته و أثبت رجله فی غرز الركاب ثم وضع یدیه السبابتین فی أذنیه ...»

انجام: «... قسمت اسانید من لا یحضره الفقیه تصنیف الشیخ الجلیل ابی جعفر محمد بن

علی بن الحسین بن الموسی القمی الفقیه ... و صلی الله علی محمد و آله الطاهرین تمت»

۲. کتاب من لایحضره الفقیه (حدیث - عربی)

محمد بن علی بن بابویه قمی «شیخ صدوق» (-۳۸۱ ق)

این نسخه شامل باب «من یجوز التحاکم الیه» تا پایان باب «معرفة الكبائر التي أوعده الله...» است.

آغاز: «ابواب القضايا و الاحكام باب من یجوز التحاکم الیه و من لایجوز قال ابو جعفر محمد بن علی بن الحسین بن موسی بن بابویه القمی الفقیه مصنف هذا الكتاب رحمه الله علیه»

انجام [جزء سوم] «... فكفر عنكم سيئاتكم و ندخلکم مدخلاً كريماً و صلى الله على محمد وآله اجمعين تم الجز و الثالث من كتاب من لایحضره الفقیه»
انجام: [قسمتی از جزء چهارم] «... و الحجارة في ايديهم و ارديتهم و اكمامهم حتى انتهوا الى الظهر فامر فحفر لها حفرة ثم دفنها فيها»

عناوين و نشانیها شنگرف، دارای تصحیح، در برخی اوراق مهر بیضوی با نقش «مهدی من اهل بیت» و «مهدی من آل محمد» دیده می شود. در سه برگ آخر فهرس جزء سوم و موضوعات آن نوشته شده است، نسخه دچار آسیب دیده گی و پارگی بوده و بیشتر اوراق به صورت دایره پاره شد و صالی شده و از نو کتابت شده است.

خط: نسخ، تاریخ کتابت: قرن ۱۳

جلد: تیماج مشکي

شماره بازیابی: ۴۰/۱۱۵

۲۰. الفوائد الضیائیة = شرح جامی (ادبیات عرب - عربی)

نورالدین عبدالرحمن بن احمد جامی (-۸۹۸ ق)

آغاز: «الحمد لولیه و الصلوة على نبیه و على آله و اصحابه و اما بعد... و سميتها فوائد الضیائیة لانه لهذا الجمع و التألیف كالعلة و الغائیة...»

انجام: «... عن مضرة شفاعة اسقام الجهالات شافيه و آله و على من تبعهم فى زمرة احبابه»

انجامه: «... لنقل هذا الشرح من السواد اى البياض فى ضحوة السبت حاوي من محرم الحرام فى سلك السنة مأتان و اربعين بعد الالف الحمدلله الذى و فقنا لاتمامه و الصلوة... فى يد اقل الطلاب عزيز محمد سمنانى»

عناوين و نشانى ها به شنگرف، داراى حواشى به فارسى و عربى در هامش و میان سطور، روى برگ آغازين نشان تملك از شيخ حسين معروف به شيخ حسين امين العلماء نوشته است.

خط: نسخ، تاريخ كتابت: شنبه، محرم ۱۲۴۰ ق، كاتب: عزيز سمنانى.

جلد: تىماج مشكى فرسوده.

شماره بازيابى: ۴۰/۱۳۱

۲۱. معالم الدين و ملاذ المجتهدين (اصول فقه - عربى)

جمال الدين حسن بن زين الدين عاملى (۹۵۹-۱۰۱۱ ق)

آغاز: «الحمدلله المتعالى فى عزّ جلاله عن مطارح الافهام...»

انجام: «... ان احتمال التقيه على ما هو معلوم من احوال الائمة عليهم السلام اقرب و

اظهر و ذالك كاف فى الترجيح فكلام الشيخ عندى هو الحق»

عناوين و نشانى ها به شنگرف، داراى حواشى از خليفه سلطان با عدالت

«سلطان رحمة الله»، حواشى ما بين سطور و هامش اوراق نوشته شده است.

خط: نسخ، تاريخ: ۱۲۲۵ ق.

جلد: تىماج مشكى با ترنج و سرترنج ضربى.

شماره بازيابى: ۴۰/۱۳۴

۲۲. شرح الملخص فى الهيئة = شرح چغمينى (هيئت - عربى)

موسى بن محمد بن محمود قاضى زاده رومى (۷۶۶؟-۸۴۰؟ ق)

آغاز: «الحمدلله الذى جعل الشمس ضياء القمر نورا و بسط على بساط البسيط»

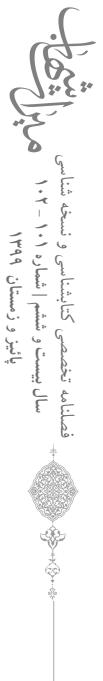

انجام: «... كما لا يخفى على من له دربة في الحساب والله اسرع الحاسبين»
 انجامه: «... تم الكتاب بعون الملك الوهاب في دارالسلطنة الاصفهان في يوم الجمعة
 ثالث شهر رجب المرجب في سنة سبعة و اربعين و مأتين بعد الالف من الهجرة النبوية»
 عناوين و نشانی ها به مشکی و شنگرف دارای تصحیح، رکابه نویسی شده،
 محل نمودارهای این اثر سفید مانده است.
 خط: نسخ، تاریخ: جمعه ۳ رجب ۱۲۴۷ق، محل کتابت: اصفهان.
 جلد: تیماج حنایی مجدول فرسوده.
 شماره بازیابی: ۴۰/۱۲۹

۲۳. معین الخواص (فقه - عربی)

ابوالقاسم بن محمد حسن گیلانی قمی «میرزای قمی» (۱۲۳۱ق)
 آغاز: «الحمد لله رب العالمين و الصلوة والسلام على محمد و آله أجمعين أما بعد فأتى
 لما كتبت كتاب مرشد العوام لعوام الاعاجم ثم رايت ... سميت به معين الخواص، كتاب الطهارة
 ...»
 انجام: «... ان يكون باستصواب عدول المؤمنين و الله العالم بحقايق الاحكام و امنائه
 الكرام عليه السلام»
 انجامه: «... كتبه الأقل محمد حسين بن محمد اليل آبادي الساوجي في يوم الاربعاء اثني
 عشر شهر رمضان المبارك سنة ۱۲۳۱»

عناوين و نشانی ها به شنگرف، دارای حواشی، در پشت برگ نخست فهرست
 کتاب شامل کتاب طهارة، صلاة، الجنائز، صوم، اعتكاف، الزكاة و الفطر،
 الخمس نوشته شده است، در چهار برگ آخر طریق خواندن نماز میت و
 مطالبی درباره اجازة، مناولة و وجادة و سماع نوشته شده است، در ذیل آن
 وقف نامه به خط میرزا احمد حسنی ساوجی به این عبارت مسطور است:
 «این مجلد کتاب معین الخواص از جمله کتب مرحوم حاجی میرزا ابوالقاسم
 یل آبادی است و طریق تولیت در ریاض نوشته احمد الحسینی ۱۲۷۴».

خط: نسخ، کاتب: محمدحسین بن محمد یل آبادی ساوجی، تاریخ:
چهارشنبه ۱۲ رمضان ۱۲۳۱ ق.
جلد: تیماج مجدول فرسوده قهوه ای.
شماره بازیابی: ۴۰/۱۳۰

۲۴. الاستبصار فی ما اختلف من الأخبار (حدیث - عربی)

ابو جعفر محمد بن حسن طوسی «شیخ طوسی» (۳۸۵-۴۶۰ ق)
این نسخه شامل جلد دوم استبصار (کتاب جهاد تا پایان کتاب) است.
آغاز: «کتاب الجهاد باب من يستحق أن یقسم الغنائم فیهم أخبرنی...»
انجام: «... تم کتاب الاستبصار فیما اختلف فیہ من الاخبار بحمدالله و منّہ و جمیل صنعہ
و الصلوة و السلام علی خیر خلقه و اشرف رسله و خاتم انبیائه محمد و آلہ الطیبین الطاهرین
و الحمد لله رب العالمین»

عناوین و نشانی ها به سنگرف، دارای تصحیح و حواشی اندک در هامش
اوراق، روی برگ آغازین نسخه نشان تملک امیرزاده اعظم به تاریخ جمادی
الثانی ثیلان ۱۲۴۹ با نشان مهر «عبدہ الراجی رضا قلی» موجود است،
پشت برگ آغازین وقف نامه میرزا احمد حسینی ساوجی به تاریخ ۱۶ ربیع
الاول ۱۲۸۷ نوشته شده است.

خط: نسخ، کاتب: عبدالله، تاریخ کتابت: ۱۱۳۵ ق.
جلد: تیماج.
شماره بازیابی: ۴۰/۹۵

۲۵. الکافی (حدیث - عربی)

محمد بن یعقوب بن اسحاق کلینی «شیخ کلینی» (-۳۲۹ ق)
این نسخه شامل اصول کافی کتاب الایمان و الکفر باب سیزدهم (دعائم الاسلام) تا باب
دویست و پنج است.

آغاز [افتاده]: «... و الوالی هو الدلیل علیهنّ قلت: ثمّ الذی یلی ذالک الفضل ... فقال: الصلوة ان رسول الله صلّى الله علیه و آله قال: الصلوة عمود دینکم قال قلت ...»
انجام [افتاده]: «... باب ۲۰۵ محمد بن یحیی عن احمد بن محمد بن عیسی ... عن فصیل بن عیاض قال سألت ابا عبدالله عن الرجل یحسن فی الاسلام»
عناوین و نشان‌ها به شنگرف، رکابه نویسی شده، دارای تصحیح و دارای حواشی فارسی و عربی در میان سطور و هامش اوراق از کتب شروح اصول کافی، روی برگ آغازین نسخه نشان تملک عباس بن محمد طباطبائی دیده می‌شود.

خط: نسخ، تاریخ کتابت: قرن ۱۳.

جلد: تیماج مشکی مجدول

شماره بازیابی: ۴۰/۹۴

۲۶. ریاض المسائل (فقه - عربی)

سید علی بن محمد علی طباطبائی حائری (-۱۲۳۱ ق)

این نسخه شامل کتاب طهارت تا نکاح است.

آغاز: «الحمد لله رب العالمین و صلی الله علی سیدنا و نبینا محمد و آله الطاهرین کتاب الطهارة و ارکانه الاربعة الاول فی المیاه جمعه ...»

انجام [موجود]: «... و لیس مثله قیاسا الی انه یضعف بما قدّمناه من الادّلة ...»

عناوین و نشانی‌ها به مشکی و شنگرف، دارای رکابه، دارای تصحیح در دو برگ آغازین نسخه دو صفحه فهرست اسامی نام برده شده در این کتاب و توضیح آن آمده است.

خط: نستعلیق شکسته، تاریخ کتابت: قرن ۱۳.

جلد: تیماج قهوه ای سوخته

شماره بازیابی: ۴۰/۱۱۹

۲۷. تهذیب الاحکام (حدیث - عربی)

ابوجعفر محمد بن حسن طوسی «شیخ طوسی» (-۴۶۰ ق)

آغاز: «الحمد لله ولی الحمد و مستحقّه و صلواته علی خیرته من خلقه محمد و آله و سلم تسلیما باب الاحداث الموجبة للطهارة ذکر الشیخ ایده الله تعالی ان جمیع ما یوجب الطهارة...»

انجام: «... مسجد الکوفه و حرم الحسین (ع) عن حذیفة بن منصور قال حدثنی من سمع ابا عبدالله یقول یتم الصلوة فی المسجد الحرام و مسجد الرسول و مسجد الکوفه و حرم الحسین صلوات الله علیه»

عناوین و نشانی ها به شنگرف، بی کاتب دارای تصحیح، و حواشی میان سطور و هامش اوراق، دارای نشان بلاغ روی برگ آغازین نسخه خط میرزا احمد حسینی ساوجی با این عبارت موجود است: «این کتاب را وارث مرحوم حاجی میرزا ابوالقاسم یل آبادی وقف عام نمودند» نشان مهر بیضوی: «احمد الحسینی»، روی برگ آغازین چند تاریخ موالید به سال ۱۲۴۲ تحریر شده است، کاتب این نسخه پس از بسمله مقدمه را حذف و از آغاز کتاب طهارت کتابت نموده است.

خط: نستعلیق، تاریخ کتابت: قرن ۱۳.

جلد: تیماج عنابی.

شماره بازیابی: ۴۰/۱۱۷

۲۸. مجموعه

۱. زاد النجات (کلام - فارسی)

محمد صفی بن ولی قزوینی (قرن ۱۱)

کتابی است مشتمل بر ذکر مقدمات موت و احتضار و مثنویات مرتبه بر احوال ابرار و اشعار و انتقال بدار القرار و حال نفس بعد از ارتحال از عالم غدار و محتوی بر اسرار معارج ارواح بعد از فراق ابدان و آداب شرعیّه، تجهیز اموات و تعزیه بازماندگان و منظوی بر تحقیق

عالم مثال و مدارج قرب حضرت ذوالجلال و شرح سوانح قیامت، از حشر و میزان و حیات و انطاق جوارح و حوض کوثر و صراط و درکات نار و درجات جنان و اعراف و سایر لواحق عرض اکبر و ذکر اسباب نجات و شفاعت شافعین و شمول مغفرت ارحم الراحمین. مولف این کتاب را به احسن الله خان مشهور به ظفرخان یکی از امیران، اهداء کرده است.

آغاز: «لا اله الا هو کلّ شیء هالک الا وجه له الحکم و الیه ترجعون در ساحت عظمت و کبریایی کاری که طغرای نشان اولیتش فحوای بدیع السموات و لارض اذ اقصی امرا...»
انجام: «... و امتنان خود را با خود به بهشت ببر که من با آبروی تو بر همه رحمت کردم و تمامی را بتو بخشیدم»

انجامه: «... الحمد لله رب العالمین ... روز دوشنبه سیزدهم شهر ربیع الاخری مطابق سنه ۱۲۶۱... تمام شد بیدالمذنب العاصی عبدالعظیم ساوجی»

۲. تعبیر خواب (خوابگزاری - فارسی)

کتابی است دارای اوراق پریشان، برخی ابواب به شرح زیر است:

باب اول: اگر کسی در شب حق تعالی را در خواب ببیند.

باب دوم: اگر کسی پیغمبران را در خواب ببیند.

باب سوم: اگر کسی بهشت را در خواب ببیند.

باب چهارم: در دیدن قیامت در خواب.

باب پنجم: دیدن آفتاب در خواب.

باب ششم: اگر دید با زن در خانه آمد ...

باب نهم: در دیدن روشنایی.

باب دهم: مهتدی یافتن و پادشاه و ارباب مناصب.

باب یازدهم: در دیدن اهل حرفه و صحت.

باب دوازدهم: سر او بوستان و گرمابه زدگان ...

باب سیزدهم: در دیدن کوه و کتل و خاک و دریا.

باب چهاردهم: در دیدن شهر و قلعه و مسجد و منبر و سازه.

باب پانزدهم: در دیدن مردمان بسیار از پیر و جوان و زن و مرد و ...
 باب شانزدهم: در دیدن خوردنی‌ها و شیرینی‌ها و غیر ذالک.
 باب هفدهم: در دیدن درختان و میوه‌ها و حبوبات و داروها.
 باب هیجدهم: در دیدن حیوانات.
 باب بیستم: در دیدن سباع و درندگان.
 باب بیست و یکم: در دیدن حشرات الارض.
 باب بیست و دوم: در دیدن معدنیات و جواهر.
 باب بیست و سیم: در دیدن جامه و لباس و امثال آن.
 باب بیست و چهارم: در دیدن خانه کعبه و حج بیت الله و عبارت و استغفار.
 باب بیست و ششم: در دیدن دیک و دیکدان و تنور و زغال.
 باب بیست و هفتم: در رگ زدن و حجامت کردن.
 باب بیست و هشتم: در دیدن قلم و لوح و مداد و کاغذ.
 باب بیست و نهم: در دیدن خنده و گریه.
 باب سی و یکم: دیدن زلزله در خواب و آنچه به آن ماند.
 باب سی و دوم: در دیدن مرده و گورستان و ملک الموت و جنازه و غیره.
 باب سی و سیم: در دیدن شیاطین و خصومت نمودن و پرواز کردن.
 باب سی و چهارم: در دیدن تراز و کیل و کیالی و ...
 آغاز: «در بیان تعبیر خواب در حدیث آمده که خواب مومن یک جزء از هفتاد جزء پیغمبر است و آدمی از خوابهای عجیب و غریب خالی نیست پس باید چون اراده خواب نمایی با طهارت باشی و بدست راست بخوابی ...»
 انجام: «... اگر در خواب زمین خود را آبادان بیند کارش قوی گردد والله اعلم بحقائق الامور ۱۲۶۰ شب چهارم ذی حجة تحریر شد»

۳. الدر المنضود فی صیغ العقود و الاقاعات (فقه - فارسی)

علی بن حسین کربلایی (قرن ۱۱)

کتابی در بیان احکام و ارکان صیغه‌های عقود و ایقاعات که در یک مقدمه و دو باب و

یک خاتمه تنظیم شده است، نویسنده این کتاب را پس از کتاب دیگر خود جواهر سلیمانیه در موضوع نیت نگاشته است:

مقدمه: در تعریف صیغه عقد و صیغه ایقاع و ...

باب اول: در بیان صیغ عقود و در آن چهار مطلب است.

باب دوم: در بیان صیغ ایقاعات و در آن سه مطلب است.

خاتمه: در معاطات و چند مطلب دارای چندین فصل است.

آغاز این نسخه در بخش خطبه کتاب افتادگی دارد.

آغاز: «... و معاملات و عبادات اگر چه فی الحقیقه معامله ایست با حق تعالی لیکن ... در این رساله صیغ العقود و ایقاعات را بوجه واضح بیان می سازم. انشاء الله تعالی با بعضی فایده های فقهی که تعلق دارد. بمعاملات و در اکثر اوقات ارباب معاملات بدانستن آنها محتاج می شوند تا آنکه سایر مومنان بسبب هر دو رساله انتفاع تمام و افر و بهره متزاید متکاثر برند ...»

انجام: «... و محال قبض کننده مبلغ را بعد از تراضی و اظهر آن است که در آن وقت حکم معاطات باشد و الله اعلم بحقایق الامور»

انجامه: «... عصر روز شنبه شانزدهم شهر ذیقعدة الحرام تمام شب سنه ۱۲۵۹. توشقان نیل کتبه عبدالعظیم»

۴. تعبیر خواب حضرت یوسف (ع) (خوابگزاری - فارسی)

برخی مطالب این کتاب بدین شرح است:

فصل اول: در دیدن پیغمبران و علما.

فصل دوم: در دیدن زر و نقره.

فصل سوم: در دیدن آلت جنگ هر که تیغ و تیر در خواب ببیند.

فصل چهارم: در دیدن جمعیات هر که گندم بخواب ببیند.

فصل پنجم: در دیدن سرکه و حمولات.

فصل ششم: در دیدن میوه ها.

فصل هفتم: در دیدن شیرینی.

فصل هشتم: در دیدن جامه و عمارت.

فصل نهم: در دیدن چهار پایان و حیوانات.

فصل دهم: در دیدن دواب.

فصل یازدهم: در دیدن مرغان.

فصل دوازدهم: در دیدن آنها.

آغاز: «تعبیر خواب منقول از حضرت یوسف علی نبینا و علیه السلام و مشتمل بر دوازده باب فصل است فصل اول...»

انجام: «... در شب بیست و ششم شهر ذیقعده الحرام سنه ۱۲۶۰ مطابق یونت نیل تحریر شد»

۵. جامع عباسی (فقه - فارسی)

بهاء الدین محمد بن حسین عاملی «شیخ بهایی» (-۱۰۳۰ ق)

این متن شامل باب بیستم کتاب جامع عباسی است.

آغاز: [موجود] «... در بیان خونبهای کشتن آدمی و خونبهای اعضای او و خونبهای سگ شکاری و سگ گله و سگی که محافظت از باغ و زراعت کند...»

انجام [افتاده]: «... و آنچه در او خمس خونبهای هر عضو لازم است و آن چهار امر است اول شکستن هر عضو دویم...»

عناوین و نشانی‌ها به شنگرف و مشکى، رکابه نویسی شده، رساله دوّم و سوّم دارای حواشی و افزوده‌های بسیار با عنوان فائده شامل تعبیر خواب، فواید پزشکی و برخی احادیث طبّی که در میان سطور و هامش اوراق به چلیپا تحریر شده است، رساله سوّم دارای جداول احکام بروج و جدول اختلاجات اعضا به رأی منجمین است. این نسخه دارای حواشی به قلم عبدالعظیم ساوجی (کاتب نسخه) است، در برخی اوراق ترقیمه این حواشی، پانزدهم ربیع الاول ۱۲۶۷ ق، روز جمعه سوّم جمادی الاول ۱۲۶۷ ق، دوازدهم محرم الحرام

۱۲۶۹ ق است. این حواشی با علامت «کتبه العبد عبدالعظیم» به صورت چلیپا در هامش اوراق تحریر شده است، حواشی دیگری به قلم محمد تقی حسینی همدانی که شامل سوالی از حکیم ابوالحسن جلوه است. این مطلب در حاشیه برگ (۳۴) نوشته شده است. یکی از این حاشیه ها دارای ترقیمه دهم جمادی الاولی ۱۲۷۵ در مدرسه دارالشفای تهران است.

خط: نسخ و نستعلیق شکسته، محل کتابت: مدرسه دارالشفای تهران، تاریخ کتابت: ۱۲۵۹-۱۲۶۱ق، کاتب: عبدالعظیم ساوجی.

جلد: تیماج قهوه ای مجدول فرسوده.

شماره بازیابی: ۴۰/۱۲۰

۲۹- معتصم الشیعة فی احکام الشریعة (فقه - عربی)

محمد محسن بن شاه مرتضی کاشانی «فیض کاشانی» (۱۰۹۱ ق) آغاز: «الحمد لله الذی هدینا لذلین الاسلام و منّ لنا الشرایع و الاحکام ... بعداً ثم انّ صاحب هذه الاسطر و هو خادم العلوم الدینیة ... سمّیته معتصم الشیعة فی احکام الشریعة اودعت فیہ امّہات المسائل ...»

انجام: «... من الاصل ام الثلث و یأتی فیہ»

انجام: «... حرره لنفسه العبد الراجی محمد حسین بن محمد یل آبادی الساوجی فی سنة مائین و سبع و ثلاثین بعد الالف ۱۲۳۷ من الهجرة النبویة صلی الله علیه و آله و سلم»

عناوین و نشانی ها به شنگرف، دارای تصحیح درهامش اوراق رکابه نویسی شده، دارای حواشی با علامت «منه رحمه الله»، وقف نامه ای از طرف ورثه حاج میرزا ابوالقاسم یل آبادی روی برگ آغازین نسخه به تاریخ شوال ۱۲۶۹ آمده است.

خط: نسخ، کاتب: محمد حسین بن محمد یل آبادی ساوجی، تاریخ کتابت: ۱۲۳۷ ق.

جلد: تیماج مشکی.

شماره بازیابی: ۴۰/۱۱۸

۳۰. معالم الاصول (اصول فقه- عربی)

جمال الدين حسن بن زين الدين عاملي (-۱۰۱۱ ق)

آغاز: «الحمد لله المتعالی فی عز جلاله عن مطارح الافهام فلا یحیط بکنهه ... فی تألیف هذا الكتاب الموسوم بمعالم الدين و ملاذ المجتهدين وجددنا ...»
انجام: «... احتمال التقیة علی ما هو المعلوم من احوال الائمة علیهم السلام اقرب و اظهر و ذلك كاف فی الترجیح فکلام الشیخ عندی هو الحق»
انجامه: «... و قد وقع الفراغ من لآلی بحر العلوم و الدر المنظوم و جواهر کنز المختوم فی الشهر الساس من السنة السادسة من العشر الرابعة من المائة الثالثة من الف الثاني من الهجرة النبوية علی مشرفها افضل سلام و تحیة، کتبتها بنفسه لنفسه اسیر یوم و امس العبد الجانی و الاسیر الفانی اقل الطلبة و المشتغلین و تراب اقدام المؤمنین ابن کشکول محمد علی المسکین حشره الله و الطالبین مع الائمة الطاهیرین»

عناوین و نشانی ها به شنگرف، دارای حواشی، رکابه نویسی شده، پشت برگ نشان تملک کاتب محمد علی بن کشکول و مهر بیضوی وی و نشان تملک کاظم بن قاسم الحسینی الرشتی با مهر بیضوی با نقش «عبد سید محمد کاظم الحسینی» دیده می شود، زیر انجامه مهر کاتب با نقش «عبد سید محمد علی ۱۲۴۴؟» موجود است، روی برگ نسخه نشان تملک کاتب علی بن کشکول، محمد حسن بن سلیمان عاملی موجود است. وقف نامه سید احمد حسینی ساوجی به تاریخ ۱۲۸۱ در آغاز نسخه قلمی شده است.

خط: نسخ و نستعلیق، تاریخ کتابت: ۶ ربیع الثاني ۱۲۴۶ ق ، کاتب:

محمد علی بن کشکول

جلد: تیماج عتّابی فرسوده عطف تیماج مشکى.

شماره بازیابی: ۴۰/۹۳

۳۱. مجموعه

۱. خلاصة الاقوال (رجال - عربی)

حسن بن یوسف بن مطهر حلی «علامه حلی» (-۷۲۶ ق)

آغاز: «الحمد لله مرشد عباده الى سبيل الرشاد ... و قد سميناه بخلافة الولي في معرفة الرجال ورتبته على قسمين و خاتمة ...»
انجام: «... و منه القسم الثاني في المجروحين و من اتوقف في حديثه و الحمد لله وحده و صلى الله على من لاني بعد محمد و آله»
انجام: «... كتبه محمد حسين بن محمد الساوجي يل آبادي في شهر رمضان المبارك سنة ۱۲۳۳»

۲. صيغ العقود = عقود النكاح (فقه - فارسی)

محمد باقر بن محمد تقی مجلسی اصفهانی (-۱۱۱۰ ق)

آغاز: «الحمد لله الذي احل النكاح و ندب اليه و حرم الزنا و السفاح ...»
انجام: «... و كيل مرد ميگويد هي على ذلك طالق طالق»

نشان تملك و وقف ميرزا احمد ساوجي با عبارت «الملك لله الواحد القهار قسم اول از دو قسم خلاصة الرجال علامه را امروز كه دوشنبه يازدهم شهر شوال المكرم سنة ۱۲۶۹ هجري است، ملك طلق حقير است تا قادر متعال فردا كه را مالک كند، احمد الحسيني نشانه وقف عامه فرقه اماميه نمودم، نشان مهر «احمد الحسيني»، در برگ ۷۰ نشان تملك به خط شكسته بسيار زيبا به قلم ملا محمد رضاي ساوجي متخلص به غريب تحرير شده است.
خط: نسخ، تاريخ: ۱۲۳۳ق، كاتب: محمد حسين بن محمد يل آبادي ساوجي.

جلد: تيماج مشكي مجدول فرسوده

شماره بازيايي: ۴۰ / ۱۳۶

۳۲. مجموعه

۱. جنگ (متفرقات - فارسی)

میرزا احمد حسینی ساوجی (۱۲۱۷-۱۳۰۴ ق)

این جنگ که در آغاز میرزا احمد حسینی ساوجی آن را فراهم آورده، نوادگان او مطالبی در آن به یادگار نوشته اند و برخی صفحات دیگر نانویس مانده است.

عناوین برخی مطالب بدین شرح است:

- ختمی جهت شفای بیماری به نقل از آیت الله سید سجاد علوی گرگانی (از علمای معاصر مقیم گرگان) که به قلم سید حسن سبط احمدی نوشته شده است (ر۱)
- دستور العملی جهت برطرف شدن مشکلات به قلم سید حسن سبط احمدی (ر۲)
- رویای صادقه ای از میرزا احمد حسینی ساوجی تاریخ پنجم ربیع الاول ۱۲۸۸ (ر۳)
- تاریخ موالید فرزندان میرزا احمد حسینی ساوجی (ر۴)
- فایده ای به نقل از شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید درباره زندگانی حضرت رسول اکرم (ص) (۵ پ- ۶ ر)

- فهرست کتب موقوفه میرزا احمد ساوجی به قلم خودش (ر۹)

- فهرست کتب موقوفه مرحوم فغانعلی (ر۹)

- فهرست کتب موقوفه حاجی میرزا ابراهیم (۹ پ)

- فهرست کتب موقوفه حاجی سید آقا (۹ پ)

- فهرست کتب آقا میرزا علی (۹)

- کیفیت نماز پدر برای بر آورده شدن حاجت پسر به قلم سید حسن سبط احمدی به

تاریخ عصر یکشنبه ۲۸ ربیع الثانی ۱۴۲۱ ق (۱۰ ر)

- فهرست کتابهای حاجی میرزا عبدالحسین (۱۱ ر)

- فهرست کتب موقوفه که به میرزا عماد در تاریخ ۲۸ فروردین ۱۳۲۱ واگذار شده است و

شرحی درباره واگذاری آن به میرزا اسدالله رضوانی به قلم سید عباس فرزند سید عماد و تایید

آن به قلم میرزا اسدالله رضوانی در همان تاریخ (۱۱ ر- ۱۲ پ)

- وقایع قحطی ۱۲۸۸ در ساوه (۱۳-۱۷ پ)
- یادداشتی مبنی بر دریافت کردن کتابها از سید اسد الله رضوانی به قلم سید عباس سبط احمدی (یکی از متولیان کتابهای وقفی) در تاریخ ۲۸ فروردین ۱۳۲۱ ش.
- یادداشت دیگری مبنی بر انتقال این کتابها به سید حسن سبط احمدی به قلم ایشان از پدرشان مرحوم سید عباس به تاریخ ششم فروردین ۱۳۴۷ ش.
- فهرست دیگری از کتابخانه میرزا احمد حسینی ساوجی به تاریخ ۲۲ شوال ۱۳۷۹ ق برابر ۳۰ فروردین ماه ۱۳۳۹ (۱۸-۱۹ پ)
- آیات شش گانه از قرآن جهت رفع شدت و بلا (۱۹ پ- ۲۰ ر)
- مطالبی تاریخی از زندگانی اهل بیت علیهم السلام و خلفای عباسی و زندگانی راویان و عالمان قرون اولیه اسلام. (۲۳ پ- ۲۴ پ)
- منتخب کشکول شیخ بهایی (۲۵ پ- ۲۲ پ)
- فهرست طلائی که کتاب به امانت برده اند در شهر ذی حجه ۱۲۸۵ (۲۳ ر)
- فهرست کتبی که در ۱۲۸۷ ق امانت داده شده است (۲۳ ر)

۲. شرح الالفیة (۲۳- ۴۷ پ) (فقه - عربی)

میرزا احمد حسینی ساوجی (۱۲۱۷- ۱۳۰۴ ق)

شرحی است بر کتاب الفیه شهید اول که در بردارنده هزار مسئله در نماز است. این شرح با عنوان «قوله - اقول» تألیف شده در آن مقدمه و سه فصل الفیه شهید شرح داده شده و بخش خاتمه در این نسخه موجود نیست. در این شرح به اقوال برخی فقها همانند علامه حلی، محقق حلی و و کتب فقهی مانند روض الجنان و ریاض المسائل و... استناد شده است. این شرح داری فصولی با عنوان «تکمیل»، «تذنیب» و «فائده» است. این نسخه به خط مولف است و در حواشی داری تصحیح و افزوده هایی به قلم مولف آمده است.

آغاز: «قوله و هی مرتبة علی مقدمة و فصول ثلاثة و خاتمه اما المقدمة فی تعریف الصلوة و تقسیمها و ذکر من بحث الصلوة علیه اما الفصول الثلاثة فالفصل الاول فی المقدمات و الثانی فی المقارنات و الثالث فی المنافیات اما الخاتمه فیالخلل الواقع فی الصلوة الیومیة و

ذکر خصوصیات باقی الصلوات المفروضة غير اليوميّه قوله فالصلوة الواجبة افعال معهودة
مشروطة»

۳. تلخیص المفتاح (معانی و بیان - عربی)

محمد بن عبدالرحمن خطیب قزوینی (-۷۳۹ق)

آغاز: «الحمد لله على ما أنعم و علم من البيان ما لم يعلم و ... سمّيته تلخیص المفتاح
...»

انجام [افتاده]: «... العالم بهما منزلة الجاهل و نظيره في النفي و الإثبات ...»

خط: نسخ و نستعلیق و نستعلیق شکسته، کاتب: میرزا احمد حسینی ساوجی،

سید حسن سبط احمدی و دیگران.

جلد: تیماج مشکى فرسوده

شماره بازیابی: ۴۰/۳۴

۳۳. حاشیه حاشیه مختصر المعانی (معنی و بیان - عربی)

عبد الله بن شهاب الدين حسين يزدى (-۹۸۱ق)

حاشیه ای است با عنوان «قوله - قوله» بر حاشیه عثمان خطایی که بر مختصر المعانی
تفتازانی نوشته است.

آغاز: «حمد لمن خلق الانسان و علمه البيان و شكرا لمن اعلمه بدايع المعانى ... صلوة
على نبيه المبعوث باكمل الاديان ...»

انجام: «... في تغيير الثاني حتى لاتعوب ذلك الحسن و المرجو من الله تعالى صلاح
العاقبة»

انجامه: «... تمت الكتاب بعون الملك الوهاب في يد الحقيير سيّد محمد في سنة ۱۲۲۱
من الهجرة النبوية»

خط: نسخ، تاريخ کتابت: ۱۲۲۱ق، کاتب: سید محمد.

جلد: تیماج مشکى مع جدول فرسوده

شماره بازیابی: ۴۰/۱۳۹

۳۴. مجموعه

۱. انیس الموحدين (عقايد - فارسی)

محمد مهدی بن اباذر نراقی (-۱۲۰۹ ق)

نسخه کاملی از کتاب انیس الموحدين است.

آغاز: «انیس موحدين و جلیس مجردین سپاس بی قیاس و ستایش رفیع الالاساس یگانه ایست جلّ شأنه...»

انجام: «... سعادت یا شقاوت ذر باب تکلیف اتم و در وعد و وعید ادخل است»

۲. ارشادالمسترشدین (فقه - عربی)

محمد ابراهیم بن محمد حسن کلباسی اصفهانی (-۱۲۶۲ ق)

این نسخه در بردارنده منهج دوم از مقصد اول کتاب است و در آن موضوع فقهی زکات و

خمس و صدقه در یک مقدمه و سه مبحث و یک خاتمه آمده است که عبارت اند از:

مقدمه: در بیان فضل زکات و عقاب تارک آن و آنچه مناسب آن است،

مبحث اول: در زکات مال و در سه باب نوشته شده است،

مبحث دوم: در زکوة فطره و در دو باب سامان یافته،

مبحث سوم: در خمس در دو باب،

خاتمه: نیز در بیان سایر تصدقات است.

خط: نسخ و نستعلیق، تاریخ: ۱۲۴۰ ق، کاتب: باقر بن احمد یل آبادی ساوجی

جلد: تیماج مشکى

شماره بازیابی: ۴۰/۱۰۸

۳۵. مجموعه

۱. یکاد البرق (ادبیات - فارسی)

نسخه ای است کامل متعلق به قرن یازدهم و دوازدهم در بردارنده متن ادبی مسجع در

شکایت از روزگار، صفت عقل، صبر و گله از دوستان و ... در آن اشعار عربی و فارسی نیز

بکار رفته است. نام نویسنده این اثر شناخته نشد.

آغاز: «در این مدت که تلاطم امواج فتنه کار جهان برهم شورانیده است و سیلاب جفاء ایام سرها سروران را جفا خود گردانیده طوفان بلا چنان بالا گرفته که کشتی حیات را گذر بر جداول معین گشته برواق غمام بصر ربای «یکاد البرق» یخطف ابصارهم به برق حسام سر ربای متبدل گردد...»

انجام: «... و حدیث هرچه از چشم دور از دل دور دور از انصاف خطاب من با هر سحاب که بدان کشیده است، هینئا لک یا سحاب و جواب من با هر غراب که از آن جانب آمده است یا ویلتا أن اکون مثل هذا الغراب والله اعلم بالصواب»

۲. التصریف (ادبیات - عربی)

عزالدین عبد الوهاب بن ابراهیم زنجانی (-۵۶۶ ق)

نسخه کامل کتاب تصریف است.

خط: نسخ، تاریخ کتابت: قرن ۱۲

جلد: تیماج حنایی

شماره بازیابی: ۴۰/۱۰۳

۳۶. مجموعه

۱. حاشیه شرح جامی (اپ - ۱۹۴ ر) (ادبیات - عربی)

احمد بن محمد باقر دهملابی شاهرودی (قرن ۱۳)

این حاشیه به عربی و فارسی با عنوان قوله - قوله به درخواست ملا عباسقلی بن محمد اسماعیل خان دهملابی شاهرودی در هامش شرح جامی قلمی شده است. تاریخ و محل تحریر آن چنانکه مولف در برخی اوراق نگاشته ۲۷ شعبان ۱۲۴۹ در استرآباد است. «تم هذه الحاشية على يد اقل الخلائق و اكثرهم جرماً احمد في بلدة استرآباد في ليلة الاثنين من شهر شعبان المعظم بتاريخ سبع عشرون شهر المذكورة على حسب التمنای قرة العيونى ملا عباسقلی سنة ۱۲۴۹»

آغاز [افتاده]: «... هذا من حيث إنه كتابه ليس ككتب السلف حتى يصدر به على ستتها...»

آغاز [حاشیه]: «... قوله لم يعرفا را بر دو وجه خوانده اند اگر لم تعرفا بخوانیم تعریف به کنه را می رساند...»

انجام [حاشیه]: «... و کذا عمر اذا صار علما او عانيا لأبي بكر باؤل بالمسمی بعمر...»
انجام [مؤلف]: «... ضحوة الحادی عشر من رمضان المنتظم في سلك شهور سنة سبع و تسعين و ثمانمائة»

انجامه [محمّی]: «... قد نقلت هذه الصفحة من السواد الى بياض، بل الأمر معكوس، ای نقلت هذه الصفحة من البياض الى السواد، في حال تشتت البال و تفرقة الاحوال ... انا العبد الخاسر الأثيم، احمد بن محمد باقر بن محمد كاظم دهملائی المولد و المنشأ و المسكن و السكنی، على حسب التمنای قره العیونی و ثمره فوادی و فلذة كبدي عباسقلی بن محمد اسماعیل خان، ساكن قرية المزبورة، على سبيل الاستعجال و كنت عازما الى قرية المذكورة من قصبة الشاهرود و راقم هذه الكتاب عباسقلی بن محمد اسماعیل خان في سنة ۱۲۴۹ قد فرغ من تسويد هذه النسخة اقل الخلیقة، عباسقلی بن محمد اسماعیل الدهملائی الأصل و المولد و المنشأ و الموطن و المأوی في سنة ۱۲۴۹»

انجامه [کاتب]: «... قد فرغ من تسويد هذه النسخة أقال الخلیقة عباس قلی بن محمد اسماعیل الدهملائی الأصل و المنشاء و الموطن و المأوی في سنة ۱۲۴۹»

۲. مثلثات منظوم = نصاب مثلث = مثلث بدیعی (فرهنگ لغت - فارسی، عربی) بدیعی تبریزی (-۹۸۰ ق)

فرهنگ منظوم در قالب قصیده و در بحر رمل که در آن هر واژه عربی با تغییر حرکت ها به سه معنا درمی آید، آمده است.

آغاز: «از پس حمد خداوند زمین و آسمان کرده ام نظم مسلسل چون لثالی عمان»
انجام: «... اینچنین نظم بدیعی را بدیعی کرده نظم: تا بماند روزگار از وی همین نام و نشان»

خط: نسخ، تاریخ کتابت: ۱۲۴۱ ق، کاتب: عباس قلی بن محمد اسماعیل دهملایی، به جهت: احمد بن محمد باقر دهملایی.
در برگ پایانی اشعاری از سعدی به قلم شکسته نستعلیق عالی به قلم ابوالفتح ساوجی به تاریخ جمعه ۱۲۵۶ کتابت شده است. متن به قلم عباسقلی بن محمد اسماعیل دهملایی شاهرودی و انجامه به قلم حاشیه نویس احمد بن محمد باقر دهملایی کاتب است. پشت برگ پایانی کتاب یادداشتی به نستعلیق ممتاز به خط ابوالفتح ساوجی در تاریخ جمعه سنه ۱۲۵۶ تحریر شده است.

جلد: تیماج مشکی فرسوده

شماره بازیابی: ۴۰/۱۰۳

۳۷. قرآن کریم (قرآن موقوفه امیرکبیر)

به خط نسخ عالی، دارای سرلوح و کتیبه، به لاجورد و زر و مشکی، با نقوش اسلیمی، متن به مشکی و ترجمه به سنگرف کتابت شده، ترجمه آیه ذیل آیه به سنگرف آمده است. مجدول و کمند کشی به زر و مشکی، اعراب گذاری شده، هر صفحه کمند به زر. در آغاز این نسخه وقف نامه ای میرزا محمد تقی خان امیر کبیر آمده که متن آن چنین است:

«الحمد لله الواقف علی الضمایر و السرایر و الصلوات علی محمد و آله خیر قابل و عثایر؛ اما بعد، بمفاد (فتزودوا فان خیر الزاد التقوی) مقرب الخاقان میرزا محمد تقی وزیر این یک جلد قرآن ربانی و فرمان آسمانی را وقف موجد و حبس مخلد نمود بر کافه فرقه امامی اثنا عشریه بشرط العلم و الفضل و قفاً عاماً صحیحاً شرعياً و ثواب وقف را هدیه کرد بر ارواح مطهره و اشباه منوره چهارده معصوم علیهم صلوات الله الملك القیوم تا ثواب هدیه عاید گردد (یوم لا ینفع مال و لا بنون الا من اتی الله بقلب سلیم) بواقف مشار الیه و تولیتش را مادام الحیات بخود و بعد بارشد اولاد که صلاحیت داشته باشند، اناثاً کان او ذکوراً، العیاذ بالله اگر منقرض شوند محول است باهل علم و

فضل علمای امایه اثنا عشریه فمن بدله بعد ما سمعه فعليه لعنة الله و ملائكة اجمعين. صبغه وقف على نهج الشرع الاطهر جاری گردید به تاریخ شهر شعبان المعظم سنه ۱۲۴۷ محل مهر با نقش «لا اله الا الله الملك الحق المبين محمد تقی»

خط: نسخ ممتاز، تاریخ کتابت: قرن سیزدهم
شماره بازیابی: ۴۰/۱۰۹

۳۸. قواعد الأحكام (فقه - عربی)

حسن بن یوسف بن مطهر حلی «علامه حلی» (۶۴۸-۷۲۶ ق)
این اثر نسخه کاملی از کتاب شامل طهارت تا دیات است.
آغاز «الحمد لله على سوابغ النعماء و ترادف الآلاء... فهذا كتاب قواعد الاحكام فى معرفة الحلال و الحرام...»

انجام: «... الباقى لك فمات قبل الدفع انعزلو لو قال ادفع اليه بعد موتى لم ينعزل»
انجامه: «... قد فرغ من تحرير هذه الكتاب الشريف العبد الضعيف ابن مرحمت و غفران پناه پير حسين معجون القاينى الخراسانى المتوطن به مشهد المقدس المعلى المزكى سلطان على بن موسى الرضا عليه التحية و الثناء فى دار السلطنة اصفهان يوم الثلاثاء ۲۸ صفر تم بالخير و الظفر من شهور سنه مائة و ستّه بعد الالف من الهجرة النبوية المصطفوية اللهم اغفر من استغفرتى و ارحمنا برحمتك يا ارحم الراحمين»

خط: نسخ، تاریخ: سه شنبه ۲۸ صفر ۱۱۰۶ ق، کاتب: معجون قاننى.
روی برگ اول نسخه این وقف نامه به خط میرزا احمد حسینی ساوجی موجود است، در پایان نشان تملک به تاریخ ۱۲۵۵ همو با مهر بیضوی «عبدہ الراجی احمد الحسینی» موجود است. نیز به تاریخ و مهر نشان دیگری به تاریخ «۱۲۰۱» دیده می شود که سجع آن چنین است: «هو الرزاق ذوالقوة المتین».

جلد: تیماج حنایی

شماره بازیابی: ۴۰/۱۱۱

۳۹. مجموعه

۱. درة البهیة (۱-۷۷پ) (اصول فقه - عربی)

علی بن حسن آرانى كاشانى (قرن ۱۳ ق)

منظومه ای ست در هزار و دویست و چهل و دو بیت که مطالب اصلی اصول فقه به نظم درآمده است.

آغاز:

«يقول راجي الربّ ذي الاحسان	علی بن الحسن الآرانى
الحمد لله الكبير المحسن	و الشكر للمفضّل المهيمن
حمدا على الانمة الجميلة	شكرا على نعمائه الجزيلة
... و بعد هذا الدرّة البهيّة	للطالبن بهجة المرضيّة
حوت مهمات من الاصول	خلت من التعقيد و الفضول»

انجام:

«و هاك نظما فائقا قد اختتم	بحسن توفيق الاله ذى النعم
في الف بيت مأتان جامعة	و اربعون اثنان ايضا جامعه
و عدد الأبيات للتاريخ قد	وافق و النسيان و السهو فقد»

انجامه: «... لقد تمّ النظم الشريف و المؤلف المنيف الذى لم يسمح بمثله الدهر و لم يظهر نظيره الى هذه العصر الجامع لأمّهات قواعد الأصول و مهمّات افكار الأعاظم و الفحول على يد ناظمه الأثيم الغريق في بحار الخطايا و المحن محمد على بن محمد حسن الشهير بعلي الآرانى الكاشانى نزيل جرفادقان المتوطن فيها في ضحيّة يوم السبت الحادى عشر من شهر ربيع المولود من شهور سنة ۱۲۴۲ ألف و مأتين و اثنين و أربعين من الهجرة خير البرية على هاجرها آلاف سلام و تحية و الحمد لله ربّ العالمين و الصلاة على محمد و آله أجمعين»

۲. فصل الخطاب فى تحقيق السؤال و تزييف الجواب (اصول فقه - عربی)

علی بن حسن آرانى كاشانى (قرن ۱۳ ق)

نویسنده این کتاب را هنگام تدریس کتاب قوانین میرزای قمی در سال ۱۲۱۷ به عنوان

حواشی بر این کتاب نگاشته و عبارات مشکل این کتاب را شرح داده است. ساختار این اثر نامه هایی از میرزای قمی و پاسخ مولف و نقد نظریه های میرزای قمی است.

آغاز: «الحمد لله الذي يسئل عن عباده ما فعلوا و لم يسئل عمّا فعل و الصلوة و السلام على من بعث للتبليغ الأحكام ... و بعد فيقول الغريق في بحار الخطايا و المحن و الأثيم الجاني محمد علي بن محمد حسن الشهير بعلي الآراني الكاشاني أنّي قد شرعت في مباحثة الكتاب الموسوم بالقوانين المحكمة ...»

انجام: «... ذكرته تذكرة لنفسى الساهية و الحمد لله على إتمامها و الصلاة على النبي و آله و سلم تسليمًا كثيرًا لقد تمّ في منتصف شهر محرو الحرام من شهر سنة ١٢٢٠ الف و مأتين و عشرين على يد مؤلفها الفاني و جامعها على الآراني دام توفيقه»
انجامه: «... كتبه ابن الشيخ معز الدين النيهاني الجرفادقاني على اصغر دام توفيقه ... في شهر ذي الحجّة الحرام من شهر ١٢٢٦ الف و مأتين و ست و عشرين من الهجرة النبويّة»

٣. عجالة الحائريّة (اصول فقه - عربي)

على بن حسن آراني كاشاني (قرن ١٣ق)

این کتاب دوره کامل اصول فقه به نظم است. در این اثر مباحث حقیقت و مجاز، تعارض احوال، حقیقت شرعی، امر و نهی، مجمل و مبین، ظواهر، وصف، اجماع، برائت، استصحاب، تعادل و تراجیح به نظم درآمده است. هر فصل دارای مقدمه، فائده، تتمیم، و تذنیب است. مؤلف به مطالب دیگری مانند قراء سبعة، اقسام حدیث، ... پرداخته است.

در حاشیه مقدمه کتاب آمده است: «المقاصد المهمة اسم كتابنا الكبير الذي صنّفناه في اصول الفقه و أوردناه فيها فرائد جزيلة ... مناهل و هو أيضا في اصول الفقه و هو تلخيص للمقاصد و المقاصد كالشرح له و هو كشرح لهذه الدرّة البهيّة و البهجة المرضيّة؛ منه دام توفيقه»

آغاز: «الحمد لله ربّ العالمين و الصلوة و السلام على أشرف الأنبياء و المرسلين محمد و عترته الطاهرين، سيّما ابن عمّه و كاشف غمّه أمير المؤمنين و قائد الغرّ المحجلّين على بن ابي طالب سيّد الأوصياء المرضيّين و بعد فيقول الغريق في لجج المهن و الأثيم الجاني محمد علي بن محمد حسن الشهير بعلي الآراني، هذه عجالة رشيقة، في بيان الإمتياز بين

المشترك و المرتجل و المجاز و الحقيقة، جمعتهما في الحائر الحسيني على ساكنها آلاف سلام و تحية و سميتها بالعجالة الحائرية، نفعتني الله بها و سائر الطلبة...»
انجام: «... فانظر فيه بعين الانصاف لا بنظر الغي و الاعتساف، فانه بذلك حقيق و الله الهادي الى سواء الطريق و هو ولي التوفيق»

انجامه مؤلف: «... لقد تمت هذه العجالة الحائرية، على يد مؤلفها الجاني، جامعها الفاني، محمد علي بن محمد حسن الشهير بالآراني الكاشاني، بلغه الله اقصى مناه و جعل آخرته خيرا من دنياه، في شهر رمضان المبارك من شهور ١٢١٦ مأتين و ست عشرة بعد الألف من الهجرة المطهرة النبوية، على هاجرها آلاف سلام و تحية، و اتفق لتاريخ إتمامها عدد إسمها باضافة عدد رأس الكتاب و الثالثة و الحمد لله ذي الجلال و الإكرام»
انجامه كاتب: «... الى هنا كلام مصنف دام ظلّه العالي، قد فرغ من نقله من النسخة التي كتبها مصنفها دام ظلّه، في يوم الأربعاء سلخ شهر جمادي الثاني من شهور سنة ١٢٢٧ ألف و مأتين و سبع و عشرين»

خط: نسخ، تاريخ: ١٢٢٦ق-١٢٢٧ق ، ١٢٤٢ق، كاتب: علي بن حسن
آراني كاشاني (مؤلف) - علي اصغر بن معزالدين گلپايگانی - محمد حسين
جاپلقى.
جلد: تيماج حنايي
شماره بازيابي: ٤٠ / ١٣٢

٤٠. علم اليقين (كلام - عربي)

محمد محسن بن شاه مرتضى كاشاني «فيض كاشاني» (-١٠٩١ق)
آغاز [افتاده]: «... ثم قال ناقلا عن الحكماء في تأويل هذه الإشارات...»
انجام: «... بخصوص لصاحب الفهم نفع الله طالبين به و بما فيه تبت قدمي و الحمد لله أولا و آخرأ و ظاهرا ئ باطناو صلّ الله على محمد و آله»
انجامه: «... هذه النسخة الشريفة المنيفة على يد العبد الضعيف النحيف ابن عبد السميع الحلّي على اكبر الشريف في ثلاث عشرين شعر محرم الحرام سنة مائة و خمسة و عشرين بعد الألف من الهجرة النبوية عليه ألف ألف تحية»

خط: نسخ، كاتب: على اكبر بن عبدالسميع شريف حلي، تاريخ كتابت: ٢٣
محرم ١١٢٥ق
جلد: تيماج حنايي ساده
شماره بازيابي: ٤٠/٣٤

٤١. مجموعه

١. حاشية تهذيب المنطق = حاشيه ملا عبدالله (منطق - عربي)

شهاب الدين عبدالله بن شهاب الدين يزدى (-٩٨١ ق)

آغاز: «الحمد لله افتتح الكلام بعد بسملة ابتداء بخير الكلام واقتداء لحديث خير الأنام»

انجام: «... مدعوّ بعيد الله بلغه الله ما تمناه و جعل آخرته خير من الدنيا»

انجامه «... قد تمّت هذه الرسالة في يوم الخميس من شهر ربيع الأخرى ١٢٣٢»

روى برگ نخستين اين نسخه وقف نامه اى به قلم ميرزا احمد حسيني ساوجى تحرير

شده، مبنى بر وقف اين نسخه شامل حاشيه ملاعبدالله و الفيه ابن مالك و صمديه و كبرى

في المنطق بر طلاب اثني عشرية از سوى ميرزا كاظم و ميرزا ابوالقاسم و اولاد مرحوم

حاجى ميرزا رحيم است و توليت آن به ميرزا احمد حسيني ساوجى واگذار گرديده است.

تاريخ تحرير وقف نامه ربيع الثانى ١٢٨٧ است و ذيل آن مهر بيضوى كاتب با سجع «احمد

الحسينى ١٢٧٤» ديده مى شود.

٢. الصمدية (نحو - عربي)

بهاء الدين محمد بن حسين عاملى «شيخ بهايى» (-١٠٣١ ق)

آغاز: «أحسن كلمة يتبدء بها الكلام و خير... اما بعد فهذا فوائد الصمدية في علم العربية

حوت من هذا الفن...»

انجام: «... هل حرف استفهام تفترق عن الهمزة... بخلاف الهمزة نحو (ألم نشرح لك

صدرک)»

انجامه: «... تمّت الكتاب بعون الملك الوهاب في يوم العاشر من شهر رجب المرجب في سنة الف و مأتان و ثلاثون بعد الهجرة النبوية المصطفوية صلوات الله و سلامه عليه و عليهم أجمعين من يد أقلّ الطلاب رحيم بن محمد كاظم ساوجي سنة ١٢٣٠»

٣. الالفية في النحو = الفية ابن مالك = الخلاصة في النحو (نحو- عربي)

محمد بن عبدالله بن مالك اندلسي «ابن مالك» (-٦٧٢ ق)

آغاز: «قال محمد هو بن مالك + أحمد ربّ الله خير مالك ...»

انجام: «... وآله الغرّ الكرام البررة + و صحبه المنتخبين الخيرة»

انجامه: «... تمّت هذه الرسالة الشريفة بيد الحقير الأثم إقل الطلاب رحيم بن ميرزا محمد كاظم ساويي عفى الله عنه ... و ذلك في يوم الأربعاء و يوم الأحد و العشرين من شهر شعبان من شهور سنة الف و مأتان و أحد و ثلاثون من الهجرة النبوية على مهاجرها افضل الصلوات»

٤. كبرى في المنطق (منطق- فارسي)

مير سيد شريف على بن محمد جرجاني (-٨١٦ ق)

آغاز: «بدان كه آدمي را قوه ايست دزآكه كه منقش گردد در وي صور اشياء»

انجام: «لكن شجر است پي لاحجر باشد لكن حجر است پس لاشجر باشد»

انجامه: «تمّت الكتاب بيد إقل الطلاب رحيم خلف ميرزا كاظم ساويي بتاريخ شانزدهم شهر جمادى الآخرة ١٢٣١»

خط: نسخ و نستعليق شكسته، تاريخ: ١٢٣٠-١٢٣١-١٢٣٢ ق، كاتب: رحيم

بن محمد كاظم ساوجي.

جلد: تيماج ترياكى فرسوده

شماره بازيابى: ٤٠ / ١٣٣

٤٢. مجموعه

١. الالفية في النحو = الفية ابن مالك = الخلاصة في النحو (نحو- عربي)

محمد بن عبدالله بن مالك اندلسي «ابن مالك» (-٦٧٢ ق)

انجامه: «قد نقلت البياض الى السواد في ضحوة يوم الخميس من عشر الاوسط الأشهر الحرام الثمانية وعشرين بعد ومأتين والألف من هجرة نبوية المصطفوية على هاجرها ألف سلام و تحية ... و أنا الخاسر الأثيم محمد على الحسينى ابن محمد غفر الله و لوالديه و أحسن اليهما حق محمد و آله الأطهار»

٢. شرح نصريف (صرف - فارسي)

سعد الدين مسعود بن عمر تفتازانى (-٧٩٢ ق)

آغاز: «ان أروى زهر تخرج في رياض الكلام من الأكمام و أبهى خير يحاك ...»
انجام: «... و حسنة و قبيحة و أو غيرهما و كذلك البواقى بنان و البيان و اسنان الأقلام حمد الله على تواتر نعمائه»

انجامه: «... تم بالخير تحرير يافت در يوم شنبه هشتم شهر شوال المكرم ١٢٣٦»
خط: نسخ، تاريخ: شنبه هشتم شوال ١٢٣٦، كاتب: سيد محمد على بن

محمد حسينى

فاقد جلد

شماره بازيابى: ٤٠/١٢١

٤٣. مجموعه

١. حاشية شرح الشمسية (منطق - عربى)

مير سيد شريف على بن محمد جرجانى (-٨١٦ ق)

آغاز: «بسمله، قوله و رتبته عى مقدمة و ثلاث مقالات ...»

انجام: [افتاده]: «... بالفعل ثم تقول يجب أن يصدق في عكسه بعض بالفعل»

٢. آداب المتعلمين (اخلاق - عربى)

خواجه نصيرالدين محمد بن محمد بن حسن طوسى (-٦٧٢ ق)

آغاز: «الحمد لله على آلائه و أشكره على نعمائه و الصلاة على سيد أنبيائه و خير أصفياه

محمد و آله»

انجام: «... فى كتابه المسمى بطب النبي يجده من طلبه و الحمد لله رب العالمين»

انجامه: «... تمت الرسالة الموسوم بأداب المتعلمين في يوم اثنى و عشرون من شهر ذى قعدة في ستة اربعين و مأتين بعد الألف من الهجرة النبوية في دارالخلافة طهران ... كتبه العبد المذنب العصي الفقير الى الله الغني أقلّ عباد الله حسين بن احمد بيك ابن آقا رفيع بن آقاميرخان الساوجي»

خط: نسخ، تاريخ: رساله اول: قرن ۱۳ق، رساله دوم: ۲۲ ذيقعدة ۱۲۴۶، محل كتابت: رساله دوم: تهران، كاتب رساله دوم: حسين بن احمد بيك ساوجي.
عناوين و نشانی ها به شنگرف و مشکی، دارای تصحيح.
جلد: تیماج مشکی
شماره بازیابی: ۴۰/۱۰۲

۴۴. الكافية (نحو - عربي)

ابوعمر وعثمان بن عمر «ابن حاجب» (-۶۴۶ق)
آغاز: «الكلمة لفظ وضع لمعنى مفرد و هى اسم و فعل و حرف ...»
انجام: «... المخففة تحذف للساكن و في الوقف فيرد ما حذف و المفتوح ما قبلها تقلب الفاء»
خط: نسخ، تاريخ: قرن ۱۲.
جلد: مقوایی ساده
شماره بازیابی: ۴۰/۱۰۱

۴۵. گلستان (اخلاق - فارسی)

مصلح الدين سعدی شیرازی (-۶۹۴ق)
این نسخه شامل باب هفتم «در عالم تربیت» و باب هشتم «در آداب صحبت» کتاب گلستان است.

آغاز [افتاده]: «... به نطق آدمی بهتر است از دواب ...»
انجام [افتاده]: «دشمن چو بینی ناتوان لاف از زور خود مزن»
خط: نستعلیق، تاریخ کتابت: قرن سیزدهم

عناوین و نشانیها به شنگرف دارای تصحیح، اوراق فرسوده، لبه برخی برگها پریده و به گونه ای غیر فنی وصالی شده است.
جلد: تیماج مشکی فرسوده
شماره بازیابی: ۴۰/۸۷

۴۶. کتاب من لا یحضره الفقیه (حدیث - عربی)

محمد بن علی بن بابویه «شیخ صدوق» (۳۸۱-ق)

این نسخه شامل جزء سوم تا پایان کتاب است.

آغاز: «ابواب القضايا و الاحکام باب من یجوز التحاکم الیه و من لایجوز قال ابو جعفر محمد بن علی بن الحسین بن موسی بن بابویه القمی الفقیه مصنف هذا الكتاب...»
انجام: «... تمّت أسانید من لایحضره الفقیه تصنیف الشیخ الجلیل ابی جعفر محمد بن علی بن الحسین بن الموسی القمی الفقیه... و صلی الله علی محمد و آله الطاهرين تمّت»
انجامه: «... علی ید أقل خلق الله الملك الغني ابن عزیز الله [کذا] الحسيني القمي غفر الله ذنوبهما ستر عیوبهما بحق محمد و آله في مشهد الرضا علیه السلام في يوم الخميس الخامس من شهر ربيع الأول سنة اربع و خمسين بعد الألف علی هاجرهما ألف تحية و السلام».

خط: نسخ، کاتب: فرزند عزیز الله حسینی قمی تاریخ کتابت: پنجشنبه پنجم ربیع الاول ۱۰۵۴، محل کتابت: مشهد مقدّس. عناوین و نشانیها به شنگرف، دارای تصحیح، در برخی اوراق مهر بیضوی با نقش «مهدی من اهل بیت» و «مهدی من آل محمد» دیده می شود. نسخه دچار آسیب دیده گی و پارگی بوده و بیشتر اوراق به صورت دایره پاره شد وصالی شده و از نو کتابت شده است. در پایان مجلد اول و دوم فهرست ابواب و جزء سوم و دوم تحریر شده است. در سه برگ آخر فهرس جزء سوم و موضوعات آن نوشته شده است.

جلد: تیماج مشکی ساده

شماره بازیابی: ۴۰/۱۱۵

٤٧. وسائل الشيعة (حديث - عربي)

محمد بن حسن حرّ عاملي «شيخ حر» (-١١٠٤ ق)

این نسخه شامل کتاب صلاة تا اعتكاف است.

آغاز [موجود]: «... كان شيئاً من الفريضة أسرعوا إلى ذلك لكثرتهم وكلّ الوضوء في المغرب يقولون حتى نتوضأ...»

انجام: «... حاجة يعني الأخ المؤمن أحبّ إلى الله من صيام شهرين متتابعين واعتكافهما في المسجد الحرام»

انجامه: «... تمت الكتاب الأعتكاف في يوم الثامن من شهر ربيع الأول في سنة ١٢٦٢ بيد الفقير الحقير المسكين المستكين حسين بن عبدالله الخوانساري مسكنه بمحلة جالكاه غفر الله والديه»

خط: نسخ، كاتب: حسين بن عبدالله خوانساري، تاريخ كتابت: ١٢٦٢ق.

عناوين و نشانيها به شنگرف، دارای ركا به.

جلد: تیماج مشکی فرسوده، شیرازه کتاب آسیب دیده است.

شماره بازیابی: ٤٠/٩٧

٤٨. وسائل الشيعة (حديث - عربي)

محمد بن حسن حرّ عاملي «شيخ حر» (-١١٠٤ ق)

این نسخه شامل کتاب طهارة تا صلاة است.

آغاز: «الحمد لله الذي سهل لنا تحصيل علوم الدين و يسّر لنا معرفة أحكام الشرع المبين... أما بعد فيقول الفقير إلى الله الغني محمد بن الحسن بن علي بن محمد الحرّ العاملي عامه الله بلطفه الغني لَمَّا وَقَفَنِي اللهُ سَبْحَانَهُ لِتَالِيْفِ تَفْصِيْلِ وَسَائِلِ الشِّيْعَةِ إِلَى تَحْصِيْلِ مَسَائِلِ الشَّرِيْعَةِ...»

انجام: [موجود] «... و لا يصلّي في أوّل النهار قال لتأكيد الفرائض لأنّ لم يكن الأربع ركعات الظهر لكانوا مستخفّين بها حتى كاد يفوتهم الوقت»

خط: نسخ، كاتب: حسين بن عبدالله خوانساري، تاريخ كتابت: ١٢٦٢ق.

عناوین و نشانیها به شنگرف، با قرینه نسخه پیشین کاتب، حسین بن عبدالله خوانساری است. روی برگ نخست این یادداشت وقف موجود است: «این مجلد از مجلّات کتاب وسائل با بقیّه مجلّات از جمله کتب وقفی سنه ۱۲۸۰ هزار و دو یست و هشتاد فمّن بدّله بعد ما سمعه الخ. محل مهر «الراجی سیّد احمد الحسینی ۱۲۵۶».

شماره بازیابی: ۴۰/۹۷

۴۹. وسائل الشیعة (حدیث - عربی)

محمد بن حسن حرّ عاملی «شیخ حر» (-۱۱۰۴ ق)
این نسخه شامل کتاب جهاد تا نکاح است.

آغاز: «بسملة و به توکلی یقول الفقیر الی اله الغنی محمد بن الحسن الحرّ العاملی الحمد لله ربّ العالمین وصلی الله علی محمد و آله الطاهیرین کتاب جهاد من کتاب تفصیل وسائل الشیعة الی تحصیل مسائل الشریعة...»

انجام [کتاب وصیة]: «... جواز وصیة للصغیر أو من کبیر بالمعروف و غیر منکر فقد صارت وصیة أقول و تقدّم ما یدلّ علی ذالک عموماً»

انجامه [کتاب وصیة]: «... تمّ الجزء الخامس علی ید اقلّ السادات و أحقر الطلاب سیّد محمد بن مرحوم سیّد علی نقی غفرالله له و الوالدیه»

انجام [کتاب نکاح] «... فی قطیعة الرحم و ایثار الدنیا علی الآخرة أقول و تقدّم ما یدلّ علی ذالک تمّ کتاب النکاح و یتلوه کتاب الطلاق الحمد لله ربّ العالمین»

خط: نسخ، کاتب: سید محمد بن علی نقی، تاریخ کتابت: ۱۲۸۰ ق.

پشت برگ نخست این یادداشت وقف موجود است: «هو الواقف علی الضمائر این مجلد از کتاب جهاد وسائل با نضمام سه مجلد دیگر از بقیه کتب موقوفه در سنه ۱۲۸۰ هزار و دو یست و هشتاد. محل مهر «الراجی سیّد احمد الحسینی ۱۲۵۶».

جلد: تیماج مشکی دارای جدول گره دار با ترنج و سر ترنج

شماره بازیابی: ۴۰/۹۷

۵۰. وسائل الشيعة (حديث - عربى)

محمد بن حسن حرّ عاملی «شيخ حر» (-۱۱۰۴ ق)

آغاز [موجود]: «احمد بن على الكوفي عن محمد بن الحسين عن محمد بن حمّاد الحارثي عن ابي عبدالله قال قال رسول الله خمس لا يستجاب لهم و جعل بيده طلاق أمّراته...»
انجام: «... لم يظهر وجهه ينبغي أن يكون العمل بالأحاديث و اون العنوان و الله موفّق للصواب و كان الفراغ ذمن تاليفع في منتصف سنة ۱۰۱۸»
انجامه: «... قد وقع الفراغ من كتابته في يوم السبت من صفر المظفر سنة ثمان و ثلاثين و مأتين بعد ألف من الهجرة... على يد الفقير الحقيير ابن محمد محمد رضا الخوانساري»
خط: نسخ، كاتب: محمد بن محمد رضا خوانساري، تاريخ كتابت: شنبه، ماه صفر ۱۲۳۸
جلد: تیماج مشکی دارای جدول گره دار، فرسوده
شماره بازيابی: ۴/۴۱

۵۱. الفوائد الضيائية = شرح جامی (صرف - عربى)

نورالدين عبدالرحمن بن احمد جامی (-۸۹۸ ق)

آغاز: «الحمد لوليه و الصلوة على نبيّه و على آله ... اما بعد فهذه...»
انجام: «... لنقل هذا الشرح من السواد الى بياض العبد الفقير عبدالرحمن الجامي»
انجامه: «... كتبه العبد الأقل الراجي محمد حسين بن محمد يل آبادى الساوجى فى ثلاثين و مأتين بعد ألف من الهجرة النبويّة صلّى الله عليه و آله»
خط: نسخ، كاتب: محمد حسين بن محمد يل آبادى ساوجى، تاريخ كتابت: ۱۲۳۰. عناوين و نشانيها به سنگرف، دارای حواشى و تصحيحات در هامش اوراق. جلد: تیماج قهوه ای فرسوده
شماره بازيابی: ۲۱/۴۰

۵۲. مفاتيح الشرايع (فقه - عربى)

محمد محسن بن شاه مرتضى فيض كاشانى (-۱۰۹۱ ق)

آغاز [جلد یکم]: «الحمد لله الذي هدانا لدين الإسلام و سنن الشرايع و الأحكام بوسيلة نبيّه المختار و أهل بيته الأطهار ... سمّيته مفاتيح الشرايع و رتّبته كترتيب الكتاب الكبير على إثني عشر كتاباً و خاتمتين في فتنّ العبادات و السياسات ...»
انجام: «... هذا آخر الكلام في فنّ العبادات و السياسات من مفاتيح الشرايع و يتلوه فنّ العبادات و المعاملات ان شاء الله».

انجامه: «... قد فرغت من كتابت هذه الكتاب في يوم السبت ثامن عشر رمضان المبارك من شهر سنة ستّ عشر مأتان بعد ألف من الهجرة النبويّة المصطفويّة المرتضويّة في مدرسة اللاجوردية دار المؤمنين كاشان مرقوم گردید كاتب محمد زكي بن محمد حسين الحسيني من محال رودبار قصران ساكن قرية آهار»

آغاز [جلد دوم]: «بسملة فنّ العبادات و المعاملات من كتاب المفاتيح الشرايع و فيه كتب مفاتيح المطاعم و المشارب و و مفاتيح المناكح و الموالييد و مفاتيح المعاش ...»
انجام: «... و قد وقع الفراغ من تاليفه عام إثنين وأربعين و الف ١٠٤٢ و إتفق لتاريخه عدد حروف تاريخه بحذف حرفي العطف و الحمد لله أولاً و آخراً»

انجامه: «... قد تمّت منتسويد هذه النسخة الشريفة على يد أقلّ الطلبة ... ابن محمد حسين الحسيني محمد زكي من محال الدار السلطنة الطهران من بلوك الرودبار قصران ساكن قرية الأصل قرية آهار في ثامن محرم الحرام من شهر سنة سبعة عشر مأتان بعد الألف من الهجرة النبويّة ... في مدرسة المسماة باللاجوردية الواقعة في دار المؤمنين كاشان صانها الله عن الحوادث الدوران بحق صاحب الزمان»

خط: نسخ، كاتب: سيّد محمد زكي بن محمد حسين الحسيني آهاري، تاريخ كتابت: ٨ محرم ١٢١٧، محل كتابت: مدرسه لاجورديه كاشان. ذيل انجامه مهر بيضوي كاتب با نقش «الواثق بالله الغني محمد زكي الحسيني» و مهر بيضوي ديگري با نقش «محمد علي بن محمد حسن ١٢١٣» موجود است. عناوين و نشانی ها به شنگرف، دارای تصحيح و حاشيه از كتاب زاد العرفان و غيره. روى برگ دوم يادداشت وقف به قلم ميرزا احمد حسيني ساوجي قلمي شده است. ذيل انجامه جلد اول كتاب يادداشت وقف ميرزا احمد حسيني

ساوَجی به تاریخ شَوّال ۱۲۵۴ تحریر شده است. روی برگ آغازین نسخه نشان تملک محمد علی بن محمد حسین مشهور به علی آرائی موجود است. جلد: تیماج مشکى فرسوده شماره بازیابی: ۴۱/۲

۵۳. ریاض المسائل (فقه - عربی)

سید علی بن محمد طباطبایی حائری (-۱۲۳۱ ق)

این نسخه شامل کتاب نذر تا دیات است.

آغاز: «بسملة كتاب الايمان جمع يمين و هي لغة تطلق تارة على الجارحة المخصوصة و أخرى الممتع بالذات و هي على اقسام...»

انجام: [کتاب لقطه]: «... اليد الآخذة لها عادمة من حيث النهي عن ألتقاطها فلا اذن لها في التصريف فيها اصلا جدا. انجامه [کتاب لقطه]: اتتمت الكتاب بعون الملك الوهاب في يوم الأربعاء من شهر رمضان المبارك في دارالسلطنة القزوين في مدرسة الحاج ملاصالح اصلح الله تعالى أمره و أمرنا في الدنيا و آخرتنا.. و كان ذلك في سنة ۱۲۵۶»

آغاز [کتاب القضاء]: «القضاء في اللغة لمعان كثيرة و الخلق منه القول تعالى ففصاهن سَبَع سَمَواتٍ أى خلقهنّ و الحكم منه...»

انجام [کتاب القضاء]: «... ما تدلّ على ضمان العاقلة من لفتوى و الرواية بجناية الأدمیو على مثله خطاه و حيث إنتهى الكلام»

انجامه: «... بعون الله الملك الوهاب بيد أقل الطلاب عبدالله بن حبيب الله الكهكي الساجي ... في اربعة و عشرة من شهر رمضان المبارك و قد مضى من هجرة النبوة المحمدية سنة الف و اثنا مائة و ستّة و خمسون سنة سيحجان نيل في دارالسلطنة قزوين، فكن اللهم ناصر و معين بحرمة رسول و عترته المعصومين ۱۲۵۶.»

خط: نسخ، کاتب: عبدالله بن حسن کهکی ساوَجی، تاریخ: چهارشنبه رمضان

۱۲۵۶ و ۱۴ رمضان ۱۲۵۶، محل کتابت: مدرسه ملاصالح قزوين. عناوين

و نشانی ها به مشکى، دارای نشان تملک مالی به نام «حبيب الله» با مهر بیضوی

با نقش «یا حبیب الله» در آغاز نسخه دیده می شود. روی برگ آغازین فهرست کتاب های موجود در این نسخ نوشته شده است. کاتب بدر پایان هر کتاب فقهی ترقیمه ای جداگانه نگاشته است. یادداشت وقف به قلم جواد سجادی در تاریخ ۱۴ اردیبهشت ۱۳۴۶ برابر ۱۳۸۷ قمری نوشته شده است.

جلد: تیماج حنایی مجدول گره دار، دارای ترنج و سرترنج، فرسوده.

شماره بازیابی: ۴۰/۲۰

۵۴. مجموعه

۱. زبدة الأصول (اصول فقه - عربی)

بهاء الدین محمد بن حسین عاملی «شیخ بهایی» (-۱۰۳۱ ق)
آغاز: «بسمله... ابهی اصل بیتنی علیه الخطاب و اولی قول فصل ینتمی الیه اولوالالباب...»
انجام: «... وثلث و رباع فصاعدا فاتبع منها الا قوی ولی الله علی نعمائه و الصلوة علی سیدرسله و اشرف انبیائه و اولیائه»
انجامه: «... فرغ من نقله الی البیاض مولفه اقل العباد عملا و اکثرهم رجاء و املاً محمد المشهور ببهاء الدین العاملی عامله الله بلطفه الخفی و الجلی ثانی عشر اول شهر السنة الثامنة من العشر الثانی بعد الالف و الحمد بعد اولاً و اخرها ظاهراً و باطناً»

۲. رساله رضاعیة (فقه - عربی)

نورالدین علی بن حسین بن عبدالعالی عاملی «محقق کرکی» (-۹۴۰ ق)
آغاز: «بسمله، الحمد لله كما هو اهله و الصلوه علی محمد و آله، اعلم و فقک الله انه قد اشتهر علی السنة الطلبة...»
انجام نسخه: «... ثبوت لاولاده لا ثبوت الاخوة لاختوة اولاده و ذلك غیر مقتضى للتحريم بوجه من الوجوه والله تعالى بالصواب»

۳. صیغ العقود و الايقاعات (فقه - عربی)

نورالدین علی بن حسین بن عبدالعالی عاملی «محقق کرکی» (-۹۴۰ ق)

آغاز: «الحمد لله حمدا كثيرا كما هو اهله والصلوة والسلام على رسوله وآله و بعد فهذه جملة كاملة ببيان صيغ العقود والايقاعات اذ كان لابد من معرفتها لمن احتاج الى شئ منها...»
انجام: «... انواع و ان استثنى من المقربه فله اقسام و احكام و جميع ذلك مذكور فى معاونة من كتب الاصحاب رحمهم الله تعالى فليطلب من هناك وليكن هذا اخر الرسالة والحمد لله رب العالمين»

خط نستعليق، تاريخ انجامه: ۱۲۴۲.

جلد: تیماج قهوه ای فرسوده

شماره بازیابی: ۴۰/۱۲۲

۵۵. مجمع البيان لعلوم القرآن (تفسير قرآن - عربى)

امین الاسلام فضل بن حسن طبرسی (-۵۴۸ ق)

این نسخه در بردارنده آغاز کتاب تفسیر سوره حمد تا آیه ۶ سوره مبارکه اعراف است.

آغاز: «الحمد لله الذي ارتفعت عن مطارح الفكر جلالته و جلت عن مطامح الهمم عزته و تعالت عن مشابهة... و سمّيته بمجمع البيان لعلوم القرآن...»

انجام [افتاده]: «... فكفرت نعمتي و منه قوله أَلَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يَا بَنِي آدَمَ لَمَ تَكُنْ آيَاتِي تُتْلَى عَلَيْنَكُمْ و كقول الشاعر: أ طربا و أنت قنسري أي كبير السن و هذا توبيخ منه لنفسه أي كيف»

خط: نسخ، تاريخ کتابت: قرن ۱۲.

عناوین و نشانی ها به شنگرف، دارای حواشی و تصحیح در هامش اوراق، روی برگ آغازین نشان تملک و وقفنامه به قلم میرزا احمد حسینی ساوجی به تاریخ ۲۲ صفر ۱۲۵۶ و نقش مهر با سجع «عبدہ الراجی احمد الحسینی» موجود است. و نشان تملک دیگری از او که به تاریخ ۱۲۵۵ که حاکی از این است که در تاریخ یادشده این نسخه را از مشهد خریداری نموده است.

جلد: تیماج عنّابی فرسوده.

شماره بازیابی: ۴۱/۱۵

٥٦. الروضة البهية في شرح اللمعة الدمشقية = شرح لمعه (فقه - عربي)

زين الدين بن علي عاملي «شهيد ثاني» (-٩٦٥ ق)

اين نسخه شامل جلد اول كتاب از طهارت تا پايان كتاب مساقات است.

آغاز: «الحمد لله الذي شرح صدورنا بلمعة من شرائع الإسلام كافية في بيان ... بعد فهذه تعليقة لطيفة و فوائد خفيفة أضفتها إلى المختصر الشريف و المؤلف المنيف، المشتمل على أمهات المطالب الشرعية، الموسوم باللمعة الدمشقية من مصنفات شيخنا و إمامنا المحقق، البذل النحرير المدقق، الجامع بين منقبة العلم و السعادة و مرتبة العمل و الشهادة، الإمام السعيد أبي عبد الله الشهيد محمد بن مكي ... سمّيته الروضة البهية في شرح اللمعة الدمشقية ...»

انجام: «... تم الجزء الأول من الروضة البهية في شرح اللمعة الدمشقية و ... اتفق الفراغ منه ظهر يوم الثلاثاء سادس شهر جمادى الأخرى سنة ست و خمسين و تسعمائة حامدا لله تعالى مصليا على رسوله و آله مسلما مستغفرا»

انجامه: «... قد فرغت من تسويد هذا الكتاب في يوم الإثنين السابع عشر شعبان المعظم أقل الطلبة رحيم بن ميرزا محمد كاظم الساوجي ... في سنة ١٣٣٧»

خط: نستعليق، كاتب: رحيم بن محمد كاظم ساوجي، تاريخ كتابت: ١٣٣٧ ق. عناوين و نشانی ها به شنگرف، ركا به نويسی شده، دارای حواشی و تصحيح.

جلد: سوخت مشکی مجدول به زر، دارای ترنج و سرترنج با نقوش گل و بوته شماره بازيابی: ٤١/١٣

٥٧. المطوّل في شرح تلخيص المفتاح (معاني و بيان - عربي)

سعد الدين مسعود بن عمر تفتازاني (-٧٩٢ ق)

آغاز: «الحمد لله الذي الهمننا حقائق المعاني و دقائق البيان و خصصنا ببدائع الايادي و روايع الاحسان ...»

انجام: «... لكن الله جلت حكمته قد وفقنا للاتمام و رزقنا الفوز بهذا المرام»

انجامه: «... قد فرغت من تحرير هذا الكتاب في يوم الأربعاء من عشر الثالث من شهر صفر المظفر بقريّة الدربند من توابع مدينة طهران و أنا العبد الذليل عبدالرحيم في سنة سبع و أربعين و مأتان بعد الألف ١٢٤٧»

خط: نسخ، كاتب: عبدالرحيم بن محمد كاظم ساوجي، تاريخ كتابت: ١٢٤٧ق، محل كتابت: روستای دربند تهران. روی برگ آغازین وقف نامه این نسخه مبنی بر وقف از طرف ميرزا كاظم و ميرزا مهدي و ميرزا ابوالقاسم (فرزندان كاتب نسخه) به توليت ميرزا احمد حسيني ساوجي به تاريخ ربيع الاول ١٢٨٧ نوشته شده است. ذيل آن مهر واقفان با نقش «عبد الرحيم محمد كاظم» و «محمد مهدي» دیده می شود. در هامش این عبارت مسطور است: «بسم الله تعالى، بنحو مزبور صيغه وقفيت جاری شد و من باب التولية متصرف شدم و أنا العبد احمد الحسيني» و در ذيل آن مهر بيضوی مرحوم موجود است.

جلد: تیماج حنایی با جدول گره دار داری ترنج و سرترنج.

شماره بازیابی: ٤١/١٢

٥٨. الروضة البهية في شرح اللمعة الدمشقية = شرح لمعه (فقه - عربي)

زين الدين بن علي جبعي عاملی «شهيد ثانی» (-٩٦٥ ق)

این نسخه شامل جلد دوم کتاب از اجاره تا پایان کتاب دیات است.

آغاز: «کتاب الإجارة الإجارة و هي العقد على تملك المنفعة المعلومة بعوض معلوم فالعقد بمنزلة الجنس يشمل سائر العقود و خرج بتعلقه بالمنفعة البيع و الصلح المتعلق بالأعيان...»

انجام: «... فرغ من تسويده مؤلفه الفقير إلى عفو الله و رحمته زين الدين بن علي بن أحمد الشامي العاملي ... خاتمة ليلة السبت و هي الحادية و العشرون من شهر جمادى الأولى سنة سبع و خمسين و تسعمائة من الهجرة النبوية حامدا مصليا»

انجامه: «... قد فرغت من كتاب أنا عبد المسكين تراب اقدم الطالبين ... الموسوم بعبدالرحيم

في يوم الثلاثاء من شهر جمادى الثاني بعد ألف و مأتين و الأربعين من هجرة النبوية»

خط: نستعلیق، کاتب: رحیم بن محمد کاظم ساوجی، تاریخ کتابت: یوم سه شنبه از ماه جمادی الثاني ۱۳۳۷ ق. پشت برگ آغازین وقف نامه ای به قلم و مهر میرزا احمد حسینی ساوجی در تاریخ ربیع الاول ۱۲۸۷ موجود است مبنی بر این که میرزا کاظم و میرزا مهدی و میرزا ابوالقاسم (فرزندان کاتب نسخه مرحوم میرزا رحیم) این کتاب را وقف نموده و تولیت آن را به مرحوم میرزا احمد حسینی ساوجی و پس از او به اورع و تقی و اصلح اولاد ایشان و پس از آن به اصلح علمای ساوه واگذار کرده اند به این شرط که بیش از ششماه به عاریه داده نشود. متن وقف نامه همانند وقف نامه نسخه پیشین است.

جلد: سوخت مشکی مجدول به زر، دارای ترنج و سرترنج با نقوش گل و بوته شماره بازیابی: ۴۱/۱۴

۵۹. مجمع الفائدة و البرهان فی شرح ارشاد الاذهان (فقه - عربی)

احمد بن محمد اردبیلی «مقدس اردبیلی» (-۹۹۳ ق)
این نسخه در بردارنده کتاب صید تا پایان (کتاب دیات) است.
آغاز: «کتاب الصید و توابعه و فیه مقاصد الأول فی الاصطیاد و فیه مطلبان الأول فی شرائط الاصطیاد و...»

انجام: «الذین يفهم مسائل الحلال و الحرام من أدلتها من الكتاب و السنّة و الإجماع فنسأله أن يتم لنا من علينا ... يصلّي على أفضل خلقه محمّد النبيّ و أهل بيته الأدلاء على هدايته و صراطه السوي قد وصل الكلام الى هنا يوم الأحد ثاني شهر صفر ختم بالخير و الظفر وقت صلاة الظهر في النجف الأشرف المشرف سنة خمس و ثمانين و تسعمائة»
انجامه [کتاب الارث]: «تم بحمد الله و حسن توفيقه على يد أقل العبيد المحتاج الى عفو ربّه محمد بن علي بن احمد غفر الله و لوالديه ... ناقلاً عن نسخة نقل عن خطّ مصنّفه عطر الله مضجعه و حشره مع الأنمة المعصومين»

خط: نسخ، کاتب: محمد بن علی بن احمد، تاریخ کتابت: قرن ۱۲.

جلد: تیماج حنایی فرسوده

شماره بازیابی: ۴۱/۱۱

۶۰. مجمع الفائدة و البرهان فی شرح ارشاد الازهان (فقه - عربی)

احمد بن محمد اردبیلی «مقدس اردبیلی» (-۹۹۳ ق)

این نسخه در بردارنده کتاب متاجر تا پایان کتاب لقطه است.

آغاز: «کتاب المتاجر و فيه مقاصد الأول في المقدمات الأول في المقدمات و فيه مطلبان الأول في أقسامها و ينقسم بانقسام الأحكام الخمسة...»

انجام [افتاده]: «... فَإِنَّهُ مع الحاجة يكون بمنزلة التصدق، فيكون دليلاً على جواز ملقوطة

الحرم لنفسه في مقام التصدق، و ذلك غير بعيد...»

خط: نسخ، تاریخ کتابت: قرن ۱۲. عناوین و نشانی ها به شنگرف، دارای

رکابه، حواشی اندکی به خط متن در هامش اوراق تحریر شده است.

شماره بازیابی: ۴۱/۱۰

۶۱. السرائر الحاوی لتحریر الفتاوی (فقه - عربی)

محمد بن منصور بن احمد ابن ادريس حلی (-۵۹۸ ق)

آغاز: «الحمد لله الذي خلق الإنسان فعَدَلَهُ، و علمه البيان ففضّله، و ألبسه الإيمان فجملته...»

انجام: «... كان بحمد الله بهم يقتدي و على أمثلتهم يحتذي و غفر الله و لهم و لنا و

لجميع المؤمنين آمين رب العالمين»

انجامه: «... فرغ من تسويده و ترقيمه بعون الله تعالى الملك الصمد ابن مرحوم محمد

مؤمن محمد غفی الله عنه... في يوم عشرة شهر ذی حجة الحرام من شهر سنة ۱۲۵۸»

خط: نسخ، کاتب: محمد بن محمد مؤمن، تاریخ کتابت: ۱۰ ذیحجة ۱۲۵۸.

عناوین و نشانی ها به شنگرف و مشکى، رکابه دارد، روی برگ آغازین فهرست کتب

فقهی موجود در کتاب سرائر نوشته شده است. پشت برگ نخست کتاب مرحوم

میرزا احمد حسینی ساوجی تاریخ موالید فرزندان خود را ثبت کرده است.

جلد: تیماج حنایی دارای جدول گره دار و ترنج و سرترنج

شماره بازیابی: ۴۱/۹

۶۲. مجموعه

۱. قوانین الاصول (اصول فقه - عربی)

ابوالقاسم بن محمد حسن «میرزای قمی» (-۱۲۳۱ ق)

آغاز: «الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على محمد وآله اجمعين فهذه عجالة في الإشارة الى بعض القواعد الأصولية ... سمّيته القوانين المحكمة ورتبته على مقدمة و ابواب و خاتمة ...»

انجام [افتاده]: «... و صدر الحكم عنه إن مراد المحقق إن ما يعمّ البلوى يحصل الظن بأنّ الحكم الذي صدر فيه ...»

۲. مدارك الأحكام في شرح عبادات شرائع الإسلام (فقه - عربی)

سید محمد بن علی موسوی عاملی «صاحب مدارک» (-۱۰۰۹ ق)

آغاز: «الحمد لله المحمود لآلائه، المشكور لنعمائه، المعبود لكماله، المرهوب لجلاله، الذي ارتفع شأنه عن مشابهة الأنام ...»

انجام [افتاده]: «... توقف اليقين عليه، ويحتمل الاكتفاء بنزح المقدّر إن كان، وإلا بما يتحقق به زوال التغير على تقدير بقاءه، أخذاً من باب مفهوم الموافقة ...»

خط: نسخ، تاریخ کتابت: قرن سیزدهم. عناوین و نشانی ها به مشکى و شنگرف، رکا به نویسی شده، دارای تصحیح و حواشی در هامش و میان سطور شماری از آن حواشی بانیشان مؤلف و «حبیب الله» است.

جلد: تیماج مشکى

شماره بازیابی: ۴۱/۸

۶۳. مسالك الأفهام إلى تنقيح شرائع الإسلام (فقه - عربی)

زين الدين بن علي عاملی «شهيد ثانی» (-۹۶۶ ق)

این نسخه از دو بخش سامان یافته است، بخش اول کتاب نکاح و طلاق و خلع و مباراة و ظهار، ایلاء و لعان است و بخش دوم کتاب النذر تا آخر کتاب (کتاب دیات) است.

آغاز: «كتاب النكاح اعلم أنّ النكاح يستعمل لغة في الوطي كثيرا وفي العقد بقلّة...»
 انجام [ایان كتاب الفرائض]: «... فرغ منه يوم الإثنين عند أوان عصر مفتتح شهر ذي
 حجة الحرام عام ثلث و ستّين وتسعمائة حامداً مصلياً مسلماً»
 انجامه: «فرغ من كتابه الحقير محمد بن محمد مؤمن خوانساري في اليوم الثاني عشر من
 شهر شوال المكرّم سنة ستّين و مأتين بعد الألف من الهجرة النبويّة المصطفويّة على هاجره
 ألف ثناء و سلام و تحية»

خط: نسخ، كاتب: محمد بن محمد مؤمن خوانساري، تاريخ كتابت: ۱۲
 شوال ۱۲۶۰. عناوين و نشانی ها به شنگرف، ركا به نويسی شده است.
 جلد تیماج مشکی گره دار طبله روین افتاده.
 شماره بازيابی: ۴۱/۱۷

۶۴. الروضة البهية في شرح اللمعة الدمشقيّة = شرح لمعه (فقه - عربی)

زين الدين بن علي عاملی «شهيد ثانی» (-۹۶۵ ق)
 این نسخه جلد کامل کتاب از طهارت تا پایان دیات است.
 آغاز: «الحمد لله الذي شرح صدورنا بلمعة من شرائع الإسلام كافية في بيان...»
 انجام: «... خاتمة ليلة السبت وهي الحادية والعشرون من شهر جمادى الأولى سنة سبع
 و خمسين و تسعمائة من الهجرة النبوية حامدا مصليا»
 خط: نسخ، تاريخ كتابت: قرن ۱۳. عناوين و نشانی ها به شنگرف، دارای
 حواشی به قلم میرزا احمد حسینی ساوجی و دیگران.
 جلد: تیماج حنایی دارای ترنج و سرترنج
 شماره بازيابی: ۴۱/۱۹

۶۵. شرايع الإسلام في مسائل الحلال و الحرام (فقه - عربی)

ابوالقاسم جعفر بن حسن حلی «محقق حلی» (۶۰۲-۶۷۶ ق)
 آغاز: «اللهم إني أحمدك حمدا يقل في انتشاره حمد كل حامد و يضمحل باشتهاره جحد
 كل جاحد و يقل بغيره حسد كل حاسد...»

انجام: «... تم كتاب شرايع الإسلام في مسائل الحلال والحرام والحمد لله على الإتمام»
 انجامه: «... قد منّ الله على عبده العاصي الراجي محمد حسين بن محمد يل آبادی
 ساوجي بإتمام هذا الكتاب في سنة خمس و ثلاثين و مأتين بعد الألف من هجرة النبوية»
 خط: نسخ، كاتب: محمد حسين بن محمد يل آبادی ساوجي، تاريخ كتابت:
 ۱۲۳۵ق. عناوين و نشانی ها به سنگرف، در پایان دو برگ فهرست کتاب شرايع
 به خط كاتب با تفصيل موضوعات و مباحث آمده است، وقف نامه‌ای آغاز
 كتاب بدین شرح است: «این مجلد را به وكالت ورثه مرحوم حاجی ابوالقاسم
 يل آبادی وقف عام نمودم بر طلاب اثنی عشریه تولىت مفوض است بحقیق ما
 دام الحیاة و بعد بر اورع و اتقای علما و طلاب بلده ساوه حرره الجانی احمد
 الحسینی (محل مهر با نقش احمد الحسینی)».
 جلد: تیماج مشکى فرسوده
 شماره بازیابی: ۴۱/۱۸

۶۶. مسالك الأفهام إلى تنقيح شرائع الإسلام (فقه - عربی)

زين الدين بن على عاملی «شهيد ثانی» (-۹۶۶ ق)
 این نسخه در بردارنده آغاز کتاب طهارت تا پایان وصایا است.
 آغاز: «الحمد لله الذي أوضح مسالك الأفهام إلى تنقيح شرائع الإسلام و شرح صدور
 من اختارهم من الأنام...»
 انجام: «... لأنه لو صحّ لوجب المسمى، إذ المقتضي لبطلان المسمى هو توقّفه على
 صحّة النكاح المتقدّم تمّ و يتلوه النكاح بعون الله»
 انجامه [در پایان کتاب الكفالة]: «... وقد وقع الفراغ من كتابة هذا الكتاب المستطاب الكامل
 من كل باب على يد كاتبه في عصر يوم الخميس الخامس من شهر صفر لمظفر مطابق سنة ۱۲۶۰»
 خط: نسخ، كاتب: محمد بن محمد مؤمن خوانساری، تاريخ كتابت: پنج
 شنبه ۵ صفر ۱۲۶۰. روی برگ آغازین نسخه این یادداشتی درباره کتاب های
 موقوفه به قلم میرزا احمد حسینی ساوجی در تاریخ ۱۲۸۰ آمده است.
 جلد: تیماج مشکى مجدول با ترنج و سرترنج ضربی.
 شماره بازیابی: ۴۱/۱۶

۶۷. مجموعه

۱. شرح قطر الندى و بل الصدى (نحو - عربی)

عبدالله بن يوسف مصرى نحوى «ابن هشام» (۷۰۸-۷۶۱ ق)

صفحه آغازین از نسخه شامل خطبه کتاب افتاده است.

آغاز [افتاده]: «بالمستعمل، و استعمال الأجناس البعيدة في الحدود معيب عند أهل النظر ... ص و هي: اسم، و فعل، و حرف ش لَمَا ذَكَرْتَ حَدَّ الْكَلِمَةِ، بَيَّنْتَ أَنَّهَا جِنْسٌ تَحْتَهُ ثَلَاثَةٌ أَنْوَاعٍ: الْأَسْمَاءُ، وَ الْفِعْلُ، وَ الْحَرْفُ»

انجامه: «... إلى الله العظيم أرغب أن يجعل ذلك لوجهه الكريم مصروفًا، و على النفع به موقوفًا، و أن يكفيننا شرَّ الحساد، و لا يفضحنا يوم التناد، بمنه و كرمه»

انجامه: «... تَمَّتِ الْكِتَابُ بِعَوْنِ الْمَلِكِ الْوَهَّابِ فِي يَدِ الْحَقِيرِ الْفَقِيرِ الْمَحْتَاجِ إِلَى الْمَلِكِ الْكَبِيرِ أَقْلَ الطَّلَبَةِ تَرَابِ أَقْدَامِ الْمُؤْمِنِينَ وَ لِيَ اللَّهِ بْنِ مُشَاهِدِي إِسْمَاعِيلِ الْهَزَارِيِّ الْجَرِيْبِيِّ السَّاكِنِ فِي بَلَدَةِ پَرُورٍ ... تَمَّتْ سَنَةَ ۱۲۶۲»

۲. الكبرى في المنطق (منطق - فارسی)

میر سید شریف علی بن محمد جرجانی (-۸۱۶ ق)

آغاز: «بدان که آدمی را قوه ای است دراکه که منقش گردد در وی صور اشیاء...»

انجام: «... لکن شجر است پس لا حجر باشد لکن حجر است پس لا شجر باشد»

انجامه: «... تَمَّتِ الْكِتَابُ بِعَوْنِ الْمَلِكِ الْوَهَّابِ فِي سَنَةِ إِثْنَيْنِ وَ مِائَتَيْنِ بَعْدَ الْأَلْفِ سَنَةِ

۱۲۶۲ فِي شَهْرِ رَبِيعِ الْأَوَّلِ كَاتِبَ الْحُرُوفِ مَلَا وَ لِيَ اللَّهِ بْنِ إِسْمَاعِيلِ الْهَزَارِيِّ وَ مَلَا وَ لِيَ مُحَمَّدٍ، تَارِيخِ

خط نسخ، کاتب: ولی الله بن اسماعیل هزارجریبی و ملا ولی محمد، تاریخ

کتابت: ۱۲۶۲ ق، شیرازه جلد آسیب دیده است. عناوین و نشانی ها به

شنگرف، رکابه دارد، رساله اول دارای حواشی و افزوده هایی با نشان «حبيب

الله» در میان سطور و هامش اوراق به راسته و چلیپا است.

جلد: تیماج مشکی مجدول.

شماره بازیابی: ۴۰/۳۵

۶۸. مجموعه

۱. کلید دانش (اخلاق - فارسی)

سید عبدالفتاح سید اشرف علی گلشن آبادی (-زنده ۱۲۸۰ ق)
کتابی است در پند و اندرز که با ساختار «سوال - جواب» نوشته شده و برخی جواب ها
نیز به شعر گفته شده است.

در این نسخه برگ آغازین افتادگی دارد.

آغاز [افتاده]: «... جواب: تقدیم اوامر الهی و شفقت بر بندگان

سالکان راه حق در امر او یک زمان غافل نیند از جستجو»

انجام:

«پس بر آورد سر و گفت به نزدیک ملوک هرکس آن به که برد تحفه خویش»
انجامه: «... تمام شد رساله کلید دانش در عتبات عالیات مطابق سنه هزار و دویست و
هشتاد فی شهر ربیع الثانی ... حررها المذنب العاصی شیخ حسین بن کھف الحاج حاجی
عبدالله قزوینی الاصل الحایری المسکن سنه ۱۲۸۰ تمت الرسالة»

۲. آداب الشریعة المطهرة (اخلاق و آداب - فارسی)

محمد باقر بن محمد جعفر فشارکی اصفهانی (۱۲۵۱-۱۳۱۴ ق)

کتابی است در موضوع آداب اسلامی که در چهارده باب به شرح زیر نوشته شده است: آداب
لباس پوشیدن، آداب حمام رفتن، آداب آب آشامیدن، آداب بیت الخلا رفتن، آداب خواب، آداب
تزیین و موافقه، آداب خانه، آداب تجارت، آداب زراعت، آداب معاشرت با خلق، آداب سفر،
آداب متفرقه؛ آداب مسواک زدن و شانه کردن و بوی خوش بکار بردن و ناخن گرفتن، آداب اذکار
و ادعیه نافع جهت آموزش و وسعت رزق معاش، آداب دین و قضاء حوائج.

آغاز: «الحمد لله الذی سننا بسنن خاتم الانبیاء والمرسلین و حلینا بحلیة سید الأولیاء و
المقربین و ادبنا بأداب الاتقیاء و المومنین ... بنده حقیر خاکسار و حقیر بيمقدار ابن محمد جعفر
محمد باقر الاصفهانی ... مسمی نمودم آن را بأداب الشریعة المطهرة مشتمل بر چهارده باب ...»

انجام: «... و هفتاد هزار درجه در بهشت از برای او بلند شود و هزار هزار حاجت او

برآورده شود»

پنجگانه

فصلنامه تخصصی کتابشناسی و نسخه‌شناسی
سال بیست و ششم | شماره ۱۰۱ - ۱۰۲
پاییز و زمستان ۱۳۹۹

انجامه: «... تمام شد رساله يوم پنجشنبه يازدهم شهر شوال المكرّم سنة ١٢٨١ كتبه شيخ حسين ولد جناب كهف الحاج حاجي ملا عبد الله قزويني الاصل الحائري المسكن».
خط: نسخ، كاتب: حسين بن عبد الله قزويني حائري، تاريخ كتابت: ١٢٨٠ ق.
جلد: تيماج مشكى
شماره بازيابي: ٤٠/٩٧

٦٩. شرح تجريد الكلام (كلام - عربي)

علاء الدين على بن محمد قوشچي (-٨٧٩ ق)
آغاز: «المقصد الثاني في الجواهر والأعراض وفيه فصول الاوّل في الجواهر قدّم مباحثها»
انجام [افتاده]: «... تفاصيله في الكتب الفروع والفسق الخروج عن طاعة الله مع الايمان
و النفاق اظهار الايمان و اخفاء الكفر»

خط: نسخ، تاريخ كتابت: قرن ١٣ ق، عناوين و نشانيها به شنگرف و مشكى،
داراي حاشيه به قلم محمد مؤمن طالقاني و ديگران. روى برگ نخست اين
يادداشت تحرير شده است: «من جملة كتب العبد الفقير المذنب ابن على
جلال الدين محمد محمد مؤمن الطالقاني غفر ذنوبه و ستر عيوبه» در کنار آن
ابياتي به نستعليق خوش تحرير شده است.
جلد: تيماج عتّابي مجدول داراي لبه برگردان.
شماره بازيابي: ٤٠/٩٩

٧٠. شرح قطر الندى وبل الصدى (نحو - عربي)

عبدالله بن يوسف مصري نحوي «ابن هشام» (٧٠٨-٧٦١ ق)
آغاز: «الحمد لله الذي رافع الدرجات ... و بعد فهذا حررتها على مقدمتي المسماة بقطر
الندى و بل الصدى ...»

انجام: «... أن لايفضحنا يوم التناد بمنّه و كرمه إنه الجواد الكريم الرؤف الرحيم»
انجامه: «... قد فرغت من تسويد هذا الكتاب بعون الملك الوهاب في يوم عشرين سبعة
شهر ربيع الثاني سنة ١٢٦٥»

خط: نستعلیق، تاریخ کتابت: ۱۲۶۵ ق، عناوین و نشانی ها به شنگرف، صفحات رکابه نویسی شده، برخی صفحات دارای حواشی و تصحیح است. شماره بازیابی: ۴۰/۹۹

۷۱. الدروس الشرعیة فی فقه الإمامیة (فقه - عربی)

محمد بن مکی جبعی عاملی «شهید اول» (-۷۸۶ ق)
آغاز: «الحمد لله الذي أنطق السنننا بحمد و ألهم قلوبنا ... سمیناه بالدروس الشرعیة فی فقه الإمامیة ...»

انجام [افتاده]: «... كان له حرفة لرواية السكوني عن شتم أجروه إن شتم استعملوه...»
خط نسخ، تاریخ کتابت: قرن ۱۲. عناوین و نشانی ها به شنگرف، دارای تصحیح و حواشی در برخی اوراق، روی برگ آغازین عناوین کتابهای یاد شده در کتاب دروس تحریر شده و دو نشان تملک از درویش مهدی بن حاجی محمد موجود است. یادداشت تملک دیگر به قلم محمد باقر حاجی محمد شفیع خوشانی موجود است. روی برگ دوم یادداشت وقف به قلم میرزا احمد ساوجی قلمی شده است، در ذیل انجامه این یادداشت به قلم میرزا احمد حسینی ساوجی نوشته شده است: «هذا مما أنعم الله علی عبده الراجی احمد بن محتشم الحسينی الساوجی تحریراً فی شهر جمادی الثانی ۱۲۵۵» محل مهر «الراجی سیّد احمد الحسينی ۱۲۵۶»، عطف کاغذی مرمت شده است. جلد: تیماج قهوه ای دارای ترنج و سر ترنج. شماره بازیابی: ۴۰/۹۱

۷۲. الفوائد الضیائیة = شرح جامی (نحو- عربی)

نورالدین عبدالرحمن بن احمد جامی (-۸۹۸ ق)
آغاز این نسخه افتادگی دارد و متن از از باب مرفوعات بحث مبتدا و خبر آغاز می شود و یک صفحه نیز از پایان نسخه افتاده است.

آغاز: «هو الأسم لفظاً و تقدیراً لیتناول نحو و إن تصوموا هو خیر لکم...»
انجام: «... تضمّ الواو المفتوح ما قبلها نحو اخشون كما ضممتها مع المنفصلة»

خط: نسخ، تاریخ کتابت: قرن ۱۳. روی برگ آغازین کتاب وقف نامه به این متن موجود است: «غرض از تحریر و تسطیر این ورقه آن است که وقف موبد و حبس مخلد نمود عالشان رفیع مکان آقا محمد قاسم خان این یک جلد کتاب جامی مع مطول و تلخیص شمسیه میر و سیوطی و حاشیه ملا عبدالله و انموذج و شرح فطر و نصاب و عوامل ملامحسن جرجانی و شرح تصریف را بر کافه طالبین علوم دین خیرالمرسلین و تولیت آن را وا گذاشته است بر عالیجناب مقدس القاب سلاله السادات آقا میر محمد علی لاریجانی دینا فی بطن بعد بطن و نسلا بعد نسل الی ان یرث الله تعالی، العیاذ بالله بعد انقراضه بأعلم و أفضل سادات همان محل می باشد و ثواب وقف را بذل کرد به ارواح اولاد خود میرزا نصرالله فمن بدله بعد ما سمعه فإن اسمه علی الذین یدلونہ و الله سمیع علیم غاصب و ظالم آن به درگاه الله ملعون و مطرود است.»

جلد: تیماج مشکی فرسوده

شماره بازیابی: ۴۰/۱۱۴

۷۳. مجموعه

۱. [شرح اصول فقه] (اصول فقه - عربی)

شرحی است با عناوین «قوله - قوله» در اصول فقه که ناتمام مانده است. آغاز: «قوله انّ اصول الفقه أقول وجه ذکر المعنی المنقول عنه و المنقول الیه معابیان تعیین المناسبة بينهما... قوله العلم بالجزئیات أقول و ذالک کعلم الرجال قوله بفئنا الممهدة أقول اراد بالمهدة التمهید الخاص...»

آغاز فصل دیگر: «... الرابع من الخيارات خيار الغبن و كثير من المتقدمين لم يذكره و نقل عن الشهيد الاوّل أنّه انكره في الدروس...»

انجام: «... و لا يخفى ان هذا ليس هو الجمع الذي عليه المعظم لا في هذا في الحقيقة طرح الامارات»

۲. [فقه] (فقه - عربی)

شرح و تقریر کتابی است در فقه که شامل بحث بیع و مسأله خیارات می باشد.
آغاز: «بسمله له الحمد و له الشکر اما بعد إن الإنسان علی قسمین اما ملتفت الی التکلیف
ای الی الشارع و انّ الشارع جعل له تکلیفا و حکما و انّه مکلف بالحکم...»
انجام [موجود]: «... ان کان مثابا بفعله فی وقت آخر بناء عای جعلها تکلیفین کما مرّ
قوله علی عدم التکرار أقول اما بجعلها تکلیفا واحدا أتکلیفین قوله»
خط: نسخ، کاتب: مولف، تاریخ کتابت: نیمه دوم قرن ۱۳.
جلد: مقوایی ساده شیری رنگ
شماره بازیابی: ۴۰/۹۹

- فرهینختگان ساوه، دکتر ابوالقاسم فخاریان، قم، انتشارات آتریس، ۱۳۹۶
- المآثر و الآثار (چهل سال تاریخ ایران)، محمد حسن خان اعتماد السلطنه مراغی، به
کوشش ایرج افشار، تهران، اساطیر، ۱۳۷۴
- منتظم ناصری، محمد حسن خان اعتماد السلطنه مراغی، تصحیح محمد اسماعیل
رضوانی، تهران، نشر دنیای کتاب، ۱۳۶۴، ج ۳
- سفرنامه سیاح یا دوره مخوف و وحشت، محمد علی سیاح، به کوشش حمید سیاح،
تهران، نشر ابن سینا، ۱۳۴۶
- أعیان الشیعة، سید محسن امین عاملی، بیروت، دارالتعارف للمطبوعات، ۱۴۰۳، ج ۱۱
مع موسوعات رجال الشیعة، سید عبد الله شرف الدین، قم، موسسه تراث الشیعة، موسسه
کتابشناسی شیعه، ۱۳۹۱، ج ۳
- مجله میراث شهاب، مقاله «وقایع قحطی ۱۲۸۸ق در ساوه»، میرزا احمد حسینی
ساوجی، به کوشش علی اکبر صفری، سال بیستم، شماره دوم و سوم، پیاپی ۷۶-۷۷، صص
۱۲۹-۱۴۶.
- طبقات اعلام الشیعة: نقباء البشر فی القرن الرابع عشر، محمد محسن آقابزرگ طهرانی،
تحقیق محمد طباطبایی بهبهانی (منصور)، تهران: مکتبه متحف مرکز وثائق مجلس الشوری
الاسلامی، مشهد: مجمع البحوث الاسلامیة، ۱۴۳۸، ج ۴
- گنجینه دانشمندان، محمد شریف رازی، تهران، منشورات اسلامیه، ۱۳۵۳، ج ۵
تکمله نجوم السماء، محمد علی بن محمد صادق آزاد کشمیری، قم، مکتبه بصیرتی،
۱۳۹۴ق، ج ۲.

فصل نامه تخصصی کتابخانه بزرگ
حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی &
سال بیست و ششم | شماره ۱۰۱-۱۰۲ | پائیز و زمستان ۱۳۹۹

نمایه عناوین مقالات و پدید آورندگان مجله میراث شهاب (۸۱-۱۰۰)

محمد جواد طالبی هنزائی

چکیده

با توجه به اینکه نمایه های قبلی منتشر شده در شماره های ۵۲ و ۸۱-۸۲ به ترتیب از شماره یکم الی چهل و ششم و چهل و هفتم تا هشتادم این مجله بود، لذا بر آن شدیم تا جهت تسریع در جستجوی عناوین منتشر شده در شماره هشتاد و یکم الی صدم نیز نمایه ای بر اساس عناوین مقالات و پدید آورندگان تنظیم تا همچنان مددکار محققین ارجمند باشیم. امید که مفید واقع گردد.

نمایه عناوین مقالات

حرف (آ)

- آتشکده های قم / سید حسن فاطمی (موحد) / سال ۲۵ - پائیز ۱۳۹۸ - شماره ۹۷ -
ص ۲۲۹-۲۵۴
- آران در آینه مخطوطات، بخش یکم: نسخه های خطی نفیس کتابخانه امامزاده هلال
آران / ابوالفضل حافظیان بابلی / سال ۲۵ - تابستان ۱۳۹۸ - شماره ۹۶ - ص ۸۸-۶۵
- آشنایی با سه نفر از مشایخ اسعد بن شفروه اصفهانی / رسول جزینی درچه / سال ۲۶ -
شماره ۱۰۰ - تابستان ۱۳۹۹ - ص ۱۹۳-۲۰۲
- آل حسام: خاندان شیعی از جبل عامل / محمد کاظم رحمتی / سال ۲۲ - شماره
نخست - بهار ۱۳۹۵ - شماره ۸۳ - ص ۴۰-۳

حرف (الف)

- ابن قاسم عاملی: شرح حال، کتاب شناسی و نسخه شناسی آثار / امرالله شجاعی / سال
۲۵ - زمستان ۱۳۹۸ - شماره ۹۸ - ص ۱۳۳-۱۵۹
- ابن معقل حمصی و تشیع امامی در حمص در سده های میانی / احمد خامه یار / سال
۲۴ - تابستان ۱۳۹۷ - شماره ۹۲ - ص ۱۲۱-۱۳۹
- اجازات شیخ اعظم مرتضی انصاری / امرالله شجاعی / سال ۲۲ - شماره ۴ - زمستان
۱۳۹۵ - شماره ۸۶ - ص ۹۴-۶۵
- از فراز و فرود تصحیح متون (۱) ضبط قریب و ضبط غریب / حمید عطائی نظری / سال
۲۲ - شماره دوم و سوم - تابستان و پائیز ۱۳۹۵ - شماره پیاپی ۸۴-۸۵ - ص ۲۲-۱۳
- از فراز و فرود تصحیح متون (۲) کاتبان فاضل و اصلاحات باطل / حمید عطائی نظری
/ سال ۲۳ - شماره دوم - تابستان ۱۳۹۶ - شماره ۸۸ - ص ۱۴۶-۱۲۱
- از مجلس راستگویان: گزارشی از نسخه کهن امالی شیخ صدوق / سید محمود مرعشی
نجفی / سال ۲۴ - زمستان ۱۳۹۷ - شماره ۹۴ - ص ۲۱۳-۱۸۱

- استاد حسن معمار قمی، هنرمند برجسته روزگار قاجار / سید محسن محسنی / سال ۲۵- بهار ۱۳۹۸- شماره ۹۵- ص ۲۴۵-۲۰۳
- استقبال آشوب مازندرانی از قصیده شنیه خاقانی / به کوشش: سید رضا باقریان موحد / سال ۲۲- شماره دوم و سوم- تابستان و پائیز ۱۳۹۵- شماره پیاپی ۸۴-۸۵- ص ۲۶۴-۲۵۱
- اسرار دماوندیه، نگاهی به کتاب «مفتاح اسرار الحسینی» مولی عبدالرحیم دماوندی / علی صدرایی خویی / سال ۲۶- بهار ۱۳۹۹- شماره ۹۹- ص ۱۱۸-۸۱
- اسرار یقین و شک، تصحیح و ترجمه رساله: «الوظیفه الکافیة فی مقام استنباط الاحکام الشرعیة الفرعیة» / سید محمد باقر خسروشاهی / تصحیح و ترجمه: صابر صمدی و علی قنبریان / سال ۲۵- پائیز ۱۳۹۸- شماره ۹۷- ص ۲۲۸-۱۹۷
- اصالت منشاء و نظم اولیه و فهرست نویسی اسناد / نیره خداداد شهری و حسین احمدی رهبریان / سال ۲۳- شماره نخست- بهار ۱۳۹۶- شماره ۸۷- ص ۱۴۵-۱۵۱
- الهی اردبیلی و اولین شرح فارسی نهج البلاغه / علی صدرایی خویی / سال ۲۴- پائیز ۱۳۹۷- شماره ۹۳- ص ۲۱۷-۱۷۹
- اهمیت نسخه های خطی برای مطالعه تاریخ تشیع / محمد کاظم رحمتی / سال ۲۲- شماره دوم و سوم- تابستان و پائیز ۱۳۹۵- شماره پیاپی ۸۴-۸۵- ص ۲۵۰-۱۵۹

حرف (ب)

- بازدید از مراکز علمی فرهنگی استانبول / سید حسن موسوی بروجردی / سال ۲۲- شماره دوم و سوم- تابستان و پائیز ۱۳۹۵- شماره پیاپی ۸۴-۸۵- ص ۳۳۸-۳۱۳
- برای تاریخ کاشان و موقوفات مجدیه / حسین واثقی / سال ۲۲- شماره دوم و سوم- تابستان و پائیز ۱۳۹۵- شماره پیاپی ۸۴-۸۵- ص ۱۵۲-۱۴۷
- بررسی دیوان میرزا نصرالله صدرالممالک اردبیلی / سید علی ملکوتی / سال ۲۴- بهار ۱۳۹۷- شماره ۹۱- ص ۱۰۵-۹۷
- بررسی زندگی نامه و آثار محمد شفیع و محمد مهدی استرآبادی / علی قنبریان و علیرضا لیاقتی / سال ۲۴- بهار ۱۳۹۷- شماره ۹۱- ص ۱۵۴-۱۲۹

- بررسی فهرست های مشترک نسخه های خطی فارسی از آغاز تاکنون / حسین مسرت /
سال ۲۶- شماره ۱۰۰- تابستان ۱۳۹۹- ص ۸۵-۱۰۲
- بررسی نسخه خطی «اعراب الکافیه» حاج بابا طویسوی و رویکردهای نحوی آن / اسد
احمدی و صادق ابراهیمی کاوری / سال ۲۳- شماره دوم - تابستان ۱۳۹۶- شماره ۸۸- ص
۱۸۳-۲۰۴
- بررسی و تبیین آثار محمد کاظم هزار جریبی / سید مجتبی میر دامادی و علی قنبریان /
سال ۲۱- پائیز و زمستان ۱۳۹۴- شماره پیاپی ۸۱-۸۲- شماره سوم و چهارم - ص ۱۵۸-
۹۷
- برگ های پر بار - فهرست اسناد اهدائی حاج حسین سلیمانی به کتابخانه بزرگ آیت الله
العظمی مرعشی نجفی (ره) / به کوشش: محمد رضا باقی / سال ۲۵ - زمستان ۱۳۹۸- شماره
۹۸ - ص ۲۱۸-۱۷۹

حرف (پ)

- پیشینه زبان فارسی در تفسیر کهن و ماندگار کشف الاسرار و عدة الابرار / سید علی
ملکوتی / سال ۲۴- پائیز ۱۳۹۷- شماره ۹۳- ص ۱۵۳-۱۶۲

حرف (ت)

- تاریخ ارسطو / محمد صالح حائری مازندرانی / به کوشش: محمد علی عیوضی / سال
۲۴- زمستان ۱۳۹۷- شماره ۹۴- ص ۲۱۵-۲۲۸
- تاریخ تحولات اجتماعی ایران در عصر جدید (۱) / تصحیح: سید محمود مرعشی
نجفی / سال ۲۶- شماره ۱۰۰- تابستان ۱۳۹۹- ص ۲۵۵-۲۹۲
- تاریخ وفات علمای شیعه / ناصر الدین انصاری قمی / سال ۲۳- پائیز ۱۳۹۶- شماره
۸۹- ص ۷۵-۱۰۲
- تاریخچه باغ زنبیل آباد (سالاریه) قم / سید محسن محسنی / سال ۲۳- زمستان ۱۳۹۶-
شماره ۹۰- ص ۱۸۵-۲۲۶

- تازه های نشر در حوزه تراث اسلامی - ایرانی / سال ۲۳ - پائیز ۱۳۹۶ - شماره ۸۹ - ص ۲۶۴-۲۳۳
- تبیین آثار علمی شیخ العراقین و بررسی صحت انتساب آن ها به مولف / علی قنبریان / سال ۲۳ - زمستان ۱۳۹۶ - شماره ۹۰ - ص ۷۰-۴۵
- تحلیل و بررسی برخی از اشتباهات تاریخی درباره محمد کاظم هزارجریبی استرآبادی / علی قنبریان و علیرضا لیاقتی / سال ۲۵ - بهار ۱۳۹۸ - شماره ۹۵ - ص ۱۳۲-۱۰۷
- تحلیل و بررسی ساختار قصیده مدحیه چهارده معصوم و واکاوی صحت انتساب آن به ملا حسین واعظ کاشفی سبزواری یا کاشفی شیرازی / ابوالفضل مرادی (رستا) / سال ۲۴ / بهار ۱۳۹۷ / شماره ۹۱ / ص ۹۶-۷۹
- تخریب بافت تاریخی قم از پهلوی ها تا روزگار ما / سید محسن محسنی / سال ۲۴ - تابستان ۱۳۹۷ - شماره ۹۲ - ص ۳۰۳-۲۶۵
- تراثنا الفکری المنخطوط فی المكتبات الغربیة / مظفر صلاح کامل / سال ۲۲ - شماره دوم و سوم - تابستان و پائیز ۱۳۹۵ - شماره پیاپی ۸۴-۸۵ - ص ۱۰۲-۹۷
- ترجمه «المحقق الافندی» / میرزا حسین نوری طبرسی (۱۲۵۴-۱۳۲۰ق) / به کوشش: وحید شوندی / سال ۲۳ - پائیز ۱۳۹۶ - شماره ۸۹ - ص ۱۰۹-۱۰۳
- ترجمه منظوم مرآتی بحرالعلوم / مترجم: منظور اصفهانی / به کوشش: عبدالحسین طالعی / سال ۲۲ - شماره دوم و سوم - تابستان و پائیز ۱۳۹۵ - شماره پیاپی ۸۴-۸۵ - ص ۳۱۲-۲۶۵
- تعریف العلوم الادبیة / شمس الدین محمد بن محمود آملی (وفات ۷۵۳ ق) / به کوشش: محمد بای / سال ۲۳ - زمستان ۱۳۹۶ - شماره ۹۰ - ص ۱۱۹-۱۰۵
- تماشاخانه تاریخ و ادب و دین و دانش و بینش «در نامه های ناموران» / عبدالحسین طالعی / سال ۲۴ - پائیز ۱۳۹۷ - شماره ۹۳ - ص ۱۵۲-۱۲۷

حرف (ث)

- ثلاث اجازات من المحدث النوری / به کوشش: وحید شوندی / سال ۲۲- شماره دوم
و سوم - تابستان و پاییز ۱۳۹۵- شماره پیاپی ۸۴-۸۵ - ص ۳۹۵-۴۳۷

حرف (ج)

- جستاری در نسب شناسی جعفر بن موسی بن جعفر علیه السلام و مدفن ایشان / سجاد
حبیبی / سال ۲۶- شماره ۱۰۰- تابستان ۱۳۹۹- ص ۱۱۶-۱۰۳

حرف (چ)

- چهره ای نو شناخته در علوم قرآن «محمد بن علی حسینی جرجانی - زنده در ۹۳۵ق-»
/ محمد علی عیوضی / سال ۲۳- شماره دوم - تابستان ۱۳۹۶- شماره ۸۸- ص ۱۲۰-۹۳

حرف (خ)

- خبر هشام مع الفرزدق و قصیده / ابوالقاسم بن محمد جاستی / به کوشش: وحید
شوندی / سال ۲۲- شماره نخست - بهار ۱۳۹۵- شماره ۸۳- ص ۴۸-۴۱
- خواجه محمد دهدار و گلشن راز / علی صدارایی خویی / سال ۲۶- شماره ۱۰۰-
تابستان ۱۳۹۹- ص ۱۱۷-۱۶۰

حرف (د)

- در رثای نسخه های مقتول، مجروح و مهجور (۱) / ابوالفضل حافظیان بابلی / سال
۲۴- بهار ۱۳۹۷- شماره ۹۱- ص ۱۲۸-۱۰۷
- در رثای نسخه های مقتول، مجروح و مهجور (۲) / ابوالفضل حافظیان بابلی / سال
۲۵- بهار ۱۳۹۸- شماره ۹۵- ص ۱۵۴-۱۳۳
- درویش لاهیجی و استقبال از «شینیه» خاقانی / علی اکبر صفری / سال ۲۵- زمستان
۱۳۹۸- شماره ۹۸- ص ۱۷۷-۱۶۱

- دست نوشته های پیرامون حضرت فاطمه (س) در کتابخانه بزرگ آیت الله العظمی
مرعشی نجفی / حسن مهرآبادی آرانی / سال ۲۳- شماره نخست- بهار ۱۳۹۶- شماره ۸۷
ص ۲۱۱-۲۳۳

- دستنوشته های اندر باب کتاب «نامه های والد بزرگوارم مرحوم آیت الله العظمی
مرعشی نجفی و فرزند ارشد آیت الله الشیخ آقا بزرگ تهرانی» / سید محمود مرعشی نجفی /
سال ۲۵- بهار ۱۳۹۸- شماره ۹۵- ص ۳-۳۹

- دستنوشته های در باره حضرت مهدی عجل الله تعالی موجود در کتابخانه حضرت
آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره) / حسن مهرآبادی آرانی / سال ۲۲- شماره ۴- زمستان
۱۳۹۵- شماره ۸۶- ص ۱۸۳-۲۵۲

- دستنویسی پر اهمیت از انیس الطالبین و ارتباط آن با دهخدا (فراخوانی برای تدوین
کتابشناسی مآخذ لغت نامه دهخدا) / جواد بشری / سال ۲۵- تابستان ۱۳۹۸- شماره ۹۶-
ص ۸۹-۱۰۲

- دستنویسی کهن از «دیوان همام الدین تبریزی» (ابیات و نکات نویافته) / علی حیدری
یساوی / سال ۲۳- زمستان ۱۳۹۶- شماره ۹۰- ص ۱۸۴-۱۳۵

- دل نوشته های کاتبان (۱) / حسین واثقی / سال ۲۳- شماره دوم - تابستان ۱۳۹۶-
شماره ۸۸- ص ۲۵۷-۲۵۱

- دلنوشته های کاتبان (۲) / حسین واثقی / سال ۲۴- تابستان ۱۳۹۷- شماره ۹۲- ص
۲۶۳-۲۵۳

- دورساله از حسن بن عبدالرحیم مراغی (۱۳۰۰ق) / به کوشش: سید مجتبی میردامادی
و علی قنبریان و مرتضی نگاری / سال ۲۲- شماره نخست - بهار ۱۳۹۵- شماره ۸۳- ص
۱۰۰-۶۵

- دو نامه از سید علی خان مدنی به علامه محمد باقر مجلسی و قاضی القضاة محمد
جعفر کمره ای / به کوشش: حسین واثقی / سال ۲۲ - شماره دوم و سوم - تابستان و پاییز
۱۳۹۵- شماره پیاپی ۸۴-۸۵- ص ۱۵۸-۱۵۳

حرف (ذ)

- الذريعة من تراث المرتضى / حسين حليان / سال ۲۲ - شماره نخست - بهار ۱۳۹۵ -
شماره ۸۳ - ص ۱۷۹-۱۸۸

حرف (ر)

- راه سازی مسجد مقدس جمکران از طريق حريم راه آهن قم - كاشان / ابوالفضل عرب
زاده / سال ۲۲ - شماره نخست - بهار ۱۳۹۵ - شماره ۸۳ - ص ۱۸۹-۲۰۴
- رساله «ان شاء الله» / سيد حسن بن دلدار علي لكهنويي / تصحيح: عبدالحسين طالعي
/ سال ۲۵ - تابستان ۱۳۹۸ - شماره ۹۶ - ص ۲۰۱-۲۱۶
- الرسالة العزيزة في ترجمة الجليل عزالدين يحيى الشهيد / سيد شهاب الدين مرعشي
نجفي / به كوشش: سيد محمود مرعشي / سال ۲۵ - زمستان ۱۳۹۸ - شماره ۹۸ - ص ۱۳۲-
۱۱۹

- رساله «قامعة اللجاج» / محمدباقر بهاري همداني (م ۱۳۳۳ق) / به كوشش: احمد
رنجبري حيدر باغي / سال ۲۲ - شماره دوم و سوم - تابستان و پائيز ۱۳۹۵ - شماره پياپی ۸۴ -
۸۵ - ص ۴۹۵-۴۶۷
- رساله «نيات الحج» / ابن فهد حلي / اعداد: ابوالفضل حافظيان بابلي / سال ۲۲ -
شماره ۴ - زمستان ۱۳۹۵ - شماره ۸۶ - ص ۱۴۷-۱۵۴
- رساله در بيان حديث «يملا الارض قسطا و عدلا...» / تحقيق: احمد رنجبري حيدر
باغي / سال ۲۳ - زمستان ۱۳۹۶ - شماره ۹۰ - ص ۱۳۳-۱۲۱
- رساله في «تحقيق التسميه و التحميد» / سيد نعمت الله الجزائري (۱۱۱۲ق) / تحقيق:
محمد لطف زاده / سال ۲۳ - شماره دوم - تابستان ۱۳۹۶ - شماره ۸۸ - ص ۱۸۲-۱۵۹
- رساله في الاجازة / ميرزا حسين نوري طبرسي (۱۲۵۴-۱۳۲۰ق) / به كوشش: وحيد
شوندي / سال ۲۲ - شماره نخست - بهار ۱۳۹۵ - شماره ۸۳ - ص ۱۷۸-۱۴۷
- رياض الفتيان (گزیده) بر پایه نسخه كهن كتابخانه آية الله العظمي مرعشي نجفي (ره)
/ به كوشش: محمد علي عيوضي / سال ۲۶ - بهار ۱۳۹۹ - شماره ۹۹ - ص ۲۸۴-۲۲۵

پیشانی
میرزا محمد

فصلنامه تخصصی کتابخانه‌شناسی و نسخه‌شناسی
سال بیست و ششم | شماره ۱۰۱ - ۱۰۲
پاییز و زمستان ۱۳۹۹

حرف (ز)

- زندگی نامه محمد علی حائری سنقری، تصحیح و بازخوانی سندی در ارتباط با ایشان / اسدالله عبدلی آشتیانی و علی قنبریان / سال ۹۴ - زمستان ۱۳۹۷ - شماره ۹۴ - ص ۱۴۲ - ۱۳۱

- زیارت حضرت فاطمه معصومه سلام الله علیها به نیابت از فتحعلی شاه قاجار / علی اکبر صفری / سال ۲۱ - پائیز و زمستان ۱۳۹۴ - شماره پیاپی ۸۱-۸۲ - شماره سوم و چهارم - ص ۲۰۸-۲۰۳

حرف (س)

- ساختار شناسی و رویکردهای نحوی کتاب «کواکب الاعراب» اثر: سید موسی موسوی حسینی جزایری / حسین قائم پناه تاج آبادی و دکتر صادق ابراهیمی کاوری / سال ۲۲ / شماره دوم و سوم - تابستان و پائیز ۱۳۹۵ - شماره پیاپی ۸۴-۸۵ - ص ۴۳۹-۴۶۶

- سرمایه ریاض، منظومه در پاسخ هفت بند مولانا حسن کاشی / سروده: میرزا علی روضه خوان تبریزی / تحقیق: ابوالفضل مرادی (رستا) / سال ۲۳ - پائیز ۱۳۹۶ - شماره ۸۹ - ص ۱۷۸-۱۵۵

- سفینه روغای: سفینه ای شیعی از قرن هشتم (بخش دوم: منظومه ها و اشعار فارسی و عربی) / علی صدرایی خویی / سال ۲۱ - پائیز و زمستان ۱۳۹۴ - شماره پیاپی ۸۱-۸۲ - شماره سوم و چهارم - ص ۹۶-۳۵

- سفینه عطاالله بمی (زنده در ۸۴۱ق) / علی صدرایی خویی / سال ۲۲ - شماره دوم و سوم - تابستان و پائیز ۱۳۹۵ - شماره پیاپی ۸۴-۸۵ - ص ۱۴۶-۱۰۳

- سنجه کتاب (بخش اول) / علی اکبر صفری / سال ۲۱ - پائیز و زمستان ۱۳۹۴ - شماره پیاپی ۸۱-۸۲ - شماره سوم و چهارم - ص ۳۴-۳

- سنجه کتاب (بخش دوم) / علی اکبر صفری / سال ۲۲ - شماره نخست - بهار ۱۳۹۵ - شماره ۸۳ - ص ۲۵۳-۲۰۵

- سنجه کتاب (بخش سوم) / علی اکبر صفری / سال ۲۲ - شماره دوم و سوم - تابستان و پائیز ۱۳۹۵ - شماره پیاپی ۸۴-۸۵ - ص ۳۳۹-۳۹۳
- سنجه کتاب (بخش چهارم) / علی اکبر صفری / سال ۲۳ - شماره نخست - بهار ۱۳۹۶ - شماره ۸۷ - ص ۱۶۹-۲۰۹
- سنجه کتاب (بخش پنجم) / علی اکبر صفری / سال ۲۳ - شماره دوم - تابستان ۱۳۹۶ - شماره ۸۸ - ص ۲۰۵-۲۴۹
- سنجه کتاب (بخش ششم) / علی اکبر صفری / سال ۲۴ - تابستان ۱۳۹۷ - شماره ۹۲ - ص ۲۱۵-۲۵۲
- سنجه کتاب (بخش هفتم) / علی اکبر صفری / سال ۲۵ - تابستان ۱۳۹۸ - شماره ۹۶ - ص ۱۵۷-۱۹۶
- سنجه کتاب (بخش هشتم) / علی اکبر صفری / سال ۲۶ - بهار ۱۳۹۹ - شماره ۹۹ - ص ۱۸۹-۲۲۴
- سند استفتایی از محمد بن شهاب، مفتی سده هشتم و نهم هجری / عماد الدین شیخ الحکمایی / سال ۲۵ - تابستان ۱۳۹۸ - شماره ۹۶ - ص ۱۹۷-۲۰۰
- سند نویافته ای پیرامون باغ سالاریه / سید جعفر حسینی اشکوری / سال ۲۴ - بهار ۱۳۹۷ - شماره ۹۱ - ص ۲۱۷-۲۱۸
- سندی در قرائت قرآن از: مصطفی قاری / به کوشش: محمد جواد طالبی هنزائی / سال ۲۲ - شماره ۴ - زمستان ۱۳۹۵ - شماره ۸۶ - ص ۲۵۳-۲۵۷
- سه تن از مشایخ اجازه علامه مرعشی / امیرالله شجاعی / سال ۲۴ - تابستان ۱۳۹۷ - شماره ۹۲ - ص ۱۴۱-۱۵۸
- سه رساله درباره علامه مجلسی / به کوشش: علی اکبر صفری / سال ۲۲ - شماره نخست - بهار ۱۳۹۵ - شماره ۸۳ - ص ۱۱۹-۱۴۶

حرف (ش)

- شرح حال خود نوشت، سفرنامه و برخی از اشعار شرف شوشتری شاعری از سده سیزدهم بر اساس کتاب «وادی ایمن» / عبدالحسین طالعی / سال ۲۳ - پائیز ۱۳۹۶ - شماره ۸۹ - ص ۷۴-۴۵
- شرح خطبة الوافیه فی شرح الکافیة / اثر: میر شمس الدین محمد حسینی جرجانی (۸۳۸ق) / به کوشش: محمد علی عیوضی / سال ۲۲ - شماره نخست - بهار ۱۳۹۵ - شماره ۸۳ - ص ۶۴-۴۹
- شرح رکن الدین استرآبادی و جامی بر کافیة / عبدالرضا عطاشی و عاطفه عصاره / سال ۲۳ - شماره نخست - بهار ۱۳۹۶ - شماره ۸۷ - ص ۲۵۲-۲۳۵
- شرح نسخ - یادداشت دوم: کهن ترین نسخه احتجاج طبرسی / علی صدراپی خویی / سال ۲۲ - شماره ۴ - زمستان ۱۳۹۵ - شماره ۸۶ - ص ۱۸۲-۱۷۵
- شرح نسخ - یادداشت یکم: حاشیه تبصرة المتعلمین / علی صدراپی خویی / سال ۲۱ - پائیز و زمستان ۱۳۹۴ - شماره پیاپی ۸۱-۸۲ - شماره سوم و چهارم - ص ۳۰۸-۳۰۱
- شرحی نویافته بر تهذیب الاحکام شیخ الطائفه محمد بن حسن طوسی / سید محمود مرعشی نجفی / سال ۲۵ - بهار - شماره ۹۵ - ص ۱۶۸-۱۵۵
- الشیخ ابراهیم ابن الحاج علی السکری الحلی (کان حیا سنه ۱۰۷۱ ق) «اجازاته - جلاله قدره» / احمد علی مجید الحلی - / سال ۲۲ - شماره ۴ - زمستان ۱۳۹۵ - شماره ۸۶ - ص ۶۴-۵۱

حرف (ع)

- عاصی اصفهانی رشتی: زندگینامه و آثار شیخ محمد محسن رشتی از پرکارترین نویسندگان جهان اسلام (۱) / امرالله شجاعی / سال ۲۶ - شماره ۱۰۰ - تابستان ۱۳۹۹ - ص ۱۹۲-۱۶۱
- عبدالرحیم بن معروف رازی (زنده ۸۶۰ق) بر پایه مدارک نویافته، به همراه بخشی از «رساله التحقیق و دفع الاشکال عن تعریفنا لعلم المعانی» / محمد علی عیوضی / سال ۲۲ - شماره ۴ - زمستان ۱۳۹۵ / شماره ۸۶ - ص ۲۶-۷

- علامه ضیائی فقیه و اصولی گمنام / امرالله شجاعی / سال ۲۳ - شماره نخست - بهار
۱۳۹۶ - شماره ۸۷ - ص ۱۶۸-۱۵۳
- علامه قرشی کوه کمری، فرزانه وارسته / وحید شوندی / سال ۲۲ - شماره دوم و سوم -
تابستان و پائیز ۱۳۹۵ - شماره پیاپی ۸۴-۸۵ - ص ۱۱-۷
- علمای لرستان و آیت الله العظمی مرعشی نجفی (۱) / میرزا علی سلیمانی بروجردی /
سال ۲۴ - تابستان ۱۳۹۷ - شماره ۹۲ - ص ۱۵۹-۲۱۳
- علمای لرستان و آیت الله العظمی مرعشی نجفی (۲) / میرزا علی سلیمانی بروجردی
/ سال ۲۴ - زمستان ۱۳۹۷ - شماره ۹۴ - ص ۱۸۰-۱۴۳

حرف (ف)

- فال نامه رباعیات ابوسعید ابوالخیر / ابوالفضل مرادی (رستا) / سال ۲۲ - شماره ۴ -
زمستان ۱۳۹۵ - شماره ۸۶ - ص ۲۷۹-۲۵۹
- فهرست ترجمه های فارسی آثار سید مرتضی (ره) / مهدی صفرزاده / سال ۲۲ - شماره
۴ - زمستان ۱۳۹۵ - شماره ۸۶ - ص ۱۷۴-۱۶۵
- فهرست دستنوشته های استاد علی خاقانی / امرالله شجاعی / سال ۲۶ - بهار ۱۳۹۹ -
شماره ۹۹ - ص ۱۴۴-۱۱۹
- فهرست دستنوشته های انساب (۱) / امرالله شجاعی / سال ۲۵ - تابستان ۱۳۹۸ -
شماره ۹۶ - ص ۱۵۶-۱۰۳
- فهرست دستنوشته های انساب (۲) / امرالله شجاعی / سال ۲۵ - پائیز ۱۳۹۸ - شماره
۹۷ - ص ۱۹۰-۱۳۵
- فهرست دوپست نسخه خطی مدرسه امام عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف شیراز /
محمد برکت / سال ۲۲ - شماره دوم و سوم - تابستان و پائیز ۱۳۹۵ - شماره پیاپی ۸۴-۸۵ -
ص ۹۶-۲۳

حرف (ق)

- فحطی ۱۳۲۵ ش در خدابنده زنجان / سروده: شیخ قدرت الله کوچک بیگی / به کوشش: علی اکبر صفری / سال ۲۶ - شماره ۱۰۰ - تابستان ۱۳۹۹ - ص ۲۵۳-۲۳۳
- قصیده التجائیه / به کوشش: سید جعفر حسینی اشکوری / سال ۲۴ - بهار ۱۳۹۷ - شماره ۹۱ - ص ۱۵۵-۱۸۱
- قصیده انوار العیون امری شیرازی در استقبال از قصیده مرآت الصفاى خاقانی / سید رضا باقریان موحد / سال ۲۵ - تابستان ۱۳۹۸ - شماره ۶۹ - ص ۲۲۸-۲۱۷
- قصیده جندقیه / میرزا محمد علی رشیدی (منشی باشی) / تصحیح و پژوهش: محمد حسین سلیمانی و مهدی قربانی / سال ۲۵ بهار ۱۳۹۸ شماره ۹۵ ص ۲۰۲-۱۶۹
- قله معرفت و فضیلت «فرازهایی از حیات علمی و معنوی علامه سید شمس الدین محمود مرعشی نجفی به مناسبت یکصدمین سالگرد رحلت او (۱۲۷۹-۱۳۳۸ق)» / غلامرضا گلی زواره / سال ۲۳ - شماره دوم - تابستان ۱۳۹۶ - شماره ۸۸ - ص ۴۴-۷
- قوام الدین کربالی (زنده در ۸۳۹ ق) و سید شمس الدین محمد بن شریف جرجانی (۸۳۸ ق) در مجموعه بلاغی عبدالرحیم بن معروف رازی (نوشته در ۸۳۹ ق) / محمد علی عیوضی / سال ۲۲ - شماره ۴ - زمستان ۱۳۹۵ - شماره ۸۶ - ص ۵۰-۲۷

حرف (ک)

- کارنامه علوم و فنون مخطوطات در ایران / سید مصطفی مطبوعه چی اصفهانی / سال ۲۳ - پائیز ۱۳۹۶ - شماره ۸۹ - ص ۲۰۷-۱۷۹
- کتابخانه های تخصصی اسلامی آلمان: گزارشی از سازمان فرهنگ و ارتباطات / سال ۲۵ - زمستان ۱۳۹۸ - شماره ۹۸ - ص ۲۴۲-۲۳۷
- کتابشناسی تقیه / محسن صادقی / سال ۲۲ - شماره ۴ - زمستان ۱۳۹۵ - شماره ۸۶ - ص ۱۴۶-۱۲۵
- کتاب شناسی و مقاله شناسی نظریه «صرفه» / مهدی صفرزاده / سال ۲۲ - شماره ۴ - زمستان ۱۳۹۵ - شماره ۸۶ - ص ۱۶۴-۱۵۵

- کتاب شناسی و نسخه شناسی توصیفی «علم الهی» / غلامرضا نقی جلال آبادی / سال ۲۳- پائیز ۱۳۹۶- شماره ۸۹- ص ۲۰۹-۲۳۱
- کرامت حضرت فاطمه معصومه سلام الله علیها به روایت میرزا علی اکبر فیض تاریخنگار قمری در دوره ناصری / سید محسن محسنی / سال ۲۱- پائیز و زمستان ۱۳۹۴- شماره پیاپی ۸۱-۸۲- شماره سوم و چهارم- ص ۱۹۷-۲۰۲

حرف (گ)

- گزارشی از «دفتر اجازات» آیت الله العظمی بروجردی / میرزا علی سلیمانی بروجردی / سال ۲۵- زمستان ۱۳۹۸- شماره ۹۸- ص ۲۱۹-۲۳۵
- گزیده کتابشناسی نهضت تنباکو / محسن صادقی / سال ۲۳- زمستان ۱۳۹۶- شماره ۹۰- ص ۷۱-۹۳

حرف (م)

- ماده تاریخ دو تعمیر حرم عسکریین علیهم السلام در سال ۱۱۰۹ هجری قمری و در حدود سال ۱۲۰۰ هجری قمری / به کوشش: حسین واثقی / سال ۲۱- پائیز و زمستان ۱۳۹۴- شماره پیاپی ۸۱-۸۲- شماره سوم و چهارم- ص ۱۸۷-۱۹۴
- مدرسه زینبیه حله / محمد کاظم رحمتی / سال ۲۱- پائیز و زمستان ۱۳۹۴- شماره پیاپی ۸۱-۸۲- شماره سوم و چهارم- ص ۱۵۹-۱۶۸
- «مسائل العلوم» / مجد الدین نجفی اصفهانی، مجد العلماء (۱۴۰۳-۱۳۲۶ق) / تحقیق: محمد حسین واعظ النجفی / سال ۲۱- پائیز و زمستان ۱۳۹۴- شماره پیاپی ۸۱-۸۲- شماره سوم و چهارم- ص ۲۷۱-۳۰۰
- معرفی کشکول ماحوزی و فواندی از آن / محسن صادقی و عبدالحسین طالعی / سال ۲۲- شماره نخست- بهار ۱۳۹۵- شماره ۸۳- ص ۱۰۱-۱۱۷
- معرفی نسخه های خطی «کتابهای منسوب به سلیم بن قیس» / کاظم استادی / سال ۲۶- بهار ۱۳۹۹- شماره ۹۹- ص ۱۴۵-۱۸۸

- معرفی و بررسی اجمالی کتاب «The study Quram» / بهروز فروتن / سال ۲۵- پائیز ۱۳۹۸- شماره ۹۷- ص ۱۳۴-۱۲۱
- مقصود نجات، سروده ای در پاسخ به هفت بند ملا حسن کاشی / سروده: سید مختار حسین تقوی (قرن ۱۳ق) / ابوالفضل مرادی (رستا) / سال ۲۴- پائیز ۱۳۹۷- شماره ۹۳- ص ۲۳۳-۲۱۹
- ملاحظات و تصحیحات (۱) / محمد کاظم رحمتی / سال ۲۳- شماره نخست - بهار ۱۳۹۶- شماره ۸۷- ص ۹۲-۴۱
- ملاحظات و تصحیحات (۲) / محمد کاظم رحمتی / سال ۲۳- شماره دوم - تابستان ۱۳۹۶- شماره ۸۸- ص ۹۱-۴۵
- ملاحظات و تصحیحات (۳) / محمد کاظم رحمتی / سال ۲۳- پائیز ۱۳۹۶- شماره ۸۹- ص ۴۳-۷
- ملاحظات و تصحیحات (۴) / محمد کاظم رحمتی / سال ۲۴- بهار ۱۳۹۷- شماره ۹۱- ص ۴۴-۱۵
- ملاحظات و تصحیحات (۵) / محمد کاظم رحمتی / سال ۲۴- تابستان ۱۳۹۷- شماره ۹۲- ص ۱۲۰-۹۷
- ملاحظات و تصحیحات (۶) / محمد کاظم رحمتی / سال ۲۴- پائیز ۱۳۹۷- شماره ۹۳- ص ۱۲۶-۸۹
- ملاحظات و تصحیحات (۷) / محمد کاظم رحمتی / سال ۲۴- زمستان ۱۳۹۷- شماره ۹۴- ص ۱۱۰-۲۵
- ملاحظات و تصحیحات (۸) / محمد کاظم رحمتی / سال ۲۵- بهار ۱۳۹۸- شماره ۹۵- ص ۱۰۶-۴۱
- ملاحظات و تصحیحات (۹) / محمد کاظم رحمتی / سال ۲۵- تابستان ۱۳۹۸- شماره ۹۶- ص ۶۴-۲۱
- ملاحظات و تصحیحات (۱۰) / محمد کاظم رحمتی / سال ۲۵- پائیز ۱۳۹۸- شماره ۹۷- ص ۱۱۹-۴۳

- ملاحظات و تصحیحات (۱۱) / محمد کاظم رحمتی / سال ۲۵- زمستان ۱۳۹۸- شماره ۹۸- ص ۳-۶۲
- ملاحظات و تصحیحات (۱۲) / محمد کاظم رحمتی / سال ۲۶- بهار ۱۳۹۹- شماره ۹۹- ص ۳-۷۹
- ملاحظات و تصحیحات (۱۳) / محمد کاظم رحمتی / سال ۲۶- شماره ۱۰۰- تابستان ۱۳۹۹- ص ۳-۶۲
- ملاحظاتی در باب تصحیح کتاب الفهرست ابن ندیم / محمد کاظم رحمتی / سال ۲۳- زمستان ۱۳۹۶- شماره ۹۰- ص ۳-۲۱
- منبعی مهم درباره سلجوقیان روم و دبیرخانه فارسی آن ها: نسخه خطی کتابخانه آیت الله مرعشی ، شماره ۱۱۱۳۶ / داوید دوران گدی / سال ۲۶- شماره ۱۰۰- تابستان ۱۳۹۹- ص ۶۳-۸۴
- موقوفات ماندگار (۱): نسخه های خطی وقفی حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی به کتابخانه آستانه مقدسه حضرت فاطمه معصومه سلام الله علیها / سید محمود مرعشی نجفی / سال ۲۴- تابستان ۱۳۹۷- شماره ۹۲- ص ۳-۹۶
- موقوفات ماندگار (۲): نسخه های خطی وقفی حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی به کتابخانه آستانه مقدسه حضرت معصومه سلام الله علیها / سید محمود مرعشی / سال ۲۴- پائیز ۱۳۹۷- شماره ۹۳- ص ۳-۸۷
- موقوفات ماندگار (۳): بخشی از نسخه های خطی اهدائی حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی به حوزه علمیه اردبیل/ سید محمود مرعشی / سال ۲۴- زمستان ۱۳۹۷- شماره ۹۴- ص ۳-۲۴
- موقوفات ماندگار (۴): دو نسخه نفیس از موقوفات آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره) به کتابخانه آستانه مقدس حضرت فاطمه معصومه سلام الله علیها / سید محمود مرعشی نجفی / سال ۲۵- تابستان ۱۳۹۸- شماره ۹۶- ص ۳-۲۰

- موقوفات ماندگار (۵): نسخه های خطی وقفی آیت الله العظمی مرعشی نجفی در کتابخانه آستانه مقدسه حضرت فاطمه معصومه سلام الله علیها / سید محمود مرعشی / سال ۲۵- پائیز ۱۳۹۸- شماره ۹۷- ص ۴۲-۳

- میدان نو قم (میدان شهید مطهری) از دیرینه زمان تا این دوران / سید محسن محسنی / سال ۲۴- بهار ۱۳۹۷- شماره ۹۱- ص ۲۱۶-۱۸۳

حرف (ن)

- نامه های رویانی (۲) / علی صدرائی خوئی / سال ۲۳- شماره نخست- بهار ۱۳۹۶- شماره ۸۷- ص ۱۴۴-۱۲۳

- نامه های رویانی (۳) / علی صدرائی خوئی / سال ۲۳- پائیز ۱۳۹۶- شماره ۸۹- ص ۱۵۴-۱۱۱

- نامه های نو یافته: چند نامه از مرجع فرهنگیان حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی / سید محمود مرعشی نجفی / سال ۲۴- بهار ۱۳۹۷- شماره ۹۱- ص ۱۴-۳

- نسخه ای نو یافته از «حرقة الفواد و جمرة الاكباد» اثر: حسن بن محمد قائی (قرن ۱۳ق) / ابوالفضل حافظیان بابلی / سال ۲۴- پائیز ۱۳۹۷- شماره ۹۳- ص ۱۷۸-۱۶۳

- نسخه پژوهی «مفتاح اللیب فی شرح التهذیب» اثر: سید نعمت الله جزایری / محمد لطف زاده / سال ۲۳- شماره نخست- بهار ۱۳۹۶- شماره ۸۷- ص ۱۲۱-۹۳

- نسخه نفیسه من کتاب من لایحضره الفقیه / محمد لطف زاده تبریزی / سال ۲۵- پائیز ۳۹۸- شماره ۹۷- ص ۱۹۶-۱۹۱

- نسخه های خطی مرحوم آیت الله رئیس العلماء طباطبائی بهبهانی اهدائی به این کتابخانه بزرگ / سید محمود مرعشی / سال ۲۳- شماره نخست- بهار ۱۳۹۶- شماره ۸۷- ص ۴۰-۳

- نظم تهذیب الاخلاق / سروده: قوام الدین محمد بن محمد مهدی حسنی سیفی قزوینی (وفات ۱۱۴۹ق) / تصحیح: امیر بارانی بیرانوند / سال ۲۶- شماره ۱۰۰- تابستان ۱۳۹۹- ص ۲۳۲-۲۰۳

- نکاتی درباره روایت نهج البلاغه در اصفهان قرن ۶-۷ هجری (محمد بن عبدالواحد المدینی و اسعد بن شفره اصفهانی) / رسول جزینی درچه / سال ۲۵- زمستان ۱۳۹۸- شماره ۹۸ - ص ۷۷-۱۱۸
- نگارنده «نخبة الرغائب للذاهب و الأئب» کیست؟ نویافته هایی از عارف نامی شیخ نصرالله رویانی (۷۶۶-۸۳۳ق) / محمد علی عیوضی / سال ۲۴- بهار ۱۳۹۷- شماره ۹۱- ص ۵۷-۷۷
- نگاهی به تفسیری از قرآن مورخ ۷۴۵ق (نسخه شماره ۳۰۰ کتابخانه فاتح استانبول) / امیر حسین آقا محمدی / سال ۲۵- زمستان ۱۳۹۸- شماره ۹۸- ص ۶۳-۷۶
- نگاهی به کتاب «منتقد المنافع فی شرح المختصر النافع» / غلامرضا نقی جلال آبادی / سال ۲۴- سال ۱۳۹۷- شماره ۹۴- ص ۱۲۳-۱۳۰
- نگاهی به واژگان بدیع ادبی در تفسیر کشف الاسرار و عدة الابرار / سید علی ملکوتی / سال ۲۴- زمستان ۱۳۹۷- شماره ۹۴- ص ۱۱۱-۱۲۱
- نگاهی کوتاه به کتاب «موسوعه العلامه المرعشی» به اشراف: دکتر سید محمود مرعشی نجفی به اهتمام: محمد اسفندیاری و حسین تقی زاده / ناصر الدین انصاری قمی / سال ۲۳- زمستان ۱۳۹۶- شماره ۹۰- ص ۹۵-۱۰۴
- نگاهی نو به رساله «علة خلق الکافر» شیخ حر عاملی / عبدالهادی سجاد محمودی / سال ۲۳- زمستان ۱۳۹۶- شماره ۹۰- ص ۲۴-۴۴
- نمایه مقالات و پدید آورندگان میراث شهاب / محمد جواد طالبی هنزائی / سال ۲۱- پائیز و زمستان ۱۳۹۴- شماره پیاپی ۸۱-۸۲- شماره سوم و چهارم- ص ۳۰۹-۳۴۱
- نمونه ای موردی از: تقیه عالمی امامی در دمشق قرن دهم با ادعای پیروی از مذهب فقهی شافعی / دون استوارت / مترجم: محمد کاظم رحمتی / سال ۲۲- شماره ۴- زمستان ۱۳۹۵- شماره ۸۶- ص ۹۵-۱۲۴
- نویافته هایی از تاریخ و میراث (۱) / احمد خامه یار / سال ۲۳- شماره دوم - تابستان ۱۳۹۶- شماره ۸۸- ص ۱۴۷-۱۵۸

- نویافته هایی از تاریخ و میراث (۲) / احمد خامه یار / سال ۲۴ - بهار ۱۳۹۷ - شماره
۹۱ - ص ۴۵-۵۶

حرف (ه)

- هفت رساله از مجتهد خوئینی (زنده در ۱۲۵۶ق) / به کوشش: محمد علی عیوضی /
سال ۲۱ - پائیز و زمستان ۱۳۹۴ - شماره پیاپی ۸۱-۸۲ شماره سوم و چهارم - ص ۲۷۰-
۲۰۹

حرف (ی)

- یادی از فاضل هندی و تصحیح تاریخ وفات او / حسین واثقی / سال ۲۱ - پائیز و
زمستان ۱۳۹۴ - شماره پیاپی ۸۱-۸۲ - شماره سوم و چهارم - ص ۱۹۶-۱۹۵
- یگانه ترجمه فارسی منظوم از زیارت امین الله وارتباط آن با هفت بند ملا حسن کاشی
:غلامرضا دبیران / ابوالفضل مرادی (رستا) / سال ۲۱ - پائیز و زمستان ۱۳۹۴ - شماره پیاپی
۸۱-۸۲ - شماره سوم و چهارم - ص ۱۸۶-۱۶۹

نمایه پدید آورندگان

حرف (الف)

- ابوالفضل حافظیان بابلی

- آران در آینه مخطوطات - بخش یکم: نسخه های خطی نفیس کتابخانه امامزاده هلال آران / سال ۲۵ - تابستان ۱۳۹۸ - شماره ۹۶ - ص ۸۸-۶۵
- در رثای نسخه های مقتول، مجروح و مهجور (۱) / سال ۲۴ - بهار ۱۳۹۷ - شماره ۹۱ - ص ۱۲۸-۱۰۷
- در رثای نسخه های مقتول، مجروح و مهجور (۲) / سال ۲۵ - بهار ۱۳۹۸ - شماره ۹۵ - ص ۱۵۴-۱۳۳
- رساله «نیات الحج» لابن فهد الحلی / سال ۲۲ - شماره ۴ - زمستان ۱۳۹۵ - شماره ۸۶ - ص ۱۵۴-۱۴۷
- نسخه ای نو یافته از «حرقة الفواد و جمرة الاكباد» اثر: حسن بن محمد قائمی (قرن ۱۳ق) / سال ۲۴ - پائیز ۱۳۹۷ - شماره ۹۳ - ص ۱۷۸-۱۶۳
- ابوالفضل عرب زاده
- راه سازی مسجد مقدس جمکران از طریق حریم راه آهن قم - کاشان - سال ۲۲ / شماره نخست - بهار ۱۳۹۵ - شماره ۸۳ - ص ۱۸۹-۲۰۴
- ابوالفضل مرادی (رستا)
- تحلیل و بررسی ساختار قصیده مدحیه چهارده معصوم و واکاوی صحت انتساب آن به ملا حسین واعظ کاشفی سبزواری یا کاشفی شیرازی / سال ۲۴ / بهار ۱۳۹۷ / شماره ۹۱ / ص ۹۶-۷۹
- سرمایه ریاض، منظومه در پاسخ هفت بند مولانا حسن کاشی سروده: میرزا علی روضه خوان تبریزی / سال ۲۳ - پائیز ۱۳۹۶ - شماره ۸۹ - ص ۱۷۸-۱۵۵
- فال نامه رباعیات ابوسعید ابوالخیر / سال ۲۲ - شماره ۴ - زمستان ۱۳۹۵ - شماره ۸۶ - ص ۲۷۹-۲۵۹

- مقصود نجات، سروده ای در پاسخ به هفت بند ملا حسن کاشی - سروده سید مختار حسین تقوی (قرن ۱۳ق) / سال ۲۴ - پائیز ۱۳۹۷ - شماره ۹۳ - ص ۲۳۳-۲۱۹
- یگانه ترجمه فارسی منظوم از زیارت امین الله و ارتباط آن با هفت بند ملا حسن کاشی: غلامرضا دبیران / سال ۲۱ - پائیز و زمستان ۱۳۹۴ - شماره پیاپی ۸۱-۸۲ - شماره سوم و چهارم - ص ۱۸۶-۱۶۹
- احمد خامه یار
- ابن معقل حمصی و تشیع امامی در حمص در سده های میانی / سال ۲۴ - تابستان ۱۳۹۷ - شماره ۹۲ - ص ۱۳۹-۱۲۱
- نویافته هایی از تاریخ و میراث (بخش یکم) / سال ۲۳ - شماره دوم - تابستان ۱۳۹۶ - شماره ۸۸ - ص ۱۵۸-۱۴۷
- نویافته هایی از تاریخ میراث (بخش دوم) / سال ۲۴ - بهار ۱۳۹۷ - شماره ۹۱ - ص ۵۶-۴۵
- احمد رنجبری حیدر باغی
- رساله در بیان حدیث «یَمَلَا الْأَرْضَ قَسْطًا وَعَدْلًا...» / سال ۲۳ - زمستان ۱۳۹۶ - شماره ۹۰ - ص ۱۳۳-۱۲۱
- رساله «قامعة الحاج» از: علامه بهاری همدانی (م ۱۳۳۳ق) / سال ۲۲ - شماره دوم و سوم - تابستان و پائیز ۱۳۹۵ - شماره پیاپی ۸۴-۸۵ - ص ۴۹۵-۴۶۷
- احمد علی مجید الحلّی
- الشیخ ابراهیم ابن الحاج علی السکری الحلّی (کان حیا سنه ۱۰۷۱ق) «اجازاته - جلاله قدره» / سال ۲۲ - شماره ۴ - زمستان ۱۳۹۵ - شماره ۸۶ - ص ۶۴-۵۱
- اسد احمدی
- بررسی نسخه خطی «اعراب الکافیة» حاج بابا طویسوی و رویکردهای نحوی آن / سال ۲۳ - شماره دوم - تابستان ۱۳۹۶ - شماره ۸۸ - ص ۲۰۴-۱۸۳

- اسدالله عبدالی آشتیانی

- زندگی نامه محمد علی حائری سنقری، تصحیح و بازخوانی سندی در ارتباط با ایشان
/ سال ۹۴- زمستان ۱۳۹۷- شماره ۹۴- ص ۱۴۲-۱۳۱

- امرالله شجاعی

- ابن قاسم عاملی: شرح حال، کتاب شناسی و نسخه شناسی آثار / سال ۲۵- زمستان
۱۳۹۸- شماره ۹۸- ص ۱۵۹-۱۳۳

- اجازات شیخ اعظم مرتضی انصاری / سال ۲۲- شماره ۴- زمستان ۱۳۹۵- شماره
۸۶- ص ۶۵-۹۴

- سه تن از مشایخ اجازه علامه مرعشی / سال ۲۴- تابستان ۱۳۹۷- شماره ۹۲- ص
۱۴۱-۱۵۸

- عاصی اصفهانی رشتی: زندگینامه و آثار شیخ محمد محسن رشتی از پرکارترین
نویسندگان جهان اسلام (۱) / سال ۲۶- شماره ۱۰۰- تابستان ۱۳۹۹- ص ۱۶۱-۱۹۲

- علامه ضیائی فقیه و اصولی گمنام / سال ۲۳- شماره نخست - بهار ۱۳۹۶- شماره
۸۷- ص ۱۵۳-۱۶۸

- فهرست دستنوشته های انساب (۱) / سال ۲۵- تابستان ۱۳۹۸- شماره ۹۶- ص ۱۵۶-
۱۰۳

- فهرست دستنوشته های انساب (۲) / سال ۲۵- پائیز ۱۳۹۸- شماره ۹۷- ص ۱۹۰-
۱۳۵

- فهرست دستنوشته های استاد علی خاقانی / سال ۲۶- بهار ۱۳۹۹- شماره ۹۹- ص
۱۴۴-۱۱۹

- امیر بارانی بیرانوند

- نظم تهذیب الاخلاق: سروده قوام الدین محمد بن محمد مهدی حسنی سیفی قزوینی
(وفات ۱۱۴۹ق) / سال ۲۶- شماره ۱۰۰- تابستان ۱۳۹۹- ص ۲۳۲-۲۰۳

- امیر حسین آقا محمدی

- نگاهی به تفسیری از قرآن مورخ ۷۴۵ق (نسخه شماره ۳۰۰ کتابخانه فاتح استانبول) /
سال ۲۵ - زمستان ۱۳۹۸ - شماره ۹۸ - ص ۶۳-۷۶

حرف (ب)

- بهروز فروتن

- معرفی و بررسی اجمالی کتاب «The study Quran» / سال ۲۵ - پائیز ۱۳۹۸ -
شماره ۹۷ - ص ۱۲۱-۱۳۴

حرف (ج)

- سید جعفر حسینی اشکوری

- سند نویافته ای پیرامون باغ سالاریه / سال ۲۴ - بهار ۱۳۹۷ - شماره ۹۱ - ص ۲۱۸ -
۲۱۷

- قصیده التجائیه / سال ۲۴ - بهار ۱۳۹۷ - شماره ۹۱ - ص ۱۵۵-۱۸۱

- جواد بشری

- دستنویسی پر اهمیت از انیس الطالبین و ارتباط آن با دهخدا (فراخوانی برای تدوین
کتابشناسی مآخذ لغت نامه دهخدا) / سال ۲۵ - تابستان ۱۳۹۸ - شماره ۹۶ - ص ۱۰۲-۸۹

حرف (ح)

- سید حسن فاطمی (موحد)

- آتشکده های قم / سال ۲۵ - پائیز ۱۳۹۸ - شماره ۹۷ - ص ۲۵۴-۲۲۹

- سید حسن موسوی بروجردی

- بازدید از مراکز علمی فرهنگی استانبول / سال ۲۲ - شماره دوم و سوم - تابستان و پائیز

۱۳۹۵ - شماره پیاپی ۸۴-۸۵ - ص ۳۳۸-۳۱۳

- حسن مهرآبادی آرانی

- دست نوشته هایی پیرامون حضرت فاطمه سلام الله علیها در کتابخانه بزرگ آیت الله

العظمی مرعشی نجفی - سال ۲۳ - شماره نخست - بهار ۱۳۹۶ - شماره ۸۷ - ص ۲۳۳ -

۲۱۱

- دستنوشته هایی در باره حضرت مهدی عجل الله تعالی موجود در کتابخانه حضرت
آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره) / سال ۲۲ - شماره ۴ - زمستان ۱۳۹۵ - شماره ۸۶ - ص

۱۸۳-۲۵۲

- حسین احمدی رهبریان

- اصالت منشاء و نظم اولیه و فهرست نویسی اسناد / سال ۲۳ - شماره نخست - بهار

۱۳۹۶ - شماره ۸۷ - ص ۱۵۱-۱۴۵

- حسین تقی زاده

- نگاهی کوتاه به کتاب «موسوعة العلامة المرعشی» / سال ۲۳ - زمستان ۱۳۹۶ - شماره

۹۰ - ص ۱۰۴-۹۵

- حسین حلییان

- الذریعة من تراث المرتضی / سال ۲۲ - شماره نخست - بهار ۱۳۹۵ - شماره ۸۳ - ص

۱۷۹-۱۸۸

- حسین قائم پناه تاج آبادی

- ساختار شناسی و رویکردهای نحوی کتاب «کواکب الاعراب» اثر: سید موسی موسوی

حسینی جزایری / سال ۲۲ / شماره دوم و سوم - تابستان و پائیز ۱۳۹۵ - شماره پیاپی ۸۴-۸۵

- ص ۴۶۶-۴۳۹

- حسین مسرت

- بررسی فهرست های مشترک نسخه های خطی فارسی از آغاز تاکنون / سال ۲۶ - شماره

۱۰۰ - تابستان ۱۳۹۹ - ص ۱۰۲-۸۵

- حسین واثقی

- برای تاریخ کاشان و موقوفات مجدیه / سال ۲۲ - شماره دوم و سوم - تابستان و پائیز

۱۳۹۵ - شماره پیاپی ۸۴-۸۵ - ص ۱۵۲-۱۴۷

- دل نوشته های کاتبان (۱) / سال ۲۳ - شماره دوم - تابستان ۱۳۹۶ - شماره ۸۸ - ص ۲۵۷-۲۵۱

- دل نوشته های کاتبان (۲) / سال ۲۴ - تابستان ۱۳۹۷ - شماره ۹۲ - ص ۲۵۳-۲۶۳
- دو نامه از سید علی خان مدنی به علامه محمد باقر مجلسی و قاضی القضاة محمد جعفر کمره ای / سال ۲۲ - شماره دوم و سوم - تابستان و پائیز ۱۳۹۵ - شماره پیاپی ۸۴-۸۵ - ص ۱۵۸-۱۵۳

- ماده تاریخ دو تعمیر حرم عسکریین علیهم السلام در سال ۱۱۰۹ هجری قمری و در حدود سال ۱۲۰۰ هجری قمری / سال ۲۱ - پائیز و زمستان ۱۳۹۴ - شماره پیاپی ۸۱-۸۲ - شماره سوم و چهارم - ص ۱۹۴-۱۸۷
- یادی از فاضل هندی و تصحیح تاریخ وفات او / سال ۲۱ - پائیز و زمستان ۱۳۹۴ - شماره پیاپی ۸۱-۸۲ - شماره سوم و چهارم - ص ۱۹۶-۱۹۵

- حمید عطائی نظری

- از فراز و فرود تصحیح متون (۱): ضبط قریب و ضبط غریب / سال ۲۲ - شماره دوم و سوم - تابستان و پائیز ۱۳۹۵ - شماره پیاپی ۸۴-۸۵ - ص ۲۲-۱۳
- از فراز و فرود تصحیح متون (۲) کاتبان فاضل و اصلاحات باطل / سال ۲۳ - شماره دوم - تابستان ۱۳۹۶ - شماره ۸۸ - ص ۱۴۶-۱۲۱

حرف (د)

- داوید دوران گدی

- منبعی مهم درباره سلجوقیان روم و دبیرخانه فارسی آن ها: نسخه خطی کتابخانه آیت الله مرعشی، شماره ۱۱۱۳۶ / سال ۲۶ - شماره ۱۰۰ - تابستان ۱۳۹۹ - ص ۸۴-۶۳
- دون استوارت

- نمونه ای موردی از: تقیه عالمی امامی در دمشق قرن دهم با ادعای پیروی از مذهب فقهی شافعی / سال ۲۲ - شماره ۴ - زمستان ۱۳۹۵ - شماره ۸۶ - ص ۱۲۴-۹۵

حرف (ر)

- رسول جزینی درچه

- آشنایی با سه نفر از مشایخ اسعد بن شفروه اصفهانی / سال ۲۶- شماره ۱۰۰- تابستان ۱۳۹۹- ص ۲۰۲-۱۹۳

- نکاتی درباره روایت نهج البلاغه در اصفهان قرن ۶-۷ هجری (محمد بن عبدالواحد المدینی و اسعد بن شفروه اصفهانی) / سال ۲۵- زمستان ۱۳۹۸- شماره ۹۸- ص ۱۱۸-۷۷

- سید رضا باقریان موحد

- استقبال آشوب مازندرانی از قصیده شبنیه خاقانی / سال ۲۲- شماره دوم و سوم - تابستان و پائیز ۱۳۹۵- شماره پیاپی ۸۴-۸۵- ص ۲۵۱-۲۶۴

- قصیده انوار العیون امری شیرازی در استقبال از قصیده مرآت الصفای خاقانی / سال ۲۵- تابستان ۱۳۹۸- شماره ۶۹- ص ۲۲۸-۲۱۷

حرف (س)

- سجاد حبیبی

- جستاری در نسب شناسی جعفر بن موسی بن جعفر علیه السلام و مدفن ایشان / سال ۲۶- شماره ۱۰۰- تابستان ۱۳۹۹- ص ۱۱۶-۱۰۳

حرف (ص)

- صابر صمدی

- اسرار یقین و شک، تصحیح و ترجمه رساله: «الوظیفه الکافیة فی مقام استنباط الاحکام الشرعیة الفرعیة» / اثر: سید محمد باقر خسروشاهی - سال ۲۵- پائیز ۱۳۹۸- شماره ۹۷- ص ۲۲۸-۱۹۷

- صادق ابراهیمی کاوری

- بررسی نسخه خطی «اعراب الکافیة حاج بابا طوسیوی» و رویکردهای نحوی آن / سال ۲۳- شماره دوم- تابستان ۱۳۹۶- شماره ۸۸- ص ۲۰۴-۱۸۳

- ساختار شناسی و رویکردهای نحوی کتاب «کواکب الاعراب» اثر: سید موسی موسوی
حسینی جزایری / سال ۲۲ - شماره دوم و سوم - تابستان و پائیز ۱۳۹۵ - شماره پیاپی ۸۴ -
۸۵ - ص ۴۶۶-۴۳۹

حرف (ع)

- عاطفه عصاره

- شرح رکن الدین استرآبادی و جامی بر کافیه / سال ۲۳ - شماره نخست - بهار ۱۳۹۶ -
شماره ۸۷ - ص ۲۵۲-۲۳۵

- عبدالحسین طالعی

- ترجمه منظوم مراثی بحرالعلوم، مترجم: منظور اصفهانی / سال ۲۲ - شماره دوم و سوم -
تابستان و پائیز ۱۳۹۵ - شماره پیاپی ۸۴-۸۵ - ص ۳۱۲-۲۶۵

- تماشاخانه تاریخ و ادب و دین و دانش و بینش «در نامه های ناموران» / سال ۲۴ - پائیز
۱۳۹۷ - شماره ۹۳ - ص ۱۵۲-۱۲۷

- رساله ان شاء الله، سید حسن بن دلدار علی لکهنوی / سال ۲۵ - تابستان ۱۳۹۸ -
شماره ۹۶ - ص ۲۱۶-۲۰۱

- شرح حال خود نوشت، سفرنامه و برخی از اشعار شرف شوشتری شاعری از سده
سیزدهم بر اساس کتاب «وادی ایمن» / سال ۲۳ - پائیز ۱۳۹۶ - شماره ۸۹ - ص ۷۴-۴۵

- معرفی کشکول ماحوزی و فوایدی از آن / سال ۲۲ - شماره نخست - بهار ۱۳۹۵ -
شماره ۸۳ - ص ۱۱۷-۱۰۱

- عبدالرضا عطاشی

- شرح رکن الدین استرآبادی و جامی بر کافیه / سال ۲۳ - شماره نخست - بهار ۱۳۹۶ -
شماره ۸۷ - ص ۲۵۲-۲۳۵

- عبدالهادی سجاد محمودی

- نگاهی نوبه رساله «علة خلق الکافر» شیخ حر عاملی / سال ۲۳ - زمستان ۱۳۹۶ -
شماره ۹۰ - ص ۴۴-۲۴

- علی اکبر صفری

- درویش لاهیجی و استقبال از «شینیه» خاقانی / سال ۲۵ - زمستان ۱۳۹۸ - شماره ۹۸ -
ص ۱۷۷-۱۶۱

- زیارت حضرت فاطمه معصومه سلام الله علیها به نیابت از فتحعلی شاه قاجار / سال
۲۱ - پائیز و زمستان ۱۳۹۴ - شماره پیاپی ۸۱-۸۲ - شماره سوم و چهارم - ص ۲۰۸-۲۰۳
- سنجه کتاب (۱) / سال ۲۱ - پائیز و زمستان ۱۳۹۴ - شماره پیاپی ۸۱-۸۲ - شماره سوم
و چهارم - ص ۳۴-۳

- سنجه کتاب (۲) / سال ۲۲ - شماره نخست - بهار ۱۳۹۵ - شماره ۸۳ - ص ۲۵۳ -
۲۰۵

- سنجه کتاب (۳) / سال ۲۲ - شماره دوم و سوم - تابستان و پائیز ۱۳۹۵ - شماره پیاپی
۸۴-۸۵ - ص ۳۹۳-۳۳۹

- سنجه کتاب (۴) / سال ۲۳ - شماره اول - بهار ۱۳۹۶ - شماره ۸۷ - ص ۲۰۹-۱۶۹

- سنجه کتاب (۵) / سال ۲۳ - شماره دوم - تابستان ۱۳۹۶ - شماره ۸۸ - ص ۲۴۹-۲۰۵

- سنجه کتاب (۶) / سال ۲۴ - تابستان ۱۳۹۷ - شماره ۹۲ - ص ۲۵۲-۲۱۵

- سنجه کتاب (۷) / سال ۲۵ - تابستان ۱۳۹۸ - شماره ۹۶ - ص ۱۹۶-۱۵۷

- سنجه کتاب (۸) / سال ۲۶ - بهار ۱۳۹۹ - شماره ۹۹ - ص ۱۸۹-۲۲۴

- سه رساله درباره علامه مجلسی / سال ۲۲ - شماره نخست - بهار ۱۳۹۵ - شماره ۸۳ -
ص ۱۴۶-۱۱۹

- قحطی ۱۳۲۵ ش در خداینده زنجان، سروده: شیخ قدرت الله کوچک بیگی / سال ۲۶ -
شماره ۱۰۰ - تابستان ۱۳۹۹ - ص ۲۵۳-۲۳۳

- علی حیدری یساولی

- دستنویسی کهن از «دیوان همام الدین تبریزی» (ابیات و نکات نویافته) / سال ۲۳ -
زمستان ۱۳۹۶ - شماره ۹۰ - ص ۱۸۴-۱۳۵

- علی صدرایی خویی

- اسرار دماوندیه، نگاهی به کتاب «مفتاح اسرار الحسینی» مولی عبدالرحیم دماوندی /
سال ۲۶- بهار ۱۳۹۹ - شماره ۹۹ - ص ۸۱-۱۱۸

- الهی اردبیلی و اولین شرح فارسی نهج البلاغه / سال ۲۴- پائیز ۱۳۹۷- شماره ۹۳-
ص ۱۷۹-۲۱۷

- خواجه محمد دهمدار و گلشن راز / سال ۲۶- شماره ۱۰۰- تابستان ۱۳۹۹- ص ۱۶۰-

۱۱۷

- سفینه روغای: سفینه ای شیعی از قرن هشتم (بخش دوم: منظومه ها و اشعار فارسی و
عربی) / سال ۲۱- پائیز و زمستان ۱۳۹۴- شماره پیاپی ۸۱-۸۲- شماره سوم و چهارم - ص
۳۵-۹۶

- سفینه عطاالله بمی (زنده در ۸۴ق) / سال ۲۲ - شماره دوم و سوم- تابستان و پائیز
۱۳۹۵ - شماره پیاپی ۸۴-۸۵ - ص ۱۴۶-۱۰۳

- شرح نسخ، یادداشت یکم: حاشیه تبصرة المتعلمین / سال ۲۱- پائیز و زمستان ۱۳۹۴-
شماره پیاپی ۸۱-۸۲ - شماره سوم و چهارم - ص ۳۰۸-۳۰۱

- شرح نسخ، یادداشت دوم: کهن ترین نسخه احتجاج طبرسی / سال ۲۲- شماره ۴-
زمستان ۱۳۹۵- شماره ۸۶ - ص ۱۸۲-۱۷۵

- نامه های رویانی (۲) / سال ۲۳ - شماره نخست - بهار ۱۳۹۶- شماره ۸۷ - ص
۱۲۳-۱۴۴

- نامه های رویانی (۳) / سال ۲۳- پائیز ۱۳۹۶- شماره ۸۹- ص ۱۵۴-۱۱۱

- سید علی ملکوتی

- بررسی دیوان میرزا نصرالله صدرالممالک اردبیلی / سال ۲۴- بهار ۱۳۹۷- شماره
۹۱- ص ۹۷-۱۰۵

- پیشینه زبان فارسی در تفسیر کهن و ماندگار کشف الاسرار و عدة الابرار / سال ۲۴-
پائیز ۱۳۹۷- شماره ۹۳- ص ۱۶۲-۱۵۳

- نگاهی به واژگان بدیع ادبی در تفسیر کشف الاسرار و عدة الابرار / سال ۲۴- زمستان ۱۳۹۷- شماره ۹۴- ص ۱۱۱-۱۲۱
- علی قنبریان (فیاض)
- اسرار یقین و شک، تصحیح و ترجمه رساله: «الوظیفه الکافیة فی مقام استنباط الاحکام الشرعیة الفرعیة» / اثر: سید محمد باقر خسروشاهی - سال ۲۵- پائیز ۱۳۹۸- شماره ۹۷- ص ۱۹۷-۲۲۸
- بررسی زندگی نامه و آثار محمد شفیع و محمد مهدی استرآبادی / سال ۲۴- بهار ۱۳۹۷- شماره ۹۱- ص ۱۲۹-۱۵۴
- بررسی و تبیین آثار محمد کاظم هزار جریبی / سال ۲۱- پائیز و زمستان ۱۳۹۴- شماره پیاپی ۸۱-۸۲- شماره سوم و چهارم - ص ۹۷-۱۵۸
- تبیین آثار علمی شیخ العراقین و بررسی صحت انتساب آن ها به مولف / سال ۲۳- زمستان ۱۳۹۶- شماره ۹۰- ص ۴۵-۷۰
- تحلیل و بررسی برخی از اشتباهات تاریخی درباره محمد کاظم هزار جریبی استرآبادی / سال ۲۵- بهار ۱۳۹۸- شماره ۹۵- ص ۱۰۷-۱۳۲
- دو رساله از حسن بن عبدالرحیم مراغی (۱۳۰۰ق) / سال ۲۲- شماره نخست - بهار ۱۳۹۵- شماره ۸۳- ص ۶۵-۱۰۰
- زندگی نامه محمد علی حائری سنقری، تصحیح و بازخوانی سندی در ارتباط با ایشان / سال ۹۴- زمستان ۱۳۹۷- شماره ۹۴- ص ۱۱۳۱-۱۴۲
- علیرضا لیاقتی
- بررسی زندگی نامه و آثار محمد شفیع و محمد مهدی استرآبادی / سال ۲۴- بهار ۱۳۹۷- شماره ۹۱- ص ۱۵۴-۱۲۹
- تحلیل و بررسی برخی از اشتباهات تاریخی درباره محمد کاظم هزار جریبی استرآبادی / سال ۲۵- بهار ۱۳۹۸- شماره ۹۵- ص ۱۰۷-۱۳۲

- عماد الدین شیخ الحکامی

- سند استفتایی از محمد بن شهاب، مفتی سده هشتم و نهم هجری / سال ۲۵ - تابستان ۱۳۹۸ - شماره ۹۶ - ص ۲۰۰-۱۹۷

حرف (غ)

- غلامرضا گلی زواره

- قله معرفت و فضیلت «فرازهایی از حیات علمی و معنوی علامه سید شمس الدین محمود مرعشی نجفی به مناسبت یکصدمین سالگرد رحلت او (۱۲۷۹-۱۳۳۸ق)» / سال ۲۳ - شماره دوم - تابستان ۱۳۹۶ - شماره ۸۸ - ص ۴۴-۷

- غلامرضا نقی جلال آبادی

- کتاب شناسی و نسخه شناسی توصیفی «علم الهی» / سال ۲۳ - پائیز ۱۳۹۶ - شماره ۸۹ - ص ۲۳۱-۲۰۹

- نگاهی به کتاب «منتقد المنافع فی شرح المختصر النافع» / سال ۲۴ - سال ۱۳۹۷ - شماره ۹۴ - ص ۱۳۰-۱۲۳

حرف (ک)

- کاظم استادی

- معرفی نسخه های خطی - کتابهای منسوب به سلیم بن قیس / سال ۲۶ - بهار ۱۳۹۹ - شماره ۹۹ - ص ۱۸۸-۱۴۵

حرف (م)

- سید مجتبی میردامادی

- بررسی و تبیین آثار محمد کاظم هزار جریبی / سال ۲۱ - پائیز وزمستان ۱۳۹۴ - شماره پیاپی ۸۱-۸۲ - شماره سوم و چهارم - ص ۹۷-۱۵۸

- دو رساله از حسن بن عبدالرحیم مراغی (۱۳۰۰ق) / سال ۲۲ - شماره نخست - بهار ۱۳۹۵ - شماره ۸۳ - ص ۱۰۰-۶۵

- محسن صادقی

- کتابشناسی تقیه / سال ۲۲- شماره ۴- زمستان-۱۳۹۵- شماره ۸۶- ص ۱۴۶-۱۲۵
- گزیده کتابشناسی نهضت تنباکو / سال ۲۳- زمستان ۱۳۹۶- شماره ۹۰- ص ۹۳-۷۱
- معرفی کشکول ماحوزی و فوایدی از آن / سال ۲۲- شماره نخست - بهار ۱۳۹۵-
شماره ۸۳- ص ۱۱۷-۱۰۱

- سید محسن محسنی

- استاد حسن معمار قمی، هنرمند برجسته روزگار قاجار / سال ۲۵- بهار ۱۳۹۸- شماره
۹۵- ص ۲۴۵-۲۰۳
- تاریخچه باغ زنبیل آباد (سالاریه) قم / سال ۲۳- زمستان ۱۳۹۶- شماره ۹۰- ص
۱۸۵-۲۲۶

- تخریب بافت تاریخی قم از پهلوی ها تا روزگار ما / سال ۲۴- تابستان ۱۳۹۷- شماره
۹۲- ص ۳۰۳-۲۶۵

- کرامت حضرت فاطمه معصومه سلام الله علیها به روایت میرزا علی اکبر فیض
تاریخنگار قمی در دوره ناصری / سال ۲۱- پائیز و زمستان ۱۳۹۴- شماره پیاپی ۸۱-۸۲-
شماره سوم و چهارم - ص ۲۰۲-۱۹۷
- میدان نو قم (میدان شهید مطهری) از دیرینه زمان تا این دوران / سال ۲۴- بهار ۱۳۹۷-
شماره ۹۱- ص ۲۱۶-۱۸۳

- محمد بای

- تعریف العلوم الادبیه، شمس الدین محمد بن محمود آملی (وفات ۷۵۳ق) / سال ۲۳-
زمستان ۱۳۹۶- شماره ۹۰- ص ۱۱۹-۱۰۵

- محمد برکت

- فهرست دویست نسخه خطی مدرسه امام عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف شیراز
/ سال ۲۲- شماره دوم و سوم - تابستان و پائیز ۱۳۹۵- شماره پیاپی ۸۴-۸۵- ص ۹۶-۲۳

- محمد جواد طالبی هنزائی

- سندی در قرائت قرآن از: مصطفی قاری / سال ۲۲ - شماره ۴ - زمستان ۱۳۹۵ - شماره ۸۶ - ص ۲۵۷-۲۵۳

- نمایه مقالات و پدید آورندگان میراث شهاب / سال ۲۱ - پائیز و زمستان ۱۳۹۴ - شماره پیاپی ۸۱-۸۲ - شماره سوم و چهارم - ص ۳۰۹-۳۴۱

- محمد حسین واعظ نجفی

- مسائل العلوم: اثر مجدالدین نجفی اصفهانی مجد العلماء (۱۴۰۳-۱۳۲۶ق) / سال ۲۱ - پائیز و زمستان ۱۳۹۴ - شماره پیاپی ۸۱-۸۲ - شماره سوم و چهارم - ص ۳۰۰-۲۷۱

- محمد رضا باقی

- برگ های پر بار: فهرست اسناد اهدائی حاج حسین سلیمانی به کتابخانه بزرگ آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره) / سال ۲۵ - زمستان ۱۳۹۸ - شماره ۹۸ - ص ۲۱۸-۱۷۹

- محمد علی عیوضی

- تاریخ ارسطو آیت الله شیخ محمد صالح حائری مازندرانی / سال ۲۴ - زمستان ۱۳۹۷ - شماره ۹۴ - ص ۲۲۸-۲۱۵

- چهره ای نو شناخته در علوم قرآن: محمد بن علی حسینی جرجانی / سال ۲۳ - شماره دوم - تابستان ۱۳۹۶ - شماره ۸۸ - ص ۱۲۰-۹۳

- ریاض الفتیان (گزیده) بر پایه نسخه کهن کتابخانه آیه الله العظمی مرعشی نجفی / سال ۲۶ - بهار ۱۳۹۹ - شماره ۹۹ - ص ۲۲۵-۲۱۴

- شرح خطبة الوافية فی شرح الکافية - میر شمس الدین محمد حسینی جرجانی (۸۳۸ ق) / سال ۲۲ - شماره نخست - بهار ۱۳۹۵ - شماره ۸۳ - ص ۶۴-۴۹

- عبدالرحیم بن معروف رازی (زنده ۸۶۰ ق) بر پایه مدارک نویافته، به همراه بخشی از «رساله التحقيق و دفع الاشکال عن تعریفنا لعلم المعانی» / سال ۲۲ - شماره ۴ - زمستان ۱۳۹۵ / شماره ۸۶ - ص ۲۶-۷

- قوام الدین کربالی (زنده در ۸۳۹ ق) و سید شمس الدین محمد بن شریف جرجانی (۸۳۸ ق) در مجموعه بلاغی عبدالرحیم بن معروف رازی (نوشته در ۸۳۹ ق) / سال ۲۲- شماره ۴ - زمستان ۱۳۹۵ - شماره ۸۶ - ص ۲۷-۵۰
- نگارنده «نخبة الرغائب للذاهب والآئب» کیست؟ نویافته هایی از عارف نامی شیخ نصرالله رویانی (۷۶۶-۸۳۳ ق) / سال ۲۴ - بهار ۱۳۹۷ - شماره ۹۱ - ص ۵۷-۷۷
- هفت رساله از مجتهد خوئینی (زنده در ۱۲۵۶ ق) / سال ۲۱ - پائیز و زمستان ۱۳۹۴ - شماره پیاپی ۸۱-۸۲ شماره سوم و چهارم - ص ۲۷۰-۲۰۹
- محمد کاظم رحمتی
- آل حسام: خاندان شیعی از جبل عامل / سال ۲۲ - شماره نخست - بهار ۱۳۹۵ - شماره ۸۳ - ص ۳-۴۰
- اهمیت نسخه های خطی برای مطالعه تاریخ تشیع / سال ۲۲ - شماره دوم و سوم - تابستان و پائیز ۱۳۹۵ - شماره پیاپی ۸۴-۸۵ - ص ۱۵۹-۲۵۰
- مدرسه زینبیه حله / سال ۲۱ - پائیز و زمستان ۱۳۹۴ - شماره پیاپی ۸۱-۸۲ - شماره سوم و چهارم - ص ۱۵۹-۱۶۸
- ملاحظات و تصحیحات (۱) / سال ۲۳ - شماره نخست - بهار ۱۳۹۶ - شماره ۸۷ - ص ۴۱-۹۲
- ملاحظات و تصحیحات (۲) / سال ۲۳ - شماره دوم - تابستان ۱۳۹۶ - شماره ۸۸ - ص ۴۵-۹۱
- ملاحظات و تصحیحات (۳) / سال ۲۳ - پائیز ۱۳۹۶ - شماره ۸۹ - ص ۷-۴۳
- ملاحظات و تصحیحات (۴) / سال ۲۴ - بهار ۱۳۹۷ - شماره ۹۱ - ص ۱۵-۴۴
- ملاحظات و تصحیحات (۵) / سال ۲۴ - تابستان ۱۳۹۷ - شماره ۹۲ - ص ۹۷-۱۲۰
- ملاحظات و تصحیحات (۶) / سال ۲۴ - پائیز ۱۳۹۷ - شماره ۹۳ - ص ۱۲۶-۸۹
- ملاحظات و تصحیحات (۷) / سال ۲۴ - زمستان ۱۳۹۷ - شماره ۹۴ - ص ۱۱۰-۲۵
- ملاحظات و تصحیحات (۸) / سال ۲۵ - بهار ۱۳۹۸ - شماره ۹۵ - ص ۱۰۶-۴۱

- ملاحظات و تصحیحات (۹) / سال ۲۵ - تابستان ۱۳۹۸ - شماره ۹۶ - ص ۶۴-۲۱
 - ملاحظات و تصحیحات (۱۰) / سال ۲۵ - پائیز ۱۳۹۸ - شماره ۹۷ - ص ۱۱۹-۴۳
 - ملاحظات و تصحیحات (۱۱) / سال ۲۵ - زمستان ۱۳۹۸ - شماره ۹۸ - ص ۶۲-۳
 - ملاحظات و تصحیحات (۱۲) / سال ۲۶ - بهار ۱۳۹۹ - شماره ۹۹ - ص ۷۹-۳
 - ملاحظات و تصحیحات (۱۳) / سال ۲۶ - تابستان ۱۳۹۹ - شماره ۱۰۰ - ص ۶۲-۳
 - ملاحظاتی در باب تصحیح کتاب الفهرست ابن ندیم / سال ۲۳ - زمستان ۱۳۹۶ - شماره ۹۰ - ص ۲۱-۳

- نمونه ای موردی از: تقیه عالمی امامی در دمشق قرن دهم با ادعای پیروی از مذهب
 فقهی شافعی / سال ۲۲ - شماره ۴ - زمستان ۱۳۹۵ - شماره ۸۶ - ص ۱۲۴-۹۵
 - محمد لطف زاده تبریزی

- رسالة فی «تحقیق التسمیة و التحمید» للسید نعمت الله الجزایری (۱۱۲ق) / سال
 ۲۳ - شماره دوم - تابستان ۱۳۹۶ - شماره ۸۸ - ص ۱۸۲-۱۵۹
 - نسخه پژوهی «مفتاح اللیب فی شرح التهذیب» اثر: سید نعمت الله جزایری / سال
 ۲۳ - شماره نخست - بهار ۱۳۹۶ - شماره ۸۷ - ص ۱۲۱-۹۳
 - نسخه نفیسه من کتاب من لایحضره الفقیه / سال ۲۵ - پائیز ۳۹۸ - شماره ۹۷ - ص
 ۱۹۶-۱۹۱

- سید محمود مرعشی نجفی
 - از مجلس راستگویان: گزارشی از نسخه کهن امالی شیخ صدوق / سال ۲۴ - زمستان
 ۱۳۹۷ - شماره ۹۴ - ص ۱۸۱-۲۱۳
 - تاریخ تحولات اجتماعی ایران در عصر جدید (۱) / سال ۲۶ - شماره ۱۰۰ - تابستان
 ۱۳۹۹ - ص ۲۹۲-۲۵۵

- دستنوشته هایی اندر باب کتاب «نامه های والد بزرگوارم مرحوم آیت الله العظمی
 مرعشی نجفی و فرزند ارشد آیت الله الشیخ آقا بزرگ تهرانی» / سال ۲۵ - بهار ۱۳۹۸ - شماره
 ۹۵ - ص ۳۹-۳

- الرسالة العزیه فی ترجمه الجلیل عزالدین یحیی الشہید / آیت اللہ العظمی سید شہاب الدین مرعشی نجفی / سال ۲۵- زمستان ۱۳۹۸- شماره ۹۸ - ص ۱۳۲-۱۱۹
- شرحی نویافته بر تہذیب الاحکام شیخ الطائفہ محمد بن حسن طوسی / سال ۲۵- بہار - شماره ۹۵- ص ۱۶۸-۱۵۵
- موقوفات ماندگار (۱): نسخه های خطی وقفی حضرت آیت اللہ العظمی مرعشی نجفی بہ کتابخانہ آستانہ مقدسہ حضرت فاطمہ معصومہ (س) / سال ۲۴- تابستان ۱۳۹۷- شماره ۹۲- ص ۹۶-۳
- موقوفات ماندگار (۲): نسخه های خطی وقفی حضرت آیت اللہ العظمی مرعشی نجفی بہ کتابخانہ آستانہ مقدسہ حضرت معصومہ (س) / سال ۲۴- پائیز ۱۳۹۷- شماره ۹۳- ص ۸۷-۳
- موقوفات ماندگار (۳): بخشی از نسخه های خطی اهدائی حضرت آیت اللہ العظمی مرعشی نجفی بہ حوزہ علمیه اردبیل / سال ۲۴- زمستان ۱۳۹۷- شماره ۹۴- ص ۲۴-۳
- موقوفات ماندگار (۴): دو نسخه نفیس از موقوفات آیت اللہ العظمی مرعشی نجفی (رہ) بہ کتابخانہ آستانہ مقدسہ حضرت فاطمہ معصومہ (س) / سال ۲۵- تابستان ۱۳۹۸- شماره ۹۶- ص ۲۰-۳
- موقوفات ماندگار (۵): نسخه های خطی وقفی آیت اللہ العظمی مرعشی نجفی در کتابخانہ آستانہ مقدسہ حضرت فاطمہ معصومہ (س) / سال ۲۵- پائیز ۱۳۹۸- شماره ۹۷- ص ۴۲-۳
- نامہ های نو یافتہ: چند نامہ از مرجع فرهنگیان حضرت آیت اللہ العظمی مرعشی نجفی / سال ۲۴- بہار ۱۳۹۷- شماره ۹۱- ص ۳-۱۴
- نسخه های خطی مرحوم آیت اللہ رئیس العلماء طباطبائی بھبھانی اهدائی بہ این کتابخانہ بزرگ / سال ۲۳- شماره نخست - بہار ۱۳۹۶- شماره ۸۷- ص ۴۰-۳
- مرتضی نگاری
- دو رسالہ از حسن بن عبدالرحیم مراغی (۱۳۰۰ق) / بہ - سال ۲۲- شماره نخست - بہار ۱۳۹۵- شماره ۸۳- ص ۱۰۰-۶۵

- سید مصطفی مطبوعه چی اصفهانی
- کارنامه علوم و فنون مخطوطات در ایران / سال ۲۳- پائیز ۱۳۹۶ - شماره ۸۹ - ص
۱۷۹-۲۰۷
- مظفر صلاح کامل
- تراثا الفکری المخطوط فی المکتبات الغربیة / سال ۲۲- شماره دوم و سوم- تابستان و
پائیز ۱۳۹۵- شماره پیاپی ۸۴-۸۵ - ص ۹۷-۱۰۲
- مهدی صفرزاده
- فهرست ترجمه های فارسی آثار سید مرتضی (ره) / سال ۲۲- شماره ۴- زمستان
۱۳۹۵- شماره ۸۶- ص ۱۶۵-۱۷۴
- کتاب شناسی و مقاله شناسی نظریه «صرفه» / سال ۲۲- شماره ۴- زمستان ۱۳۹۵-
شماره ۸۶- ص ۱۵۵-۱۶۴
- مهدی قربانی
- قصیده جندقیه میرزا محمد علی رشیدی (منشی باشی)، تصحیح و پژوهش محمد
حسین سلیمانی / سال ۲۵ بهار ۱۳۹۸ شماره ۹۵ ص ۱۶۹-۲۰۲
- میرزا علی سلیمانی بروجردی
- علمای لرستان و آیت الله العظمی مرعشی نجفی (۱) / سال ۲۴- تابستان ۱۳۹۷-
شماره ۹۲- ص ۱۵۹-۲۱۳
- علمای لرستان و آیت الله العظمی مرعشی نجفی (۲) / سال ۲۴- زمستان ۱۳۹۷-
شماره ۹۴- ص ۱۴۳-۱۸۰
- گزارشی از «دفتر اجازات آیت الله العظمی بروجردی» / سال ۲۵- زمستان ۱۳۹۸-
شماره ۹۸- ص ۲۱۹-۲۳۵

حرف (ن)

- ناصر الدین انصاری قمی
- تاریخ وفات علمای شیعه / سال ۲۳- پائیز ۱۳۹۶- شماره ۸۹- ص ۷۵-۱۰۲

- نگاهی کوتاه به کتاب «موسوعة العلامة المرعشی» / سال ۲۳ - زمستان ۱۳۹۶ - شماره ۹۰ - ص ۱۰۴-۹۵

- نیره خداداد شهری

- اصالت منشاء و نظم اولیه و فهرست نویسی اسناد / سال ۲۳ - شماره نخست - بهار ۱۳۹۶ - شماره ۸۷ - ص ۱۵۱-۱۴۵

حرف (و)

- وحید شوندی

- ترجمة المحقق الافندی، میرزا حسین نوری طبرسی (۱۲۵۴-۱۳۲۰ق) / سال ۲۳ - پائیز ۱۳۹۶ - شماره ۸۹ - ص ۱۰۹-۱۰۳

- ثلاث اجازات من المحدث النوری / سال ۲۲ - شماره دوم و سوم - تابستان و پائیز ۱۳۹۵ - شماره پیاپی ۸۴-۸۵ - ص ۴۳۷-۳۹۵

- خبر هشام مع الفرزدق و قصیدته از: ابوالقاسم بن محمد جاستی / سال ۲۲ - شماره نخست - بهار ۱۳۹۵ - شماره ۸۳ - ص ۴۸-۴۱

- رسالة فی الاجازة؛ از: میرزا حسین محدث نوری (۱۲۵۴-۱۳۲۰ق) / سال ۲۲ - شماره نخست - بهار ۱۳۹۵ - شماره ۸۳ - ص ۱۷۸-۱۴۷

- علامه قرشی کوه کمری، فرزانه وارسته / سال ۲۲ - شماره دوم و سوم - تابستان و پائیز ۱۳۹۵ - شماره پیاپی ۸۴-۸۵ - ص ۱۱-۷

ميراث شباب

مكتبة آيت الله العظمى المرعشي النجفي الكبرى
فصلية بليوغرافيا الكتب والمخطوطات
السنة السادسة والعشرون | العدد ١٠١ - ١٠٢ | الخريف والشتاء ١٣٩٩

خلاصة المقالات

خليل زامل العصامي

ملاحظات وتحقيقات (١٤) / محمد كاظم رحمتي

ملخص البحث: دراسة المخطوطات التي كتبها علماء اماميون في مناطق مختلفة مثل جبل عامل، وعراق العرب والبحرين القديمة، يمكن أن تساهم في توسيع معرفتنا واطلاعنا على سيرة العلماء الإمامية في الأدوار السابقة. وفي ضوء ما سبق ذكره نطلع في هذا التحقيق على ملاحظات حول بعض علماء الإمامية التي كتبت على وجه الخصوص حول علي بن شجاع الكركي، والشهيد الثاني، وسيد عبد الحسين الحجة من المخطوطات المتعلقة بهؤلاء الاشخاص. وهناك أيضاً مخطوطة في غاية الأهمية اسمها التاج من تراث كرامية خراسان تم التعرف عليها حديثاً، ويمكن على أساسها تصحيح بعض الملاحظات التي وردت بخصوص سيرة أحد علماء الكرامية في كتاب السياق، حيث وقعت تصحيحات في النسخة الحالية التي وصلت الينا منها. القسم التالي من هذا البحث عبارة عن تحقيق حول مسألة خلق القرآن في سنة الزيدية على أساس القسم غير المنشور من كتاب الجامع الكافي لأبي عبد الله العلوي وبين كيف يمكن من خلال النظر في المعلومات التي وردت فيه، التعرف على اصالة واحدة من الرسائل المنسوبة الى العالم الزيدي المعروف قاسم بن ابراهيم الرسي (المتوفى ٦٤٢هـ). وفي آخر بحث جرى الكلام عن النسخة الجديدة التي تم الحصول عليها من كتاب تاريخ يعقوبي واهميتها.

ميراث شباب

خلاصة المقالات

الألفاظ المفتاحية: التشيع، علماء الإمامية، كتاب التاج، الكرامية، قاسم بن ابراهيم الرسي، ابو عبد الله العلوي، الزيدية.

تراث عالم مسلم من القرون الوسطى / المؤلف: بورييس ليبرنز - ترجمه (الى اللغة الفارسية): محمد عافي الخراساني

ملخص البحث: يعرض هذا التحقيق مدونة وقفية وهي الأثر المادي الوحيد الباقي من المكتبة المعروفة للعالم الشيعي الشهير علي بن موسى بن طاووس (٩٨٥ / ٤٦٦هـ = ٣٩١١ / ٦٦٢م). تقدم هذه الكتابة رؤية جديدة عما كان لديه من الكتب، وتعكس اطاراً قانونياً أوضح لكيفية انتقال هذه الكتب الى احفاده. وكذلك تبين هذه المقالة، تاريخاً أوسع لهذه المخطوطة من دمشق الى اسطنبول والاساليب التي اعتمدت لتتبع مثل هذه المدونة التي غالباً ما تُتلف عن عمد.

الألفاظ المفتاحية: ابن طاووس، الوقف، بغداد، دمشق، [مكتبة ابن طاووس، خط يد ابن طاووس].

براهين اثبات وجود الله في مؤلفات وآثار العلامة محمد كاظم الهزارجريبي / علي قنبريان
ملخص البحث: من المفكرين المسلمين الذين لهم تأليفات في العلوم الاسلامية المختلفة هو العلامة محمد كاظم الهزارجريبي. عاش في دور سلالة الملوك الزنديين (٣٦١١-٩٠٢١هـ) والقاجاريين (٤٣١٩-٤٤٣١هـ). له ما يربو على ستين رسالة على شكل تأليف، وجمع وتصنيف وترجمة. الكثير من مؤلفاته لم تُحقق الى الآن ولا زالت على شكل مخطوطات. يبحث هذا التقرير «براهين اثبات وجود الله في آثار العلامة محمد كاظم الهزارجريبي» مع النظر في

كيفية استدلاله واستشهاده بالآيات القرآنية لتبيين الامور وعرض مصاديقها. ولم يحصل تبين لمنظومته الفكرية في هذا الموضوع الى يومنا هذا. الطريقة التي اتبعت هنا في جمع المعلومات مكتبية (من كتب مطبوعة ومخطوطة) مع معالجة المعلومات بطريقة تبينية - وتحليلية.

الألفاظ المفتاحية: محمد كاظم الهزارجيري، برهان النظم، برهان الامكان، برهان الفطرة، الآيات القرآنية، المخطوطات.

اعادة قراءة نقوش الأختام التاريخية (١) / جواد جدي

ملخص البحث: في هذه المقالة أُعيدت قراءة نقوش ١٣ ختماً باللغات العربية والفارسية والتركية. نقوش قسمٍ من هذه الأختام فيها أشعار، وقسم آخر فيها متون وقفية لمجموعة كتب، وقسم آخر منها مزين بآيات قرآنية. تعرض هذه المقالة مسرداً بالمصادر المتعلقة بقراءة الأختام وأربعة من أسباب عدم قدرة الراغبين بقراءة ما يوجد في نقوش الأختام.

الألفاظ المفتاحية: قراءة نقوش الأختام؛ كتاب الوقف؛ الأختام التاريخية.

وصف كتب التلغراف وتاريخ التلغراف في ايران / حسين مسرت

ملخص البحث: بعدما قدّم الكاتب نبذة عن تاريخ التلغراف، أورد سرداً بالكتب المستقلة والمشملة في ما يخص التلغراف؛ بما في ذلك الكتب المطبوعة، والطبعات الحرية، وطبعات الرصاص، والمخطوطات والوثائق، وبلغ عددها أكثر من عشرين مصدراً.

الألفاظ المفتاحية: التعريف بكتب التلغراف؛ نبذة عن تاريخ التلغراف.

عاصي الاصفهاني الرشتي (٢) / امر الله شجاعى

ملخص البحث: في هذه المقالة نلقي نظرة على الكتب والمخطوطات والآثار المكتوبة للشيخ محمد محسن الرشتي (القرن الثالث عشر) المعروف بعاصي الاصفهاني الرشتي، حيث جرى التعريف بما ينوف على ٠٨١ كتاباً من كتبه في موضوعات مختلفة، وهو ما يمكن أن يمثل دليلاً ارشادياً على آثاره.

الألفاظ المفتاحية: عاصي الاصفهاني الرشتي - بيبليوغرافيا؛ علماء القرن الثالث عشر؛ الآثار المكتوبة لمحمد محسن الرشتي معرفة المخطوطات؛ علماء كيلان.

فهرسة المعاصرين (١) / سيد جودت القزويني / محمود طيار المراغي

ملخص البحث: في هذا التحقيق نظرة على مسرد بكتب وآثار سيد جودت القزويني (٣٥٩١-٢٠٢٢م.) وهو محقق عراقي من اصول ايرانية. يصل عدد هذه الكتب الى ما يقارب أربعين عنواناً، في مجالات التاريخ، والأخلاق، والعقائد، والسيرة، والأدب. يضم هذا الفهرست، آثاره في التأليف، وتحقيق النصوص والترجمة. ومن هذه الآثار أيضاً تاريخ القزويني وهو عبارة عن موسوعة من ٠٣ مجلدات.

الألفاظ المفتاحية: سيد جودت القزويني؛ الفهرسة؛ تاريخ القزويني (كتاب)؛ الباحثون العراقيون في القرنين الرابع عشر والخامس عشر.

تاريخ التحولات الاجتماعية في ايران في العصر الجديد (٢) / تحقيق: سيد محمود المرعشي النجفي

ملخص البحث: قوانين ابتعاث الطلبة للدراسة في اوربا، التي أقرها مجلس الشورى الوطني

في الأعوام: ١١٩١، ٨٢٩١، ٩٢٩١م. تمثل جزءاً من تاريخ المعهد العالي للعلوم وتأسيسه في عام ٨١٩١م. ومن العناوين التي يتناولها هذا التحقيق: المستشارون الاجانب في حقل التعليم، الجيش، الشؤون المالية، الثقافة، الطباعة والنشر، العلاقات الدولية، العلوم الحوزوية، أسباب تخلف ايران.

الألفاظ المفتاحية: التحولات الاجتماعية في ايران؛ تاريخ ايران بداية القرن العشرين؛ التعليم -القرارات.

فهرست مكتبة الميرزا احمد الساوجي / علي اكبر صفري

ملخص البحث: في هذا التحقيق فهرست يضم ٣٧ مخطوطة موقوفة للميرزا احمد الساوجي (المتوفى في عام ٤٠٣١ هـ) جرى وقفها لمكتبة آية الله الكلبايگاني. وجرى أيضاً بيان سيرة حياته وآثاره و متن وقفية الكتب اضافة الى توضيحات سيد حسن سبط احمدي حفيد الساوجي.

الألفاظ المفتاحية: الميرزا احمد الساوجي - سيرة حياته وآثاره؛ علماء القرنين الثالث عشر والرابع عشر؛ وقف الكتب؛ مكتبة آية الله الكلبايگاني؛ سيد حسن سبط احمدي.

Specialized Quarterly of Bibliography
and Manuscript Studies

Vol. 26, NO. 101 - 102, fall, winter 2020

Abstracts of Mīrāth Shahāb 101 - 102

Translators: Muhammad-Hussein Rajabian

Notes and Corrections (14) / Mohammad-Kazem Rahmati

Abstract: Examining the manuscripts written by Imami scholars in different regions such as Jabal Amel, Arab Iraq and ancient Bahrain, can expand our knowledge and awareness of the history of Imami scholars in the past. The present article, regarding this matter, compiles a few points about some Imami scholars in particular Ali ibn Shuja Karaki, the Second Martyr, and Sayyid Abdul Hussein al-Hujjah, from the manuscripts belonging to them. A very imperative script called Al-Taj from the heritage of Karamiyyah of Khorasan has recently been recognized, according to which some present points in the book al-Siyāq (the context) about one of Karami scholars which has some alterations can be edited. The next part of the article discusses the issue of the creation of the Qurʾān in the Zaydi tradition based on the unpublished section of the book Al-Jameʿ (Al-Kafi) by Abu Abdullah Alavi and shows how the originality of one of the treatises attributed to the famous Zaidi scholar Qasim ibn Ibrahim Rassi (d.246 AH) can be examined. In the last section, the article talks about a new version of Tarikh Yaqoubi (Yaqoubi History) and its position.

Keywords: Shiism, Imami scholars; Al-Taj (book); Karamiyyah, Qasim bin Ibrahim Rassi, Abu Abdullah Alavi, Zaydia

The Legacy of a Medieval Muslim Scientist / Author: Boris Liebrecht-
Translated by: Mohammad Afi Khorasani

Abstract: This article presents a note expressing waqf (endowment) which is the only surviving material work from the famous library of the Shia scholar Ali ibn Musa ibn Tawus (664 AH / 1266 AD - 589 AH / 1193 AD). This note provides a new insight into the books he possessed and clarifies the legal framework through which these books were passed on to his descendants. This article also traces the history of this manuscript from Damascus to Istanbul and suggests ways to trace such notes, which have often been deliberately destroyed.

Keywords: Ibn Tawus, Waqf, Baghdad, Damascus, [Ibn Tawus Library, Ibn Tawus Manuscript]

“Arguments for the existence of God” in Allamah Hezar-jeribi’s Works / Ali Qanbarian

Abstract: One of the Islamic think-tanks who had authored many works in various Islamic sciences is Allamah Mohammad-Kazem Herarjeribi. He lived under the reign of Zand (1163 - 1209 AH) and Qajar (1209-1344- AH) Dynasties. He has authored, compiled and translated more than 60 works. Many of his works have remained uncriticized and uncorrected and yet in manuscripts. Present article examines «arguments of the existence of God in the works of Allamah Mohammad Kazem Hezarjeribi» and explains how it argues and cites to the Quran and finds some of the instances. His system of thought has not been explained and analyzed in the aforementioned subject so far. The method it takes in collecting data is library studies (printed books and manuscripts) and explanatory-analytical information processing.

Keywords: Mohammad Kazem Hezar-jeribi, Teleological Argument, Argument from Contingency and Necessity; Argument of Nature, Quranic Verses, Manuscript

Rereading Engravings of Historical Seals (1) / Jawad Jeddi

Abstract: 31 seals in Arabic, Farsi and Turkish have been reread in terms of engravings in this article. These engravings contain poems,

endowment deeds (in which a series of books have been endowed), and some are decorated with Quranic verses. A list of sources related to seal-reading and four reasons why seekers are unable to read the engravings carved onto these seals have been presented.

Keywords: seal-reading; endowment deed (waqfnameh); historical seals.

Bibliography of Telegraph Books and Telegraph History in Iran/ Hossein Masarrat

Abstract: After delivering a brief history of telegraph, the author presents a list of the independent and included books (chapter in books) on the telegraph, which includes printed books, lithography and lead printings, manuscripts and documents and contains more than 20 sources.

Keywords: bibliography of telegraph; history of telegraph

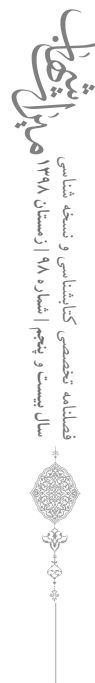
Aasi Esfahani Rashti (2) / Amrullah Shojaee

Abstract: Bibliography and codicology of the written works of Sheikh Mohammad Mohsen Rashti (13th century AH) known as Asi Esfahani Rashti have been mentioned here in this article. More than 180 of his books are introduced which can help in as a guide for his works.

Keywords: Aasi Esfahani Rashti – bibliography; 13th century sholars; Aasi Esfahani's written works – codicology; Guilani sholars.

Library of Contemporaries (1): Sayyed Joudat Qazwini / Mahmoud Tayyar Maraghi

Abstract: Bibliography of the works of Sayyed Joudat Qazwini (1332 – 1399 SH), Iranian Iraqi researcher, is addressed in this article. His works are about 40 in number and are mostly on history, ethics, beliefs, biographies and literature. The list presented in the article includes his written works, editions and translations. Tarikh al-Qazwini (Al-Qazwini History), an encyclopedia in 30 volumes, is among these works.

Keywords: Sayyed Joudat Qazwini; bibliography; Al-Qazwini History (book); Iraqi researchers – 14th-15th centuries AH.

History of Social Developments in Iran in the New Age (2) / edited by: Sayed Mahmoud Marashi Najafi

Abstract: Laws on sending students abroad, approved by Iran's National Consultative Assembly in 1290, 1307, and 1308 SH, a part of Higher Academy history and its establishment in 1297 SH, foreign education advisers in education, army, finance, culture, publication industry, international relations, seminary lessons, reasons caused Iran's backwardness, are among the topics addressed in this article.

Keywords: Iran's Social Development, Iran's History – Early 14th SH Century; Education – Laws and Regulations.

List of Mirza Mohammad Savoji's Library / Ali-Akbar Safar

Abstract: This article includes a list of 73 endowed manuscripts for Ayatollah Gopayegani's library by Mirza Ahmad Savoji (d. 1304 AH). His biography, works and the endowment-letter of the books along with explanations by Sayyed Hasan Sebt Ahmadi (Savoji's grandson) are addressed here as well.

Keywords: Mirza Ahmad Savoji – biography and works; 13th and 14th centuries scholars; endowing books; Ayatollah Golpayegani's library; Sayyed Hasan sebt Ahmadi.

Content

Articles

Notes and Corrections (14)

3 Mohammad-Kazem Rahmati

51 The Legacy of a Medieval Muslim Scientist

Author: Boris Liebrecht- Translated by: Mohammad Afi Khorasani

61 “Arguments for the existence of God” in Allamah Hezar-jeribi’s Works

Ali Qanbarian

81 Rereading Engravings of Historical Seals (1)

Jawad Jeddi

Permissions

93 Permissions of Allamah Bahrol olum to Ayatollah Mar’ashi najafi

Bibliography

115 Bibliography of Telegraph Books and Telegraph History in Iran

Hossein Masarra

123 ‘Asi Esfahani Rashti (2)

Amrullah Shojaee

171 Library of Contemporaries (1): Sayyed Joudat Qazwini

Mahmoud Tayyar Maraghi

Critical Edition

187 History of Social Developments in Iran in the New Age (2)

edited by: Sayed Mahmoud Marashi Najafi

List of manuscripts

225 List of Mirza Mohammad Savo’ji’s Library

Ali-Akbar Safari

Index

313 Index of Mirath Shahab 81 - 100

Mohammad Javad Talebi Hanzaei